

asbider

AKADEMİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Cilt: 8/ Sayı: 22

ISSN: 2667-4866

AKADEMİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ISSN: 2667-4866

OCAK 2021

Cilt:8 Sayı:22

KURUCU FOUNDER

Prof. Dr. Yusuf Tekin

EDİTÖR EDITOR

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Selmin SÖYLEMEZ

İNGİLİZCE DİL EDİTÖRÜ ENGLISH LANGUAGE EDITOR

Doç. Dr. Aslı Özlem TARAKÇIOĞLU

EDİTÖR YARDIMCILARI EDITOR ASSISTANTS

Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan YAVUZ

Arş.Gör. Fatih ÇELİK

Arş.Gör. Kadirhan ÖZDEMİR

DİZGİ TYPOGRAPHIC/LAYOUT

Arş. Gör. Göktehan EKMEKÇİ

İDARE MERKEZİ YAZIŞMA VE HABERLEŞME

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Emniyet Mahallesi, Abant Sokak No: 10/2 E Blok Kat:7 Yenimahalle/Ankara

Tel: (0312) 202 8303

asbider@hbv.edu.tr

YAYIN KURULU EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Bora SÜSLÜ
Prof. Dr. Çetin Murat HAZAR
Prof. Dr. Çetin PEKACAR
Prof. Dr. Dilek Funda KURTULUŞ
Prof. Dr. Fatih SAKALLI
Prof. Dr. Figen GÜNER DİLEK
Prof. Dr. Funda KESKİN ATA
Prof. Dr. Gül IŞIN
Prof. Dr. Hacı CAN
Prof. Dr. Hasan HACAK
Prof. Dr. Hatice ÖZ PEKTAŞ
Prof. Dr. Mehmet EKİZ
Prof. Dr. Mehmet ŞAHİN
Prof. Dr. Murat ÖNDER
Prof. Dr. Nevin GÜLTEKİN
Prof. Dr. Nurettin ÖZTÜRK
Prof. Dr. Oğuz TEKİN
Prof. Dr. Osman Tolga ARICAK
Prof. Dr. Recai COŞKUN
Prof. Dr. Taner TATAR
Doç. Dr. Abdurrahman YAZICI
Doç. Dr. Ayşe ULUSOY TUNÇEL
Doç. Dr. Berna FİLDİŞ
Doç. Dr. Bünyamin TAŞ
Doç. Dr. Cem Barlas ARSLAN
Doç. Dr. Elvettin AKMAN
Doç. Dr. Fatih ÇEMREK
Doç. Dr. Mehmet TOPAL
Doç. Dr. Murat ÇERKEZ
Doç. Dr. Nazım KARTAL
Doç. Dr. Neslihan Karataş DURMUŞ
Doç. Dr. Selami ÖZSOY
Doç. Dr. Serdar YENER
Doç. Dr. Sevda AKAR
Doç. Dr. Uğur KURTARAN
Doç. Dr. Yusuf ÇINAR
Doç. Dr. Yusuf DİNÇ
Doç. Dr. Zeyneb Hafsa ORHAN
Dr. Öğr. Üyesi İsmail ENGİN
Dr. Öğr. Üyesi Ömer Tuğsal DORUK
Dr. Öğr. Üyesi Atila KARTAL
Dr. Öğr. Üyesi Burhan GÜNAY
Dr. Öğr. Üyesi Ebru K. İSMAYILOV
Dr. Öğr. Üyesi Fadime TIKBAŞ APAK
Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÖZTOP
Dr. Öğr. Üyesi Gökdeniz KALKIN
Dr. Öğr. Üyesi Hakan DULKADİROĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Hasan EKİCİ
Dr. Öğr. Üyesi Meltem AKCA
Dr. Öğr. Üyesi Nagihan ÇETİN
Dr. Öğr. Üyesi Nuri Özer ERBAY
Dr. Öğr. Üyesi Özgür AYDIN

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Ankara Üniversitesi
Akdeniz Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Marmara Üniversitesi
Üsküdar Üniversitesi
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Polis Akademisi
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Koç Üniversitesi
Hasan Kalyoncu Üniversitesi
İzmir Bakırçay Üniversitesi
İnönü Üniversitesi
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Aydın Kocatepe Üniversitesi
Bartın Üniversitesi
Aksaray Üniversitesi
Anadolu Üniversitesi
Süleyman Demirel Üniversitesi
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Anadolu Üniversitesi
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Sinop Üniversitesi
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Sinop Üniversitesi
Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Bitlis Eren Üniversitesi
İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
ATÜ
Akdeniz Üniversitesi
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Üsküdar Üniversitesi
Adıyaman Üniversitesi
Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Aksaray Üniversitesi
Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
Antalya Akev Üniversitesi
İstanbul Üniversitesi
Akdeniz Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Saadet Ela PELENK
Dr. Öğr. Üyesi Süha Oğuz ALBAYRAK
Dr. Öğr. Üyesi Süheyla ERİKLİ
Dr. Öğr. Üyesi Şahin Eray KIRDIM
Dr. Öğr. Üyesi Timuçin Buğra EDMAN
Dr. Öğr. Üyesi Uğur DURMAZ
Dr. Adil ÇELİK
Dr. Alptekin DEVELİ
Dr. Serkan KÖSE
Dr. Uğur Korkut PATA

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Afyon Kocatepe Üniversitesi
Düzce Üniversitesi
Kocaeli Üniversitesi
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi

İÇİNDEKİLER CONTENTS

MAKALELER ARTICLES

Levent MERCİN, Cihat TİKİT

6-25

SOSYAL İÇERİKLİ REKLAMLARIN İZLENİRLİK DURUMLARI: AFYONKARAHİSAR İLİ ÖRNEĞİ

Viewership Rates in Social Advertising: Example of Afyonkarahisar Province

Menderes ALPKUTLU

26-46

ULUSLARARASI SERMAYE HAREKETLERİ BAĞLAMINDA TÜRKİYE'NİN EKONOMİ GÜVENLİĞİ:
AĞUSTOS KRİZİ ÖRNEĞİ

In the Context of International Capital Movements Turkey's Economic Security: Example of the August Crisis

Sema POLATCI, Hüseyin YILMAZ

47-68

BİLİŞSEL KAYIPLARIMIZIN SEBEBİNİ ARAYIŞ: PSİKOLOJİK SERMAYE VE ÇALIŞMA HAYATI
KALİTESİNİN BİLİŞSEL KAYIPLARA ETKİSİ

Searching the Cause of Cognitive Failures: The Effects of Psychological Capital and Quality of Work Life on Cognitive Failures

Kumsal Dilara ÖZKAN

69-88

KÜRESELLEŞME, SOSYAL AĞLAR VE GÖZETİM TOPLUMU BAĞLAMINDA MAHREMİYET SOUNLARI:
INSTAGRAM İÇERİK ANALİZİ

Globalization, Social Networks and Privacy Issues in the Context of Mass Surveillance

Cansu DIRAMALI

89-106

OSMANLI DÖNEMİ'NİN KAYNAĞINI GELENEKTEN ALAN MİZAH GAZETELERİNDE KÜLTÜREL
SÜREKLİLİK

Cultural Continuity in Humor Newspapers Of The Ottoman Period

Hazar LEYLANOĞLU, Seyedmohammad SEYEDİ ASL

107-126

İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN'IN 2003'TEN SONRA IRAK'TA ÇIKAR ÇATIŞMALARINA JEOPOLİTİK BİR
BAKIŞ

Iran and Saudi Arabia's Conflicts of Interest in Iraq After 2003: A Geopolitical Perspective

Raziye ŞANAL

127-146

HAKİKAT GAZETESİNE GÖRE ESKİŞEHİR'DE KOLERA (1911-1912)

Cholera in Eskişehir According To Hakikat Newspaper (1911-1912)

Alper BAKICI

147-166

CUMHURİYET DÖNEMİ (1930-1940) KÜLTÜR POLİTİKALARININ ANADOLU MEDENİYETLERİ MÜZESİNE
OLAN ETKİSİ

The Effects of Cultural Policies on the Museum of Anatolian Civilizations in the Republican Period (1930- 1940)

Zeynep SEYİTOĞLU DANIŞMAN

167-182

UZAY HUKUKU AÇISINDAN UZAYDA SİLAH(SIZ)LANMA SORUNU

Disarmament Problem in Outer Space in Terms of Space Law

Muhammed DİLER, Serdar Hakan ÖZTANER

183-203

NYSA ANTİK KENTİ KAZILARI KONSERVASYON-RESTORASYON ÇALIŞMALARI

Conservation-Restoration Studies in Nysa Ancient City Excavations

Emin Ahmet KAPLAN, Rana DAYIOĞLU ERUL

204-224

THE PROBLEM OF GLOBAL TURMOIL IN THE DILEMMA OF GLOBALIZATION-MULTILATERALISM:
LONG-TERM INTERACTIONS BETWEEN DEMOCRACY AND ECONOMY WITHIN THE FRAMEWORK OF
POLITICAL REGIMES

Küreselleşme-Çok Taraflılık İkileminde Küresel Kargaşa Sorunu: Siyasi Rejimler Çerçevesinde
Demokrasi ve Ekonomi Arasındaki Uzun Vadeli Etkileşimler

SOSYAL İÇERİKLİ REKLAMLARIN İZLENİRLİK DURUMLARI: AFYONKARAHİSAR İLİ ÖRNEĞİ *

Viewership Rates in Social Advertising: Example of Afyonkarahisar Province

Levent MERCİN¹, Cihan TİKİT²

ÖZET

Günümüz dünyasının en çok tükettiği ürünlerden biri reklamlardır. Reklamlar kendi içerisinde ayrışmaktadır. Bunlardan biri, sosyal içerikli reklamlardır. Sosyal içerikli reklamlar eğitim, sağlık, şiddet, trafik gibi belirli konular hakkında farkındalık kazandıran ve olası sorunların çözümüne dair bilgilendiren içeriklerden oluşmaktadır. Daha kaliteli bir yaşam sürdürülmesi yönünde mesajlar veren sosyal içerikli reklamlar ile, toplumsal ve evrensel faydaya yönelik belirli değerlerin bireylere kazandırılması, tutum ve/veya davranış değişiminin gerçekleşmesi hedeflenmektedir. Farklı mecralarda mesajlarını ileten sosyal içerikli reklamların, izlenirlik durumuyla ilgi durumu arasındaki ilişkinin belirlenmesinin, söz konusu reklamların hedeflerini ne ölçüde gerçekleştirdiğini belirlemeye yönelik katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu çalışmada sosyal içerikli reklamların, ortaöğretim öğrencileri tarafından izlenirlik düzeylerinin ilgi düzeylerini ne ölçüde etkilediğini belirlemek amaçlanmıştır. Araştırma genel tarama modellerinden yararlanılarak gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda, araştırmanın çalışma evrenini Afyonkarahisar il merkezindeki ortaöğretim kurumları, örneklemi ise 2018-2019 öğretim yılında Kâmil Miras Anadolu Lisesi ve Cumhuriyet Anadolu Lisesinde öğrenim gören 388 öğrenci oluşturmuştur. Araştırmada sosyal içerikli reklamlara yönelik ilginin cinsiyete ve sınıfa göre farklılık göstermediği anlaşılmıştır. Ayrıca sosyal içerikli reklamlara yönelik ilginin sosyal içerikli reklamları izleme sıklığına göre farklılaştığı; başka bir ifade ile sosyal içerikli reklamları izleme sıklığı arttıkça, öğrencilerin sosyal içerikli reklamlara yönelik ilgi düzeyinin de arttığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İletişim, Kitle İletişimi, Reklam, Sosyal İçerikli Reklam.

ABSTRACT

Advertisements are one of the most consumed products in today's world. Advertisements also vary within themselves, one kind of which is social advertising, i.e. advertisements on social issues. Social advertising comprises of such content that raises awareness on certain topics including, among others, education, health, violence and traffic and informs viewers about solutions to potential problems. The goal of using social advertising, which gives messages on living a quality life, is to help individuals acquire certain values oriented at societal and universal interests and to actualize a change in attitude and/or behavior. It is considered that determining the relationship between the viewership rates and the attention rates with regard to the social advertisements conveying their messages via various media will contribute to ascertaining to what extent such advertisements achieve their goals. This study aimed to identify the extent to which social advertisements influenced the viewership rates by students at secondary education level. The research was conducted by using general survey models. In this scope, the target population of the study were the institutions of secondary education located in the central district of Afyonkarahisar province and its sample consisted of 388 students enrolled in Kâmil Miras Anatolian High School and Cumhuriyet Anatolian High School during the 2018-2019 school year. The study showed that the attention towards social advertisements does not vary with respect to sex or grade (educational stage). It was further found that the attention towards social advertisements differ according to the frequency of viewing social advertisements. In other words, the higher the frequency of viewing social advertisements, the more attention students display towards them.

Keywords: Communication, Mass Communication Advertisement, Social Advertising (Social Issues).

1. ORCID: 0000-0001-2345-6789

1. Prof. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, GSF, Görsel İletişim Tasarımı Bölümü, levent.mercin@dpu.edu.tr

2. ORCID: 0000-0002-8684-3353

2. Doktora Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sanat ve Tasarım ASD, cihan15985@gmail.com

*MERCİN, L. & TİKİT, C. (2021). "Sosyal İçerikli Reklamların İzlenirlik Durumları: Afyonkarahisar İli Örneği", *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 8, S. 22, s. 6-25.

Makale Geliş Tarihi: 9 Mart 2020 Kabul Tarihi: 15 Aralık 2020

EXTENDED ABSTRACT

In today's World, the importance of fast access to information that formed by technological and scientific improvements, is gradually increasing. The Access without distance problem to enduringly increasing knowledge, is possible through mass media. The mass media which are provide the interaction of social and cultural structures, besides the transfer of information, are contribute also the propagation of certain values.

Advertisement, one of mass media is complements of messages which are formed to provide product/service sales. Main purpose of advertisement is to steer to a certain behavior the certain group or target group . The Advertisement in literature is searching by handle from different aspects, with classifications like geographical area, target market, message contents. In this research scope, as regards message contents, social-content advertisements fall within advertisement classification are researching.

Social ads/social advertisement, in Effective Communication Glossary, is describing (Güz vd., 2002:388) as, for the benefit of the community nor the advertisement that is making to come out positive social behaviour. The Social-content advertisement that is preparing by purposes as to support individuals for behavioral change and to create a particular attitude, to raise awareness the society by draw attention a certain problem as education, environment, health is acting for principle of social benefit.

The Social ads, are base on the opinion that the effective position of the society of advertisement can also be effective in the solution of social problems. In this context, in the social ads, can be stated that advertising information and techniques are applied to solve social problems. The first social ads, in 1920's appeared in the USA. Turkey is also social advertising practices began in the 1980's became widespread after the 2000's.

The Social ads, are using also as a kind of public communication technique or an effective communication strategy and a marketing method that is contribute the achievements of for-profit or non-profit organizations. It is thought that such communication strategies will strengthen the bond with the society by the providing a positive perception of the institution's social environment. It is along side accept as one of factors which are provide to be strengthen brand/institution's reputation and therefore affect to chose product/service.

Today, the number of social ads is increasing due to the increasing environmental problems such as global warming, pollution and many issues such as unhealthy nutrition, addictions, violent incidents increasingly disturbing individuals and society. These advertisements, which aim to contribute to the improvement of life levels by raising awareness of the society, are expected to reach the highest number of individuals and influence the behavior change. Realizations of expectations must be measured. But, when the literature is analyzed, it is understood that there are not enough academic studies that demonstrate the traceability and impact of social content ads by different target audiences. In this direction, it has been considered necessary to examine the extent to which social content advertisements affect differen target audiences and to determine the level of awareness and impact of social media advertisements by students studying in secondary education institutions is the aim of the research.

Data which are needed fort his research, were obtained from two sources the search of relevant literature and the findings obtained from the data collection tool developed by the researcher. In the literature review stage of the research, boks, theses, articles, internet etc. Resources were used. After that, consisting of 3 parts and 20 questions to obtain a graphic for the research afterwards prepared and applied to student groups. The number and type of questions in the dimensions of the data collection tool are as follows:

1. "personal info" that is formed part 1 (2 multiple choice)
2. "traceability of social ads" that is formed part 2 (3 multiple choice)
3. "interest and reaction to social content ads" that is formed part 3 (15 Likert type)

five grading scale).

Necessary definitions and information are included in the questionnaire form. In order to ensure the reliability of the interview form, 2 experts were consulted. During the application phase of the survey the necessary information was given and 10 ads with social content suitable for research purposes were shown to the students, and the students were asked to answer the questionnaire questions.

GİRİŞ

Yaşamın her alanında hızlı değişimlerin yaşandığı, yeniliğin sıradanlaştığı, bilginin arttığı ve hızlı bir şekilde paylaşıldığı bugünün dünyasında kitle iletişim araçları, iletileriyle bireyleri etkileyen/yönlendiren hatta kültürel ve toplumsal yapıları belirleyen önemli güçlerden biri olarak kabul edilmektedir. Kitle iletişim araçları, toplumsal olaylar hakkında bilgilendirerek açıklama ve yorumlarda bulunmayı sağlaması, gündemi belirlemesi, bireye gerçek yaşamında karşılaşılabileceğinden çok daha fazla deneyim izleme olanağı vermesi gibi sebeplerle önemli bilgi kaynaklarından biri olarak kabul edilmektedir. Bu anlamda birçok işlevi de üstlenen kitle iletişim araçları, yenileşmeyi ve gelişmeyi destekleyerek toplumsal bir değişime öncülük edebilmekte, ekonomik kalkınma, birlik ve beraberlik duygularının sürdürülmesi gibi toplumsal amaçlar için kampanyalar oluşturma aracı da olabilmektedir.

Ekonomik faaliyetin bir unsuru olarak kabul edilen reklamlar da bu kitle iletişim alanlarından birini oluşturmaktadır. Reklam, bir ürün/hizmet satışını sağlamak üzere hazırlanan mesajlar bütünüdür. Bu doğrultuda reklam mesajının içeriği, belirlenen kitleyi yani hedef kitleyi belirli bir etki yaratarak belirli bir davranışa yönlendirmek amacıyla oluşturulmaktadır.

Reklam türlerinden biri olan sosyal içerikli reklamlar, reklamın tutum ve davranış geliştirmedeki etkili konumundan hareketle reklamcılığa farklı bir perspektiften bakılabileceği görüşüne dayanmaktadır. Toplumsal fayda ilkesiyle bireyin yaşam kalitesine ve toplumsal kalkınmaya katkıda bulunmaya yönelik bir iletişim kanalı olarak kullanılan sosyal içerikli reklamlara neredeyse her gün yenileri eklenmektedir. Toplumsal sorunlara hassasiyet gösteren ve bilinçlenmeye katkı sağlayan bu tür reklamların sayısının artması, iklim değişikliği, erozyon, kirlilik gibi çevre sorunlarının artmasının yanı sıra sağlıksız beslenme, eğitim sorunları, artan şiddet olayları gibi birçok konunun bireyleri ve toplumu giderek daha fazla tehdit etmesiyle ilişkilendirilmektedir.

Toplumun bilinçlenmesine ve gelişimine katkı sağlamak amacını taşıyan sosyal içerikli reklamların mümkün olan en fazla sayıda bireye ulaşarak davranış değişimine yönelik etkide bulunması beklenmektedir. Bu doğrultuda sosyal içerikli reklamların farklı hedef kitleleri ne ölçüde etkilediğinin irdelenmesi gerekli görülmüştür. Bu ve benzeri araştırmalar, hedef kitleye uygun sosyal içerikli reklam geliştirilmesinde reklam ajansları, grafik tasarımcılar gibi sektör uzmanlarının iletişim faaliyetlerini düzenlemeleri konusunda ön fikirler verebilir. Örneğin Uslu ve Marangoz (2008:109) da hedef kitlelerin tam olarak belirlenmediği takdirde hedef kitleye uygun sosyal pazarlama karmasının dolayısıyla sosyal içerikli reklamın geliştirilemediğini belirtmektedir. Ancak literatür incelendiğinde sosyal içerikli reklamların farklı hedef kitleler tarafından izlenirlik durumunu ve etkisini ortaya koyan yeterli akademik çalışma bulunmadığı anlaşılmaktadır.

Ortaöğretim sürecindeki gençlerin önemli bir hedef kitle olduğu düşünülmektedir. Çünkü yetişkinliğin gerektirdiği sorumlulukların öğrenilmeye başlandığı varsayılan bu dönem, bireysel gelişimin ve toplumsal gelişime katkı sağlanacak meslekî alanın belirlendiği önemli bir süreci teşkil etmektedir. Bu doğrultuda, sosyal içerikli reklamların ortaöğretim sürecindeki gençlere

hangi kitle iletişim araçlarıyla ne sıklıkla ulaştığının, izlenirlik durumunun ilgi durumunu ne ölçüde etkilediğinin belirlenerek ortaya konulması bu araştırmanın gerekçesini oluşturmuştur.

1. İletişim ve İletişimin Kitleselleşmesi

Toplumsal değişimlerin hız kazandığı, yeniliğin olağanlaştığı 21. yüzyılda, gelişimin belirleyici etkeni teknoloji olarak kabul edilmektedir. Teknolojik gelişim, insanlık için her zaman bir gereklilik olan iletişim alanında da etkisini yoğun olarak göstermektedir. Bilginin kayıt altına alınması yazının bulunmasıyla, yayılması matbaanın icadıyla mümkün olmuştur. Bireylerin ve toplumların bilgiyle güçlendiği bugünün dünyasında iletişim, teknolojinin desteklediği araçlarla kitleselleşerek giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Yani Tomak ve Seylan'ın (2016) da belirttiği gibi bilginin üretimi ve etkin kullanımı, iletişim teknolojileri ve yeni ağlara transferiyle bilgi artık bir ekonomi oluşturmaya başlamış; toplumsal doku siyasal, sosyolojik ve kültürel açıdan sanayi toplumunun ötesinde bir çaba sergilemiş, böylece bilgi teknolojileri 'Bilgi Toplumu' olarak adlandırılan yeni bir dönemi yaratmıştır.

İletişim sözcüğü, birçok olguyu kapsamaktadır. Teknik iletişim, şirket içi iletişim, dergi, televizyon, reklam ya da bilgisayarlar arası ağ bağlantısı, birimler arası para aktarımı, nöronların birbirleriyle bağlantısı gibi birçok deneyim iletişim terimiyle ilişkilendirilmektedir (Bourse ve Yücel, 2012: 13-14). İnsanlar arasındaki ileti alışverişi yönüyle ele alındığında iletişim, "(...) nesneler, olaylar, olgularla ilgili değişimleri haber veren, bunlara ilişkin bilgilerini birbirlerine aktaran, (...) insanların oluşturduğu topluluk ya da toplum yaşamı içinde gerçekleştirilen tutum, yargı, düşünce ve duygu bildirişimleridir" (Oskay, 2001: 9), "(...) yüz yüze konuşmadır, televizyondur, enformasyon yaymadır, saç biçimimizdir, edebi eleştiridir" (Fiske, 1996: 15). Ayrıca "iletişimi, insanoğlunun düşünsel ve ilişkisel faaliyetler bütünü olarak kabul edersek, çizgi film de sinema ve diğer sanat dalları gibi bir iletişim aracı olarak tanımlayabiliriz" (Kaba, 2013: 6).

İletişimin temel amacı, insanları etkileyerek tutum ve davranışları değiştirmektir (Zıllıoğlu, 2003: 13). Bireysel ihtiyaçları sağlamak, toplumsal birlikteliği sürdürmek, bilgi alışverişinde bulunmak, karar vermek, ikna etmek, kurumları oluşturmak ve işlevsel kılmak gibi birçok yaşamsal gereksinim sağlıklı bir iletişimle mümkün olmaktadır. Dolayısıyla iletişim, kurumlar, firmalar ve insanlar için vazgeçilemez gereksinimlerden biridir.

Konuşulan ve yazılan dil ile, beden diliyle, giyimle, mekân tasarımlarıyla, sanat ürünleriyle vb. sürekli ileti alışverişi yapılmaktadır. Önceki dönemlerde kısıtlı sayıda birey arasında gerçekleştirilen iletişim, dijital teknolojinin gelişimiyle yeni boyutlar kazanmaktadır. Ağ bağlantıları kitlesel iletişimi sağlayarak iletişimi küresel boyutlara ulaştırmaktadır. Artık insanlar, toplumlar ve kültürler arası iletişimde coğrafi konum önemsizleşmiş, bilgiye erişimde de mesafe sorunu ortadan kalkmıştır.

Kitle iletişimi, "enformasyon, düşünce ve tutumların geniş bir kitleye teknik aygıtlarla iletilmesi süreci" (Yumlu, 1994: 16) olarak tanımlanmaktadır. Çağın yeni kavramlarından biri olan bu

terimi ilk kez Harold D. Lasswell, 1940'ların başında siyasal erk ve propaganda alanında yaptığı çalışmalarda kullanmıştır.

Kitle iletişiminde profesyonellerin bir yapı içerisinde oluşturduğu iletiler, yaş, cinsiyet, eğitim, kültür, gelir düzeyi vb. farklılıklara sahip, uzak mekânlardaki kitlelere teknolojik araçlar vasıtasıyla ulaştırılmaktadır. İletilerin kitlelere ulaştırılmasını sağlayan teknolojilere, kaynağın kitleler halindeki hedefine ulaşma amacı nedeniyle bu ad verilmiş ve iletişimin gerçekleşmesini sağlayan teknolojik araçlara da kitle iletişim araçları denilmiştir (Yüksel ve ark., 2013: 8). Kitle iletişim araçları ile farklı kitlelere ulaştırılan iletiler, etkileri ve sonuçları açısından diğer iletişim biçimlerine göre oldukça karmaşık bir yapı oluşturmaktadır.

Diğer iletişim süreçlerindeki gibi kitle iletişimi de kaynak, mesaj, kanal, alıcı, geribildirim vb. öğeleri içermektedir. Ancak kitle iletişiminde iletişim sürecinin yapısı, yararlanılan teknik araçlar sebebiyle farklılık göstermektedir. Kitle iletişim sürecinde kaynak ile alıcılar (kitle) birbirlerini tanımaz; mesajın farklı toplumsal gruplardan gelen, farklı niteliklerdeki çok sayıda insana ulaşması ve etkilemesi amaçlandığından mesaj genel niteliklere sahiptir; diğer iletişim türlerine göre oldukça gecikmiş bir geribildirim söz konusudur (Becer, 2002: 26-27).

Kitle iletişimin hedefi, büyük kitlelerdir. İletişimde kitle terimi, kitle iletişim araçlarınca yayılan mesajların ulaştığı dağınık yapıdaki alıcılar çoğulluğunu ifade etmektedir. Hedef kitlenin özellikleri, piyasa analizleri, demografik (kitledeki bireylerin yaş, cinsiyet, eğitim, meslek, gelir düzeyi, yerleşim yeri) ve psikografik (ürün/hizmet tüketicisinin kişiliği, gizli kalmış yönleri, beklentileri, sorunları vb. psikolojik özellikleri) yapı analizleri gibi çalışmalarla belirlenmektedir (Tikit, 2019: 13).

1984'te yayınlanan UNESCO raporunda kitle iletişiminin işlevleri toplumsallaştırmak, bilgi vermek, kültürel aktarıma ve gelişime katkı sağlamak, eğitim, motivasyon, eğlence vb. (Türkoğlu, 2004: 127) olarak belirtilmektedir.

2. Kitle İletişim Araçlarının Toplumsal Etkileri

Roma ve Mısır'da yayınlanan gazeteden küresel ağ bağlantısına değin kitle iletişim araçlarının gelişiminin teknolojik gelişimle koşut olduğu görülmektedir. 20. yüzyılın savaş ortamında haber alma ihtiyacıyla bağlantılı olarak dünya genelinde yaygınlık kazanan, 21. yüzyılda ise kitle iletişim araçlarıyla kurulan geniş iletişim ağına dönüşen kitle iletişimi, bilgiye hızlı erişimin öneminin gittikçe artmasıyla, çağın en belirgin niteliği olarak kabul edilmektedir. Farklı mekânlardaki çok sayıda insana eş zamanlı bilgi/ileti aktarabilme yetisi de kitle iletişim araçlarının kilit noktada konumlanmasını sağlamaktadır. Bu doğrultuda, kitle iletişim araçlarının bireysel ve toplumsal algıyı etkilemesi, birçok araştırmaya konu olmaktadır.

Kitle iletişim araçlarının toplumsal etkileri konusunda farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Kimi araştırmacılar kitle iletişim araçlarının toplumu yoğun olarak etkilediğini, kimi araştırmacılar ise etkinin çok sınırlı olduğunu iddia etmektedir. Kitle iletişim araçlarının toplumsal etkisinin yoğun

olduğunu savunanlara göre bu etki olumlu yönde kullanılarak toplumsal bir değişim ve gelişim sağlanabilir. Özellikle az gelişmiş ülkelerde bir amaç için uygun araçlar seçildiğinde ve kitle iletişim araçlarının mesajları diğer koşullarla desteklendiğinde toplumsal gelişim hız kazanacaktır. Ayrıca kitle iletişim araçlarının dolaylı yaşam deneyimlerine dair bilgi vererek, ulusal pazarları genişleterek, toplumun geleneksel toplum yapısından modernleşen toplum yapısına geçmesini destekleyerek toplumsal gelişime katkıda bulunduğu belirtilmektedir (Aziz, 1982: 52).

Kitle iletişim araçlarının etkisinin sınırlı olduğunu savunanlara göre etki değişim yönünde değil, var olan toplumsal ve ekonomik düzenin pekiştirilmesine yöneliktir. Birey (izleyici), kişiliği ve düşünceleriyle uyumlu iletileri algılar, var olan ilgileri/istekleri doğrultusunda harekete geçirilebilir (Aziz, 1982: 53).

McLuhan, iletişim araçlarının bireylere hizmet ettiğini ve onların değerlerini dolayısıyla da yaşam biçimlerini etkilediklerini belirtmektedir (Alemdar ve Erdoğan, 1994: 13). Birebir iletişim olanağının giderek azalması da çoğu bilgi akışının kitle iletişim araçlarıyla sürdürülmesini sağlamaktadır. Ancak çeşitli iletişim araçlarıyla medya örgütüne (dergi, televizyon, haber ajansı vb.) ulaşan veriler, yazar, editör gibi kurumsallaşmış kişiler tarafından değerlendirilip kurgulanarak sunulmaktadır. Kurgulama aşamasında kimi zaman bilgilerin güçlü bir manipülasyon aracına dönüştürüldüğü de bilinmektedir. Örneğin 1. ve 2. Dünya Savaşları'nda, Körfez Savaşı'nda, ABD'nin Irak'ı işgalinde vb. kitle iletişim araçlarının insanları manipüle etmeye yönelik kullanıldığı bilinmektedir.

Günümüzde kitle iletişim araçlarının toplumu farklı biçimlerde ve miktarlarda etkilediği genel olarak kabul edilmektedir. Gerçekleşen etkinin düzeyi ise, bireylerin yaşları, cinsiyetleri, eğitim ve kültür düzeyleri gibi değişkenlerle ilişkilendirilmektedir.

3. Reklamların Toplumsal Etkileri

Bir üreticinin/kurumun sürekliliğini ve benzer malları üreten firmalara karşı rekabet üstünlüğünü sağlayabilmesi için ürününü/hizmetini hedef kitlesine etkili bir biçimde tanıtabilmesi gerekmektedir. Bireylerin çok sayıda ürün/hizmet seçeneğiyle karşı karşıya kaldığı bugünün koşullarında reklam, kitle iletişim araçlarının kullanıldığı her yere ulaşabilmekte, yaratıcı ve dikkat çekici iletileriyle hem üreticiler hem de bireyler açısından bir gereklilik olarak kabul edilmektedir.

Reklam, insanlarda belirli bir düşünce oluşturarak belirli bir davranışta bulunmaya ikna etmek amacıyla oluşturulmaktadır. İletişim araçlarında bir ücret karşılığında yer ya da süre satın almak yoluyla kitlelere ulaştırılan reklamlar, ürünlerin/hizmetlerin edilebilirliğiyle ve nitelikleriyle ilgili bilgileri içermektedir.

Sanayi Devrimiyle üretimin ve tüketici sayısının artması reklamın önemini de artırmıştır. 1839 yılında fotoğrafın kullanıma girmesi reklamın görsel yönlü ikna gücünü artırmış, radyo televizyon yayınlarının yapılmaya başlamasıyla reklam, etkili bir iletişim aracı haline gelmiştir. Teknolojiyle eşgüdümlü gelişen görsel iletişim tasarımı ürünleri de reklamın dikkat çekici olmasını sağlamaktadır. Günlük yaşamda karşılaşılan afişler, infografikler, etiketler, yönlendirme tasarımı

vb. ürünler, cep telefonlarındaki uygulamalar (semboller) ve internet ara yüz tasarımları görsel iletişim tasarımı ürünleri içerisinde yer almaktadır (Mercin, 2017: 209).

Reklamlarda ürünlere simgesel değerler yüklenerek imajlar yaratılmaktadır. Bireylerin kimlik oluşumunda ve yaşam tarzlarının şekillenmesinde etkili olan bu imajlar, reklamı ekonominin bir unsuru olmanın ötesine taşımaktadır. Bu bağlamda, reklamın yeni değerler yaratarak tutum ve davranışları yönlendiren bir güce ulaştığı düşünülmektedir.

Mike Destiny de reklamın önemini şu şekilde açıklamaktadır: “Birçok rakip bira markası; tat, renk ve alkol oranı açısından neredeyse aynıdır. Hatta iki bardaktan sonra, bir eksper bile aradaki farkı söyleyemez. Yani tüketici tamamen reklamı içmektedir” (Sullivan akt. Elden, 2015: 140). Destiny’in ifadesi reklamda ikna stratejilerinin gücünü vurgulayarak reklamı, işletme için ürün tanıtımının ve toplum için satın alma amacının/kullanım ihtiyacının ötesinde bir konuma yerleştirmektedir. Bu bağlamda, Coca Cola, İpana, Apple, BMW gibi birçok markanın güçlü ve yaratıcı reklam stratejileriyle öncü konumlarına ulaştıkları belirtilebilir.

Sanayileşme, şehirleşme, modernleşme sürecinde sosyokültürel olarak gittikçe daha fazla önem kazanan reklam, güçlü etkileme potansiyeli nedeniyle, eleştirilere de maruz kalmaktadır. Tüketime yönlendirme, eksik/yanlış bilgilendirme, ekonomik kaynakların boşa harcanması, maliyetleri arttırarak fiyat artışına neden olması, sosyal gruplar arasında kıskançlık yaratması, dili yozlaştırması, çocukları olumsuz yönde etkilemesi bu eleştirilerden bir kaçıdır.

Karşıt görüşe göre ise reklamın talep yaratması, üretimi arttırmakta dolayısıyla istihdam ve refah düzeyinin yükselmesine katkı sağlamaktadır. Ayrıca rekabet ortamını canlandırarak fiyat indirimlerine yol açtığı, ürün çeşitliliğinin ve kalitesinin yükselmesine katkıda bulunduğu, bireylere alternatifler arasından seçim yapma olanağı verdiği, bilgilendirici ve eğlendirici olduğu belirtilmektedir.

Her iki karşıt görüşün de haklı yönleri bulunmakla birlikte, reklamın bir araç olduğu ve davranışların bireylerin seçimine bağlı olduğu düşünülmektedir. Ayrıca değişen miktarlarda da olsa böylesine etkileme potansiyeline sahip bir unsurun sadece üretim-tüketim ilişkisi yönüyle değil, toplumsal fayda bakımından ele alınması gerekmektedir. Sağlık, eğitim, insan hakları, nesli tükenmekte olan canlılar gibi birçok konuya dikkat çeken sosyal kampanyaların etkisi de reklamın önemine işaret etmektedir. Bu doğrultuda, reklamın toplumsal sorumluluk bilinciyle ilişkilendirilmesinin yaşam kalitesini geliştirmeye katkı sağlayacağı yönünde bir değerlendirme yapılabilir.

4. Sosyal İçerikli Reklamlar

1920’lerden itibaren reklamın toplumu etkileme potansiyeli, reklamcılığa farklı bir bakış açısını gündeme getirmiştir. Bugün reklam sadece ticarî faaliyetleri tanıtmak için değil, kamu yararı gözetilerek yaşam kalitesini arttırmaya ve toplumsal gelişime katkıda bulunmaya yönelik bir iletişim kanalı olarak da kullanılmaktadır. Toplumu bilinçlendirmek amacıyla yapılan bu tür reklamlar, genel olarak sosyal reklam, halkla ilişkiler reklamcılığı, kamu hizmeti reklamcılığı,

kamu spotu vb. olarak adlandırılmaktadır.

Sosyal içerikli reklamlar, sivil toplum kuruluşları, dernekler, hükümet, kamu kurumları gibi örgütler tarafından ticarî amaç gütmeyen hazırlatılan reklamlardır. Toplumsal faydanın amaçlandığı bu tür reklamların içeriği, belli bir sosyal konudur (Ulusoy, 2004: 23).

Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı (KEDV), Türkiye Erozyonla Mücadele Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı (TEMA), Yeşilay gibi sivil toplum kuruluşları ve Turkcell, Dove, Omo gibi çeşitli sektörlerdeki kuruluşların hazırladıkları sosyal içerikli reklamlara sıklıkla rastlanmaktadır. Örneğin 2009 yılında OMO ve WWF-Türkiye'nin iş birliğiyle gerçekleştirilen Sudaki Ayak İzim Projesi (Resim 1) kapsamında yürütülen faaliyetlerde sosyal içerikli reklam çalışmaları yapılmıştır.

Resim 1: Sudaki Ayak İzim Projesi (2009)

T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı'nın desteğiyle oluşturulan projeyle Türkiye'deki su kullanımı, su kaynaklarının maruz kaldığı tehditler ve su kaynaklarına bağlı mevcut ekonomik faaliyetleri sürdürülebilir kılmak hedeflenmiştir. Şirket yetkilileri projenin amacını, “OMO olarak, sürdürülebilirliği tüm faaliyetlerimizin tam kalbine koyduk. Hem inovasyonlar hem de tüketici davranışlarını değiştirmeye yönelik iletişim çalışmalarımızla daha yaşanabilir bir dünya için adım attık” (<http://www.unilever.com.tr>) şeklinde açıklamaktadır.

Sosyal içerikli reklamda nihai amaç, hedef kitleyi ikna/motive ederek davranış değişikliği yaratmaktır. Bu amaca ulaşmak için öncelikli olarak hedef kitlenin nitelikleri doğru belirlenmeli ve reklam iletilisi de bu nitelikler doğrultusunda oluşturulmalıdır. Dejong ve Winsten (1990: 32) de başarılı bir reklam kampanyasının, hedef kitlenin iyi tanımlanarak kitlenin ihtiyaçlarından ve bilgisinden yaratılan mesajlarla oluşturulması gerektiğini belirtmekte, kapsamlı “bir medya planı ve ilerlemenin değerlendirilmesine yönelik prosedürler”in gerekliliğini vurgulamaktadır.

Sosyal içerikli reklamda mesaj, hedef kitlenin yaşam biçimi, alışkanlıkları ve önemseydiği değerlerle uyumlu olmalıdır. Örneğin ailedeki sevgi bağı Türk toplumunun önemseydiği değerlerinden biridir.

Mustafa Sandal'ın oyuncu olarak yer aldığı Emniyet Kemerini Tak, Hayata Bağlı Kal sloganlı kamu spotu da (Resim 2) aile üyelerinin birbirlerine sevgiyle bağlanmasıyla emniyet kemerinin hayata bağlamasını ilişkilendirmektedir. Belirtilen kamu spotu, hedef kitlenin duygularını harekete geçirecek bir içerikle, emniyet kemeri kullanımının önemi konusuna dikkat çekmektedir.

Resim 2: “Trafik Hayattır” kurumsal sorumluluk platformunun kamu spotu (2014)

Kitle iletişim araçları iletileriyle toplumun sosyo-kültürel yapısını yansıtırken aynı zamanda bu yapının biçimlendirilmesine yol açmaktadır. Kitle iletişim araçlarından reklamlar da ürün/hizmet tanıtımının yanı sıra davranış kalıplarını ve yaşam biçimlerini etkilemektedir. Benzer yöntemleri uygulayan sosyal içerikli reklamlar ise, toplumsal ve evrensel faydaya yönelik belirli değerleri bireylere kazandırmayı amaçlamaktadır. Ancak ticarî reklamlardan farklı amaçlara hizmet eden sosyal içerikli reklamlar, etkililik açısından da farklı sorunlar barındırmaktadır. Birey açısından önyargıların ve alışkanlık haline gelmiş davranışların değiştirilmesinin zorluğu; aile içi şiddet, cinsel taciz gibi hassas konulara dikkat çekilmesi; faydanın görece uzun vadede açığa çıkması; talebin eksikliği; reklamcı açısından ise faaliyetlere ayrılan bütçenin kısıtlı olması, birden fazla hedef kitleye yönelik çalışılması gibi sebepler sosyal içerikli reklamın etkililiğini kısıtlayabilmektedir.

Sosyal içerikli reklamların etkililiğini artırmak için eyleme geçmeye en hazır olan hedef kitle belirlenmeli ve belirlenen konudan bu kitlenin ne şekilde etkilendiği analiz edilmelidir. Bireyin motivasyonları, engelleyicileri, isteyeceği ve/veya kaçınacağı durumlar belirlenerek hayata geçirilebilir ve ölçülebilir davranış hedefleri koyulmalıdır (<http://sinpasholding.com>) . Örneğin sigara kullanımını önlemeyi hedefleyen bir sosyal içerikli reklamda hedef kitle kadınlar olarak belirlendiyse, sigaranın doğurganlık üzerindeki olumsuz etkisi ya da ciltte yarattığı tahribat vurgulanabilir.

5. SOSYAL İÇERİKLİ REKLAMLARIN İZLENİRLİK DURUMLARI

5.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın amacı, sosyal içerikli reklamların ortaöğretim kurumlarında eğitim alan öğrenciler tarafından bilinirlik düzeylerinin ve etkisinin belirlenmesidir. Bu doğrultuda aşağıdaki sorulara

cevap aranmıştır:

1. Sosyal içerikli reklamların ortaöğretim kurumlarında eğitim alan öğrenciler tarafından izlenirlik durumu nedir?

1.1. Sosyal içerikli reklamlar daha çok hangi kitle iletişim araçlarıyla ortaöğretim kurumlarında eğitim alan öğrencilere ulaşmaktadır?

1.2. Sosyal içerikli reklamlar hangi kitle iletişim araçlarıyla yayınlandığında ortaöğretim kurumlarında eğitim alan öğrencilerin dikkatini daha fazla çekmektedir?

2. Ortaöğretim kurumlarında eğitim alan öğrencilerin sosyal içerikli reklamlara dair ilgi ve tepki durumu nedir?

2.1. Sosyal içerikli reklamlar ortaöğretim kurumlarında eğitim alan öğrencilerin tutum ve davranışlarını etkiliyor mu?

2.2. Sosyal içerikli reklamlarda kullanılan sloganlar, müzikler, görseller vb. anlatım biçimleri mesajı iletmede yeterli midir?

2.3. Sosyal içerikli reklamlarda iletilmek istenen mesajı destekleyen bilimsel veriler, oyuncu olarak yer alan uzmanlar, kişisel deneyimlerini anlatan insanlar ya da tanınmış karakterler mesajın benimsenmesinde ne ölçüde etkilidir?

2.4. Sosyal içerikli reklamlara kitle iletişim araçlarında yeterince alan/süre verilmekte midir?

Bugün artan çevre sorunları, beslenme sorunları, bağımlılıklar ve şiddet gibi olumsuz durumların yaygınlaşması gibi birçok konunun bireyleri ve toplumu giderek daha fazla rahatsız etmesi, sosyal içerikli reklamların sayısını da arttırmaktadır. Toplumun bilinç seviyesini yükselterek yaşam düzeylerinin iyileşmesine katkı sağlamayı hedefleyen bu tür reklamların mümkün olduğunca fazla sayıda bireye ulaşarak davranış değişimine yönelik etkide bulunması beklenmektedir. Beklentilerin gerçekleşme durumlarının da ölçülmesi gerekmektedir. Ancak literatür incelendiğinde sosyal içerikli reklamların farklı hedef kitleler tarafından izlenirlik durumunu ve etkisini ortaya koyan yeterli akademik çalışma bulunmadığı anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda, sosyal içerikli reklamların farklı hedef kitleleri ne ölçüde etkilediğinin irdelenmesi gerekli görülmüş ve sosyal içerikli reklamların ortaöğretim kurumlarında eğitim alan öğrenciler tarafından bilinirlik düzeylerinin ve etkisinin belirlenmesi araştırmanın amacını oluşturmuştur.

Bu yaklaşım kitle iletişim araçlarında yer alan sosyal içerikli reklamların farkındalık yaratmak, bilinçlendirmek ve neticede belirli bir davranışın gerçekleştirilmesi amaçlarına ne ölçüde yaklaşıldığını ortaya koyabileceği gibi hedef kitleye uygun sosyal içerikli reklam geliştirilmesinde reklam ajansları, grafik tasarımcılar gibi sektör uzmanlarının iletişim faaliyetlerini düzenlemeleri konusunda ön fikirler verebilir. Yanı sıra söz konusu gençlerin değerlendirmelerinin sosyal içerikli reklamlara yönelik farklı bir bakış açısı kazandırması ve ilgili akademik birimlere kaynak olması

bakımından önem taşıyacağı düşünülmektedir.

5.2. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Bu araştırma;

1. 2018-2019 öğretim yılı ile,

2. Afyonkarahisar il merkezinde faaliyet gösteren:

- Kamil Miras Anadolu Lisesi (216 kişi),

- Cumhuriyet Anadolu Lisesi (172 kişi) 9, 10 ve 11. sınıf öğrencileriyle,

3. Anket içerisinde yer alan 20 soru ile sınırlıdır.

5.3. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

2018-2019 öğretim yılında, Afyonkarahisar İli'ndeki ortaöğretim kurumlarında eğitimlerine devam eden 9, 10 ve 11. sınıf öğrencileri, araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Mevcut okulların listesi Milli Eğitim Bakanlığının ilgili daire başkanlığından temin edilmiştir. Araştırma evreninin büyüklüğü sebebiyle örneklem alma yoluna gidilmiştir.

Araştırmanın örneklemi ise, random yöntemiyle seçilen Kamil Miras Anadolu Lisesi ve Cumhuriyet Anadolu Lisesinde, 9, 10 ve 11. sınıflarda eğitim alan 388 öğrenci oluşturmaktadır. Örneklem alınan ortaöğretim kurumlarında eğitimlerine devam eden öğrencilerin %27,60'ı 9. sınıfta, %31,20'si 10. sınıfta ve %41,20'si 11. sınıftadır.

5.4. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada nicel desen kullanılmıştır. Araştırma için gerekli olan veriler, ilgili literatürün taranması ve araştırmacı tarafından geliştirilen veri toplama aracından elde edilen bulgular olmak üzere iki kaynaktan toplanmıştır.

Araştırmanın literatür taraması aşamasında kitaplar, yayınlanmış tezler, makaleler, dergiler, internet vb. kaynaklardan yararlanılmıştır.

Araştırmada, veri toplama ve analiz aracı olarak dijital ortamda anket soruları oluşturulmuştur. Anket formu, ilgili literatür taraması (tez, makale, bildiri vs.) sonucunda araştırmacının kendisi tarafından hazırlanmıştır. Anket formunda gerekli tanım ve bilgilendirmelere yer verilmiştir. Görüşme formunun güvenilirliğini sağlamak amacıyla 2 uzman kanısına başvurulmuştur. Anketin uygulama aşamasında da gerekli bilgilendirmeler yapılarak 10 adet araştırma amacına uygun sosyal içerikli reklam öğrencilere izletilmiştir. Katılımcılara izletilen sosyal içerikli reklamlar şunlardır:

- T.C. İB EGM-Madde Bağımlılığı (<https://www.youtube.com/watch?v=SsPGI4aP2aI>)

- Sağlık Bakanlığı Sigara Bıraktırma Kamu Spotu (<https://www.youtube.com/>)

watch?v=pqUlvZbbjbs)

- “Trafik Hayattır Hayata Bağlı Kal” (<https://www.youtube.com/watch?v=F88irW4sXeA>)
- Bağımlılıkla Mücadele Kamu Spotu (<https://www.youtube.com/watch?v=CdlNwxT1Gms>)
- Ali Aşar-T.C. Sağlık Bakanlığı Sigara Kamu Spotu (https://www.youtube.com/watch?v=FmGI_mauRyM)
- “Hiç Şiddet Görmediğine Emin misin? Kabullenme!” (<https://www.youtube.com/watch?v=a4BI5N8FVXA>)
- “Kadına Şiddet İnsanlığa İhanettir” (<https://www.youtube.com/watch?v=798qOqMol4M>)
- “Sigarayı Bırak Hayatı Bırakma” (<https://www.youtube.com/watch?v=b73cM1Vv87g>)
- 8 Mart 8 Kadın Projesi Kamu Spotu “Sevginin Yerini Şiddet Almasın” (<https://www.youtube.com/watch?v=9GBkUbw8a4A>)
- Yeşilay- Madde Bağımlılığı Filmi (https://www.youtube.com/watch?v=3lGUuWnA_s4)

300 sosyal içerikli reklam incelendikten sonra yukarıda belirtilen 10 adet reklam filmi seçilmiştir. Söz konusu reklamların seçiminde veri toplamak amacıyla oluşturulan soruları örneklemeye yönelik reklamlara yer verilmiştir. Bilimsel verilere yer veren (Sağlık Bakanlığı Sigara Bıraktırma Kamu Spotu); sanatçı, politikacı gibi tanınmış karakterlerin yer aldığı (“Trafik Hayattır Hayata Bağlı Kal”); doktor, emniyet mensubu, din adamı gibi uzmanların yer aldığı (Bağımlılıkla Mücadele Kamu Spotu); kişisel deneyimlerini anlatan (Ali Aşar-T.C. Sağlık Bakanlığı Sigara Kamu Spotu); müzik (“Hiç Şiddet Görmediğine Emin misin? Kabullenme!”) ve slogan (“Kadına Şiddet İnsanlığa İhanettir”, “Sigarayı Bırak Hayatı Bırakma”) öğelerinin vurgulu kullanıldığı; olumsuz davranışların sonuçlarının gerçekçi bir bakış açısıyla ortaya konduğu (T.C. İB EGM-Madde Bağımlılığı); mesajların kısa ve net cümlelerle ifade edildiği (8 Mart 8 Kadın Projesi Kamu Spotu “Sevginin Yerini Şiddet Almasın”, 15 sn) ya da öyküleyerek (kısa film gibi) veren (Yeşilay-Madde Bağımlılığı Filmi, 44 sn). Katılımcılar, toplam 7 dakika reklam filmi izledikten sonra anket sorularını yanıtlamışlardır.

Anket sorularının belirlenmesi: Yapılan incelemeler neticesinde veri toplama aracının üç bölümden oluşmasının gerekli olduğu görülmüştür. Hazırlanan veri toplama aracı toplam 41 sorudan oluşturulmuştur. Uzmanların önerisi neticesinde soru sayısı azaltılarak 20 adede düşürülmüştür. Veri toplama aracının boyutlarındaki soru sayısı ve türü şu şekildedir:

1. bölümü oluşturan “demografik bilgiler”: 2 (Çoktan seçmeli),
2. bölümü oluşturan “sosyal içerikli reklamların izlenirlik durumu”: 3 (Çoktan seçmeli),
3. bölümü oluşturan “sosyal içerikli reklamlara yönelik ilgi ve tepki durumu”: 15 (Likert tipi beşli dereceleme ölçeği).

Çalışmada elde edilen verilen SPSS 22.0 programında analiz edilmiş, kullanılan ölçeklerin güvenirlik ve normallik testleri yapılmıştır. Söz konusu analizler sonucunda t-testi ve anova testi kullanılmıştır.

5.5. Araştırmanın Bulguları

Bu çalışmada sosyal içerikli reklamların ortaöğretim kurumlarında eğitim alan öğrenciler tarafından izlenirlik düzeylerinin ilgi düzeylerini ne ölçüde etkilediği ortaya konulmuştur.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Bilgileri

	Değişken	N	%
Cinsiyet	Kız	230	59,1
	Erkek	159	40,9
Sınıf	9. sınıf	108	27,8
	10. sınıf	121	31,1
	11. sınıf	160	41,1

Tablo: 1’de araştırmaya katılan öğrencilerin demografik özellikleri gösterilmiştir. Sonuçlar incelendiğinde öğrencilerin %59,1’i kız, %40,9’u erkek; sınıf düzeyine göre ise %41,1’i 11. sınıfta, %31,1’i 10. sınıfta, %27,8’i ise 9. sınıfta öğrenim görmektedir.

Tablo 2: Sosyal İçerikli Reklamların İzlenirlik Durumu

Değişkenler	Sosyal içerikli reklamları ne sıklıkla izlersiniz? (%)
Günde birden fazla	33,2
Günde bir kez	27,5
Haftada bir kez	22,6
Ayda bir kez	9,3
Hiç	7,5
Değişkenler	Sosyal içerikli reklamları daha çok hangi medya aracılığıyla izlemektensiniz? (%)
Televizyon	64,5
İnternet	40,1
Megavizyon ekranları	1,5
Değişkenler	Size göre sosyal içerikli reklamlar hangi medya aracıyla yapılırsa daha çok izleyiciye ulaşır? (%)
Televizyon	40,4
İnternet	59,9
Megavizyon ekranları	5,7

Tablo: 2’de sosyal içerikli reklamların katılımcılar tarafından izlenirlik durumu gösterilmiştir. Öğrencilerin %33,2’si günde birden fazla, %27,5’i günde bir defa, %22,6’ı haftada bir kez, %9,3’ü ayda bir kez sosyal içerikli reklam izlerken, %7,5’i ise hiç izlememektedir. Bu verilere göre sosyal içerikli reklamların farklı zaman aralıkları ile çoğunlukla izlendiği, dolayısıyla söz konusu reklamların katılımcılara çoğunlukla ulaşabildiği söylenebilir. Sosyal içerikli reklamları daha çok hangi medya aracılığıyla izlemektesiniz? sorusuna katılımcıların %64,5’i televizyon, %40,1’i internet, %1,5’i megavizyon ekranları cevabını vermiştir. Size göre sosyal içerikli reklamlar hangi medya aracıyla yapılırsa daha çok izleyiciye ulaşır? sorusuna ise öğrencilerin %59,9’u internet, %40,4’ü televizyon, %5,7’si megavizyon ekranları cevabını vermiştir. Bu verilere göre sosyal içerikli reklamların daha çok televizyonda izlendiği ancak söz konusu reklamların internette yayınlandığında daha çok izleyiciye ulaşacağı görüşünün en yüksek oranda olduğu görülmektedir. Söz konusu reklamların daha çok bireye ulaşabilmesi için internetin her an her yerden ulaşılabilir özelliğinin, gençlerin yoğun kullanımı da dikkate alınarak, değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Tablo 3: Sosyal İçerikli Reklamlara Yönelik İlgi ve Tepki Durumuna Dair Tanımlayıcı İstatistikler

İFADELER	1	2	3	4	5
	%	%	%	%	%
1. Sosyal içerikli reklamlar dikkatimi çeker.	12,1	4,1	31,6	22,4	19,5
2. Sosyal içerikli reklamlar fikirlerimi etkiler.	4,1	4,1	29,8	20,3	16,7
3. Sosyal içerikli reklamlar davranışlarımı etkiler.	4,1	4,1	28,5	15,4	14,7
4. Sosyal içerikli reklamları sıkıcı buluyorum.	4,1	4,1	17,7	13,1	11,1
5. Sosyal içerikli reklamlarda olumsuz davranışların sonuçlarının gerçekçi bir bakış açısıyla yansıtılmasını doğru buluyorum.	4,1	3,6	13,9	20,8	57,6
6. Sosyal içerikli reklamlarda bilimsel verilere yer verilmelidir (madde bağımlılığı bir yılda %... beyin tahribatı yapmaktadır gibi).	1,8	4,1	10,3	19,0	64,8
7. Sosyal içerikli reklamlarda gördüğüm tanınmış karakterler (sanatçı, politikacı vb.) reklamı benimsememde etkilidir.	14,4	14,9	19,0	21,3	30,3
8. Sosyal içerikli reklamlarda gördüğüm uzmanlar (doktor, emniyet mensubu, din adamı vb.) reklamı benimsememde etkilidir.	12,6	17,0	23,4	21,3	25,7
9. Sosyal içerikli reklamlarda kişisel deneyimlerini anlatanlar reklamı benimsememde etkilidir.	4,1	9,8	23,9	25,2	37,0
10. Sosyal içerikli reklamların sloganlarını yaratıcı buluyorum.	10,3	12,6	31,4	24,4	21,3
11. Sosyal içerikli reklamların müzikleri konuya uygun duyguyu iletiyor.	5,7	10,0	27,5	28,5	28,3
12. Sosyal içerikli reklamlar mesajlarını kısa ve net cümlelerle ifade etmelidir.	4,1	4,4	15,2	21,3	55,0
13. Sosyal içerikli reklamlar mesajını öyküleyerek (kısa film gibi) vermelidir.	6,4	5,9	21,6	21,3	44,7
14. Başarılı hazırlanmış bir sosyal içerikli reklam, benim hayat ve olaylar ile ilgili inanç ve tutumlarımı değiştirebilir.	8,0	13,1	21,1	29,3	28,5
15. Sosyal içerikli reklamlara yayın organlarında daha fazla yer verilmelidir.	8,5	10,0	25,7	21,3	34,4

1=Kesinlikle katılmıyorum, 2=Katılmıyorum, 3= Fikrim yok, 4= Katılıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum

Tablo: 3'te sosyal içerikli reklamlara yönelik ilgi düzeyine dair yüzdelik dağılımları yer almaktadır. Tablo 3'ten katılımcıların 'Sosyal içerikli reklamlar dikkatimi çeker' ifadesine %19,5, 'Sosyal içerikli reklamlar fikirlerimi etkiler' ifadesine %16,7, 'Sosyal içerikli reklamlar davranışlarımı etkiler' ifadesine %14,7 oranlarında kesinlikle katıldıkları anlaşılmaktadır. Söz konusu reklamların dikkati çekmekten, fikri etkilemeye ve davranışı etkilemeye geçişte etkisinin azaldığı görülmektedir.

Ankete cevap veren öğrencilerin %58,2'sinin sosyal içerikli reklamları sıkıcı bulmadığını belirtmişlerdir. Bu oran görece kabul edilebilir olsa da söz konusu reklamların gençler için daha izlenilebilir hale getirilmesi önerilebilir.

Tabloda 'Sosyal içerikli reklamlarda kişisel deneyimlerini anlatan insanlar reklamı benimsememde etkilidir' ifadesine %37,0, 'Sosyal içerikli reklamlarda gördüğüm tanınmış karakterler reklamı benimsememde etkilidir' ifadesine %30,3, 'Sosyal içerikli reklamlarda gördüğüm uzmanlar reklamı benimsememde etkilidir' ifadesine %25,7 oranlarında katıldığı, 'Sosyal içerikli reklamlarda bilimsel verilere yer verilmelidir' ifadesinin ise %64,8 ile en yüksek katılım oranına sahip olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda bilimsel verilere yer verildiğinde katılımcıların reklamı benimseme oranının artabileceği anlaşılmaktadır. Ayrıca 'Sosyal içerikli reklamlarda olumsuz davranışların sonuçlarının gerçekçi bir bakış açısıyla yansıtılmasını doğru buluyorum' ifadesine %57,6 oranında kesinlikle katılınmasının da bu görüşü desteklediği düşünülmektedir.

Katılımcıların %21,3'ü sosyal içerikli reklamların sloganlarını yaratıcı bulduğunu, %28,3'ü de müziklerinin konuya uygun duyguyu ilettiğini belirtmektedir. Hedef kitlenin beğenileri dikkate alındığında bu oranların artacağı düşünülmektedir.

Katılımcılar 'Sosyal içerikli reklamlar mesajlarını kısa ve net cümlelerle ifade etmelidir' ifadesine %55,0, 'Sosyal içerikli reklamlar mesajını öyküleyerek vermelidir' ifadesine %44,7 oranlarında kesinlikle katılmaktadır. Bu doğrultuda, söz konusu reklamların mesajlarını kısa ve net cümlelerle ifade etmesi durumu daha yüksek katılıma sahip olsa da öyküleyerek ifade etmesi durumunda da belirli kitlelere ulaşabileceği söylenebilir.

Katılımcıların 'Başarılı hazırlanmış bir sosyal içerikli reklam, benim hayat ve olaylar ile ilgili inanç ve tutumlarımı değiştirebilir' ifadesine %28,5, 'Sosyal içerikli reklamlara yayın organlarında daha fazla yer verilmelidir' ifadesine %34,4 oranlarında kesinlikle katılmasının, bu tür reklamların niteliğinin ve niceliğinin artmasının gerekliliğini ortaya koyduğu düşünülmektedir.

Tablo 4: Çalışmada Kullanılan Ölçeklerin Güvenirlik Analizleri

Ölçekler ve Boyutlar	Madde Sayısı	Cronbach's Alpha
Sosyal İçerikli Reklamlara Yönelik İlgi	15	.825

Tablo: 4'te çalışmada kullanılmış olan sosyal içerikli reklamlara yönelik ilgi ölçeğinin güvenilirlik analizi sonuçlarına yer verilmiştir. Analiz sonucunda çalışmada kullanılmış olan sosyal içerikli reklamlara yönelik ilgi ölçeğinin “yüksek güvenilir” ($>.80$) olduğu anlaşılmaktadır. Elde edilen bu oranlar testin oldukça güvenilir olduğunu göstermektedir (Altunışık vd., 2010: 124).

Tablo 5: Çalışmada Kullanılan Sosyal İçerikli Reklamlara Yönelik İlgili Ölçeğinin Çarpıklık ve Basıklık Değerleri

Ölçekler	N	Ortalama	Std. Sapma	Çarpıklık	Basıklık
Sosyal İçerikli Reklamlara Yönelik İlgili	389	3,6075	,66414	-,525	,438

Tablo: 5'te çalışmada kullanılan sosyal içerikli reklamlara yönelik ilgi ölçeğinin çarpıklık ve basıklık, standart sapma, ortalama değerlerine yer verilmiştir. Tabachnick ve Fidell (2015) göre; basıklık ve çarpıklık değerleri +1,5 ile -1,5 arasında olursa; George ve Mallery (2010) göre; basıklık ve çarpıklık değerleri +2,0 ile -2,0 arasında olursa, ölçeğin normal dağıldığı ve parametrik testlerin kullanılması gerektiğini ifade etmişlerdir. Araştırmada kullanılmış olan ölçeklerin basıklık ve çarpıklık değerleri +1,5 ile -1,5 arasında olduğu için araştırmada parametrik testlerden olan bağımsız iki grup T-testi ve Tek yönlü Anova testi kullanılmıştır.

Tablo 6: Cinsiyete Göre Sosyal İçerikli Reklamlara Yönelik İlginin Karşılaştırılması

	Gruplar (Cinsiyet)	N	$\bar{X}$	Ss	T	P
Sosyal İçerikli Reklamlara Yönelik İlgili	Kız	230	3,6203	,65469	,455	,649
	Erkek	159	3,5891	,67924		

Tablo: 6'da cinsiyete göre sosyal içerikli reklamlara yönelik ilgi t-testi ile karşılaştırılmıştır. Analiz sonuçları incelendiğinde sosyal içerikli reklamlara yönelik ilginin cinsiyete göre farklılaşmadığı anlaşılmaktadır ($p>.05$). Başka bir ifade ile kadın ve erkek katılımcıların sosyal içerikli reklamlara yönelik ilgi düzeyi birbiriyle benzerdir.

Tablo 7: Sınıfa Göre Sosyal İçerikli Reklamlara Yönelik İlginin Karşılaştırılması

	Gruplar (Sınıf)	N	$\bar{X}$	Ss	F	P
Sosyal İçerikli Reklamlara Yönelik İlgili	9. sınıf	108	3,6315	,74630	,167	,846
	10. sınıf	121	3,6154	,56965		
	11. sınıf	160	3,5854	,67507		

Tablo: 7'de sınıfa göre sosyal içerikli reklamlara yönelik ilgi anova testi ile karşılaştırılmıştır. Analiz sonuçları incelendiğinde sosyal içerikli reklamlara yönelik ilginin sınıfa göre farklılaşmadığı anlaşılmaktadır ($p>.05$). Başka bir ifade ile farklı sınıflarda öğrenim gören öğrencilerin sosyal

İçerikli reklamlara yönelik ilgi düzeyi birbiriyle benzerdir. Cinsiyete ve sınıfa göre ilgi düzeylerinin birbirine benzer olması, yaşların yakınlığıyla ve katılımcıların henüz sosyal rol çeşitliliğine sahip olmamasıyla ilişkilendirilebilir. Meslek, gelir düzeyi, medeni durum gibi farklı statülere bağlı sosyal rolleri henüz kazanmamış söz konusu katılımcı grubunun, benzer özelliklere ve ilgi düzeylerine sahip olduğu belirtilebilir.

Tablo 8: Sosyal İçerikli Reklamları İzleme Sıklığına Göre Sosyal İçerikli Reklamlara Yönelik İlginin Karşılaştırılması

	Gruplar (Sınıf)	N	$\bar{X}$	Ss	F	P
Sosyal İçerikli Reklamlara Yönelik İlgi	Günde birden fazla	129	3,6982	,68557	3,458	,009
	Günde bir kez	107	3,6505	,63238		
	Haftada bir kez	88	3,5886	,65212		
	Ayda bir kez	36	3,5130	,70927		
	Hiç	29	3,2207	,53574		

Tablo: 8’de sosyal içerikli reklamları izleme sıklığına göre sosyal içerikli reklamlara yönelik ilgi anova testi ile karşılaştırılmıştır. Analiz sonuçları incelendiğinde sosyal içerikli reklamlara yönelik ilginin sosyal içerikli reklamları izleme sıklığına göre farklılaştığı anlaşılmaktadır ($p<0,05$). Başka bir ifade ile sosyal içerikli reklamları izleme sıklığı arttıkça, öğrencilerin sosyal içerikli reklamlara yönelik ilgi düzeyi de artmaktadır. Bu doğrultuda, sosyal içerikli reklamların izlenme oranlarının artırılarak ilgi düzeyinin de artırılacağı belirtilebilir.

SONUÇ

Sosyal içerikli reklamlar, evrensel ve toplumsal değerlerin korunması ve geliştirilmesi yönünde mesajlar vermeye çalışmaktadır. Bu mesajların, mümkün olduğunca fazla sayıda bireye ulaşarak onların tutumlarında/davranışlarında değişiklik yaratması beklenmektedir. Bu doğrultuda, söz konusu reklamların hedeflerini ne ölçüde gerçekleştirdiğini belirlemek araştırmanın gerekçesini oluşturmuştur. Farklı reklam ortamlarından bireylere ulaşan sosyal içerikli reklamların izlenirlik durumu ile ilgi ilişkisinin incelendiği bu çalışmada aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Sosyal içerikli reklamların izlenme oranlarının yer aldığı, daha çok hangi medya aracılığıyla izlendiği ve hangi medya aracıyla yapılırsa daha çok izleyiciye ulaşabileceğine dair verilerin yer aldığı tablo 2 incelendiğinde, sosyal içerikli reklamların daha çok televizyonda izlendiği ancak söz konusu reklamların internette yayımlandığında daha çok izleyiciye ulaşacağı görüşünün ağırlıkta olduğu anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda, sosyal içerikli reklamların internette daha sık yayınlanması önerilebilir.

Sosyal içerikli reklamlara yönelik ilgi düzeyinin yüzdelik dağılımlarının yer aldığı 3’teki oranlar,

sosyal içerikli reklamlarda bilimsel verilere yer verildiğinde ve olumsuz davranışların sonuçlarının gerçekçi bir bakış açısıyla yansıtıldığında katılımcıların reklamı benimseme oranının artabileceğini göstermektedir.

Yanı sıra tablo 3 incelendiğinde, söz konusu reklamların dikkati çekmekten, fikir ve davranışları etkilemeye geçişte etkisinin azaldığı görülmektedir. Bu doğrultuda, hedef kitlenin tanımlanmasına yönelik araştırmaların artırılmasının reklamın hedefine ulaşmasına katkı sağlayacağı söylenebilir. Yanı sıra gençlerin sosyal içerikli reklamlara dair önerilerinin alınması da söz konusu reklamlara gençlerin dikkatlerinin daha fazla çekilmesini sağlayabilir ve izlenirliği artırabilir.

Araştırmada elde edilen bulgulara göre, sosyal içerikli reklamlara yönelik ilgi, cinsiyete ve sınıfa göre farklılaşmamaktadır ($p>0,05$). Başka bir ifadeyle kadın ve erkek, farklı sınıfta öğrenim gören öğrencilerin sosyal içerikli reklamlara yönelik ilgi düzeyi birbiri ile benzerdir. İlgi düzeylerinin birbirine yakın olması, yaşların yakınlığıyla ve katılımcıların henüz sosyal rol çeşitliliğine sahip olmamasıyla ilişkilendirilebilir. Meslek, gelir düzeyi, medeni durum gibi farklı statülere bağlı sosyal rolleri henüz kazanmamış söz konusu katılımcılar, benzer özelliklere ve ilgi alanlarına sahiptir. Bu doğrultuda, sektör uzmanlarının iletişim faaliyetlerini düzenlerken katılımcıların da dahil olduğu ortaöğretim kurumlarında eğitim alan öğrencilerin psikografik yapı analizlerine önem vermeleri gerektiği belirtilebilir.

Ayrıca sosyal içerikli reklamlara yönelik ilginin, sosyal içerikli reklamları izleme sıklığına göre farklılaştığı anlaşılmaktadır ($p<0,05$). Başka bir ifadeyle sosyal içerikli reklamları izleme sıklığı arttıkça, öğrencilerin sosyal içerikli reklamlara yönelik ilgi düzeyi de artmaktadır. Bu doğrultuda, sosyal içerikli reklamların farklı kitle iletişim araçlarında daha sık yayınlanmasının ve hedef kitlenin yoğun olarak kullandığı kitle iletişim araçlarının dikkate alınmasının izlenirliği ve ilgiyi artıracığı belirtilebilir. Yanı sıra hedef kitlelere yönelik analizlerin kapsamının genişletilmesinin ve detaylandırılmasının, hedef kitle olarak seçilen grupların önerilerinin değerlendirilmesinin izlenirliği ve ilgiyi artıracığı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Alemdar, K. ve Erdoğan, İ. (1994). *İletişim ve Toplum*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Altunışık, R. Coşkun, R. Bayraktaroğlu, S. Yıldırım, E. (2010). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* (3. bs.). SPSS Uygulamalı, Sakarya: Sakarya Kitabevi.
- Aziz, A. (1982). *Toplumsallaşma ve Kitleleşme İletişim*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu Yayınları.
- Becer, E. (2002). *İletişim ve Grafik Tasarım* (3. bs.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- DeJong, W. ve Winsten, J. A. (1990). *The Use Of Mass Media in Substance Abuse Prevention*, Health Affairs, 9, 30-46.
- Elden, M. (2015). *Reklam ve Reklamcılık* (3. bs.), İstanbul: Say Yayınevi.
- George, D. ve Mallery, M. (2010). Adım Adım Windows için SPSS: Basit Bir Kılavuz ve Referans, 17.0 güncellemesi (10a ed.) Boston: Pearson.
- Fiske, J. (1996). *İletişim Çalışmalarına Giriş*, Süleyman İrvan (çev), Ankara: Bilim Sanat Yayınları.
- Güz, N., Küçükdoğan, R., Sarı, N., Küçükdoğan, B. ve Zeybek, I. (2002). *Etkili İletişim Terimleri*. İstanbul: İnkılap.
- Kaba, F. (2013). *Animasyonda Artan Gerçekçilik ve İletişim Sorunu Olarak Tekinsiz Vadi'nin Varlığı*, (Ed.) Levent Mercin, İletişimde Tasarım-Tasarımda İletişim Sempozyumu Bildiri Kitabı İçerisinde, Kütahya, Ss.6-14.
- Mercin, L. (2017). *Müze Eğitimi, Bilgilendirme ve Tanıtım Açısından Görsel İletişim Tasarımı Ürünlerinin Önemi*, Milli Eğitim Dergisi, 214, 209-239.
- Oskay, Ü. (2001). *İletişimin ABC'si*. İstanbul: Der Yayınları.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2015). *Çok Değişkenli İstatistiklerin Kullanımı*, Mustafa Baloğlu (çev), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Tikit, C. (2019). *İletişim ve Reklam: Sosyal İçerikli Reklamların Bilinirliğinin ve Etkisinin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, DPU Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Türkoğlu, N. (2004). *Toplumsal İletişim*. İstanbul: Babil Yayınları.
- Ulusoy, B. (2004). *Sosyal Reklamların Halkla İlişkiler Uygulamalarındaki Önemi*, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Uslu, A. ve Marangoz, M. (2008). *Kar Amacı Gütmeyen Kuruluşlarda Sosyal Pazarlama ve Çevre Gönüllü Kuruluşlara Yönelik Bir Araştırma*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10(1), 109-137.
- Yumlu K. (1994). *Kitle İletişim Kuram ve Araştırmaları* (2. bs.). İzmir: Nam Yayınları.
- Yüksel, E., Cangöz, İ., Özer, Ö., Uzun, R., Dağtaş, B. ve Erdoğan, İ. (2013). *İletişim Kuramları*. (Ed.) E. Yüksel, Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını no: 2803.
- Zillioğlu, M. (2003). *İletişim Nedir?*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Tomak, A. ve Seylan, A. (2016). *Bilimsel Rasyonaliteden Simgesel Temsile Bilgi Kapitalizmi*. (Ed.) Levent Mercin. Ankara: Pegem A Yayıncılık.

ULUSLARARASI SERMAYE HAREKETLERİ BAĞLAMINDA TÜRKİYE’NİN EKONOMİ GÜVENLİĞİ: AĞUSTOS KRİZİ ÖRNEĞİ*

In the Context of International Capital Movements Turkey’s Economic Security: Example of the August Crisis

Menderes ALPKUTLU¹

ÖZET

Tarih boyunca farklı ekonomi modelleri benimsenmiştir. Bunlardan biri de kapitalist ekonomi modelidir. Bu modelin güncel parametrelerinden biri de paradan para kazanmayı tercih eden uluslararası sermaye hareketlilikleridir. Bu paralelde 21’inci yüzyılın ilk çeyreğinde de çokuluslu şirketler üzerinden yön bulan ekonomi merkezli ciddi bir restleşme yaşanmaktadır. Hatta bu olgu, özellikle gücünün zayıf etkilemeye, yönlendirmeye, yörgesine çekmeye veya orada tutmaya çalıştığı soyut bir mücadeleyi resmetmektedir. Küresel ölçekte yeni tür bir yenme-yenişme şekli de denilebilen bu yöntemin güncel gelişmelerinden biri de 2018 yılında kur-döviz odaklı bir operasyonla Türkiye üzerinde gerçekleşmiştir. Nitekim bu çalışma da Türkiye evreni ve Ağustos Krizi örneklemini sınırları içerisinde geliştirilen bir başlık ve ilişkili birkaç soruya aranan yanıt etrafında şekillenmiştir. Nitel uzanımlı bu metinden amaçlanan ise Türkiye optiğinden ve çağın küresel finansal hareketliliği perspektifinden ekonomi güvenliğini yalın bir yaklaşımla irdelemektir. Bu eksende şekillenen makalenin kuramsal çerçevesi ve temel argümanı da “Gelişmekte olan ülke statüsüyle Türkiye, uluslararası sermayeye dönük önalcı yaklaşımı ile bu tür fonların ani çıkışına karşı, üretimle sağlayacağı öz sermaye birikimi oranınca ekonomi güvenliğini güçlendirebilir” hipotezi ve ilişkili önermeler etrafında gelişmiştir. Kaynak olarak ise konuya ilişkin yazın alanında öne çıkan çalışmalar ile Türkiye örneğine ilişkin ampirik ve güncel görgül birikim göz önünde bulundurularak konuya projeksiyon tutulmuş ve bu çerçevede bazı heterodoks vurgular yapılmıştır. Son olarak denilebilir ki, 21’inci yüzyılın uluslararası sermaye hareketliliği endeksli ekonomi riskleri genellenerek ulaşılan Türkiye merkezli bir dizi bulgu üzerinden çalışma hipotezine uyarlı ve alana yararlı bir noktaya ulaşılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: : Türkiye, Ekonomi, Uluslararası Sermaye Hareketliliği, Ekonomi Güvenliği.

ABSTRACT

Throughout history, different economic models have been adopted. One of them is capitalist economy model that is manifested through international capital movements. In this context, there is a serious economic centered showdown in the first quarter of the 21st century through multinational companies and states too. This depicts an abstract struggle that the powerful states try to influence, to direct, to put it into its orbit or to keep it there weak states. In a way, this is a new kind of war in a global world order that one of the latest developments of this method is also experienced in Turkey in August 2018 year with an exchange-oriented capital centered operations. Also in this article has been shaped around Turkey universe and August 2018 Crisis sample with a variety of questions based on the responses to the economic crisis in August. Otherside, in the qualitative this text its based on this framework that economic security in terms of security relationship with global capital flows of the era is being examined with a simple approach. The theoretical framework and the main argument of the subject is run around “Developing states can strengthen their state security with their measured approach towards international capital, as opposed to such funds sudden output and with the accumulation of equity they provide through production.” hypothesis and related questions. Otherside in the article, as a resource, some studies regarding the subject were chosen. Moreover, the subject is projected taking into account the current empirical accumulation, for example of Turkey and in the event some distinctive highlights are made. Thus, as a latest point that is compatible with the study hypothesis and beneficial to the field is reached by based on the implications of the 21st century international capital indexed economic risks by generalizing.

Keywords: Turkey, Economy, International Capital Mobility, Economic Security.

1. ORCID: 0000-0003-4292-9136

1. Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi, SBMYO/Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü
malpkutlu@adiyaman.edu.tr

*ALPKUTLU, M. (2021). “Uluslararası Sermaye Hareketleri Bağlamında Türkiye’nin Ekonomi Güvenliği: Ağustos Krizi Örneği”, *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 8, S. 22, s. 26-46.

Makale Geliş Tarihi: 11 Nisan 2020 Kabul Tarihi: 1 Ocak 2021

EXTENDED ABSTRACT

Human and state organization needs to a dynamic struggle for survival in world life and in all historical period. But, the shape of this struggle changed after industrial revolution. So, an economy-centered struggle has come to the fore increasingly. Today, it can be said that there is a new form a kind of struggle among the states that depend on foreign capital and foreign exchange. In this collision, a group of rich country leaders who are guiding the world as play a deep role from time to time. Sometimes this struggle is done at a level that even break the international rules and law too. In this tough international fight is not only Turkey, many countries of the world try to stand in this field which consists of strong and weak economies. Thus, in the first quarter of the 21st century has being experienced different tension of international capital movements. Indeed, a series of mass demonstrations and vandalist movements around world are also aim to overthrow weak governments in different continents and regions in recent years too.

So, it can say that has a new human and state view both nationally and internationally dimation in global world. In this order and struggle, a group of states try to deal with economy-oriented security issues or problems. In this context, Turkey also has also experienced a number of economic attack in its recent history. In this respect, as one of the most recent economic attack was lived in August 2018. So, this crisis organized by the United States against Turkey was performed through international capital and exchange rate attack. Even, the impact of that attack is still going on Turkish economy.

In a way, this economic struggle was understood as a reaction to Turkey's efforts for freedom and authenticity in its region. But, it may be listed some specific part of this struggle agains Turkey in which some method tested agains to Turkey firstly. So, takes multi-pronged measures agains this kind of attack is more important and strategic than ever. So, this article is aim to product of such consciousness too. Otherside, this text consists of conceptual frame, the relationship between state, economy and security. Because, Turkey's economy security depends on foreign capital inflow and outflow and its cost to national economy.

That is to say that Turkey, governed by the presidential government system since 2018 that is need to switch on national and domestic economic perspective all its aspects. In this sense, the following points can be underlined shortly:

- An economic system is being maintained by domestic trade system and strong production,
- As much as possible, national sensitivity must be prioritized in strategic machine and service production,
- Country-wide savings measures in short term have to be mandatory but long term is also to be characterized,
- Dynamic economy and security policy that is operated with highly qualified staff,
- Capital accumulation based on domestic production and strong monetary policy must be followed,
- Top-level security of the Turkey stock market and exchange have to provide against cyber attacks,
- All regions of Turkey, even provinces, districts, neighborhood must be ability to maintain their basic needs at all kind of war conditions.

As a result, economic indicators of countries are changing momentarily in 21st century. So, currency based international capital and hot money movements at the center of this economic dynamism is so much important for developing country. In particular, the portfolio capital is seen as a dominant factor of this open and implicit fight. So, Turkey is also a side in this struggle too. Hence, countries in this category needs to allies that they help their allies in economic crises every time and moment. On the other hand, a group of countries that is consist of Turkey are under economic attack needs to innovative production, well trained citizen, merit economy management and stock market that is to resistant to all kind of cyber attacks. At the same time, it should be noted that if the aggressor state is not satisfied by ekonomik attack when it can also launch a conventional attack agains rival country as spoken over Venezuela nowadays. Lastly, to be successful against such a collective economic war, may be possible with the productive economy that achieved by the cooperation of state and its citizen.

GİRİŞ

Ekonomi olgusu; üretim, tüketim, paylaşım, kıtlık ve pazarlama gibi unsurların bir bileşkesidir ki kabaca geleneksel ve modern boyutla iki evrede de incelenebilir. Bu dönüşümün geleneksel dilimi, Sanayi Devrimi sonrası sürece nazaran, daha sade gelişmiştir. Aydınlanma akımı ile başlayan modernleşme akımıyla ise insanı daha spesifik ve karmaşık bir ekonomi pratiği ve teoriği karşılamaya başlamıştır. Nitekim bu güzergahta varılan son nokta olan 21'inci yüzyılın ilk çeyreğinde ise ulusal ve uluslararası ekonomik skorun anlık değiştiği bir resim ortaya çıkmıştır. Öyle ki bu durum, ülke ve birey bazında iyilik, saygınlık, itaat ve statü gibi kadim sıfatların dahi önüne geçerek birey ve devlet bazlı ilişkileri pek çok ilişkinin dahi belirleyici etkeni olmuştur. Haliyle bu özdeki mücadelenin uluslararası ayağında ağırlığı gittikçe daha fazla hissedilen yöntem ise uluslararası banka kredileri, hükümetlerarası krediler ve doğrudan yatırımlar üzerinden mobilize olan sermaye akımları olmaktadır. Bu açıdan yerküre, katma değeri yüksek üretimle beslenen ihracat zengini ülkeler ile finansal sermayesi eksik, insan ve diğer ulusal kaynakları yeterince üretime yansıtılamayan ithalat zengini devletler şeklinde kabaca ikiye ayrılmaktadır.

Bu tasnif üzerinden Dünya yerleşkesine göz gezdirildiğinde, etkili finansal güçle egemenliğini pekiştiren özne ülkeler sınırlı sayıda gözükürken, kısa vadeli sermayeyle küresel sisteme tutunmaya çalışan nesne devlet sayısında ise artış gözlenmektedir. Bu noktadan projeksiyon Türkiye'ye çevrildiğinde ise yakın mazisi ulusal ve uluslararası sermaye hareketliliği endeksli ekonomik kırılganlıklarla şekillenmiş esnek ve aynı zamanda dinamik bir ülke resmi öne çıkmaktadır. Bu uzanımında Türkiye ekonomisinin üretim, sermaye ve borç gibi araçlar üzerinden bağımlılık ilişkisinin arka planı ise bazı açılardan Balta Limanı Anlaşması ile Kırım Savaşı'na kadar götürülür ki (Acartürk ve Kılıç, 2011: 12-13) bu oluntunun yakın tarihteki izleri, küresel bir finans zeminine de oturtulmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla IMF ile borç-alacak ilişkisinin son bulmasından sonra (2013) gerçekleşen ekonomik operasyonlar Türkiye açısından daha komplike hale gelebilmiştir. Bu çerçevede Türkiye ile ABD arasında sermaye-kur hareketliliği üzerinden tetiklenen 2018 Ağustos Krizi, Türkiye'nin ekonomi, hatta ulusal güvenliğinde kritik tesirler bırakmıştır.

Kısaca, 1930'ların ekonomik bunalımı ve takip eden II. Dünya Savaşı sonrası görülen küresel krizler, salt ekonomi kavramını aşarak, pek çok kavram ve olgudan etkilenmiş ve bunları etkilemiştir (Castells, Caraça and Cardoso, 2012: 1-3). Bu çizgide rotası ve akışı kolaylıkla öngörülemeyen 21'inci yüzyılın farklı finansal krizlerinin ritmi ve güvenlik ilişkisi de ağırlıklı olarak 20'nci yüzyılın kurulu menfaat düzenini sürdürme istençli gelişmiştir. Nitekim bu ekseninde anlık yön değişimi barındıran mevcut küresel finansal düzen, devletlerin gelişmişlik düzeyine göre, ya çok sayıda iç tehditin tetikleyicisi, ya da iç güvenlik konularının -demokratik sınırları da zorlayacak şekilde, sert bastırıcı kaynağı etkisiyle kendini yenileyerek hissettirebilmektedir. Bunun, gelişmiş ülkelerdeki yansıması, güvenlik sorunlarını kontrol altında tutan bir sopa, gelişmekte olan ülkelerdeki yankısı ise istendik sokak olaylarını sürdürülebilir kılan bir havuç görünümündedir. Son kertede,

bu makalenin de son haline ilişkin bir ipucu niyetiyle denilebilir ki, küresel köy söylemlerinin hâlâ dillendirildiği 21'inci yüzyılın ilk çeyreğinde Türkiye, tüm kaynaklarını, güçlü bir kombinasyonla iç tüketim fazlası bir üretime dönüştürerek ve bu çizgide ulaşacağı finansal kazanımları ise sıkı bir tasarruf politikasıyla sermaye birikimine dönüştürerek neoliberal küresel sermayenin ekonomik ve konvansiyonel savaş tehditlerine karşı güçlü bir hat oluşturabilir (Bichler & Nitzan, 2004; OECD, 2018).

1.1. Kavramsal Çerçeve

Ekonomik birikim odaklı şekillenen Yeni Çağ ve müteakip dönemlerin ontolojik mücadeleleri ve epistemolojik birikimi, ağırlıklı olarak devlet, ekonomi ve güvenlik terimleri odaklı şekillenmiştir. Bu anlamda 21'inci yüzyılda da uluslararası düzenin sağlayan veya bozan temel etkenlerden biri de sermaye kavramı olmuştur. Haliyle son sürüm bu küresel düzende de “insanların yaşayabilmek için üretme, ürettiklerini bölüşme biçimi ve bu faaliyetlerden doğan ilişkilerin bütünü” (Türk Dil Kurumu, 2020) özelliğiyle ekonomi, sermaye ayağıyla daha stratejik bir içeriğe bürünmüştür. Bu başlıkla ilintili bir kavram olan güvenlik ise, sürdürülebilir yaşama dair temel ihtiyaçların gönül rahatlığıyla karşılanmasına yönelik ekonomik imkana sahiplik şeklinde açıklanabilir (Alpkutlu, 2017 ve Pekin, 2008: 1). Dolayısıyla, küreselleşmeden etkilenen öncü kavramların başında gelen ekonomi, güvenlik olgusunun son bir asırda öne çıkan en popüler alt başlıklarından biri olabilmıştır (İyibozkurt, 2004). Özellikle güvenliğin, huzurlu hayatın önünde engellerin azlığı, ekonominin ise müreffeh yaşamın önaçıcılığı açılımı, bu iki kavram arasındaki kaçınılmaz diyalektik ilişkinin mevcudiyetini daha berraklaştırmaktadır (Karabulut, 2011: 147).

Bu tanımlar dizgesinde ekonomik büyümeye gelince, o da nicel gelişmeyle birlikte, nitel yapıdaki değişimin de bir göstergesi görülmektedir (Taban, 2008: 2). Bu düzlemde somutlaşan ekonomik özgürlük kavramı ise kişinin zor kullanmadan meşru yollarla sahip olduğu finansal tasarrufu, menkul-gayrimenkul gibi değerlerinin korunmuşluğu ve onları istenildiği şekilde kullanılabilirliğini ifade etmektedir (Dursun, 2005: 176). Bir diğer ilişkili kavram olan cari açık ise (current deficit) “bir ülkenin, diğer ülkelere çeşitli nedenlerle yaptığı ödemeler ile dış ülkelere sağladığı gelirleri döviz olarak ya da döviz karşılığı ulusal para cinsinden gösteren bilançodur.” Cari aktif (current asset) kavramına gelince, o da “nakit para ile normal olarak bir yıl içerisinde nakde dönüştürülmesi mümkün diğer finansal aktiflerin ve firmanın etkinliklerini sürdürmekte kullandığı varlıkların toplamı olarak kabul edilemektedir (Ekonomik Terimler Sözlüğü, 2009). Bu çerçevede ekonomi güvenliğine dair kamu politikası ise kısaca, “siyasal iktidarın uygulamaya ya da uygulamamaya karar verdiği konuların tümünü” karşılar (Dye'den akt. Saybaşı, 1986: 1). Bu dizgede beliren çok sayıda olay, kavram ve olguyu etkileyen küreselleşme ise “özünü serbest ticaretin patlamasına” (Harrison'dan akt. Ayhan, 2008: 134-135) dayandıran bir dinamizimle tescillemiştir. Birkaç asırlık bu ekonomik tecrübenin önemli araçlarından bir başkası olarak öne çıkan döviz odaklı finansal sermaye hareketleri ise dolaylı veya “doğrudan üretim sürecinde kullanılan servet unsurlarını”

ifade ederek birey yaşamı ve devlet örgütlenmesindeki konumunu adım adım güçlendirmiştir (Piketty, 2014: 51).

Kısaca, bu ve benzeri kavramsal ilişkiler ağı da doğrulamaktadır ki, ağırlıklı olarak Sanayi Devrimi öncesi zihin kodlarının etkin olduğu prékapitalizmden (Ülgener, 2006: 78/48) kâr amaçlı sermayenin tekrar mal ve hizmet üretiminde kullanılarak devasa mal ve finansal birikime dönüşmesini sağlayan 21’inci yüzyılın tanılayıcı kapitalist uygulamasına dek, ekonominin teori ve pratiğinde önemli değişimler yaşanmıştır (Fulbert, 2018: 17-18). Bu değişimin neredeyse tamamını etkileyen dönüşümün neticesinde ise açlık ve tokluk gibi iki uç noktanın eş anlı temsil edildiği küresel bir bencillik öne çıkmıştır (Sen, 2003: 354).

1.2. Ekonomi ve Güvenlik İlişkisi

Ekonomik çıkarlar ve örgütlenmeler, toplumlar ve bireyler açısından hem yapıcı hem de yıkıcı sonuçlar doğuran temalardır. Nitekim bu özdeki oluşumların önde gelen örneklerinden biri de devlet teşkilatlanmasıdır. Ortak yaşamın yönetimine dair en iyiyi bulma arayışının bir sonucu olarak da okunan bu yapı, F. Holder tarafından ise “Devleti cehennem haline getiren şey, insanların onu cennet haline getirmeye çalışmasıdır.” (Güvel, 2008) savıyla karşılık bulmuştur.

Bu eksenle sürdürülen geleneksel mücadele, Sanayi Devrimi ile başlayan seri üretimle yerini, adım adım ilerleyip, artıkça daha çok istenen sermaye ve finansal birikim odaklı daha soyut ekonomi odaklı mücadeleye bırakmıştır (Shiffman, 2017). Nitekim yeni milenyumun da istikametini derinden etkilediği görülen bu manzara, arz-talep ilişkisindeki öngörülmez dinamizmiyle mevcut küresel güvenlik olaylarının da başat bir değişkeni konumuna yükselmiştir. Özellikle kapitalist ekonominin, eline geçirdiği her fırsatı ve ürünü, ihtiyaç haline getirerek, en düşük maliyetle en yüksek artık değere ulaşma istenci, bu özdeki çekişmeyi daha da yıkıcı hale dönüştürmüştür. Sermaye odaklı bu “mücadelelerin” neticesinde ise kaybedenin kolay toparlanamadığı, kazananın ise hırsını kolayca frenleyemediği bir sonuç çıkmaktadır (Kaynak, 2014). Nitekim 21’inci yüzyıl koşullarının mağdurlaştıkça finansal bağımlılığı artan devletlerinin düştüğü yıkıcı asayiş olaylarıyla, zenginleştikçe artan oburlaşmanın yol açtığı doyumsuzluğun da temelinde çoğunlukla bu gerçeğin izi belirmektedir (Ferro, 2002). Daha açık bir ifadeyle, her geçen gün kendisine güzellikler ve yergilerin eş anlı yapıldığı sermaye merkezli küresel ekonomik düzen; kimi kıta, ülke ve sermayedar lehine gelişirken; zaman zaman Türkiye’nin de dahil olduğu bir grup ülkenin, coğrafyanın, toplumun ve sermayedarın ise kâbusuna dönüşebilmektedir. Sürecin kafa çelici tarafı ise, bu ilişkide nükseden global güvenlik sorunlarının ise yine aynı öznelerce hafifletilmeye çalışılmasıdır (Sarfati, 2009).

Bu düzende can alıcı bir diğer nokta ise ekonominin güvenlik, güvenliğin ise ekonomik bir maliyetle kendini sürdürülebilir kılma ihtiyacıdır. Muhtemelen bu realitedir ki 21’inci yüzyılın

etkin devletlerini hem ekonomi, hem de güvenlik faaliyetlerinin eş anlı aktif birer ögesi olmaya itmiştir (Pekin, 2008: 1). Nitekim son çeyrek asırda da insanın ve devletlerin, güvenli ve huzurlu yaşam arayışında ekonomik birikim ile onu muhafaza etmek için sahip olmak istedikleri ultra güvenlik ihtiyacı, devlet başta olmak üzere, uluslararası çapta çabası olan her teşekkülün yönünü ve performansını belirlemektedir (Aydın, 2009).

Bu yelpazede devlet yöneticilerin olgudaki etkisine gelince, güncel ekonomi politik gelişmelerden de anlaşılmaktadır ki bir devlet veya hükümet başkanının tek bir demeciyle borsaların tavan yaptığı veya dibe çakıldığı ulusal ve uluslararası bir esneklik söz konusudur. Ancak bu eksenindeki olaylar, geleneksel devlet ve halk dayanışmasıyla kolaylıkla pozitif sonuçlanırken, kapitalizminin üstünlüğüyle devam eden 21'inci yüzyıl koşullarında ise devletin üretkenliği ve ihracat endeksli sermaye gücü oranınca olumlu neticelenmektedir (Wood, 2003: 37).

Bir diğer yaklaşımla, Yeni ve Yakın Çağın konvansiyonel yöntem ağırlıklı mücadelelerinin yerini, I. ve II. Dünya Savaşları arası derin kriz ve sonrasında tesis edilmeye çalışılan yatıştırmanın sonunda Soğuk Savaş Dönemi almıştır. Bu süreci müteakiben ise sermaye odaklı daha örtük bir cepheleşme öne çıkmıştır. Nitekim Morgenthau tarafından da tanılaması “bozuk uzlaşma politikası” şeklinde yapılan bu evreyi takiben güçlerine güç katma yarışına giren küresel finans imparatorlukları hızla yükselişe geçmiştir (Anievas, 2014: 185-214). Öyle ki bunlar, zayıf hükümetlerin kurulması ile yıkılışlarında dahi rol alacak etkinlikleriyle küçük devletlere yön vermeyi de görev edinebilmişlerdir. Nitekim İngiltere eski başbakanı Margaret Thatcher'ın (1979-1990) yıllar öncesinden bu durumu teyit edercesine, partisinin seçim kampanyalarında sermayenin bu işlevinin altını çizmesi (Rışvanoğlu, 2006), sürecin arka boyutunu anlamaya katkı sağlayan istisna vurgulardan biridir.

Bu vurguya mesnet gelişen keskin ekonomik düellolarla zaman zaman farklı ülkeleri hedef alan kontrollü döviz girişleri, bağımlı ülke borsalarında ilk etapta sonu öngörülemeyen pozitif bir ivme de sağlayabilmektedir. Ancak aynı finans sahiplerinin, verimli ve etkili yatırımlar ortaya koyan gelişmekte olan devletler için benzer esneklikte davrandıklarını söylemek güçtür. Hatta bu tür ülkelerde, kimi iç dinamikler de hareketlendirilerek, devlet borsalarında sert dalgalanmalara yol açılarak siyasi sonuçlar da alınabilmektedir. Ne var ki, piyasa ekonomisinin doğal yansısı olarak da yer yer afişe edilen bu çerçevedeki operasyonlarda, ekonomik kalkınma için ekonomik özgürlükler diskuruyula dikkatler başka yöne de kolaylıkla çevrilebilmektedir (Dursun, 2005: 172). Bu bağlamda Türkiye gibi gelişmekte olan bazı ülkeler ise yenilenen reformlarla bu dinamizmi pozitive çevirmeye çalışıp ve başarıya yaklaştıkça, karşı karşıya olunan kıskaç da o oranda daraltılabilmektedir. Bilhassa 21'inci yüzyılın ilk çeyreğinde artan ekonomi-politik krizler üzerinden derinleşen bu tür hamleler, hâlihazırda da üzerinde en çok konuşulan küresel ekonomi politik olaylar dizgesini oluşturmaktadır (Özdemir, 2010: 15; Toptaş, 2009: 69).

Kısaca, evrenin mevcut devletleri ile insanları arasındaki ilişkileri belirleyen en önemli kavramlardan ikisi ekonomi ve güvenliğidir. Dolayısıyla 21'inci yüzyılda da ekonomik yetkinlik, dış ve iç güvenlik hizmetlerindeki etkinliğiyle de öne çıkmaktadır. Nitekim 21'inci yüzyılda güvenlik; salt klasik ve elektronik güvenlik tedbirler setiyle yeterince anlaşılamayacak derecede muğlak ve masraflı bir hal almıştır. Örneğin, fiziki ve elektronik güvenlik tedbirleri yeterli, ancak ekonomik yetkinliği yetersiz veya borsası istikrarsız bir ülkede güvenlik hissiyatı negatif yönde olabileceği gibi, ekonomik performansı yetkin ve etkin, ancak beşeri, fiziki ve elektronik güvenlik araçları sınırlı bir diğer ülkede ise güvenlik algısı ve uygulaması pozitif yönde gelişebilir.

1.2.1. Devlet Açısından

Modernleşmenin ekonomi ayağında artan seri üretim, hızlı sermaye birikimi ve düzensiz tüketim eğilimi, klasik toplum dayanışmasıyla giderilen sosyal güvenlik ve fiziki güvenlik dengesini de olumsuz etkilemiştir. Dolayısıyla, oluşan bir tür yeni insan-para ilişkisinde, bir tarafta kıt kanaat hayatta kalma mücadelesi veren bir kesim ortaya çıkarken, öteki tarafta, hayatın ekonomik gücü ve güvenlik imkânına üst düzeyde sahip daha izole ve bencil bir insan ve devlet kümesi türemiştir. Küresel ve yerel bazda algısı ve uygulaması insan-insan, insan-devlet ve devlet-devlet arasında beliren bu manzara, yerkürenin karşı karşıya kaldığı ekstra ekonomi ve güvenlik ilişkisinin finansal yükünün de temel gerekçelerinden birisini oluşturmuştur.

Her ne kadar bu noktada küresel sisteminin öncü ülkeleri, konuya dair çelişkili ve sorumlu(luk)ları perdeliyici tablolar çizse de gerçeğin sarsıcı resmi, dünyaya ilişkin bir günlük haber bülteninden çıkarsanabilir. Nitekim bu dolayımında bir fikir vereceği gerekçesiyle; sermaye gücü ve finansal zenginler kümesine ilişkin, “Dünyadaki En Güçlü Kişiler” listesinin ilk sıralarında D. Trump, V. Putin, E. Macron, T. May, A. Merkel ve Xi Jinping gibi (Forbes’ten akt. Kurtoğlu, 2018) “güçlü” devlet liderlerinin yer alması, bu paradoksu desteklemektedir.

Ne var ki giderildiği zaman “rahatlık ve haz” verip, giderilmediğinde ise “huzursuzluk ve kaygı” (Pekin, 2008: 13) oluşturan bu stresli yaşam resmi, gün geçtikçe daha hızlı bir şekilde çok sayıda devletin ekonomi güvenliğiyle beraber küresel istikrarını da baltalayabilmektedir. Haliyle bu başlık, özellikle gelişmekte olan ülkelerde büyük maliyetler doğururken, zengin ülkeler için ise “bütün kuyuları besleyen yeraltındaki su havuzu misali” (Covey ve Merrill, 2009: 12), her akışı kısa anlı ve az maliyetli finansal bir birikim aracına dönüşebilmektedir.

Tabiatıyla, modern yaşam standartlarını çarpık şekilde etkileyen bu sermaye çarkı, her geçen gün artan bir tonla küresel düzenin başat değişkeni haline gelmektedir (Krugman, 2005: 22). Bu durumdan ötürü de devletlerin sermayeyi, sermayenin de girmekte zorlandığı coğrafyalara girmek adına, devlet gücünü kullanmakta çekinmediği bir sistem işletilmektedir (Hacısalıhoğlu, 2018). Dolayısıyla bugün yerkürenin ekonomisi, önemli oranda sermaye hareketleri (kısa ve orta

vadeli) ekseninde şekillenmekte ve Türkiye'nin de taraf olduğu çok sayıda hükümetin önceliği de ekonomik istikrar olmaktadır (Dinicu, 2010: 331). Hatta bu dinamik durum, pek çok devleti ve ekonomik kuruluşu, eş zamanlı taraf olmaya zorlayacak düzeyde de anlık tutum belirlemeye zorlamaktadır.

Çoğunlukla dış müdahale ağırlıklı gelişen böyle ataklara karşı güçlü reaksiyon yeteneği ise, genellikle düşük dış borç, düşük cari açık, düşük faiz, düşük enflasyon oranı; yeterli üretim, ihracat ve döviz politikaları gibi araçlarla geliştirilebilmektedir. O halde, takip eden satırda Türkiye'ye ait grafikte olduğu gibi, gelişmekte olan ülke ekonomilerinin de uluslararası sermayenin ani hareketliliklerine karşı stabil veya dirençli kalabilmesi, yukarıda sıralanan faktörlerle birlikte, önemli oranda risk sermayesini takviye edebilecek üretim endeksli performansa bağlıdır (İşeri, 2001: 11).

Özetle, devletlerin ekonomi güvenliği, hem yaşanan zaman diliminin, hem de geleceğin şekillenmesinde önemli konuma sahiptir. Nitekim 21'inci yüzyılın ilk çeyreğinde de çok sayıda devletin, farklı isimlendirme ve yorumlamalara açık şekilde, ekonomi, özgürlük ve güvenlik arasında çeşitli protestoyla karşı karşıya kalışı, sermaye odaklı bu mücadelenin son örneklerini şekillendirmiştir. Aynı şekilde son yıllarda İngiltere, İspanya, Türkiye ve Fransa gibi ülkelerde görülen protestolar da bu çembere dahil edilebilecek özellikler taşımaktadır. Bu bağlamda, yukarıdaki grafikte de görüldüğü gibi, Türkiye'ye dönük döviz-kur merkezli başlatılan Ağustos Krizi'nde (2018) dolar, 7,24 Dolar/TL bandına ulaşarak Türk Lirası karşısında ortalama yüzde 40 oranında değer kazanmıştır. Ekonomi politik bağlamda borsa üzerinde ciddi bir baskı oluşturan bu hamle, ABD ve Türkiye arasında bir çeşit ticaret savaşı görseliyle de paylaşılmıştır (Sivramkrishna and Nandipati, 2019; Çubukçu, 1993: 39-49; Akçay ve Güngen, 2019: 2)

1.2.2. Toplum Açısından

Devlet, toplum ve ekonomi, birbirinden ayrı düşünülemeyen iç içe kavramlardır. Nitekim 21'inci yüzyılda da, sanal ayağı güçlendirilen devlet işleyişine rağmen, ekonomilerin değişmez aktörü

insan emeği olmaya devam etmektedir. Hatta, insanın ekonomik süreçte kısmen değişen gelen bu rolü, Magna Carta Libertatum'a (1215) kadar götürülür (Keskin, Şen ve Sağbaş, 2007: XVII). Özellikle Rönesansın sürecin bir diğer dinamosu olduğu bu çizgiden bugüne aktarılan dinamik ve değişken üretim ve tüketim ilişkisi, post-modern dünya manzarasını da uluslararası sermaye merkezli bir dinamizmle karşı karşıya bırakmıştır.

Bu dolayında Karatani'ye kulak verildiğinde ise, O'na göre sermaye, ekonomi ile eşlenen ve içine modern “devlet” ile “ulusu” da içine alan bir formasyonlar bileşkesidir. Diğer yandan, bu uzanımında “ekonomi, para oyunlarından ibâret bir Ali Cengiz oyununa döndüğü söylemleri de olguyu izah eden güncel açıklamalardan bir diğeridir (Öğün, 2017). O halde bu ve benzeri iddialardan çıkarsanabilir ki sermayenin; devlet ve ulus denkleminde, yakın zamanda nasıl gelişeceği, yön bulacağı ve tanımlanacağı, ulusal ve uluslararası gündemdeki yerini bundan sonra da koruyacağı benzetilmektedir.

Bu açıdan bakıldığında halihazırda sermayeyi yöneten güçlü ülkeler ve vatandaşları, inşa ettikleri üretim ekonomisi veya sermaye birikimiyle rakipsiz bir politika uygulayıcısı görünümündedirler. Belki de bu kategorinin bir ayrışanı olarak Japon toplumu, tüketici kuruluşlarıyla birlikte ithal ürünlere karşı geliştirdiği tutumla, ekonomide devlet-toplum işbirliğine örnek bir noktada görülmüştür. Nitekim, uluslararası sahada da bir başarı hikâyesi yazarak gelişmiş ilk on ekonomi arasına giren Japonya, uluslararası sermayeye karşı direnci ve ulusal ekonomideki politik gücüyle de örnek bir uygulama olarak anılmaktadır (Güvel, 2008: 71/106). Elbette, küresel düzeyde adından söz edilen bu sinerjide, vatandaşın devlete, haliyle ekonomiye olan güveninin ve desteğinin rolü büyüktür. Aksi örnekler olarak ise azımsanmayacak sayıda gelişmekte ülkenin ithal tüketime dayanan tüketim odaklı ekonomi-vatandaş ilişkisi, bağımlılık özelinde, yarınları tehdit eden ciddi riskler barındırmaktadır.

Nihai olarak denilebilir ki, kaygan küresel koşullarda güven veren ve güvenlik içinde işleyen bir ekonomide, politikacı, medya ve “piyasa vatandaşı” gibi bileşenlerin ortak çabası ve sinerjisi olur (Şen ve Taşdelen, 2019). Bu bağlamda hükümetlerin, ülke çıkedmondarları açısından, halktan destek görmeyen ekonomi politikaları, halkın ise devlet ekonomi politikası ile ayrışan finansal birikim anlayışı, olsa olsa uluslararası sermaye lehine avantajlar doğurabilir. Haliyle 21'inci yüzyılın çalkantılı ekonomik ortamına karşı, gelişmekte olan bir devletin yüz yüze kalabileceği sermaye araçlı ekonomik türbülansa dönük, kendini, öz imkânlarla ayakta tutabilme gücü, hem devletin, hem de toplumun ortak sorumluluğunda bir mücadeleyi gerekli kılmaktadır. Çünkü, herhangi bir ekonomik kriz anında, toplum ile hükümetin çok marjinal noktalara motive olduğu bir ortamda ne hükümetin, ne de halkın orta vadede süreçten karlı çıkma şansı olabilir. O halde açıkça söylenebilir ki, sermaye merkezli istihbarat uzanımlı bu tür gerginliklerde, hedef alınan ülkedeki tutum birliği ve sorumluluğu, devlet ve millet aleyhine gelişen böyle tazyiklerin olabildiğince alt seviyede geçirtilmesinin en rasyonel yolu gözükmektedir. Nitekim bu anlamda

Pastor Brunson üzerinden tetiklenen Ağustos Krizi'nde Türkiye'nin halkıyla birlikte spekülative döviz-kur hamlesine karşı geliştirdiği kısmi işbirliği, yazın alanındaki müstesna yerini almıştır (Edmond, 2018). Bu da demektir ki bundan sonra da uluslararası istihbarat ve sermaye tonajlı operasyonlara karşı geliştirilecek güçlü tedbirler setinin ilk maddelerinden birinin vatandaş-devlet arasında sağlanacak güven temelli ekonomik işbirliği olması kritik öneme sahip olacaktır.

1.3. Sermaye Birikiminin Ekonomiye Etkisi veya Yetersizliğinin Maliyeti

Tarih akışının başlangıcından 21'inci yüzyıla dek, pek çok kritik dönem, ekonomi uzanımlı olaylara göre anılmıştır. Nitekim mevcut milenyumun şafağında da farklı bölge ve ülkelerde eş anlı yaşanan ekonomi-politik krizler ve kaynağı değişken iç güvenlik olayları, bu bağlamda önemini korumaktadır. Bilhassa uluslararası sermayenin çıkışlarında etkili olduğu bu tür gelişmelerde bağımlı ülke borsaların yaygın olarak hedef alınması, o ülke vatandaşları arasında aynı dünya görüşünde olan insan kümesini dahi ayrıştırabilmektedir (Benda, 2006: 12-13). Böylece, yeryüzünün müreffeh ülkelerinde konumlanan kâr paydaşları, marjinal beklentilerini, pratik ve örtük şekilde hedef ülkelerin heterojen ve ateşli yığınlarının ortak sorununa iliştiyerek maksimum kâr marjına ulaşmayı kolaylaştırmaktadır.

Öteki açıdan, böyle gelişmelerle servis edilen kimi kafa karıştırıcı politik ayrıntılar ise çoğu zaman bu sürecin anlaşılabilirliğini muğlaklaştırıcı yöntemlerin birer parçası olmaktadır. Hatta bu tür olaylarla hedef ülkenin ekonomiye güven ortamını hedef alacak şekilde kritik öneme sahip projelerinin de hedef alınması, sürecin siyasi yönünü de resmeden bir diğer boyuta işaret etmektedir. Bu dolayında, dinamik yapısalıyla öne çıkan Türkiye'nin de, küresel koşulların dayattığı bu tip ekonomik baskıyı göz önünde bulundurarak, dost-düşman terazisinde daha hassas bir ekonomi-güvenlik dengesi tutturması kritik önemini korumaktadır (Özsoylu, 2006).

Sonuç olarak, sermayenin devlet ekonomileri üzerindeki etkisi, ritmi devletin siyasal istikrarı ile ekonomik gücüne göre değişecek şekilde, birkaç asırlık bir maziye dayandırılabilir. Bu dolayında son sürüm kutuplaşma, 11 Eylül Olayları sonrası Rusya'nın yerine Asya, Afrika ve Ortadoğu coğrafyasının hedefe konulmasıyla somutlaşmaya başlamıştır. Nitekim Türkiye de bu yeni cepheleşmeyi kaçınılmaz bir tarafı olarak, her geçen gün artan bir tonla üzerine düşen ek bir maliyetle bu oluntuya kat(ıl/lan)maktadır. Özellikle bu yeni bloklaşmanın ilk yıllarında Türkiye'nin içine girdiği müstakil ekonomik ve siyasi performans sergileme istenci, onu, Batı ile Doğu arasında nükseden sermaye destekli mücadelenin merkezine itmiş gözükmektedir. Dolayısıyla Türkiye'nin bundan böyle yaşanabilecek her uluslararası döviz hareketliliği ve ona bağlı gelişecek ardışık ekonomi-politik operasyonlar karşısında daha da dikkatli politikalar gütmeye ihtiyacı belirmiştir.

1.4. Türkiye Penceresinden Ekonomi Güvenliği

Osmanlı Devleti'nin 19'uncu yüzyıl ekonomi politikasıyla başlayan dış borç ilişkisinin mazisi; Coğrafi Keşifler, Rönesans ve Sanayi Devrimi gibi asırlar öncesinin olgularına kadar uzatılabilmektedir (Kepenek, 2012: 9; Cem, 2009). Daha yakın bir cepheden bakıldığında süreç, ekonomik açıdan sosyal yaşamı derinden etkileyerek derin krizlere yol açan “Büyük Celâlî Kavgası” (Akdağ, 2009: 13-14) ve ardılı gelişmelerle de ilişkilendirilebilir. Hatta, modern çizgide kapitalist sistem olarak formüle edilip etkinliği asırlarca devam eden sermaye ve borç odaklı bu olgu, Türkiye Cumhuriyeti'ne de ciddi bir finansal yük olarak yansımıştır.

Bu perspektiften Türkiye'nin sermaye-güvenlik ilişkisine daha yakından ışık tutmak gerekirse, Batı öncülüğünde 18'inci yüzyılda başlatılıp, dünya'yı farklı bir optikten okuyup dizayn eden endüstriyel üretim, uzun yıllar Anadolu coğrafyasını da sermaye aparatıyla kısıp almıştır. Nitekim Cumhuriyet Dönemi'nde M. Kemal Atatürk önderliğinde ekonomide başlatılan millilik ve yerlilik öngören girişim, bu özde fevkalade önemli sonuçlar doğursa da, bu tutum, takip eden yıllarda yeterince devam ettirilememiştir. Böylece Türk halkı, çok geçmeden yeniden dış borç yüküyle tanışarak yeni bir tür tüketim ağırlıklı ithal ikameci ekonomiyle karşı karşıya kalmıştır. Cumhuriyet döneminin önemli bir periyodunu etkileyen günü kurtarıcı bu paradigma, bir taraftan yeniden bağımlı bir ekonomi dönemine yol açarken, diğer taraftan da terör özelinde çok çeşitli güvenlik sorunuyla Türkiye'yi karşı karşıya bırakmıştır. Hatta bu yönde gelişen güvenlik dolayımı çok sayıda askeri darbe ile öncül ve ardıl iç gerginlik de Türkiye'nin siyasi serbestiyetine olumsuz yansıyarak ekonomik travmayı daha da kalıcı hale getirmiştir. (Fulbert, 2018; Aslan, 1997: 12-13).

Bu bağlamda, sürecin dramatik ilk gelişmesi olan 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ile gelenekselleşen anti demokratik eğilim; 12 Mart 1971 Muhtırası, 12 Eylül 1980 Darbesi, 28 Şubat 1997 Postmodern Darbesi ve 27 Nisan 2007 tarihli e-muhtırayla varlığını sürdürmüştür (Koçak, 2016: 21/37). Politik ve ekonomik uzanımda antidemokratik ve gayri milli bir eğilim de inşa eden gayrimeşru bu olaylar, Cumhuriyet Dönemi'nin çok sayıda farklı siyasi tercihinine rağmen, uzun yıllar, ülke gündemin dışına tamamen çıkarılamamıştır. Pek tabii ki Türkiye'nin bu dönenceden uzun yıllar çıkamamasının, eğitim başta olmak üzere -farklı bir çalışma konusudur- farklı parametrelerde nedenleri de sıralanabilir (Alpkutlu, 2020b). Elbette sebep-sonuç ilişkisiyle uzun bir zaman dilimini kapsayan bu kısır döngüden sıyrılma arayışları da eksik olmamıştır. Lider merkezli başlatılan böyle arayışlardan birinin neticesinde geliştirilen 24 Ocak 1980 kararlarıyla ise daha liberal bir ekonomik süreç hedeflenmiştir (Kepenek, 2012: 206 ve Akalın, 2002).

Bu güzergahta 1984 tarihli kur rejimi politikası ve 1989 yılında kabul edilen 32 sayılı Karar da serbest piyasa ekonomisindeki arayışın devamı olarak kabul edilmiştir (Kula, 2003: 145). Ancak yeterince üretimle beslenemeyen bu tür hamleler de ülke ekonomisini, Cumhuriyet Dönemi hükümetlerini etkilemek isteyen iç ve dış sermaye sahipleri ile onları motive eden organizasyonların yeni

tasarım operasyonlarının önüne geçmeye yetmemiştir. Nitekim 12 Eylül Askeri Darbesi öncesi ve sonrası gelişmeleri kapsayacak şekilde, 28 Şubat Post Modern Darbesi'ne kadar yaşanan pek çok istikrarsız siyasal zemin ve güvenlik merkezli gelişme de hükümetleri ve ekonomiyi etkilemeyi/etkisizleştirmeyi hedefleyen bu türden tasarımların birer yöntemi olarak yorumlanmıştır. Bir diğer yandan, böyle dönemlerin temel araçları olarak ise şüphesiz çokuluslu medya ve onları destekleyen ekonomi spekilasyonları da eksik olmamıştır (Çinko, 2009: 123). Nitekim semaye destekli bu tür politik tasarımlarda, çeşitli basın-medya kuruluşu, vakıf, dini etiketli grup, enstitü, dernek ve fikir kulübü (think-thank'ler) gibi oluşumlar da birer araç olarak ön açıcı rol üstlenebilmişlerdir. Bu eksende zaman zaman tek partili iktidarlar eliyle yakalanan lider merkezli mücadele anları ise uluslararası sermayenin finanse ettiği netameli krizlerle sabote edilebilmiştir (Alpkutlu, 2020a).

Bu dolayında Türkiye, 21'inci yüzyılın ilk çeyreğinde de ekonomik kısıkaçla vandalist görüntülere zorlanmaktan uzaklaşamamıştır. Spekülatif kazançlar uğruna geliştirilen bu nevi siyasi kurgularla Türkiye, bir taraftan ekonomik kayıplar yaşarken, öteki taraftan da ciddi umutlar bağlanan dış sermayenin yüksek kazanımlarla aktör ülke borsalarına demir atmasının koşulları oluşturulmuştur. Bu anlamda yaşanan en karmaşık tasarımlarında biri de 15 Temmuz 2016 tarihli FETÖ Darbe Girişimi ile politik tarihteki yerini almıştır (Alpkutlu, 2017 ve Petek, 2017). Öyle ki bu gelişmeyi müteakiben, aşağıdaki tabloda da anlaşılabacağı üzere, yaşanan “şiddetli jeopolitik gerilimler” eşliğinde Türkiye'nin bir taraftan makro ekonomik dengeleri hedef alınırken, öteki yandan borç-yatırım dengesi sarsmaya çalışılmıştır (OECD, 2019).

Grafik 2: Türkiye'nin 16 Yıllık Döviz-Kur Tablosu, (Yarız, 2019; www.dünya.com, 2019)

Bu bağlamda Türkiye'yi ulusal ve uluslararası denklemde dönem dönem hedef alan uluslararası sermaye odaklı hamleleri kabaca sınıflandırmak gerekirse dörtlü bir temanın altı çizilebilir ki

bunlar:

-Ani ve yoğun dış sermaye çıkışıyla ekonomik ve politik direncinin kırılmasını hedefleyen operasyonlar,

-Uluslararası sermaye desteğiyle sokak olayları tetiklenerek ekonomik çöküşle politik değişiklik hedefleyen girişimler,

-Hükümetin doğrudan askeri enstrümanlarla tasfiye edilerek ülkenin ekonomik ve politik düzeyde istendik seviyeye çekilmesini hedefleyen hamleler,

-Yerel muhalefe farklı parametrelerde aleni veya örtük finansal destekler sağlanarak seçimler üzerinden siyasal değişiklik öngören tutumlar (Biden, 2019) şeklinde sıralanabilir.

Nihai olarak, mevcut milenyumun başlarında da ekonomik olarak üretken olmayan bir ülke, pek çok açıdan “ödevini yaptığında bile, dış finans piyasalarındaki gelişmelerin insafına kalır.” Bu bağlamda Türkiye gibi “orta gelirli bir ülkenin” (Rodrik, 2009: 1-2/23) de 21’inci yüzyılın başlarında başlattığı bağımsız ekonomik güç olma hamlesi ve bu yolda karşılaştığı tehditin tonu da bunun zorluğunu göstermektedir. Buna bir de 5N-1K’sı netameli COVID-19 Pandemisi gibi sürpriz gelişmeler eklenince, gelecekte karşılaşılabilecek ekonomik risklerin daha yıkıcı olacağı savlanabilir (Taskinsoy, 2020). Bu oluntuya bir de Türkiye’nin siyaset, ekonomi ve güvenlik bağlamında yüz yüze kaldığı aktüel küresel riskler eklendiğinde konu daha da berrak anlaşılmaktadır (Aslanoğlu, 2011). Nitekim, gelişmiş bazı ülkelerin örtük destek ve yönlendirmeleri neticesinde Yunanistan, Ermenistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi üçgeninde yaşanan güncel düelloda Türkiye, kararlı duruşuyla iddiasını devam ettirmektedir.

SONUÇ

Modern Dönem’in Sanayi Devrimi’nden sonraki mücadele metotlarından biri de uluslararası sermaye hareketlilikleri üzerinden şekillenmiştir. Öyle ki son iki asırda yerküreyi iyice etkisi altına alan büyük sermaye sahibi kişiler de bu sürece eklenilerek devletin geleneksel gücüne ortak veya şartlar oluştuğunda ona meydan okuyucu nispeten yeni bir güç olmuşlardır. Hatta finans-sermaye birikimi odaklı bu oluşum, Dünya gezegeninin gelişmemiş ve gelişmekte olan çok sayıda toplumunu da, geleneksel üretim ve tüketim kodlarından uzaklaştırarak, kendine uyumlu ve bağımlı birer tüketici olmaya teşne kılmıştır. Nitekim gelinen noktada itibariyle bu olgunun aktüel formlarından biri de ekonomi zengini devletler ile güçlü sermayedarların işbirliğiyle organize olup gelişmekte olan veya geri kalmış devlet borsalarını marjinal kâr kapısı gören politikalar olmaktadır. Diğer yandan, ekonomik çıkar odaklı bu tür ayrışma ve kapışmalarda, öznenin yeterince belirgin olmaması için ise çoğunlukla hedef ülkelerin iç sermaye desteği de sağlanabilmektedir.

Bu kurulu düzenin aksini iddia eden her hükümet ve sermayedar ise kolaylıkla hedef tahtasına oturtulabilmektedir. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti ekonomisinin de 2018 yılının ağustos ayında karşı karşıya kaldığı asimetrik döviz-kur merkezli ekonomik tazyik de bu türden hukuksuz ve orantısız mücadelelerden birine karşılık gelmektedir.

Böyle durumlarda yaşanan belirsizliklerde ise ulusal ve uluslararası bazda iki resim ortaya çıkmaktadır. Bu resimlerden biri, finansal birikimini katlayan memnun ülke ve onlarla birlikte finansal tutum geliştiren uluslararası sermaye sahipleridir. Diğeri ise bu iki özneyle birlikte hareket eden yerli sermaye sahipleri ile belli bir düzeyde finans birikimi olanlardır. Ne var ki bu tür operasyonlarda oluntunun zarar görenleri ise çoğunlukla döviz endeksli kısa vadeli sermayesi veya birikimi elinden çekilen hedef ülke ile onun politikalarına uyumlu sınırlı ekonomik birikimi olan vatandaş ve yatırımcılar olabilmektedir.

Bu cepheden görülen o ki Batı ülkeleri, böyle senaryolara dönük, kökleri birkaç yüz yıl öncesine dayanıp, kendi içinde kârlı ve dirençli bir ekonomi dengesi kurmuş gözükürken, Dünya'nın fakir kıta ve ülkelerinin hiç de azımsanmayacak bir kümesi ise kendi vatandaşını dahi kendi tarafında tutamayan dağınık ve yetersiz bir ekonomik manzarayla öne çıkmaktadır. Bu bağlamda İran, Ukrayna, Arjantin, Brezilya, Venezuela ve Somali gibi ülkeler örneğiyle Asya, Güney Amerika, Afrika ve Orta Doğu'nun çok sayıda diğeri ülkesi ise değerlendiremedikleri imkanlarıyla bulundukları ekonomi liginde istikrar bulmaya çalışan ülkelerdendir. Bu bağlamda, son yıllarda ABD, Çin, İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya ve Türkiye gibi ülkelerin etkili aktör olmaya çalıştığı küresel ekonomide, yerini koruma ya da yeni bir lige çıkma mücadelesinin yakın gelecekte de devam edeceği sezinlenmektedir.

Daha açık bir retorikle, insana ait yenişme güdüsünün 21'inci yüzyıldaki güncel bir formu ya da platformuna dönüştüğü görülen uluslararası sermaye merkezli hareketlilikler, klasik dönemin ganimet ekonomisinden farklı bir resim sunmaktadır. Zira geleneksel savaşlar, nispeten daha dobra ve berrak bir tutumlarla gelişirken, modern evreyle bu olgu, çoğunlukla hukuk kaynağı belirsiz sermaye bazlı ekonomik kozlar üzerinden sergilenmektedir. Bir bakıma bu, güçlünün, zayıf devlet aleyhine geliştirdiği bir tür sömürünün yol açtığı aksiyon-reaksiyon ilişkisidir. Bu gibi mücadelelerde, güçlü devlet ve kişiler, daha hızlı sermaye birikimi sağlarken, güçsüz hükümet ve vatandaş ise daha yoksul duruma düşebilmektedir.

Ancak, bu ilişkide trajikomik olan ise bu gibi olayların yol açtığı kaotik gelişmelerde, bir taraftan para ve sermaye oranınca güvenli ülke resmi sunulurken, öteki tarafta, iç güvenlik sorunlarıyla mücadele eden gelişmekte olan ülkelere dönük çözüm önerilerinin de yine müsebbip o ülkelere geliştirilmeye çalışılmasıdır. Böylece, bir taraftan zımnen göçe zorlanan kitleler oluşturulurken, diğeri taraftan beslenme, tedavi ve eğitim sorunu yaşayan kimi edilgen ülkelerin sorunlarına çözüm arayışları yine aynı ülkelerin haber bültenleriyle uluslararası kamuoyunun gözlerinin önüne

sunularak dikkatler başka yöne çevrilmektedir. Hatta böyle bir oluntuda uluslararası kuruluşlarca kimi ülkelere uzatılan küçük ekonomik ödenekler de yine sermayeyi yönlendiren ülkelere veya kuruluşlarca kendi ekonomilerine uyumlu projelere kanalize edilerek kaşıkla verilen kepçe ile alınmaktadır.

Bu bağlamda projeksiyon bir kez daha Türkiye Cumhuriyeti'ne çevrildiğinde, kabaca, uzun yıllar ulusal ve uluslararası borç kaynaklı sıcak parayla beslenen bir ekonomi resmi dikkat çekmektedir. Nitekim 21'inci yüzyılın ilk çeyreğine dek küresel ve bölgesel ekonomi-politik odaklı mücadelelerin pasif bir tarafı kalan Türkiye, sık sık maruz kaldığı savunma ve iç güvenlik sorunsalıyla sürüklendiği derin ekonomik yetersizlikten ise kendini tamamen kurtarma mücadelesi vermektedir. Diğer yandan, yakın tarihin bazı siyasi liderlerince bu olgunun sebep-sonuç ilişkisi anlaşılmaya başlanılıp çözülmeye çalışıldığında ise karşı karşıya kalınan kur, döviz, faiz ve sermaye çıkışı odaklı ekonomik operasyonlar genişletilmiştir. Nitekim bu tür saldırıların son örneklerinden biri de 2018 yılının Ağustos ayında Türkiye ile ABD arasında kur krizi üzerinden yaşanmıştır. Bilhassa Türkiye borsası işlevsiz kılarak toplumun ve devletin vizyonu ile ekonomik direncini test eden bu gelişme, iç piyasada yol açtığı sarsıcı dalgalanmalarla önemli kayıplar doğurabilmiştir.

Yakın zamana ilişkin bir diğer gelişme olarak ise ABD'nin Venezuela'ya yönelik ekonomik baskı ve demokrasi dışı yönetim değişikliği hamlesi gösterilebilir. Nitekim bu mücadelede ise, küresel ekonomideki çıkarlarını genişletme ve bulunduğu bir alt ekonomi ligindeki yerini kaybetmeme mücadelesi veren iki ülkenin resmi görülmüştür. Demek ki uluslararası sermaye ve ulusal siyaset destekli bu ekonomik kısıkaçtan amaçlanan, hedef ülke iktidarını ya istendik noktaya çekmek, ya da onu yönetimden uzaklaştırmaktır. Ne var ki bu tür hamlelerden kimisi, hedef alınan ülkenin ekonomik ve politik direncine göre, daha kestirme ve gürültüsüz gelişirken, kimisi ise daha maliyetli sonuçlara yol açabilmektedir. Görünen o ki bu tip mücadelelerde, Türkiye ve ondan esinlendiği anlaşılan Venezuela örneği, direnç göstermeyi başarabilmiş istisna iki ülke olmuştur.

Bir diğer ifadeyle, asırlar süren kapitülasyonlar neticesinde Anadolu'yu hedef alan askeri ve ekonomik çevrelenme, İstiklal Mücadelesi ile aşılabilmektedir. Bu başarının devamında Kâzım Karabekir başkanlığında toplanan İzmir İktisat Kongresi'yle "çiftçi, tüccar, sanayi ve işçi" gruplarının katılımıyla benimsenen çok yönlü millî ve bağımsız iktisat politikasıyla ise sürecin siyasal temeli güçlendirilmiştir (Karabekir, 2001: 35/354). Bu bağlamda 21'inci yüzyılda da Türkiye'ye yönelik girilen çevreleme hamlesi, adım adım yeniden güçlenen Türkiye'nin ekonomik özgürlüğünün engellenmesine yönelik değerlendirilebilir. Ancak, döviz-kur odaklı son hamleye, Türkiye, güçlü ve zayıf ülkelerin çoğunun dikkatini çeken bir duruşla sıra dışı bir yanıt verebilmiştir.

Özgür Türk devlet refleksinin sermaye endeksli direncine yeni bir örnek gösterilebilecek bu klasik tutum, özne ülke ve sermaye sahiplerinin alışılmış planlarını bir kez daha revize etmesine neden

olmuştur. Nitekim son aylarda Türkiye ile Ermenistan, Mısır ve Yunanistan gibi ülkeler arasında tırmandırılan krizler, bu anlamda yeni bir tazyik yöntemine ilişkin ipuçları da vermektedir. Bu durumda, küresel çapta anlık yenilenen bu mücadele ringine, Türkiye'nin de başkasının eldiveni ile çıkmak yerine, nitelikli insan kaynağıyla beslenen eğitim ve üretim odaklı imkan ve araçlarla yanıt verebilmesi, süreçten en az zararla çıkmasının yolunu inşa edecektir. Çünkü 21'inci yüzyılın küresel etkinlikteki çok araçlı bu mücadelesini, çatışmayı başlatanın karşı tarafa tahsis ettiği imkanlarla başarmak hiçbir şekilde mümkün görülmemektedir. Hatta, bu tür mücadelelerde, alışıldığı aksine, yakın gelecekte yalnız sermayenin çekilmesiyle kalmayıp, hedef ülkenin konvansiyonel, kimyasal ve biyolojik silahlarla da köşeye sıkıştırılacağına belirtileri ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, 21'inci yüzyıl Türkiye'sinin savunma ve güvenliği için, uluslararası ve ulusal sermaye hareketlilikleri kaynaklı tekil ve tümel tüm girişimlere karşı, yapmakta olduğu gibi, içinde karşıt planlar da bulunduran en üst düzeyde fonksiyonel ve üretime dayalı bir güvenlik, savunma ve üretim stratejisini devreye sokması kaçınılmazdır. Bu bağlamda kabaca altı çizilecek ilave birkaç noktanın altı çizilebilir ki bunlar:

- Çocuk, ihtiyar ve engelli kategorisi muafiyetiyle, sadece kendi emeğiyle hayata tutunmayı tercih edip, ürettiğiyle yetinen, geçinen ve ülkeye katma değeri yüksek katkısı olan vatandaş modeli,
- Ülkenin öz kaynaklarıyla işleyen üretken bir ekonomi ve bununla bütünleşik şeffaf ve ilkeli bir ticari sistem,
- Ulusal ekonomi lehine uluslararası sermaye gengesi sağlanmış özel ve kamu sermayesi dengesi,
- Ekonomik bağlamda yüz yıl öncenin Millî Mücadele'sini anımsatan kapsamlı bir devlet-toplum işbirliği,
- Ülke ekonomisinin, katma değeri yüksek ve inovasyonel hassasiyetle işletilerek, tüketim fazlası veren bir performansa kavuşturulması,
- Türkiye aleyhine mobilize olan uluslararası sermaye ile onun etkisini artıran yerli sermaye sahiplerinin -ki bu konu başka bir çalışmanın da konusu olabilir- tereddütlerinin ve ikilemelerinin yakından anlaşılmasına çalışılması,
- Devlet-vatandaş ilişkisinde tüm örgütsel bileşenlerce, kısa vadede zorunlu, uzun vadede karakterize edilerek uygulanan tasarruf hassasiyetli tüketim politikaları,
- Millî ve yerli kaynak ve ekipmanlarla donatılıp, liyakatli personelle işletilen karma ekonomi düzeni ve borsa işleyişi,
- Portföy sermaye yerine, kamu ve özel sektör dengesiyle denkleştirilip ulusal sermayeye dayandırılan fonksiyonel ekonomi sistemi ve uyumlu mali denge,

- Tüm reel ve sanal saldırılara dirençli kamu maliyesi, borsa yapılanması ve bunların siber güvenliği,
- Savaş koşullarında bile, devletin anlık desteğine gereksinim duymadan, kendi yaşamsal ihtiyaçlarını finansal ve geleneksel imkanlarla sürdürebilme yetisine sahip donanımlı vatandaş modeli,
- Ülke, bölge, il, ilçe, köy/mahalle ve hatta aile ekonomisine uzanan kendi kendine yetebilen ekonomi politikaları şeklinde sıralanabilir.

Son olarak, tanıklık edilmekte olan miladi üçüncü bin yılın başlarında, ülke ekonomisi göstergeleri, sosyal medya üzerinden paylaşılan kısa bir cümleyle dahi sert dalgalanmalara maruz kalabilmektedir. Öyle ki pek çok açıdan, evrensel hukuk sözleşmeleri ve ahlak değerlerinin dahi etkisini silebilen bu düzende, devletler arasında aynı dilin, dinin, ırkın, coğrafyanın ve hatta ülke vatandaşlığının dahi tek başına belirleyici ol(a)madığı anlık finansal cepheleşmeler yaşanmaktadır. Hatta bu konjonktörde neredeyse en belirleyici yenişme aracı haline gelen ekonomik rekabet gücü, görece daha az maliyetli oluşuyla, popüleritesini aile müessesesine uzanacak kadar ilerletebilmiştir. Bilhassa portföy sermayenin bu mobilizasyondaki etkinliği, onu, bu özdeki uluslararası örtük veya aleni mücadelenin başat unsuru kıl(mış)maktadır. Geline nokta itibarıyla uluslararası sahada her yolun mübah görüldüğü ekonomi savaşlarında, öyle anlaşılmaktadır ki şayet bu koz da bir gün beklentileri yeterince karşılamazsa o vakit sermaye destekli biyolojik ve nükleer her türlü senaryonun da en üst perdeden devreye konulabileceği daha yıkıcı senaryolar uluslararası ilişkileri belirleyebilecektir. Haliyle, anlık güncellenerek her aracın ve yöntemin mübah görüldüğü bu çok yönlü ve metotlu son küresel kombinasyonda, ekonomi bağımsızlığının, neredeyse devleti korumakla eş anlamlı olduğu koşullar daha keskin hissedilmektedir. Dolayısıyla, Türkiye'nin de bu netameli çağda kriz anı dostu kalıcı, nitelikli ve samimi müttefik(lik)lere, kaotik günün çözüm üreticisi donanımlı vatandaşa ve inovasyonel üretim stratejiyle istikrarını koruyabilen borsa gücüne daha fazla ihtiyacı vardır. Son söz olarak, her geçen gün artan bir hırsla “büyük balığın küçük balığın yutmaya çalıştığı” küresel konjonktörde, Türkiye de ekonominin tüm parametrelerinde geliştireceği devlet-vatandaş işbirliğiyle olası fırtınalara beka kaygısı taşımadan karşı durabilir.

KAYNAKÇA

- Acartürk, E. , Kılıç, R. (2011), “Osmanlı Devletinde Kapitülasyonların İktisadi ve Siyasi Perspektiften Analizi”, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* , 29 (2) , 1-21 . Retrieved from <http://www.dergipark.org.tr/tr/pub/huniibf/issue/7865/103707>
- Akalın, G. (2002), *Türkiye’de Ekonomi - Politik Kriz ve Piyasa Ekonomisine Geçiş*, Ankara: Akçağ Yayınları: 438
- Akçay, Ü. And Güngen, A. R. (2019), The Making of Turkey’s 2018-2019 Economic Crisis, Working Papers: 120/2019, Berlin School of Economic and Law, Institute for International Political Economy (IPE)/ Turkish Social Science Association, CHR/Carnegie Mellon University Distant Fellow.
- Akdağ, M. (2009), *Türk Halkının Dirlik ve Düzen Kavgası: Celâli İsyanları*, İstanbul: YKY Yayınları.
- Alpkutlu, M. (2017), “15 Temmuz Darbe Kalkışması’nın Önaıcı Liderlik ve Önalıcı Güvenlik Bağlamında Analizi” Adnan Menderes Üniversitesi/Uluslararası Darbe Sempozyumu (26-28 Mayıs 2017), Aydın.
- Alpkutlu, M. (2020a), “Güvenlik ve Liderlik Diyalektiğiyle Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi”, *Diyalektolog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi*, Bahar 2020, Sayı: 23, sayfa: 45-62
- Alpkutlu, M. (2020b). “Türkiye Vurgusuyla Eğitim-Öğretimde Nitelik- Nicelik Dikotomisi Ya Da Bir Beka Kaygısı”, *İnsani ve Sosyal Bilimlerde Güncel Araştırmalar Kitabı*, Editör: Zafer Gölen ve Sevilay Özer, Basım sayısı:1, Sayfa Sayısı 24, ISBN:978-9940-46-016-7, Türkçe(Bilimsel Kitap), (Yayın No: 6275850)
- Anievas, A. (2014). Class, Security, War: The International Political Economy of Appeasement. In *Capital, the State, and War: Class Conflict and Geopolitics in the Thirty Years’ Crisis, 1914-1945* (pp. 185-214). Ann Arbor: University of Michigan Press. Retrieved November 22, 2020, from <http://www.jstor.org/stable/10.3998/mpub.6487271.11>
- Aslan, N. (1997), *Uluslararası Özel Sermaye Akımları: Portföy Yatırımları ve Sıcak Para Hareketleri*, 2. Baskı, İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Aslanoğlu, E. (2011), *Küreselleşme ve Düşen Enflasyon Sürecinde Türkiye ve Dünya Ekonomisi*, İstanbul: Başlık Yayın Grubu.
- Aydın: (2009), “Küreselleşme Sürecinde Türkiye’nin Ekonomi Güvenliği” *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 11, Sayı: 42 (Ağustos-Ekim).
- Ayhan, U. (2008), *Metropol Alanlarda Kamu Güvenliği*, Ankara: Kripto Kitaplar.
- Benda, J. (2006), *Aydınların İhaneti*, (çev. Cem Soydemir), İstanbul: Doğubatu Yayınları.
- Bichler, S., & Nitzan, J. (2004), Dominant Capital and the New Wars, *Journal of World-Systems Research*, 10(2), 255-327. <https://doi.org/10.5195/jwsr.2004.304>
Biden, J. (2019), “Turkey slams Biden’s past call for U.S. to back Erdogan opponents”, (YT: 15 Ağustos 2020), (by Jonathan Spicer), <https://www.reuters.com/article/us-usa-election-biden-turkey-idUSKCN25B0XS>, (ET: 29.11.2020)
- Castells, M., Caraça, J. and Cardoso, G.,(Ed.), (2012), “The Cultures of the Economic Crisis: An Introduction”, *Aftermath The Cultures of the Economic Crisis*, Firs Edition, Oxford University Press, United Kingdom.
- Cem, İ. (2009), *Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi*, 2. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Covey: M. R. ve Merrill, R. R. (2009), *Güven’in Hızı: Her Şeyi Değiştiren Tek Şey*, İstanbul: Varlık Yayınları.
- Çinko, L. (2009), “Doğrudan Yabancı Sermaye Hareketlerinin Makroekonomik Etkileri”, *Marmara Üniversitesi, İİBF Dergisi*, Cilt XXVI:1, ss. 117-131

- Çubukçu, T. (1993), “Prof. Ercan Uygur’un Türkiye Ekonomisinde Sorunlar, Politikalar, Oorta ve Uzun Vadeli Eğilimler” Başlıklı tebliği Üzerinde Prof. Tuğrul Çubukçu’nun Yorumu”, *Birinci Ulusal İktisat Kongresi: 2000’li Yıllarda Türkiye Ekonomisi ve Ekonomi Öğretimi Kitabı*, Ankara: Türkiye Ekonomi Kurumu, 09-10.10.1993: 39-49
- Dinicu, A. (2010), “Corelations and Dysfunctionalities Regarding the Influence of Dependence/ Interdependence on Economic Security”, *Revista Academiei Fortelor Terestre Nr.*, 3(59), ss.331
- Dursun, İ. (2005), “Ekonomik Özgürlükler ve Kalkınma”, Muhsin Kar ve Sami Taban (Ed.), *İktisadi Kalkınmada Sosyal, Kültürel ve Siyasal Faktörlerin Rolü*, Ankara: Ekin Kitabevi, ss.172.
- Edmonds: (2018), “Eski FBI Çalışanı Sibel Edmonds: Brunson Krizi Derin CIA Operasyonu” (YT: 02.08.2020), <https://www.trthaber.com/haber/dunya/eski-fbi-calisani-sibel-edmonds-brunson-krizi-derin-cia-operasyonu-378274.html>, (ET: 20.11.2020).
- Ekonomik Terimler Sözlüğü, (2009), Ekonomi, İşletme, Finans, Bankacılık, Borsa ve Dış Ticaret, “Cari Açık (Current Deficit)”, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Ferro, M. (2002), *Fetihlerden Bağımsızlık Hareketleri Sömürgecilik Tarihi*, (çev. Muna Cedden), İstanbul: İmge Kitabevi.
- Fulbert, G. (2018), *Kapitalizmin Kısa Tarihi*, Sadık Usta (Çeviren), 4. Basım, İstanbul: Yordam Kitap.
- Güvel, E. A. (2008), *Politika, Kültür ve Kalkınma*, İstanbul: Nobel Kitabevi.
- Hacısalıhoğlu, Y. (2018), “Küreselleşmenin Sonu mu?”, Nedir Ne Değildir? (Yapımcı: M. Akif Okur), HaberTürk, (YT/E.T. 04.10.2018), 21: 30
- İşeri, M. (2001), *Risk Sermayesi& Türkiye’deki Geleceği*, İstanbul: Türkmen Kitabevi/Avacı Ofset.
- İyibozkurt, E. (2004), *Küreselleşme ve Türkiye: Sorunlar ve Çözümler*, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Karabekir, K. (2001), *İktisat Esaslarımız: Hatıra ve Zabıtlarıyla 1923 İzmir İktisat Kongresi*, Orhan Hülagu ve Ö. Hakan Özalp (Y. Hazırlayanlar), İstanbul: Emre Yayınları.
- Karabulut, B. (2011), *Güvenlik: Küreselleşme Sürecinde Güvenliği Yeniden Düşünmek*, Ankara: Barış Kitabevi.
- Kaynak, M. (2014), “Ekonomideki Değişim”, 8 Aralık 2014, <http://haber.stargazete.com/yazar/ekonomideki-degisim/haber-963184>, (E.T. 08.11.14).
- Kepenek, Y. (2012), *Türkiye Ekonomisi*, 27. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Keskin, A. Şen, H. ve Sağbaş, İ., (2007), *Bütçe Açıkları ve Açık Finansman Politikaları: Teori ve Türkiye Uygulaması*, İstanbul: Orion Yayınları.
- Koçak, C. (2016), *Darbeler Tarihi: 27 Mayıs, 22 Şubat, 21 Mayıs ve 12 Mart...*, 2. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Krugman, P. (2005), *Bunalım Ekonomisinin Geri Dönüşü*, (çev. Neşenur Domaniç), 4. Baskı, İstanbul: Literatür Yayınları.
- Kula, F. (2003), “Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Etkinliği: Türkiye Üzerine Gözlemler”, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 4, Sayı 2, ss. 141-154
- Kurtoğlu, R. (2018), “Küresel Güçlerin Gelecek Planı”, Gerçek Fikri Ne (Yapımcı: Eren Eğilmez), HaberTürk (YT. 23.09.2018/10.30)
- OECD (2018), OECD Economic Survey: Turkey, July-2018 Overview, <http://www.oecd.org/economy/turkey-economic-snapshot/> (ET.: 20.11.2020)

- Öğün: S. (2017), “Sert Zeminlere Doğru”, (YT: 06.11.2017), http://www.yenisafak.com/yazarlar/suleyman_seyfiogun/sert-zeminlere-dogru-2040961, (ET: 06.11.2017)
- Özdemir, A. M. (2010), *Ulusların Sefaleti*, İstanbul: İmge Kitabevi.
- Özsoylu, A. F. (2006), *Türkiye'nin Kamu Ekonomisi*, Ankara: Nobel Yayınları.
- Pekin, T. (2008), *Ekonomiye Giriş*, 5. Baskı, İzmir: Zeus Kitabevi.
- Petek, R. (2017), *İhanet ve Direniş*, Ankara: Hayat Yayın Grubu.
- Piketty, T. (2014), *Yirmi Birinci Yüzyılda Kapital*, (çev. Hande Koçak), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Rişvanoğlu, M. (2006), *Küresel Şirketler İmparatorluğu*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları.
- Rodrik, D. (2009), “Turkish Economy After The Crisis”, Harvard Kennedy School, Cambridge, MA 02138
- Sarfati, M. (2009), *Ekonomi Politiğın İnsanı Kimdir?* İstanbul: Derin Yayınları.
- Saybaşıllı, K. (1986), *Devletin Ekonomiye Müdahalesi (1963-1985)*, Ankara: Birey Toplum Yayınları/Sevinç Matbaası.
- Şen, A. (2003), *Etik ve Ekonomi*, (çev. Ali Süha), İstanbul: Doğan Kitap.
- Shiffman, G. M. (2017), “Ekonomi Güvenliğı”, *Çağdaş Güvenlik Çalışmaları*, Üçüncü Baskıdan Çeviri, Nasuh Uslu (Çeviren), İstanbul: Röle Akademik Yayıncılık, ss. 208-222
- Sivramkrishna: ve Nandipati, DT (2019). “Turkey’s macroeconomic policy challenges in the aftermath of the 2018 crisis: A sectoral financial balances analysis”, *Theoretical and Applied Economics Volume XXVI* (2019), No. 4(621), Winter, pp. 111-128
- Şen, A. F. ve Taşdelen, H. (2019). “Haberde Söylem Üretimi: 2018 Döviz Kuru Krizinin Haber Medyasındaki Yansımaları”. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, (AKİL)* Haziran (31): 254-275
- Taban: (2008), *İktisadi Büyüme: Kavram ve Modeller*, Ankara: Nobel Yayınları.
- Taskinsoy, J. (2020) “COVID-19 Could Cause Bigger Cracks in Turkey’s Fragile Crisis Prone Economy” (May 28, 2020). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3613367> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3613367>
- Toptaş, E. (2009), *21. Yüzyılda Savaş*, Ankara: Kripto Yayınları.
- Türk Dil Kurumu, (20209), <http://www.tdk.gov.tr/https://sozluk.gov.tr>, (ET: 02.01. 2020)
- Ülgener: F. (2006c), *Zihniyet, Aydınlar ve İzm'ler*, İstanbul: Derin Yayınları: 78
- Wood, E. M. (2003), *Kapitalizm Demokrasiye Karşı: Tarihsel Maddeciliğın Yeniden Yorumlanması*, (çev. Şahin Artan), İstanbul: Yordam Kitap.
- www.ntv.com.tr, (2018), “Dolar Kuru Bugün Ne Kadar?..” (YT: 9 Kasım 2018)), <https://www.ntv.com.tr/ekonomi/dolar-kuru-bugun-ne-kadar-9-kasim-2018-dolar-euro-fiyatları.ZUHLIweZc0eOp49 SSu2tqA>, (ET: 25.07.2020)
- Yarız, A. (2019), “Rekabetçi Kur: Döviz Kuru Ailesinin Yeni Üyesi”, (YT: 26 Eylül 2019), <https://www.dunya.com/admib/rekabetci-kur-doviz-kuru-ailesinin-yeni-uyesi-ozel-haberi-454228>, (ET: 12.09.2020)

BİLİŞSEL KAYIPLARIMIZIN SEBEBİNİ ARAYIŞ: PSİKOLOJİK SERMAYE VE ÇALIŞMA HAYATI KALİTESİNİN BİLİŞSEL KAYIPLARA ETKİSİ *

Searching the Cause of Cognitive Failures: The Effects of Psychological Capital and Quality of Work Life on Cognitive Failures

Sema POLATCI¹ Hüseyin YILMAZ²

ÖZET

Bu çalışmada günümüz iş dünyasında önemli bir yer tutan ve hemen hemen her çalışanın farklı düzeylerde karşılaştığı bilişsel kayıplar üzerinde durulmuştur. Çalışmanın amacı bireysel bir faktör olan psikolojik sermaye ve örgütsel bir faktör olan çalışma hayatının kalitesinin bilişsel kayıplar üzerindeki etkilerini belirlemektir. Bilişsel kayıplar günümüzün karmaşık ve stres yüklü iş hayatı içerisinde önemli yer bir tutmaktadır. Bireyin normalde hatasız tamamlayabildiği basit görevlerde yaptığı zihinsel temelli hatalar olarak tanımlanabilen bilişsel kayıpların hem iş hayatında hem de özel hayatta ve genel olarak toplum düzeninde önemli sonuçları beraberinde getirdiği görülmektedir. Bu nedenle bilişsel kayıpların önlenmesi adına gerekli çalışmaların yapılması önemlidir. Bu çalışmanın evreni olarak hizmet sektörü içerisinde yoğun temposuna sahip ve riskli bir alanda faaliyet gösteren hemşireler seçilmiştir. Çalışmada hemşirelerin bilişsel kayıp düzeylerinin belirlenmesi ve bilişsel kayıplarına psikolojik sermayeleri ve çalışma hayatı kalitelerinin etkilerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Anket yöntemiyle verilerin toplandığı bu çalışmada demografik bilgi formu yanında çalışmada yer alan kavramlara ilişkin öçekler kullanılmıştır. Çalışmanın amacına uygun olarak faktör analizi, korelasyon ve regresyon analizleri yapılmıştır. Analizler sonucunda psikolojik sermaye ve çalışma hayatının kalitesinin artırılmasının, bilişsel kayıpları azalttığı belirlenmiştir. Ayrıca psikolojik sermaye alt boyutlarından dayanıklılığın ve çalışma hayatının kalitesi alt boyutlarından ait olma ihtiyacının karşılanmasının da bilişsel kayıpları azaltıcı yönde etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular ışığında, araştırmacı ve uygulayıcılar için öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bilişsel Kayıplar, Psikolojik Sermaye, Çalışma Hayatı Kalitesi, Hemşireler.

ABSTRACT

In this study, cognitive failures which are important in today's business world and which are encountered by almost all employees at different levels are emphasized. The aim of the study is to determine the effects of psychological capital, which is an individual factor, and the quality of work life, which is an organizational factor, on cognitive failures. Cognitive failures have an important place in today's complex and stressful business life. Cognitive failures can be defined as mental errors in simple tasks that an individual can normally complete without error. Considering the results of cognitive failures, it is seen that it brings important result in business life and private life. Therefore, it is important to carry out necessary studies in order to prevent cognitive failures. For this purpose, the nurses operating in a busy and risky area were selected as the population of the study. In the study, it was aimed to determine the cognitive failure levels of nurses and investigate the effects of psychological capital and quality of work life on cognitive failures. The data of the study were collected through a questionnaire. In addition to the demographic information form, cognitive failures questionnaire, psychological capital scale and quality of work life scale for study variables were used. Factor analysis, correlation and regression analysis were performed. As a result of the analysis, it was determined that increasing psychological capital and the quality of work life reduced cognitive failures. In addition, resilience the sub-dimension of psychological capital and belonging needs the sub dimension of quality of work life were found to have a negative effect on cognitive failures. In the light of the results, suggestions were developed for researchers and practitioners.

Keywords: Cognitive Failures, Psychological Capital, Quality of Work Life, Nurses

1. ORCID: 0000-0002-4671-1356

1. Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İİBF, sema.polatci@gop.edu.tr

2. ORCID: 0000-0003-4105-450X

2. Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Oltu Beş. ve Sos. Bil. Fak. huseyin.yilmaz@atauni.edu.tr

*POLATCI, S. & YILMAZ, H. (2021). "Bilişsel Kayıplarımızın Sebebinin Arayış: Psikolojik Sermaye ve Çalışma Hayatı Kalitesinin Bilişsel Kayıplara Etkisi", *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 8, S. 22, s. 47-68.

Makale Geliş Tarihi: 28 Nisan 2020 Kabul Tarihi: 20 Aralık 2020

EXTENDED ABSTRACT

In this study, cognitive failures which are important in today's business world and which are encountered by almost all employees at different levels are emphasized. The aim of the study is to determine the effects of psychological capital, which is an individual factor, and the quality of work life, which is an organizational factor, on cognitive failures.

This study firstly examines the effect of psychological capital on individuals' cognitive failures. In the literature review, there is no study that deals with these two concepts together. Based on the effects of individual characteristics on cognitive failures, the following research questions have been developed with the expectation that those with high psychological capital will face less cognitive failures such as making mistakes, distraction, forgetfulness and blunder.

A1: Does psychological capital reduce cognitive failures?

A1a, b, c, d: Does self-efficacy, hope, resilience and optimism among the sub-dimensions of psychological capital reduce cognitive failures?

The quality of work life, which is very important for the employee, is actually a perception rather than a situation. In this study, a literature review was carried out with the expectation that employees who perceive their working life has high quality will experience cognitive failures less than others. However, since there is no research examining these concepts together, the following research questions have been developed in order to fill a gap in the literature:

A2: Does the quality of work life reduce cognitive failures?

A2a, b, c: Does the satisfaction of survival needs, satisfaction of belonging needs and satisfaction of information needs, which are sub-dimensions of the quality of work life, reduce cognitive failures?

Finally, when we compare the effects of two variables (psychological capital and quality of work life) on cognitive failures, a research question has been developed about which one has the most effect:

A3: Which of the variables (an individual factor psychological capital or an organizational factor quality of work life) have more impact on cognitive failures?

The population of the research consists of nurses working in health institutions serving in Tokat Province. The research was carried out with the data obtained from 275 questionnaire forms in total.

The data were obtained through the prepared questionnaire form. Cognitive Failures Questionnaire (CFQ) developed by Broadbent et al. (1982), the Psychological Capital Scale developed by Luthans et al. (2007), and the Quality of Work Life scale developed by Sirgy et al. (2001) were used. As a result of the regression analysis, it was determined that nurses with high psychological capital experienced less cognitive failures. Based on this result, cognitive failures experienced by most of us due to workload and stress in daily life have been identified as a problem that can be reduced by increasing psychological capital. In addition, only the resilience dimension, which is one of the sub-dimensions of psychological capital, reduced cognitive failures.

It has been determined that the quality of working life negatively affects cognitive failures. On the basis of dimensions, it was observed that the dimensions of work life quality did not affect cognitive failures. However, it has been revealed that improving the quality of work life as a whole prevents cognitive failures.

Finally, which variable is more effective on cognitive failure was examined. As a result of the analyzes, it has been observed that psychological capital, which is an individual factor, has more impact on cognitive failures than the quality of work life, which is an organizational factor.

GİRİŞ

21. yüzyılın iş dünyasındaki çalışma koşulları hem bireysel hem de örgütsel faktörler vasıtasıyla çalışanların yaşadığı zorlukları artırmaktadır. Yaşanan zorlukların artması, çalışanların yaşadıkları unutkanlık, basit işleri hatalı yapma, gaflar ve ihmalleri de beraberinde getirmektedir. Bu tür durumları ifade eden bilişsel kayıplar kavramı, genel olarak günlük rutin işlerdeki hata yapma eğilimi olarak tanımlanmakta ve günümüz iş hayatında önemli bir yer tutmaktadır. Bilişsel kayıplar kavramı ve bu alanda yapılan araştırmalar genel olarak iş yerinde yaşanan kazaların ve yanlışların artması nedeniyle gündeme gelmiştir. Günümüzün acımasız ve hızlı iş dünyası içerisinde ise, giderek daha önemli bir hal almıştır. Bu nedenle bu çalışmada, çalışanların yaşadıkları bilişsel kayıp düzeyleri incelenmiştir. Çalışmada rutin işlerdeki hata yapma eğilimi üzerinde bireysel bir faktör olan psikolojik sermaye ve örgütsel bir faktör olan çalışma hayatının kalitesinin etkileri araştırılmıştır.

Bireysel bir faktör olan psikolojik sermayenin örgütsel çıktılar üzerinde olumlu etkisi pek çok çalışma ile ispatlanmıştır (Luthans, vd., 2005; Luthans, Avolio, vd., 2007; Alessandri, vd., 2018). Yüksek psikolojik sermaye düzeyine sahip çalışanların performansları örgütün performansını artırmaktadır. Bu çalışmada psikolojik sermaye düzeyinin yüksek olmasının çalışanların bilişsel kayıplar yaşamalarına engel olup olmadığı araştırılmıştır. Günlük hayatta iş yoğunluğu dolayısıyla birçoğumuzun yaşadığı bilişsel kayıplar, psikolojik sermaye sayesinde azaltılabilecekse, geliştirilebilir olan psikolojik sermaye düzeyi üzerinde çalışmak faydalı olacaktır.

Diğer yandan örgütsel bir faktör olan çalışma hayatının kalitesinin de yine örgütsel çıktılar üzerinde olumlu yönde etki yaptığı bilinmektedir (Lau ve May, 1998; Lau, 2000; Lalompoh, vd. 2019). Çalışma hayatının kalitesi, iş ortamının çalışanların ihtiyaçlarını karşılayacak ve onların tatmin ve refahını artıracak şekilde düzenlenmesidir. Kaliteli çalışma ortamı olumlu sonuçları artırırken, olumsuz sonuçları azaltmaktadır. Bu çalışmada “çalışanın huzurlu ve konforlu çalışmasına olanak sağlayacak, onu motive edecek, tatminini artıracak, yeteneklerini sergilemesine imkan sağlayacak çalışma koşulları, onların sıklıkla yaptıkları rutin hataları engellemekte etkili midir?” sorusuna cevap aranmıştır. Eğer bilişsel kayıplar çalışma hayatının kalitesinin artırılması yolu ile azaltılabilirse, işlerini daha hatasız ve hızlı bir şekilde yapabilen çalışanlar, örgütün performansını da olumlu yönde etkileyecektir.

Bu düşünce ile yola çıkılarak hazırlanan araştırma modelinde bilişsel kayıplar bağımlı değişken olurken, bireysel bir faktör olan ve aynı zamanda örgütün performansına önemli derecede etki yapan psikolojik sermaye ve örgütsel bir faktör olan çalışma hayatının kalitesi değişkenleri ise bağımsız değişkenler olarak ele alınmıştır. Yapılan yazın taramasında bilişsel kayıpların psikolojik sermaye ve çalışma hayatının kalitesi ile bir arada incelendiği araştırmaya rastlanmamıştır. Çalışmanın, bilişsel kayıplara öncül olabilecek kavramlar açısından alan yazına katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın ana kütlesi olarak yoğun çalışma temposuna sahip ve çalıştıkları alanın sağlık sektörü olması nedeniyle bilişsel kayıpları büyük sorunlara yol açabilecek olan hemşireler seçilmiştir.

iştir. Yazın incelendiğinde hemşirelerin bilişsel kayıplarının incelendiği sınırlı sayıda araştırma görülmektedir (Elfering, vd., 2011; Abbasi, vd., 2017). Dolayısıyla araştırmada hemşirelerin bilişsel kayıpları mercek altına alınmış, psikolojik sermaye ve çalışma hayatının kalitesinin bilişsel kayıplar üzerindeki etkisi incelenmiştir.

1. KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Bilişsel Kayıplar

Bireyler günlük hayatın akışı içerisinde pek çok alanda performans sergilemek zorunda kalmaktadır. Sergilenen performanslar sırasında, doğal olarak hatalarla da yapılmaktadır. Bazen küçük bir hata yapmakta, bazen ise çok daha büyük ve önemli hatalarla mücadele etmek zorunda kalınmaktadır. Norman (1981: 1), bireylerin yaptığı hataları başlıca 3 grupta toplamıştır. Bunlardan ilki niyetlerin düzenlenmesindeki hatalar, ikincisi hatalı bir şekilde kurgulanan veya harekete geçirilen niyetler, sonuncusu ise eylemin yanlış bir şekilde tetiklenmesidir. İlk iki gruptaki hatalar bireylerin bilgi eksikliğinden kaynaklanırken, son gruptakiler günlük hayatta sıklıkla karşılaşılabileceğimiz türden hatalardır. Bu tür hatalar ilk kez Broadbent ve arkadaşları (1982) tarafından “bilişsel kayıplar” (cognitive failures) olarak adlandırılmışlardır.

Bilişsel kayıplar “bir kişinin normalde hatasız tamamlayabildiği basit görevlerdeki bilişsel bir temele dayanan hatalar” olarak tanımlanmaktadır (Martin, 1983: 97). Wallace ve arkadaşlarına (2002) göre bilişsel kayıplar bireyin normal şartlarda kolaylıkla yapabileceği bir işi yaparken hata yapması veya başarısız olmasıdır. Onlara göre bu durumun kaynağı hafıza, dikkat dağınıklığı veya fiziksel yanlışlıklar olabilmektedir. İşyerindeki bilişsel kayıplar ise Klockner ve Hicks (2015) tarafından işyerindeki gaflar ve hafıza sorunları olarak ifade edilmektedir.

Genel olarak günlük yaptığımız rutin işlerdeki hata yapma eğilimimiz olarak açıklanabilecek olan bilişsel kayıplar iş hayatında önemli bir yer tutmaktadır. İş dünyasında yaşanan ekonomik, teknolojik, siyasi ve sosyal değişimler, bireylerin ve örgütlerin üzerlerine düşen yükün artmasına neden olmuştur. Eskiye göre iş hayatı içerisindeki birey çok daha fazla iş ile meşgul olmakta ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler nedeniyle çok daha fazla bilgiyi işlemek zorunda kalmaktadır. Bu zorunluluk ise geçmişe göre sahip oldukları zaman ve enerji kaynakları aynı olan işgörenlerin stres yaşamasına, kendilerini yaptıkları işe tam olarak verememelerine, zihinsel sağlıklarını koruyamamalarına neden olmaktadır. Kaynakların korunumu teorisine (Conservation of resources theory) göre kişisel anlamda kaynak elde etmek ve korumak konusunda yetersiz kalan bireyler, stres ile karşı karşıya gelmekte, bu da onların bilişsel başarısızlıklar ve sorunlar yaşamalarına neden olmaktadır (Lapierre, vd., 2012). Kaynaklarının korunamamasına bağlı olarak ortaya çıkan bilişsel kayıplar, iletişim sorunlarından, performans düşüklüklerine ve güvenlik sorunlarına kadar pek çok soruna neden olabilmektedir.

Bilişsel kayıplara örnek olarak eski kalemi elinde tutup yeni kalemi çöpe atmak, çöp dökmeye gidecekken gelen telefonla çöpü almadan dışarı çıkmak, tanıştığımız kişilerin isimlerini hatırlay-

amamak, özel bir e-postayı dalgınlıkla tüm e-posta listesine göndermek, birisini arayıp ne diyeceğimizi unutmak, randevuları unutmak, evde bir odaya gidip niye gittiğimizi unutmak... gibi sık yaşadığımız durumlar basit görünse de, bazen çok ciddi sonuçlar da doğurabilmektedir. Bilişsel kayıpların davranışsal sonuçları marketten bir şey alıp parasını ödemeyi unutarak çıkmak (Reason ve Lucas, 1984) gibi küçük bir ihmalden, trafik kazaları (Larson, vd., 1997), hatta havayollarında pilot hatalarına (Reason, 1977, 1979) kadar varabilmektedir.

Şimdiye kadar yapılmış olan araştırmalardan elde edilen sonuçlar çerçevesinde bilişsel kayıplara neden olan faktörleri bireysel faktörler ve örgütsel faktörler olarak sınıflandırmak mümkündür. Bilişsel kayıplara neden olan bireysel faktörler araştırılırken, öncelikle kimlerin bilişsel kayıplar yaşamaya daha meyilli oldukları incelenmiştir. Klockner ve Hicks (2015) beş büyük kişilik özelliği açısından yaptıkları araştırmada dikkatsizlerin ve duygusal dengesizlerin / nevrotiklerin bilişsel kayıpları daha fazla yaşadıklarını belirlemişlerdir. Diğer yandan dışadönüklerin de bilişsel kayıpların gaflar yapma boyutu ile ilişkili olduğu, ancak diğer 3 kişilik özelliğinin bilişsel kayıplarla ilişkili olmadığı belirtilmiştir. Tirre (2018) kaygı durumunun bilişsel kayıpları artırırken, vicdanlılığı azalttığını, dışa dönüklük ve uyumluluk alt boyutlarının ise bilişsel kayıpları etkilemediğini belirlemiştir. Bir başka araştırmada ise duygusal dengesizlik (nevrotiklik), içe dönüklük, deneyime kapalılık, uyumsuzluk ve dağınıklık özelliklerini taşıyan bireylerin diğerlerine göre daha fazla bilişsel kayıp yaşadıklarını göstermektedir (Sutin, vd., 2020).

Ayrıca bireysel olarak sosyal endişe ve bireysel farkındalık düzeylerinin yüksek olması bilişsel kayıpların ortaya çıkma ihtimalini etkilemektedir (Houston, 1989). Robertson ve arkadaşları (1997) bu tarz hataların genellikle bıkkınlık, endişe ve dikkat dağınıklığı yaşandığında gerçekleştiğini rapor etmişlerdir. Diğer yandan bilişsel kayıpların öz bilinçlilik ve sosyal kaygı gibi sosyal özelliklerle de ilişkili olduğu belirlenmiştir (Houston, 1989).

Bilişsel kayıplara neden olan örgütsel faktörlere bakıldığında ilk sırada aşırı iş yükü ve stres gelmektedir. Elfering ve arkadaşlarının (2013) çalışmasında iş yükü ve stresin iş dışındaki problem ve kazalara etkisinde bilişsel kayıpların aracılık rolü incelenmiştir. İşin yeniden düzenlenmesi ve zihinsel yükün azaltılması ile hem işte hem de iş dışındaki yaşamda hataların azaltılabileceği belirlenmiştir. Stresin bilişsel kayıplara neden olduğuna ilişkin çok sayıda çalışma mevcuttur (Park ve Kim, 2013; Linden, vd., 2005).

Bilişsel kayıpların önemli nedenlerinden birisi de yapılan işe tam olarak odaklanamamaktır. Yoğun hayat temposu içerisinde aynı anda birçok şeyin zihni meşgul etmesi nedeniyle bireyler yaptıkları işe gerektiği kadar odaklanamamakta, bu da bilişsel kayıplar yaşamalarına neden olmaktadır (Martin, 1983: 97). Bilişsel kayıpların yaşanma sıklığının, bireylerin zihinsel faaliyetleri yürütürken kısa dönemli hafızalarının fazla yüklü olması, dikkat azalması, tesadüfi öğrenme durumları ve dikkatin birden çok şeye bölünmesi ile bağlantılı olduğu ifade edilmektedir (Broadbent, vd., 1982; Wallace, vd., 2002).

Diğer yandan işte yaşananlar, bireylerin evdeki rutin faaliyetleri yerine getirirken kafalarını meşgul

etmekte ve hata yapmalarına neden olmaktadır. Zaman ve enerji açısından iş ve aile hayatı arasında çatışmalar yaşanmasına, diğer bir deyişle iş aile çatışmasına neden olan örgütsel faktörler de bilişsel kayıplara neden olmaktadır (Daniels, 2007).

Örgütsel düzeyde bilişsel kayıplara neden olan faktörlerden bir diğeri ise iş stresi nedeniyle yaşanan tükenmişlik sendromudur. Yapılan araştırmalar tükenmişliğin bilişsel kayıplara neden olduğu yönünde bulgular ortaya çıkarmıştır (Özdevecioğlu, vd., 2013; Linden, vd., 2005). Linden ve arkadaşları (2005) 3 farklı grup üzerinden yürüttükleri araştırmada farklı düzeylerde tükenmişlik hisseden bireylerde bilişsel kayıpların ne seviyede olduğunu incelemişlerdir. Araştırma sonucunda tükenmişlik düzeyinin artışı ile birlikte bilişsel kayıpların da arttığı görülmüştür.

Görüldüğü gibi bireysel ve örgütsel açıdan pek çok faktör bilişsel kayıpların yaşanmasına neden olmakta veya bilişsel kayıpların yaşanma sıklığını artırmaktadır. Bilişsel kayıplar üzerinde yapılacak olan detaylı araştırmalarla elde edilecek olan bilgi birikimi neticesinde, bu kavrama neden olan faktörlerle ilgili daha net bir çerçeve çizilebileceği düşünülmektedir.

Bilişsel kayıplar ile ilgili en fazla karşımıza çıkan sonucun, iş veya ev hayatına yönelik güvenlik sorunları ve kazalar olduğu görülmektedir (Petitta, vd., 2019). Bilişsel kayıpların düzeyi arttıkça iş kazalarının da arttığına ilişkin bir çok çalışma bulunmaktadır (Larson, vd., 1997; Wallace ve Vodanovich, 2003; Park ve Kim, 2013; Simpson, vd., 2005; Wadsworth, vd., 2003). Diğer yandan bilişsel kayıplarla güvenlik arasında da negatif yönlü bir etkileşimin olduğu yapılan araştırmalarla ispatlanmıştır (Wallace ve Chen, 2005; Daniels, 2007). Bilişsel kayıplar sadece işte kazalara ve güvenlik sorunlarına neden olmamakta, iş dışında da sorunlar doğurabilmektedir. Elfering ve arkadaşları (2013) evde yaşanan kazaların büyük bölümünün işyeri kaynaklı bilişsel kayıplardan kaynaklandığını belirtmiştir. Trafik kazaları üzerinde bilişsel kayıpların etkisi incelendiğinde, bireylerin dalgınlık ve dikkatsizliklerinin trafikte de ciddi sorunlar ortaya çıkardığı görülmüştür (Wallace ve Vodanovich, 2003; Larson vd., 1997).

Bilişsel kayıpları yüksek olan bireylerde nevroitiklik, sürekli kaygı durumu, küçük psikiyatrik sorunlar ve düzensiz ruh halinin fazlaca görüldüğü belirtilmiştir (Broadbent, vd., 1982; Matthews ve Wells, 1988). Bilişsel kayıplar yaşayanların strese de daha eğilimli oldukları yapılan çalışmaların sonuçları ile ortaya çıkarılmıştır (Broadbent, vd., 1982: 1, Matthews, vd., 1990: 50). Ayrıca Broadbent ve arkadaşları (1982: 1) sürekli bilişsel kayıplar yaşayan bireylerin stresli ortamların olumsuz etkilerine karşı daha hassas olduklarını ve bu nedenle stresten daha fazla zarar gördüklerini ortaya çıkarmıştır. Diğer yandan Klockner ve Hicks (2015) bilişsel kayıpların bireysel ve örgütsel bazda, hatta kimi zamansa ulusal bazda ciddi sorunlara yol açabileceğini belirtmişlerdir.

1.2. Psikolojik Sermaye ve Bilişsel Kayıplar

Psikolojik sermayenin kuramsal temeli, pozitif psikolojiye dayanmaktadır (Larson ve Luthans, 2006: 8). Pozitif psikoloji kavramı ilk kez ünlü psikolog Martin Seligman (1998) tarafından kullanılmıştır. En basit tanımıyla “insanların güçlü yönleri ve yetenekleri ile ilgilenen bir bilim dalı”

olan pozitif psikoloji (Sheldon ve King, 2001: 216), günümüzde psikoloji, örgütsel davranış ve insan kaynakları alanları içerisinde önemli bir yere sahip olmuştur. Pozitif psikoloji sayesinde; geleneksel psikolojinin zaman içerisinde unutulmuş olan iki önemli misyonu gün ışığına çıkarılmıştır. Psikolojinin unutulmuş olan temel konuları insan yaşamını iyileştirmek ve üstün yetenekleri geliştirmek, Seligman'ın öncülüğünde bir grup tarafından önemsenmiş ve insanların güçlü yönleri üzerine vurgu yapılmaya başlanmıştır. Bunun üzerine psikolojide yeni ve pozitif bir akım ortaya çıkmış ve bu akıma “pozitif psikoloji” adı verilmiştir. Pozitif psikoloji, psikolojinin insanların olumlu taraflarına yönelme amacını tekrar ortaya çıkarması açısından bireysel ve örgütsel anlamda büyük öneme sahiptir. Pozitif psikoloji, zayıflıklar ve negatif yönlerinden ziyade insanların güçlü yönlerine odaklanmaktadır. Pozitif psikoloji aynı zamanda bu güçlü yönleri sabit tutmak yerine bunların geliştirilip güçlendirilmesini amaçlamaktadır (Luthans, vd., 2008: 220).

Pozitif psikoloji içerisinde ortaya çıkan psikolojik sermaye ise bireylerin pozitif psikolojik durumlarındaki gelişimi ifade etmektedir. Örgüt yapısı içerisinde kullanılan sermaye türlerinin (beşeri, sosyal, ekonomik, kültürel) en yenisi olan psikolojik sermaye “kim olduğumuz” ve “psikolojik gelişim sayesinde ne olabileceğimiz” şeklinde açıklanabilmektedir (Luthans, Youssef ve Avolio, 2007a: 20). Psikolojik sermaye, Enrick (2005: 44) tarafından daha farklı bir bakış açısıyla, bireyin ekonomik, beşeri ve sosyal sermayeleri başarılı bir şekilde kullanabilme yeteneği olarak tanımlanmaktadır.

Çalışanlar için en iyi çalışma ortamları artık ömür boyu istihdam sağlamayı vadedenler değil, öğrenme ve kendini geliştirme için fırsat, kaynak ve esneklik sağlayanlardır. Dolayısıyla günümüzün yetenekli çalışanları, kariyerlerinin gelişimine katkı sağlayacak iş ortamları aramaktadırlar (Luthans, Youssef ve Avolio, 2007a: 6). Günümüz yöneticileri ise, bireysel yetersizliklerle ilgilenmektense, bireyin güçlü ve pozitif niteliklerine odaklanarak özyeterlilik, umut, dayanıklılık ve iyimserlik geliştirebilmektedirler. Böylece hem bireysel performans hem de örgütsel performans artırılabilir (Luthans, vd., 2004: 45). Psikolojik sermaye psikolojik bir kaynak olarak bireysel düzeyde kişisel gelişimi ve performansı artırmakta, örgütsel düzeyde ise performansı artırmanın yanı sıra verimlilik, karlılık ve rekabet avantajını da beraberinde getirmektedir (Polatcı, 2017: 5).

Bireyin psikolojik gelişim durumunu ifade eden psikolojik sermaye, pozitif psikolojinin içerisinde yer alan 4 kriter ile tanımlanmaktadır. Bu kriterler aynı zamanda psikolojik sermayenin boyutları olarak da ele alınmaktadır (Luthans, Youssef ve Avolio, 2007a: 3; Luthans, Youssef ve Avolio, 2007b: 13). Psikolojik sermayenin boyutları özyeterlilik, ümit, dayanıklılık ve iyimserliktir.

Psikolojik sermayenin boyutlarının tamamı kendilerine has, ölçülebilir, öğrenilebilir ve geliştirilebilir özellikler taşımaktadır. Aynı zamanda bu boyutların her biri örgüt performansına olumlu yönde etki yapmaktadır (Luthans, 2002a: 69). Boyutlarla ilgili bir diğer önemli nokta ise, psikolojik sermayenin boyutlarının toplamından daha fazlasını ifade etmesidir (Luthans, Youssef, Avolio, 2007a: 19). Bunun nedeni boyutların birbirleri ile etkileşimlerinin olumlu sonuçlar doğurmasıdır.

Her kavram için söz konusu olamayan bu özel durum, psikolojik sermayeye ayrı bir önem katmaktadır. Örneğin ümidin yüksek olması dayanıklılığı, dayanıklılığın yüksek olması ise özyeterliliği artırdığından toplam skor boyutların ayrı ayrı toplamından daha yüksek çıkmaktadır.

Envick'e (2005: 44) göre bu dört yapı psikolojik özellikleri değil, psikolojik durumları ifade etmektedir. Buna göre bir özellik, bireyin sahip olduğu ya da olmadığı bir şeydir. Bir durum ise herkes tarafından öğrenilebilecek ve geliştirilebilecek düşünce ve eylemleri içermektedir. Dolayısıyla psikolojik sermayenin gelişime açık olması yapının temel ayırt edici yönü olarak görülmektedir (Peterson vd. 2011: 431).

Bu çalışmada hem bireysel hem de örgütsel düzeyde önem taşıyan ve performans üzerinde önemli ölçüde etkili olan psikolojik sermayenin, bireylerin bilişsel kayıpları üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Konu ile ilgili olarak yapılan yazın taramasında, bu iki kavramı bir arada inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bireysel özelliklerin bilişsel kayıplar üzerindeki etkilerinden hareketle, psikolojik sermayesi yüksek olanların hata yapma, dikkat dağınıklığı, unutkanlık ve gaf yapma gibi durumlarla daha az karşılaşacakları beklentisi ile aşağıdaki araştırma soruları geliştirilmiştir.

A1: Psikolojik sermaye bilişsel kayıpları azaltır mı?

A1a,b,c,d: Psikolojik sermaye alt boyutlarından özyeterlilik, ümit, dayanıklılık, iyimserlik bilişsel kayıpları azaltır mı?

1.3. Çalışma Hayatının Kalitesi ve Bilişsel Kayıplar

Çalışma hayatının kalitesi kavramı, 1980'li yıllarda insan kaynakları yönetimi uygulamalarının gelişimiyle birlikte ortaya çıkmış bir kavramdır. Çalışma hayatının kalitesi işin ve iş ortamının insanı temel alarak onun ihtiyaçlarına göre düzenlenmesi süreci olarak tanımlanmaktadır. Bu sürecin, iki temel amacı bulunmaktadır. Bunlar (Barutçugil, 2004: 394-395):

- a) Çalışanı önemseyerek insani bir çalışma ortamı oluşturmak
- b) Uzun vadede örgütsel etkinliği ve verimliliği sağlayacak uygun çalışma ortamı oluşturmak şeklinde sıralanabilmektedir.

Çalışma hayatının kalitesi, çalışanın kariyerinden duyduğu tatmin ya da tatminsizlik düzeyini ifade etmektedir. Bu tanımdan hareketle, kariyerlerinden memnun olanların çalışma hayatı kalitesinin yüksek olduğu, mutsuz ya da ihtiyaçları karşılanmamış olanların çalışma hayatı kalitesinin düşük olduğu söylenebilmektedir (Balaji, 2013: 470).

Çalışma hayatının kalitesi, bir çalışanla çevresi arasındaki ilişkiyi ifade etmekte ve sosyal, teknik ve ekonomik olmak üzere 3 boyutta incelenmektedir (Gayathiri ve Ramakrishnan, 2013:2). Nguyen ve Nguyen (2012) çalışma hayatının kalitesini, hayatta kalma ihtiyaçlarının karşılanması, ait olma ihtiyaçlarının karşılanması ve bilgi ihtiyaçlarının karşılanması olmak üzere üç boyutlu olarak ele almaktadırlar.

Bir felsefe olarak çalışma hayatının kalitesi çalışanların işe karşı pozitif tutuma sahip olmalarının önemini vurgulamaktadır. Çalışanların memnuniyet düzeyi düşük olduğunda, örgütün hedeflerini gerçekleştirmek için daha az çaba sarf edeceklerdir. Bu ise örgütsel performans üzerinde olumsuz etkilere neden olacaktır (Balaji, 2013: 471). Bu sebeple çalışma hayatının kalitesi ile ilgili yapılan değerlendirmeler çalışan açısından çalışma koşullarını, işveren açısından ise örgütsel verimliliği iyileştirmek için bir araç olarak görülmektedir (Permarupan vd., 2013: 269).

Son yıllarda örgütler, en iyi çalışanlarını örgütte tutmak ve en yetenekli çalışanları örgüte **çeke-** bilmek için çalışma hayatının kalitesini artırmanın yollarını aramaktadırlar (Sojka, 2014: 283). Örgütler çalışma yaşamında meydana gelen değişimlere daha fazla ayak uydurmaya çalışmakta ve rekabet avantajı elde edebilecekleri bir alana yoğunlaşmak istemektedirler. Bu düşünceyle örgütler, bünyelerinde yer alan bireylere odaklanmanın iyi bir iş stratejisi olabileceğini fark etmiş bulunmaktadır (da Silva Timossi vd., 2008: 2).

Çalışanın iş yerinde yaşam kalitesini artırarak daha yüksek performansla çalışmasını sağlamak için uygun çalışma koşullarının oluşturulması gerekmektedir. Bunun için örgütsel ortamın çalışanın ihtiyaçlarını karşılayacak kapasiteye sahip olmasının yanında, çalışanların sağlığını, refahını, iş güvenliğini ve iş yaşamı ile iş dışı yaşam dengesini destekleyecek kabiliyete sahip olması da gerekmektedir (Balaji, 2013:470).

Çalışma hayatının kalitesi örgütsel ortamın bazı özelliklere sahip olmasıyla sağlanabilmektedir. Bu özellikler; çalışanların tehlikelerden uzak tutulması, ihtiyaçlarının karşılanması, iş tatmininin sağlanması, çalışanların kendilerini kanıtlaması için uygun ortam oluşturulması ve yeteneklerini geliştirmeleri için fırsat sağlanması şeklinde özetlenebilir (Barutçugil, 2004: 395).

Çalışma hayatının kalitesi çok boyutlu bir yapı olarak, iş tatmini, iş güvenliği, ücret gibi birçok değişkenle ilişkili olmasından dolayı gittikçe daha fazla ilgi görmektedir. Diğer yandan işgörenlerin çalışma hayatlarının kaliteli olduğuna dair algıları fiziksel, fizyolojik ve sosyal olmak üzere çok çeşitli faktöre bağlı olarak şekillenmektedir (Swamy vd., 2011: 282).

İşgören açısından oldukça önemli olan çalışma hayatının kalitesi, aslında bir durumdan ziyade bir algıdır. İşgören çalıştığı ortamı kaliteli olarak algıladığında hem işe yönelik performansı ve başarısı, hem de iş dışındaki psikolojik durumu bundan pozitif yönde etkilenecektir. Bu çalışmada, bu noktadan hareketle çalışma hayatını kaliteli olarak algılayan işgörenlerin, bilişsel kayıpları diğerlerinden daha az yaşayacakları beklentisi ile yazın taraması yapılmıştır. Ancak söz konusu kavramları bir arada inceleyen araştırmaya rastlanmadığından dolayı, yazındaki bir boşluğu doldurmak gayesiyle aşağıdaki araştırma soruları geliştirilmiştir:

A2: Çalışma hayatının kalitesi bilişsel kayıpları azaltır mı?

A2a,b,c: Çalışma hayatının kalitesi alt boyutlarından hayatta kalma ihtiyaçlarının karşılanması, ait olma ihtiyaçlarının karşılanması ve bilgi ihtiyaçlarının karşılanması bilişsel kayıpları azaltır mı?

Son olarak araştırmaya konu olan iki değişkenin (psikolojik sermaye ve çalışma hayatının kalitesi) bilişsel kayıplar üzerindeki etkilerini karşılaştırdığımızda hangisinin daha fazla etkiye sahip olduğu ile ilgili bir araştırma sorusu geliştirilmiştir:

A3: Bireysel bir faktör olan psikolojik sermaye ve örgütsel bir faktör olan çalışma hayatının kalitesinden hangisi bilişsel kayıplar üzerinde daha fazla etkiye sahiptir?

Geliştirilmiş olan araştırma soruları neticesinde, kurulan araştırma modeli aşağıdaki gibidir:

Boyutlar	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1. Hayatta kalma iht. kar.	1									
2. Ait olma iht. kar.	,522**	1								
3. Bilgi iht. kar.	,364**	,389**	1							
4. Çalışma hayatı kal.	,819**	,818**	,718**	1						
5. Özyeterlilik	-,050	,005	,242**	,073	1					
6. Ümit	,123*	,075	,231**	,177**	,497**	1				
7. Dayanıklılık	,065	,105	,243**	,168**	,551**	,534**	1			
8. İyimserlik	,269**	,240**	,284**	,335**	,263**	,392**	,349**	1		
9. Psikolojik sermaye	,143*	,145*	,332**	,255**	,751**	,810**	,783**	,682**	1	
10. Bilişsel kayıplar	-,141*	-,188**	-,141*	-,199**	-,190**	-,174**	-,267**	-,092	-,233**	1

*p<0.05, **p<0.01

Şekil 1: Araştırma Modeli

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

2.1. Ana Kütle ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Tokat İl Sağlık Müdürlüğü'ne bağlı olarak hizmet veren sağlık kuruluşlarında görevli hemşireler oluşturmaktadır. Anket çalışmasının yapıldığı dönemde toplam hemşire sayısı 617 olarak belirlenmiştir. Bu sayıya karşılık gelen minimum örneklem büyüklüğü %95 güven aralığında yaklaşık 254 olarak belirlenmiştir (Gülbüz ve Şahin, 2015: 128).

Araştırmanın yürütüldüğü dönemde ulaşılabilen 300 hemşireye anket formu ulaştırılmış, bunlardan 281 tanesinin geri dönüşü sağlanmıştır. Geri dönüşü sağlanan anket formlarından 6'sı eksik veya hatalı olması nedeniyle değerlendirmeye alınmamış ve araştırma 275 anket formu üzerinden yürütülmüştür.

Araştırmaya katılan hemşirelerin %80'i (220) kadın, %74'ü (203) evlidir. Araştırmaya katılan evli hemşirelerin %37'sinin (102) 2 çocuğu varken, %31'inin (87) çocuk sahibi olmadığı görülmektedir. Katılımcıların yaşlarının 18 ile 57 arasında değiştiği, yaş ortalamasının 35 olduğu ve en fazla (%30, n=84) 26-30 yaş aralığında oldukları görülmektedir.

2.2. Veri Toplama Araçları

Veriler hazırlanan anket formu aracılığıyla elde edilmiştir. Anket formu 4 bölümden oluşmaktadır. İlk 3 bölümde değişkenleri ölçmek için geliştirilmiş olan hazır ölçeklerden ve 5'li Likert dere-

celendirmesinden yararlanılmış, son bölümde ise katılımcıların demografik özelliklerini belirlemek amacıyla oluşturulmuş açık uçlu sorulara yer verilmiştir.

Bilişsel kayıplar ölçeği: Çalışanların bilişsel kayıp düzeylerinin ölçümü için Broadbent ve arkadaşları (1982) tarafından geliştirilen 25 ifadeli Cognitive Failures Questionnaire (CFQ) kullanılmıştır. Ölçekte, “Yoldaki işaret levhalarını fark etmediğiniz oluyor mu?”, “Randevularınızı unuttuğunuz oluyor mu?”, gibi ifadeler yer almaktadır.

Ölçeğin doğrulayıcı faktör analizi sonuçları Tablo 1’de görülmektedir.

Tablo 1. Bilişsel Kayıplar Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Model	X ²	X ² /sd	RMSEA	GFI	CFI	RMR
Tek faktörlü	810.40	2.95	0.084	0.81	0.94	0.057
Modifiye edilmiş hali	598.97	2.24	0.067	0.85	0.96	0.053

Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda bilişsel kayıplar ölçeği tek faktörlü yapıda test edilmiştir. Yapılan iyileştirmeler sayesinde modifiye edilmiş tek faktörlü iyi uyum gösteren modele ulaşılmıştır. Ölçek 25 ifade ve tek boyutlu yapısı ile geçerlenmiştir. Ölçeğin güvenilirlik katsayısı Cronbach Alfa (α) ise 0.92 olarak tespit edilmiştir.

Psikolojik sermaye ölçeği: Çalışanların psikolojik sermaye düzeylerini belirlemek için Luthans ve arkadaşları (2007a) tarafından geliştirilmiş olan psikolojik sermaye ölçeği kullanılmıştır. Ölçek çalışanların psikolojik sermaye düzeyini öz yeterlilik, ümit, dayanıklılık ve iyimserlik olmak üzere 4 boyutlu ve her bir boyutu ölçmek için geliştirilmiş olan 6 ifade sayesinde toplam 24 ifade ile ölçmektedir. Ölçekteki 13, 20 ve 23. ifadeler ters kodlanarak cevapların tutarlılığı kontrol edilmeye çalışılmıştır. Bu ifadelerde düzeltme işlemi yapıldıktan sonra analize geçilmiştir. Ölçekte “Uzun süreli bir soruna çözüm ararken dahi kendime güvenirim.”, “Şu anda, kendim için belirlediğim iş hedefime ulaşmış durumdayım.” gibi ifadeler yer almaktadır.

Ölçeğin doğrulayıcı faktör analizi sonuçları Tablo 2’de görülmektedir.

Tablo 2. Psikolojik Sermaye Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Model	X ²	X ² /sd	RMSEA	GFI	CFI	RMR
Tek faktörlü	1517.70	6.02	0.14	0.68	0.85	0.10
12., 20. ve 23. ifadeler çıkarıldı	1307.71	6.92	0.15	0.69	0.87	0.10
Modifiye edilmiş hali	782.56	4.23	0.11	0.79	0.92	0.095
İkinci düzey çok faktörlü	720.52	2.90	0.083	0.82	0.92	0.089
20. ve 23. ifadeler çıkarıldı	619.02	3.02	0.086	0.83	0.94	0.089
Modifiye edilmiş hali	509.22	2.52	0.075	0.86	0.95	0.088

Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda psikolojik sermaye ölçeği çok faktörlü yapıda iyi uyum

göstermiştir. Öncelikle t değeri anlamsız olan iki ifade (20. ve 23. ifadeler) ölçekten çıkarılmıştır. Yapılan iyileştirmeler sayesinde modifiye edilmiş ikinci düzey modele ulaşılmıştır. Ölçek 2 ifadenin çıkarılması ile birlikte 22 ifade ve 4 boyutlu yapısı ile geçerlenmiştir. Ölçeğin güvenirlik katsayısı Cronbach Alfa (α) boyutlar bazında 0.70 ile 0.89 arasında, genel olarak ise 0.89 olarak tespit edilmiştir.

Çalışma hayatının kalitesi ölçeği: Araştırma kapsamında, çalışma hayatının kalitesinin ölçümü için Sirgy ve arkadaşları (2001) tarafından geliştirilen ve Nguyen ve Nguyen (2012) revize edilen 9 ifadeli ölçek kullanılmıştır. Söz konusu ölçek çalışma hayatının kalitesini, hayatta kalma ihtiyaçlarının karşılanması, ait olma ihtiyaçlarının karşılanması ve bilgi ihtiyaçlarının karşılanması olmak üzere üç boyutlu olarak ele almaktadır. Ölçekte “İşim sağlıklı yaşamamı destekler.”, “İşim mesleki becerilerimi geliştirmeme imkan verir.” gibi ifadeler bulunmaktadır. Ölçeğin doğrulayıcı faktör analizi sonuçları Tablo 3’te görülmektedir.

Tablo 3. Çalışma Hayatının Kalitesi Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Model	X ²	X ² /sd	RMSEA	GFI	CFI	RMR
Tek faktörlü	210.60	7.8	0.16	0.85	0.83	0.11
Modifiye edilmiş hali	96.37	3.85	0.10	0.93	0.92	0.093
İkinci düzey çok faktörlü	66.45	2.76	0.080	0.95	0.95	0.071
Modifiye edilmiş hali	41.45	1.80	0.054	0.97	0.98	0.060

Modifiye edilmiş hali 41.45 1.80 0.054 0.97 0.98 0.060

Çalışma hayatının kalitesi ölçeği çok faktörlü yapıda iyi uyum göstermiştir. Yapılan iyileştirmeler sayesinde modifiye edilmiş ikinci düzey modele ulaşılmıştır. Ölçek 3 boyutlu yapısı ile geçerlenmiştir. Ölçeğin güvenirlik katsayısı Cronbach Alfa (α) boyutlar bazında 0.61 ile 0.75 arasında, genel olarak ise 0.80 olarak tespit edilmiştir. Ölçeklerin cronbach alpha katsayılarının (α) eşik ve üzeri düzeyde değerler (Akgül ve Çevik, 2003: 435) aldığı saptanmıştır.

2.3. Kullanılan İstatistiksel Yöntemler

Verilerin frekans analizi, betimleyici istatistikler, güvenirlik, korelasyon ve regresyon analizleri SPSS programından, doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ise LISREL programından yardım alınarak gerçekleştirilmiştir.

Analiz aşamasına geçmeden önce eksik veri ve uç değerler veri setinden temizlenmiştir. Daha sonra parametrik testleri uygulamak için gerekli şart olan normallik testi yapılmıştır. Değerlere ait çarpıklık ve basıklık değerlerinin +2 ile -2 değerlerinin arasında olması nedeniyle (Trochim ve Donnelly, 2006; Field, 2009; Gravetter ve Wallnau, 2014) normal dağılıma sahip olduğu varsayımı ile değişkenler regresyon analizine tabi tutulabilmektedir.

3. BULGULAR

3.1. Betimleyici İstatistiklere İlişkin Bulgular

Bu bölümde bilişsel kayıplar, psikolojik sermaye ve çalışma hayatının kalitesi değişkenlerine ve alt boyutlarına ilişkin betimleyici istatistik sonuçları incelenmiştir. Toplanan veri üzerinden yapılan minimum-maksimum puan, ortalama değer ve standart sapma analizleri sonucunda elde edilen sonuçlar Tablo 4'te özetlenmiştir.

Tablo 4. Betimleyici İstatistik Sonuçları

Boyutlar	Min.	Mak.	Ort.	St. Sap.
1. Hayatta kalma iht. kar.	1	5	2,46	1,02
2. Ait olma iht. kar.	1	5	2,49	,97
3. Bilgi iht. kar.	1	5	3,05	,87
4. Çalışma hayatının kalitesi	1	4,9	2,67	,75
5. Özyeterlilik	1,5	5	3,83	,70
6. Ümit	1,5	5	3,53	,77
7. Dayanıklılık	1,3	5	3,64	,64
8. İyimserlik	1	5	3,30	,78
9. Psikolojik sermaye	1,79	5	3,57	,55
10. Bilişsel kayıplar	1,24	4,20	2,49	,53

Tablo 4'te de görüldüğü gibi bilişsel kayıpların toplam puan ortalaması 2,49 olarak belirlenmiştir. Hemşirelerin genel olarak bilişsel kayıplarının orta seviyede olduğu görülmektedir. Çalışma hayatının kalitesi ve psikolojik sermaye düzeylerine bakıldığında ise en yüksek ortalamanın psikolojik sermaye düzeyinde olduğu tespit edilmiştir.

3.2. Korelasyon Analizine İlişkin Bulgular

Bilişsel kayıplar, psikolojik sermaye ve çalışma hayatının kalitesi arasındaki ilişkiye yönelik korelasyon analizi yapılmıştır. Analiz için öncelikle değişkenlerin alt boyutlarının ortalamaları hesaplanmış, hem alt boyutlar arası hem de genel toplam üzerinden ilişkiler test edilmiştir. Tablo 5 değişkenlere ve alt boyutlara ilişkin korelasyon katsayılarını özetlemektedir.

Tablo 5. Değişkenler Arası Korelasyon Bulguları

Boyutlar	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1. Hayatta kalma iht. kar.	1									
2. Ait olma iht. kar.	,522**	1								
3. Bilgi iht. kar.	,364**	,389**	1							
4. Çalışma hayatı kal.	,819**	,818**	,718**	1						
5. Özyeterlilik	-,050	,005	,242**	,073	1					
6. Ümit	,123*	,075	,231**	,177**	,497**	1				
7. Dayanıklılık	,065	,105	,243**	,168**	,551**	,534**	1			
8. İyimserlik	,269**	,240**	,284**	,335**	,263**	,392**	,349**	1		
9. Psikolojik sermaye	,143*	,145*	,332**	,255**	,751**	,810**	,783**	,682**	1	
10. Bilişsel kayıplar	-,141*	-,188**	-,141*	-,199**	-,190**	-,174**	-,267**	-,092	-,233**	1

*p<0,05, **p<0,01

Elde edilen bulgulara göre bilişsel kayıpların psikolojik sermayenin iyimserlik alt boyutu dışında her iki değişkenin tüm alt boyutları ve iki genel değişken ortalaması ile negatif yönde ilişkili olduğu görülmektedir. Buna göre çalışma hayatının kalitesi ve psikolojik sermaye artarken, bilişsel kayıplar azalmaktadır. Diğer yandan çalışma hayatının kalitesi ile psikolojik sermaye arasında pozitif yönde ilişki varken, alt boyutların bazıları arasında ilişki yok bazıları arasında ise pozitif yönde ilişki vardır.

3.3. Regresyon Analizine İlişkin Bulgular

Değişkenler arasındaki korelasyon değerlerinin görece yüksek olmasının da etkisi ile aşamalı regresyon analizi yapılarak araştırma soruları test edilmiştir. Bu aşamada çoklu eş doğrusallık problemi (multi collinearity) incelenmiş, tolerans ve VIF değerlerinin kabul edilebilir sınırlar içinde olduğu tespit edildiğinden, çoklu bağıntının olmadığı belirlenmiştir.

Değişkenler ve alt boyutlarının regresyon analizi ile denenen farklı modelleri sonucunda elde edilen sonuçlar Tablo 6’da görülmektedir.

Tablo 6. Model Denemeleri

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5
Psikolojik Sermaye	-,233***				
Çalışma Hayatının Kalitesi		-,199***			
Özyeterlilik			-,053		-,079
Ümit			-,033		-,028
Dayanıklılık			-,226**		-,213**
İyimserlik			,014		-,068
Hayatta kalma iht. kar.				-,043	-,071
Ait olma iht. kar.				-,138	-,142*
Bilgi iht. kar.				-,072	-,002
F	15,734	11,292	5,459	3,969	4,595
R ²	,054	,040	,075	,042	,108
Düzeltilmiş R ²	,051	,036	,061	,031	,084

*p<0,05, **p<0,01, ***p<0,001

Tablo 6’da değişkenler ile yapılan tüm model denemelerini özetlemektedir. Model 1’de psikolojik sermaye düzeyinin bilişsel kayıplar üzerindeki etkisi incelenmiştir. Analiz sonucuna göre psikolojik sermaye bilişsel kayıpları negatif yönde etkilemektedir ($\beta = -.233$, $p < .001$). İkinci modelde ise çalışma hayatının kalitesinin bilişsel kayıplar üzerindeki etkisi incelenmiştir. Regresyon analizi sonucu bilişsel kayıplar üzerinde çalışma hayatının kaliteli algılanmasının da negatif bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir ($\beta = -.199$, $p < .001$). Model 3’te psikolojik sermaye alt boyutlarının bilişsel kayıplar üzerindeki etkisine bakılmıştır. Analiz sonuçlarına göre psikolojik sermayenin alt boyutlarından sadece dayanıklılık bilişsel kayıpları etkilemekte, diğer alt boyutlar ise etkilememektedir.

Dayanıklılık alt boyutu ise bilişsel kayıpları psikolojik sermaye genel toplamında olduğu gibi negatif yönde etkilemektedir ($\beta = -.226$, $p < .01$). Model 4’te bu sefer çalışma hayatının kalitesi alt boyutlarının bilişsel kayıplar üzerindeki etkilerine bakılmış, ancak anlamlı bir etki gözlenmemiştir. Son olarak psikolojik sermaye ve çalışma hayatının kalitesi değişkenlerinin alt boyutlarının tamamı bir arada analize tabi tutulmuştur. Bu aşamada ise psikolojik sermaye alt boyutlarından dayanıklılık ($\beta = -.213$, $p < .01$) ve çalışma hayatının kalitesi alt boyutlarından ait olma ihtiyacının karşılanmasının ($\beta = -.142$, $p < .05$) bilişsel kayıplar üzerinde negatif yönde etkiye sahip olduğu görülmüştür. Model 4’te anlamsız olan bu etkinin Model 5’te anlamlı olmasının diğer değişkenlerle korelasyonunun varlığından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Buradan hareketle araştırma sorularında A1 ve A2 “evet, psikolojik sermaye ve çalışma hayatının kalitesi bilişsel kayıpları azaltır” şeklinde cevaplanmıştır. Alt boyutlar bazında ise A1c ve A2b olumlu yönde cevaplanmıştır.

Son olarak “bireysel bir faktör olan psikolojik sermaye ve örgütsel bir faktör olan çalışma hayatının kalitesinden hangisi bilişsel kayıplar üzerinde daha fazla etkiye sahiptir?” sorusunu yanıtlamak amacıyla bir regresyon analizi daha yapılmıştır. Bu analizde değişkenler toplam puanlar üzerinden analize dahil edilmiştir. Tablo 7 elde edilen sonuçları özetlemektedir.

Tablo 7. Psikolojik Sermaye ve Çalışma Hayatının Kalitesinin Bilişsel Kayıplar Üzerindeki Etkisinin Regresyon Analizi Sonuçları

	R	R ²	Düz R ²	F	β	t	p
Psikolojik Sermaye	,275	,075	,069	11,092	-,195	-3,240	,001
Çalışma Hayatının Kalitesi					-,150	-2,480	,014

Tablo 7 incelendiğinde analize birlikte dahil edilen iki bağımsız değişkenin her ikisinin de bilişsel kayıplar üzerinde etkili olduğu ve bu etkinin negatif yönlü olduğu görülmektedir. Ayrıca her iki bağımsız değişkenin etki düzeylerine bakıldığında psikolojik sermayenin bilişsel kayıpları daha fazla azalttığı tespit edilmiştir ($\beta = -.195$, $p < .001$).

SONUÇ VE TARTIŞMA

İlk olarak 1980’li yıllarda tanımlanmış olan bilişsel kayıplar, günümüzün karmaşık ve stres yüklü iş hayatı içerisinde önemli yer tutmaktadır. Genel olarak bireyin normalde hatasız tamamlayabildiği basit görevlerde yaptığı zihin temelli hatalar olarak tanımlanan bilişsel kayıplar, günlük hayatta sıkça karşımıza çıkmaktadır. Telefonu elimize alıp kimi arayacağımızı unutmamız, çevremizdeki insanların isimlerini ilk seferde hatırlayamamamız, çocuklarımızın isimlerini karıştırmamız, arabanın anahtarını sıkça kaybetmemiz, gözümüzdeki gözlüğü arayıp bulamamamız veya yapacağımız şeylerin tekrar tekrar üstünden geçmemize rağmen aklımızdan bir anda silinmesi..... modern çağda sıklıkla karşılaştığımız durumlardandır. Tüm bunları içerisine alan bilişsel kayıplar, iş hayatında pek çok faktöre bağlı olarak gelişmekte ve düşündüğümüzden daha ciddi sonuçlara da neden olabilmektedir. “Yine unuttum, ben ne yapacaktın şimdi?” sorunsuz ve sevimli bir durum olarak görülebilirken, iş hayatı içerisinde ölümcül sonuçlara bile sebep olabilmektedir.

Bilişsel kayıpların sonuçlarına bakıldığında, kayıpların hem iş hayatında hem de özel hayatta ve genel olarak toplum düzeninde önemli sorunları beraberinde getirdiği görülmektedir. Bu nedenle bilişsel kayıpların önlenmesi ve/veya azaltılması için gerekli çalışmaların yapılması gerekmektedir. Her birimiz zaman zaman yazında bilişsel kayıp olarak adlandırılabilir (yukarıda örnekleri verilmiş olan) durumlarla karşı karşıya kalmaktayız. Bu çalışmada toplum sağlığı için büyük öneme sahip mesleklerden biri olan hemşirelerin bilişsel kayıpları mercek altına alınmıştır. Yazın incelendiğinde hemşirelerin bilişsel kayıplarının incelendiği sınırlı sayıda araştırma görülmektedir (Elfering, vd., 2011; Abbasi, vd., 2017). Stres düzeyi yoğun bir meslek olan hemşirelik, aşırı iş yükü ve işin talepleri dolayısıyla bilişsel kayıplara neden olabilmekte, bu da hizmet verilen hastaların ve genel olarak toplumun sağlığını riske sokmaktadır. Bu nedenle araştırmada toplum sağlığı açısından büyük öneme sahip olan hemşirelerin bilişsel kayıpları incelenmiştir.

Yapılan yazın taramasında bilişsel kayıpların psikolojik sermaye ve çalışma hayatının kalitesi ile bir arada incelendiği bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışmada bireysel bir faktör olan ve aynı zamanda örgütün performansına da önemli derecede etki yapan psikolojik sermaye düzeyi ve çalışma hayatının kalitesi algısının bilişsel kayıplar üzerindeki etkisi incelenmiştir. Buradan elde edilen bilgiler ışığında, araştırmacı ve uygulayıcılara sunulan önerilerle hem alanyazına hem de sağlık sektörüne katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın ana amaçlarından birisi, psikolojik sermaye düzeyinin yüksek olmasının, hemşirelerin bilişsel kayıplar yaşamalarına engel olup olmadığının araştırılmasıdır. Yapılan regresyon analizleri sonucunda psikolojik sermayesi yüksek olan hemşirelerin daha az bilişsel kayıp yaşadıkları belirlenmiştir (Model 1). Bu sonuçtan hareketle, günlük hayatta iş yoğunluğu ve stres nedeniyle çoğumuzun yaşadığı bilişsel kayıplar, psikolojik sermayenin artırılması sayesinde azaltılabilecek bir sorun olarak belirlenmiştir. Bu durumda geliştirilebilir bir kavram olan psikolojik sermaye üzerinde çalışmak, iş hayatı ve sosyal hayat açısından faydalı sonuçlar ortaya çıkarabilecektir. Ayrıca psikolojik sermayenin alt boyutları bazında yapılmış olan analizler neticesinde, alt

boyutlardan sadece dayanıklılığın bilişsel kayıpları azalttığı görülmüştür (Model 3). Yani hemşirelerin dayanıklılık düzeylerini artıran/geliştiren her bir uygulama, onların daha az bilişsel kayıp yaşamalarına ve işlerini daha etkili bir şekilde yapmalarına neden olabilecektir.

Çalışmanın diğer amacı ise çalışma hayatının kalitesi ile ilişkilidir. Acaba çalışanın huzurlu ve konforlu bir ortamda çalışmasını sağlayacak, onu motive edecek, tatminini artıracak, iş ortamında yeteneklerini daha iyi sergileyebilmesini kolaylaştıracak çalışma koşulları, rutin hataların oluşmasını engeller mi? sorusundan hareketle Model 2 analiz edilmiştir. Analizler sonucunda çalışma hayatının kalitesinin bilişsel kayıpları negatif yönde etkilediği belirlenmiştir. Bu durumda “çalışma hayatının kalitesinin artırılması yolu ile hemşirelerin işlerini daha hatasız ve hızlı yapmaları sağlanabilir” sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç ise hem hemşirelerin hem de toplumun sağlığı açısından büyük önem taşımaktadır. Boyutlar bazında bakıldığında boyutların tek başına bilişsel kayıplar üzerinde etkili olmadığı, çalışma hayatının kalitesinin bir bütün olarak geliştirilmesinin, bilişsel kayıpları engellediği ortaya çıkmıştır (Model 4).

Araştırmadaki iki bağımsız değişken olan psikolojik sermaye ve çalışma hayatının kalitesi bir arada analize dahil edildiğinde elde edilen sonuçlar ise Model 5’te özetlenmiştir. Buna göre bilişsel kayıpları azaltabilmek için psikolojik sermaye alt boyutlarından dayanıklılık ile çalışma hayatının kalitesi alt boyutlarından ait olma ihtiyacının karşılanması bilişsel kayıpların azaltılması konusunda önemli etkiye sahiptir. Psikolojik sermayenin 4 alt boyutundan sadece dayanıklılığın bilişsel kayıpları azalttığı tespit edilmiştir. Bu durum dayanıklılığın içeriği ile açıklanabilir. Çünkü dayanıklılık hem olumlu hem de olumsuz olaylara karşı bireyin direncini ifade etmektedir ki, hemşireler de işleri gereği pek çok olumlu ve olumsuz durum ile karşı karşıya gelmektedirler. Araştırmadan elde edilen bu sonuç hemşirelerin karşılaştıkları sorunlarla başa çıkma becerilerinin, onların bilişsel kayıplar yaşamalarını engellediğini göstermektedir. Diğer yandan araştırma sonuçlarına göre çalışma hayatının kalitesi alt boyutlarından ait olma ihtiyacının karşılanması, hemşirelerin bilişsel kayıp düzeylerini düşürmektedir. Çalışma hayatının kalitesinin diğer 2 alt boyutu olan hayatta kalma ve bilgi ihtiyacının karşılanması bilişsel kayıplara etki etmezken, ait olma ihtiyacının karşılanması bilişsel kayıpları azaltmaktadır. Buradan hareketle hemşirelerin stresli ve yorucu iş tempoları içerisinde, örgütleri ile duygusal bağ kurmak, kendilerini o örgütün bir parçası gibi hissetmek istediklerini ve bu sağlandığında bilişsel kayıplarının azaldığını söylemek mümkündür.

Son olarak çalışmada incelenen değişkenlerden hangisinin bilişsel kayıplar üzerinde daha etkili olduğu karşılaştırması da yapılmıştır. Yapılan analizler sonucunda bireysel bir faktör olan psikolojik sermayenin bilişsel kayıplar üzerinde örgütsel bir faktör olan çalışma hayatının kalitesinden daha fazla etkiye sahip olduğu görülmüştür. Hemşireler üzerinde yapılan analizlerde bireysel bir sorun olan bilişsel kayıplarda her ne kadar örgütsel faktörler etkili olsa da, daha büyük etki bireysel faktör olan psikolojik sermayeden gelmektedir.

Yazın taramasından da görüldüğü gibi, bireysel ve örgütsel düzeyde pek çok faktör, bilişsel

kayıpların yaşanmasına neden olabilmekte, yaşanan bilişsel kayıpların sıklığını artırabilmektedir. Bilişsel kayıplar üzerinde yapılacak olan detaylı araştırmalar ile elde edilecek bilgi birikimi sayesinde, bilişsel kayıpların nedenlerine ilişkin net bir çerçevenin çizilebileceği düşünülmektedir. Bu çalışmada daha önce üzerinde çalışılmamış olan psikolojik sermaye ve çalışma hayatının kalitesinin bilişsel kayıplara neden olduğu belirlenmiştir. Sonraki çalışmalarda farklı değişkenlerin de modele eklenmesi bilişsel kayıpları engellemek adına önem arz etmektedir. Diğer yandan sağlık hizmetleri alanında görev yapan daha geniş örneklemelerle çalışılması ve/veya farklı meslek grupları üzerinde modelin analiz edilmesi ile daha genellenebilir sonuçlara ulaşılabilir. Bilişsel kayıpları hayati sonuçlara sebep olabileceği düşünülen sağlık personeli, hava yolları personelleri, polisler gibi mesleklerin yanı sıra, aslında hiç de göze çarpmayan öğretmenler, akademisyenler, esnaflar... gibi farklı meslek gruplarında da bilişsel kayıpların dikkatle incelenerek, mümkün olduğunca azaltılması da önemlidir.

KAYNAKÇA

- Abbasi, M., Zakerian, A., Mehri, A., Poursadeghiyan, M., Dinarvand, N., Akbarzadeh, A., & Ebrahimi, M. H. (2017). Investigation into effects of work-related quality of life and some related factors on cognitive failures among nurses. *International Journal of Occupational Safety and Ergonomics*, 23(3), 386-392.
- Alessandri, G., Consiglio, C., Luthans, F., & Borgogni, L. (2018). Testing a dynamic model of the impact of psychological capital on work engagement and job performance. *Career Development International*, 23(1), 33-47.
- Balaji, R. (2013). A study on quality of work life among employees, *International Journal of Innovative Research in Science, Engineering and Technology*, 2(2), 470-473.
- Barutçugil, İsmet. (2004). *Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi*. İstanbul: Kariyer Yayınları.
- Broadbent, D. E., Cooper, P. J., Fitzgerald, P. & Parkes, K. R. (1982), The cognitive failures questionnaire (cfq) and its correlates, *British Journal of Clinical Psychology*, 21, 1-16.
- Da Silva Timossi, L., Pedroso, B., De Francisco, A. C., & Pilattı L. A. (2008), Evaluation of quality of work life: an adaptation from the walton's qwl model, *In XIV International Conference on Industrial Engineering and Operations Management*, (13 to 16 October). Rio de Janeiro, Brazil.
- Daniels, R. J. (2007). Workplace cognitive failure as a mediator between work-family conflict and safety performance, *Portland State University*, Dissertations and Theses. Retrieved from: pdxscholar.library.pdx.edu/open_access_etds/1674/
- Elfering, A., Grebner S., & De Tribolet-Hardy, F. (2013). The long arm of time pressure at work: cognitive failure and commuting near-accidents, *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 22(6), 737-749.
- Elfering, A., Grebner, S., & Dudan, A. (2011). Job characteristics in nursing and cognitive failure at work. *Safety and Health at Work*, 2(2), 194-200.
- Envick, B. R. (2005). Beyond human and social capital: The importance of positive psychological capital for entrepreneurial success. *The Entrepreneurial Executive*, 10, 41-52.
- Gayathiri, R., Ramakrishnan, L., Babatunde, S. A., Banerjee, A., & Islam, M. Z. (2013). Quality of work life-Linkage with job satisfaction and performance. *International Journal of Business and Management Invention*, 2(1), 1-8.
- Gravetter, F., & Wallnau, L. (2014). *Essentials of statistics for the behavioral sciences* (8th ed.). Belmont, CA: Wadsworth
- Houston, D. M. (1989). The relationship between cognitive failure and self-focused attention. *British Journal of Clinical Psychology*, 28(1), 85-86.
- Klockner, K., & Hicks, R. E. (2015). Cognitive failures at work, mindfulness, and the Big Five. *GSTF Journal of Psychology (JPsych)*, 2(1), 1-7.
- Lalompoh, A., Moerjati, M., Hermawati, A., Suci, R. P., & Mas, N. (2019). The Quality of Work Life in School and Its Effect on the Teachers' Performance. *Journal of Socioeconomics and Development*, 2(1), 23-31.
- Lapierre, L. M., Hammer, L. B., Truxillo, D. M., & Murphy, L. A. (2012). Family interference with work and workplace cognitive failure: The mitigating role of recovery experiences. *Journal of Vocational Behavior*, 81(2), 227-235.
- Larson, G. E., Alderton, D. L., Neideffer, M., & Underhill, E. (1997). Further evidence on dimensionality and correlates of the Cognitive Failures Questionnaire. *British Journal of Psychology*, 88(1), 29-38.
- Larson, M., & Luthans, F. (2006). Potential added value of psychological capital in predicting work attitudes. *Journal of leadership & organizational studies*, 13(2), 75-92.
- Lau, R. S. (2000). Quality of work life and performance—An ad hoc investigation of two key elements in the service profit chain

- model. *International Journal Of Service Industry Management*, 11(5), 422-437.
- Lau, R. S., & May, B. E. (1998). A win-win paradigm for quality of work life and business performance. *Human Resource Development Quarterly*, 9(3), 211-226.
- Linden, D. V. D., Keijsers, G. P., Eling, P., & Schaijk, R. V. (2005). Work stress and attentional difficulties: An initial study on burnout and cognitive failures. *Work & Stress*, 19(1), 23-36.
- Luthans, F. (2002). Positive organizational behavior: Developing and managing psychological strengths. *Academy of Management Perspectives*, 16(1), 57-72.
- Luthans, F., Avolio, B. J., Avey, J. B., & Norman, S. M. (2007). Positive psychological capital: Measurement and relationship with performance and satisfaction. *Personnel psychology*, 60(3), 541-572.
- Luthans, F., Avolio, B. J., Walumbwa, F. O., & Li, W. (2005). The psychological capital of Chinese workers: Exploring the relationship with performance. *Management and Organization Review*, 1(2), 249-271.
- Luthans, F., Luthans, K. W., & Luthans, B. C. (2004). Positive psychological capital: Beyond human and social capital., *Business Horizons*, 47(1), 45-50.
- Luthans, F., Norman, S. M., Avolio, B. J., & Avey, J. B. (2008). The mediating role of psychological capital in the supportive organizational climate—employee performance relationship. *Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior*, 29(2), 219-238.)
- Luthans, F., Youssef, C. M., & Avolio, B. J. (2007a). Psychological capital: Developing the human competitive edge. (Vol. 198), Oxford: Oxford University Press.
- Luthans, F., Youssef, C. M., & Avolio, B. J. (2007b), Psychological Capital: Investing and Developing Positive Organizational Behavior, *Positive Organizational Behavior*, 1(2), 9-24.
- Martin, M. (1983). Cognitive failure: Everyday and laboratory performance. *Bulletin of the Psychonomic Society*, 21(2), 97-100.
- Matthews, G., & Wells, A. (1988). Relationships between anxiety, self-consciousness, and cognitive failure. *Cognition and Emotion*, 2(2), 123-132.
- Matthews, G., Coyle, K., & Craig, A. (1990). Multiple factors of cognitive failure and their relationships with stress vulnerability. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 12(1), 49-65.
- Nguyen, T. D., & Nguyen, T. T. (2012). Psychological capital, quality of work life, and quality of life of marketers: Evidence from Vietnam. *Journal of Macromarketing*, 32(1), 87-95.
- Norman, D. A. (1981). Categorisation of Action Slips, *Psychological Review*, 88(1), 1-1.
- Özdevecioğlu, M., Karaca, M., Demirtaş, Ö., & Bayram, A. (2013), Mesleki Stres ve Tükenmişliğin Zihinsel Kayıplar (Cognitive Failure) Üzerindeki Etkisi, *1. Örgütsel Davranış Kongresi Bildiri Kitabı*, 15-16 Kasım 2013, Sakarya Üniversitesi, Sakarya, s. 7-15.
- Park, Y. M., & Kim, S. Y. (2013). Impacts of job stress and cognitive failure on patient safety incidents among hospital nurses. *Safety and Health at Work*, 4(4), 210-215.
- Permarupan, P. Y., Al-Mamun, A., & Saufi, R. A. (2013). Quality of work life on employees job involvement and affective commitment between the public and private sector in Malaysia. *Asian Social Science*, 9(7), 268-278.
- Peterson, S. J., Luthans, F., Avolio, B. J., Walumbwa, F. O., & Zhang, Z. (2011). Psychological capital and employee performance: A latent growth modeling approach. *Personnel Psychology*, 64(2), 427-450.
- Petitta, L., Probst, T. M., Ghezzi, V., & Barbaranelli, C. (2019). Cognitive failures in response to emotional contagion: their effects on workplace accidents. *Accident Analysis & Prevention*, 125, 165-173.

- Polatçı, S. (2017). Psikolojik Sermaye, içinde S. Polatçı, & K. Özyer, *21. Yüzyılda Örgütsel Davranış*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Reason, J. T. (1977). Skill and Error in Everyday Life. In M. Howe (Ed.), *Adult Learning* (p. 21-45). London: Wiley.
- Reason, J. T. (1979). Actions Not as Planned: The Price of Automatization. In G. Underwood, & R. Stevens (Eds.), *Aspects of consciousness* (p. 67-89). London: Academic Press.
- Reason, J., & Lucas, D. (1984). Absent-mindedness in shops: Its incidence, correlates and consequences. *British Journal of Clinical Psychology*, 23(2), 121-131.
- Robertson, I. H., Manly, T., Andrade, J., Baddeley, B. T., & Yiend, J. (1997). Oops!': Performance correlates of everyday attentional failures in traumatic brain injured and normal subjects. *Neuropsychologia*, 35(6), 747-758.
- Seligman, M E. P. (1998). *Learned Optimism*, New York: Pocket Books.
- Sheldon, K. M., & King, L. (2001). Why positive psychology is necessary. *American Psychologist*, 56(3), 216-217.
- Simpson, S. A., Wadsworth, E. J., Moss, S. C., & Smith, A. P. (2005). Minor injuries, cognitive failures and accidents at work: incidence and associated features. *Occupational Medicine*, 55(2), 99-108.
- Sirgy, M. J., Efraty, D., Siegel, P., & Lee, D. J. (2001). A new measure of quality of work life (QWL) based on need satisfaction and spillover theories. *Social Indicators Research*, 55(3), 241-302.
- Sojka, L. (2014). Specification of the quality of work life characteristics in the Slovak economic environment. *Sociológia-Slovak Sociological Review*, 46(3), 283-299.
- Sutin, A. R., Aschwanden, D., Stephan, Y., & Terracciano, A. (2020). Five Factor Model personality traits and subjective cognitive failures. *Personality and Individual Differences*, 155, 109741.
- Swamy, D. R., Nanjundeswaraswamy, T. S., & Rashmi, S. (2015). Quality of work life: scale development and validation. *International Journal of Caring Sciences*, 8(2), 281-300.
- Tirre, W. C. (2018). Dimensionality and Determinants of Self-Reported Cognitive Failures. *International Journal of Psychological Research*, 11(1), 9-18.
- Trochim, W. M., & Donnelly, J. P. (2006). *The research methods knowledge base* (3rd ed.). Cincinnati, OH: Atomic Dog.
- Wadsworth, E. J. K., Simpson, S. A., Moss, S. C., & Smith, A. P. (2003). The bristol stress and health study: accidents, minor injuries and cognitive failures at work. *Occupational Medicine*, 53(6), 392-397.
- Wallace, J. C., & Chen, G. (2005). Development and validation of a work-specific measure of cognitive failure: Implications for occupational safety. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 78(4), 615-632.
- Wallace, J. C., & Vodanovich, S. J. (2003). Workplace safety performance: Conscientiousness, cognitive failure, and their interaction. *Journal of Occupational Health Psychology*, 8(4), 316-327.
- Wallace, J. C., Kass, S. J., & Stanny, C. J. (2002). The cognitive failures questionnaire revisited: Dimensions and correlates. *The Journal of General Psychology*, 129(3), 238-256.

KÜRESELLEŞME, SOSYAL AĞLAR VE GÖZETİM TOPLUMU BAĞLAMINDA MAHREMİYET SORUNLARI: INSTAGRAM İÇERİK ANALİZİ *

Globalization, Social Networks and Privacy Issues in the Context of Mass Surveillance

Kumsal Dilara ÖZKAN¹

ÖZET

Gözetim geçmişten günümüze iktidarın gücünü daim kılmak için başvurmuş olduğu bir olgudur. Gözetimin birçok alanda uygulandığı bilinmektedir. Gözetimin ilk örnekleri mimari açıdan bilinen panoptikon adlı uygulamalar olsa da günümüzde artarak çok daha çeşitli bir hal almıştır. Panoptik evren ve teknolojik uygulamalarda karşımıza çıkan gözetim olgusu bireylerin de teknolojiyi aktif kullanmasıyla ile mümkün hale gelmektedir. Gönüllü olarak kullandığımız internet ve sosyal ağlar birçok kişisel bilgimize sahip olmaktadır. Bireyin paylaşım yapma arzusu ve birçok yeni trendin takibi sonucu mahrem bilgilerin paylaşımı normalleşmiş ve bir yaşam biçimine dönüşmüştür. Evlerin yatak odalarından gidilen kamusal mekânlara kadar bireyler bire bir takip edilebilir duruma gelmiştir. Özellikle yeni bir yaşam tarzı olarak paylaşma kültürünün yerleşmesi içten içe birey olarak farklı ve özel olduğunu gösterme arzusu ile açıklanabilmektedir. Neden en sevdiğimiz yemekleri ya da hayatımızda iyi giden, olumlu unsurları paylaşıyoruz sorusunun karşılığında gelen cevapla aslında artık hayatımızı tanımadığımız insanlara gösterme arzusu yatmaktadır. Çalışma kapsamında Instagram uygulamasında gözetim ve dizi-leme pratiklerinin uygulandığı ve sosyal medyayı aktif bir şekilde kullanan üç Instagram fenomeninin içerik analizine yer verilmiştir. İçerik analizinde Mart 2020 tarihine ait tüm paylaşımların kategoriler üzerinden analizi yer almakta ve üç birleştirme kategorisi ile de analiz ayrıntılandırılmaktadır. Instagram fenomenlerinin seçiminde amaçlı örneklem yöntemi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda, örneklem olarak incelenen fenomenlerin paylaşımları özelinde mahrem algısının değiştiği gözlenmiştir. Gözetim kültürü özelinde paylaşımların kişisel bilgileri içerdiği ve sosyal ağların bu bilgileri kamuya açık hale getirdiği gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gözetim, İnternet, Mahremiyet, Küreselleşme, Medya .

ABSTRACT

Phenomenon of surveillance is that a significant way to keep the power in one hand from past to present. Although the first examples of surveillance mostly known as an applications of architectural structures which is called panopticon, they have become increasingly more diverse today. Surveillance society evolved from the panoptic universe and involved technological developments so that individuals whose actively using technologies contributes to surveillance. By itself the increase of using technology, more practical for the power make more information from individuals. The internet and social media that we use voluntarily have many significant personal information. As a result of the individual's desire to share and following trends, became a lifestyle and normalize to sharing of intimate information. From the bedrooms of the houses to the public spaces, the individuals can be tracked exactly. Especially practice of sharing turned a culture in our lives and individuals desire of prove come forward that they are unique and different than the others. The answer to the question of why we share our favorite dishes or the positive elements that go well in our lives, lies in the desire to show our lives to people we do not know anymore. Content analysis method was chosen for the study and three Instagram influencers, who are using the social media frequently, was analyzed regarding to the practices of surveillance. The content analysis includes the analysis of all the shares of March 2020 over the categories and the analysis is detailed with three unification categories. Influencers used by method of purposive sampling. As a result of, it was observed that the attitude of privacy has changed with the use of internet and practice of sharing. Society of surveillance, internet based sharings includes the private information that makes it open for public opinion.

Keywords: Surveillance, Internet, Privacy, Globalization, Media .

EXTENDED ABSTRACT

The notion of globalization, which is beginning to effect and transform the world day by day, constantly adapts its existing structure with innovations. With the speed and fluidity of globalization, multidimensional changes occurs in societies. The studies shows that, almost whole world surrounded and affected by globalization. Outcomes of globalization, shows that not only the individuals but also societies turns homogeneous structures. With globalization, speed and innovation come to the fore. Thus, we witnesses positive and negative results by globalization.

It is clearly seen that the strengths of the globalization is speed and effectiveness. The fact that even the most distant poles of the World become closer to each other.

Surveillance practices, which are constantly developing from the past to the present, create a world where societies and individuals can be better observed. When we focus on the phenomenon of surveillance, it is seen that it is at the forefront throughout human history as an important way of control. In the history of surveillance, theorists such as Karl Marx, Max Weber and Frederick W. Taylor have studied the phenomenon of surveillance that has been institutionalized in contemporary society. However, it is seen that the term gained concrete in the Panopticon model designed by Jeremy Bentham's prison architecture. Throughout the time this way of practices can be seen in political approaches as surveillance practices to control the society. It is remarkable that in many areas the panopticon model is applied with this controller and deterrent feature. This phenomenon named as a 'society of surveillance' by theorists.

Surveillance becomes easier with the technology and devices developing from the past to the present. The use of applications such as Instagram, Facebook and Twitter have changed individuals' privacy and personal information sharing behavior. The attitude of sharing the private informations as an urge to approvance shows that a dramatical cultural changing occurs on globe. It is clear how it evolved from the first examples of surveillance to today's examples and how the phenomenon of Panopticon was adapted to today's social media. The fact that the phenomenon of Panopticon is suitable for cyber spaces makes it possible to follow the individuals much more easier and faster.

The fact that individuals place the social media in the center of their lives also share their private information, which shows the surveillance practices to become real much more easier.

The study focused on especially the phenomenon of surveillance in the context of globalization. Also technological innovations how affect the practice of the surveillance is another point of the study. Global changes shows that personal information and private life affected by social media. In this study the issue of privacy taken by a moral corruption for culture. The analysis part of the study will be carried out in Instagram. Instagram is a social media application created as individuals' photo and video sharing space. As a popular application where individuals can share photos and

videos, it also includes IGTV feature that can make a mini television broadcast in itself. However, only the homepage posts analyzes within the limitations of the study. Photo shares are limited in the category of Instagram influencers and are handled by content analysis method. Categories such as fashion and make-up or life style sharing in general are determined by the purposeful sampling method for this three Instagram influencers. The content analyze has five specific category which make the outcomes more predictable also this categories show influencers how shares their lives with publicly. Also study searches that 'this kind of practices of sharing whether useful or not for specifically society of surveillance?' Regarding the five category of analyze shows that the quantity of sharing the private data and frequency of updates about personal life. Description of the contents and reading the messages will complete regarding to the five head categories related to the practices of surveillance.

The five categories of content analysis are:

1. Is the shared photo belongs to the account user?
2. Is the area where the photo was taken is a private area or a public area?
3. Is there a food or beverage sharing or a daily habit in the photo?
4. Is there any personal item or special element in the photo?
5. Is there revealed any kind of private life, home and private element belongs to the individual's life in the photograph?

In addition to content analysis, Klaus Krippendorff's unit combinations also uses for more definition. First of all, the units that have five varieties and each are used for a purpose, can be used together, as well as a selection for the purpose. Units was selected regarding to main purposes and side purposes. Within the scope of the study, three of these five units are included in the analysis, physical, propositional and thematic ones.

GİRİŞ

Herkesin bahsettiği 'küreselleşme' kavramı bir moda haline dönerek hızla yayılmaktadır. Adeta sihirli bir sözcük gibi, geçmiş ve gelecek tüm gizlerin kapılarını açacak bir anahtara dönüşmektedir. Bir kısım yaklaşıma göre "küreselleşme" onsuz mutlu olunamayacak bir unsurken; karşı görüşlülere göre ise mutsuzluğumuzun en önemli nedenlerinden biridir (Bauman, 2010:7). Bu kadar büyük önem atfedilen bu kavramın, yerkürenin farklı bölgelerinde yaşayan insan, toplum ve devletler arasındaki iletişim ve etkileşim derecesinin "karşılıklı" olarak artması olarak bakabilmekteyiz. Her geçen gün dünyanın farklı alanlarını nüfuzu altına almaya devam etmekte olan küreselleşme kavramı, bünyesine kattığı yeni açılım ve devinimler ile mevcut yapısını sürekli bir biçimde uyarlamaktadır ve güncellemektedir. Küreselleşmenin hızı ve akışkanlığı ile birlikte toplumlarda çok yönlü değişimler meydana gelmeye başlar. Küreselleşmenin etki etmediği bir

alan neredeyse yok denecek kadar az olduğu için çok yönlü olarak bireyi ve toplumları kuşatmış vaziyettedir. Küreselleşme beraberinde hızı ve gelişimi getirmektedir. Hızın ve gelişimin ön plana çıkması olumlu ve olumsuz birçok yeniliği karşımıza çıkartmaktadır. Küreselleşmenin ele alınış biçimlerine bakıldığında birçok farklı boyut karşımıza çıkmaktadır. Bauman küreselleşmenin spesifik olarak etkilediği hususlarda kültürel boyuta dikkat çeker. Aynı zamanda küreselleşmenin enformasyon yayımında da etkili ve hızlı bir gücü olduğu görülmektedir. Enformasyonu küresel ölçekte yaymak artık neredeyse yerel boyutta yaymakla aynı sayılabilmekte, böylelikle zamansal ve mekânsal mesafelerin sıfırlanmasını vurgulanmaktadır (Bauman, 2010:26). Küreselleşme vesilesiyle dünyanın en uzak kutuplarının dahi birbirine yakın hale gelmesi akla gözetim yani bireylerin denetlenmesi bağlamında yeni pratiklerin doğuşunu da getirmektedir. Nayan Chanda, Küreselleşmenin Sıra Dışı Öyküsü'nde küreselleşme kavramının küresel olarak bağlanmış yaşantımızın, bu bağlantılılık halini toparlamak üzere bir kelimeye ihtiyaç duyulması nedeniyle ortaya çıktığını vurgular (2009:7).

Gözetim olgusuna baktığımızda önemli bir denetim türü olarak insanlık tarihi boyunca ön planda olduğu görülmektedir. Karl Marx, Max Weber ve Frederick W. Taylor gibi kuramcılar tarafından modern toplumda kurumsallaşan bir olgu olarak ele alınmaktadır. Ancak terimin gerçek anlamda somutluk kazandığı nokta İngiliz mimar Jeremy Bentham'ın 1785 yılında hapishane mimarisi olarak tasarladığı "Panoptikon" terimi ile karşımıza çıkmaktadır. Pan:bütün, opticon: gözetlemek kelime köklerinden gelen panoptikon bütünü gözetlemek olarak kullanılmıştır (Sucu, 2011: 129). Gözetim olgusu çokça kitaba da ilham kaynağı olmuş ve birçok distopyada yer bulmuştur. Gözetim olgusunun net bir şekilde karşımıza çıktığı edebi eser George Orwell'in kültleşmiş eseri 1984'tür. Gözetimin korku yolu ile insanları nasıl tahakküm altına aldığı distopik bir atmosfer içinde sunulmaktadır. Bir başka distopik eser ise Aldous Huxley'nin Cesur Yeni Dünya adlı yapıtıdır. Bireylerin sonsuz özgürlük ve uyumuşluk hali içinde suni bir yaşam sürmelerini anlatan eserde, Orwell'in sunduğu senaryonun özgürlük ve sınırsız zevk versiyonu görülür. Bireylerin uyumuşluğu ve umursamazlığı kendini gerçekleştirme ve düşünme eylemini yok etmiştir. Kitabın sunuş bölümünde Margaret Atwood'un bahsettiği gibi bu boş yaşam gerçekte tüketim çılgınlığı ve alışveriş gibi sınırsız zevk devrini nitelermektedir. Uzun yıllar düşünülen Orwell'in 1984'ü mü yoksa Huxley'nin Cesur Yeni Dünya'sı mı işlerlik kazanacak düşüncesi "hangi şablon kazanacak?" şeklinde tartışılmıştır. Soğuk Savaş sırasında 1984 bir adım önde görünmekteyken, 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılması ile bir devir sona ermiş ve alışveriş çılgınlığının karşı konulamaz hazzı kazanmaya başlamıştır (2013:8).

Instagram, Facebook ve Twitter gibi mecraların kullanımı, bireylerin mahremiyet ve kişisel bilgilerini paylaşım alışkanlıklarını değiştirmiştir. Panoptikon kavramının mimari bir uygulamadan, siber mekânlara uygun bir hale gelmesi her açıdan bireylerin takibinin çok daha kolay ve hızlı bir şekilde gerçekleşmesini olanaklı kılmaktadır. Mahrem olgusu, bireyin özel alanı, kamusal olarak ifşa etmeyeceği giz alanı olarak nitelenmektedir. Mahremiyet ya da özel alan olgusu, günümüzde

insanların toplumsal yaşamlarının önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Mahrem alanın belirlenmesinde kültürdeki yerleşik ahlaki değerlerin, dinin, bireysel farklılıkların ve zaman faktörünün göz önüne alınması önemlidir (Utma,2018: 1197).

Çalışmada küreselleşme bağlamında ön plana çıkan gözetim olgusu, gözetim pratiklerinin teknoloji vasıtasıyla ne kadar ileri safhalara taşınabileceği göstermektedir. Bahsedilen gözetim pratikleri bağlamında ön plana çıkan gözetim toplumunun yarattığı mahremiyet sorunları ele alınmaktadır. Çalışmanın analiz kısmı, Instagram üzerinden gerçekleştirilmiştir. Instagram, kullanıcıların fotoğraf, video paylaşımı ve IGTV üzerinden yayın yapabildiği bir uygulamadır. Ancak çalışmanın sınırlılıkları çerçevesinde sadece ana sayfa paylaşımları analiz edilmiştir. Analiz dahilindeki sorular aşağıda beş kategoride sunulmuştur;

1. Paylaşılan fotoğraf hesabın kullanıcısının kendi fotoğrafı mıdır?
2. Fotoğrafın çekildiği alan özel alan mıdır yoksa kamusal bir alan mıdır?
3. Fotoğrafta yiyecek içecek paylaşımı ya da günlük bir alışkanlığı mevcut mudur?
4. Fotoğrafta kişisel eşya ya da özel bir unsur mevcut mudur?
5. Fotoğrafta bireyin özel hayatı, evi ve yaşantısı ifşa edilmekte midir?

Bu sorular bağlamında seçilen fenomenlerin paylaşımlarının analizi yapılmış ve elde edilen bulgular dahilinde mahremiyetin sosyal ağlarda ne denli bir değişime uğradığı konusu üzerinde durulmuştur. Analize katkı sağlaması açısından Klaus Krippendorff'un birimleştirme kategorileri de kullanılmıştır. Birimleştirmelerin beş çeşidi bulunmaktadır. Her bir birimleştirme analize katkı sağlaması açısından bir amaç doğrultusunda kullanılmıştır. Krippendorff, hepsinin birlikte kullanımının mümkün olduğu gibi içlerinden amaca yönelik olarak seçim yapılabileceğini de belirtmektedir. Birimleştirme gerçekleştirilirken dikkat edilmesi gereken hususlar kültür, dil ve gramerin iyi bilinmesidir (Aziz, 2015: 140-141).

Fotoğraf paylaşımları ise Instagram fenomenleri kategorisinde sınırlanmakta olup seçilen üç Instagram fenomeni paylaşımları özelinde içerik analizi yöntemi ile ele alınmıştır. Moda ve makayaj gibi kategoriler ya da genel anlamda hayat stili paylaşımları yapan üç Instagram fenomeni, amaçlı örneklem yöntemiyle belirlenmiştir. Amaçlı örneklem yönteminin seçilme nedeni çalışma sınırlılıkları içerisinde belirli nedenlerden dolayı araştırma için gerekli olan doneleri elde etme imkanı sunmasından dolayıdır.

İçerik analizine ek olarak Klaus Krippendorff'un belirlediği birimleştirmelerden de yararlanılmaktadır. Öncelikle beş çeşidi bulunan ve her biri bir amaç doğrultusunda kullanılan birimleştirmelerden hepsi birlikte kullanılabildiği gibi içlerinden amaca yönelik olarak seçim de yapılabilmektedir. Ana amaç ve yan amaçlar doğrultusunda gerekli birimleştirmeler yapılır. Çalışma kapsamında ise bu beş birimleştirmeden üç tanesi olan fiziksel, önermesel ve konusal olanlar analize dahil

edilmektedir.

1. Küreselleşme ve Toplumsal Dönüşüm

Anthony Giddens'a göre sosyologların küreselleşme olarak tanımladığı süreç çok yönlü bir süreçtir. Spor alanında örnek sunan Giddens, spor müsabakalarının dahi küreselleşmeye katkıları olduğunu vurgular. Ona göre uluslararası spor müsabakaları sadece küreselleşme sürecini ortaya koymakla kalmaz aynı zamanda bu sürece katkıda da bulunmaktadır. Uluslararası sporcular bir araya gelir, izleyici küreselleşir ve televizyona yönelim artar. Bunun beraberinde birçok farklı ülkeden reklamcılar duruma dâhil olur ve ilgi gösterenlerin her yönden sayısı katlanarak artar (2019: 118). Küreselleşme kavramı son yıllarda, siyasette, iş dünyasında ve medyada yapılan tartışmalarda yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Ancak bununla birlikte günümüzden yalnızca otuz yıl önce bu kavram çok fazla bilinip kullanılmıyordu. Küreselleşme kavramı olumlu sonuçlarıyla da ön plana çıksa bir şekilde bireyler, şirketler, gruplar ve ülkelerin git gide birbirine bağımlı duruma geldiği bir dünyaya da atıfta bulunmaktadır (Giddens ve Sutton, 2019: 134).

Küreselleşme, hızı ve değişimi ile toplumları da etkisi altına almıştır. Modernite ve küreselleşme sanayi toplumları ve sonrasında hızlı bir şekilde iç içe geçmiş ve birbirlerine ivme kazandırmıştır. Modernite küreselleşme olmadan açıklanamayacağı gibi küreselleşme de moderniteden bağımsız bir şekilde ele alındığında eksik kalacaktır. Birçok ülkenin sosyo-ekonomik sınırlarını aştığı bir dönemde geleneksel varsayımlar bir kenara bırakılmıştır. Modernite ile birlikte küreselleşmenin dinamikleri dünyayı giderek küçültmüştür ve ülkeler giderek birbirine daha da bağlı hale gelmiştir. Zaman-mekân ve bundan dolayı yerel ve uzak, geleneksel ve yabancı olana ilişkin algımız, elektronik ve uydu iletişimi, ulusötesi şirketler ve uluslararası, hatta küresel politik otoriteler bağlamında yeni anlamlar kazanmıştır. Bunun çekirdeğindeki kavram olarak ise modernitenin küreselleşmesi görülmektedir (Bilton, Bonner, Jones, Lawson, Skinner, Stanworth, Webster, 2008: 44).

1.1. Küreselleşme ve Modernitenin Süreçleri

Küreselleşme bağlamında ön plana çıkan zaman ve mekânın birbirinden ayrılması durumu geleneksel olarak mekanik bir saatle, yıllık sezonluk, doğrudan zamanın belirlenebildiği bir tekil mekân ya da yer ile ilişkilidir. Ancak günümüz koşullarında zaman ve mekân bağımlılığı ortadan kalkmış ve geleneksel yüz yüze etkileşim zorunluluğu değişmiştir. Bilgisayar ağları ile küresel iletişimler tüm bu bağımlılık ve zorunlulukları ortadan kaldırmıştır (Bilton vd., 2008: 47).

Toplumsal sistemlerin bağlamından kopartılması küreselleşmenin ikinci bir boyutu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunu sosyal ağların ya da ilişkilerin yerel etkileşim bağlarından kopartılması olarak tanımlamak mümkündür. Gelişmiş modern toplumda, örneğin parayı mübadele etmemizi sağlayan sosyal ilişkiler, herhangi özel bir mübadele ya da ticari muamele örneğine bağlı değildir. Bu onu kabul edilebilir kılan paranın arkasında yatan bağlamından kopartılmış görün-

mez, kurumsal ilişkilerdir. Bankaların likiditesi, kredi kartlarının para değeri olduğunun kabulü, çeklerin takas edilmesi gibi... (Bilton vd., 2008:47).

Küreselleşme bağlamında ön plana çıkan üçüncü husus ise, toplumsal ilişkilerin düşünömsel düzenlenişidir. Bireyler, hangi davranışta bulunacaklarına küresel dinamiklerin etkisiyle karar verirler demek kısa bir özet niteliğinde olacaktır. Bireyler, hangi davranışta bulunacaklarına, karar verdiklerinde geçmişlerinde kesin olduklarını düşündükleri şeylere güvenmekten ziyade, risk analizine girerler. Bu sorgulama hali modernitenin dinamikleriyle de arttırılmaktadır. Geleneksel hayatın emin oluşu ve dar görüşlölüğünün yerini referans noktası olarak hem küresel hem de yerel olan bir kültürün modern belirsizlikleri alır (Bilton vd., 2008: 48).

1.2.Küreselleşmenin Unsurları

Küreselleşme süreci, dünya üzerinde insanlar arasındaki etkileşimin kapsamını ve hızını arttıran enformasyon ve iletişim teknolojilerinin ilerlemesi ile yakından ilişkilidir. Örnek olarak baktığımızda birçok yayın, uydu teknolojisi, küresel televizyon bağlantıları, deniz altı iletişim kabloları, hızlı geniş bant internet bağlantıları ve genişleyen internet erişimi ile dünya üzerindeki milyarlarca insan tarafından canlı olarak takip edilebilmektedir. Bu örnek küreselleşmenin dünyanın her bölgesinde yer almaya başladığının göstergesidir (Giddens ve Sutton, 2019: 135).

Giddens, küreselleşmenin etkilerini ve unsurlarını da irdelemektedir. Bu bağlamda “bilgi teknolojileri” bağlamında iletişimdeki patlamanın bir dizi önemli teknolojik gelişme sayesinde gerçekleştiğini vurgulamaktadır. İkinci Dünya Savaşından itibaren gelişen teknolojik alt yapının giderek daha ulaşılabilir ve maddi anlamda daha ucuz hale geldiğini vurgulamaktadır (2019:136-137). “Bilgi akışları” bağlamında ise küresel medya ve bilgi akışlarını kastetmektedir. Bilgiye ulaşmanın daha kolay hale geldiği, insanların kültürel ilişki olanaklarını genişletmesini vurgular. Küresel medya insanların evlerine her gün haber, görüntü ve bilgi taşımakta, onları dış dünya ile doğrudan ve sürekli bağlantılı hale getirmektedir(Giddens, 2019:139). Son olarak ise vurgulanan husus, “kültürlerin ve ekonomilerin birbirine geçmesi” dir. Bilgi çağı ile birbirine bağlı hale gelen ekonomiler ve birbirini tahakküm altına alan kültürler karşımıza çıkmaktadır. Kutupların giderek birbirine yaklaşması, etkileşimlerin dozunu arttırmış ve hızlı bir dönüşümü mecbur kılmıştır.

2. Gözetim Toplumu ve Gözetim Pratikleri

Gözetim olgusu, insanlık tarihi boyunca karşımıza çıkan önemli bir denetleme mekanizmasıdır. Uygulanabilirlik olarak çeşitliliği artan ayrıca teknolojinin de alana girmesiyle birlikte daha kolaylaşan gözetim, Panoptikon kavramı ile somutlaşmaktadır. Tarihçe olarak kavram, Jeremy Bentham’ın Panoptik hapisane mimarisinde bireylerin denetimi ve ıslahı için yaratılmış bir model olarak karşımıza çıkmaktadır. “Çevrede halka halinde bir bina, merkezde bir kule; bu kulenin iç cephesine bakan geniş pencereleri mevcuttur. Bir tarafı merkez kuleye bakarken ışık almasını sağlayan dış pencereleri vardır. Bu durumda merkezi kulede tek bir gözetmen ve her bir hücreye

tek bir kişi kapatmak yeterlidir (Foucault,2006:295-296). Bu noktada Foucault’a göre görünürlük bir tuzaktır. Panoptikon’da mahkûm gözetim altındadır ancak kendisini denetleyenleri görememektedir. Ne zaman denetlendiğini bilememektedir. Bu bağlamda mahkûm bir bilginin nesnesiyken, iletişimin içinde olamamaktadır (Foucault,2006:296). Foucault’nun nazarında, dönemin düşünürleri ve hukukçuları insanın doğa durumunu, haklarını, toplum sözleşmesini ve ulusal iradeyi tartışırken, ordu büyük bir makine inşa etmekte ve bedenleri bu makinenin uysal bir dişlisi olarak görmektedir. Makinenin uysal dişlilerinin yaratımı ise, bedenleri eğitecek disiplin teknikleri geliştirmeye mümkün görünmekteydi. Burada disiplinin asıl hedefi bedeni daha fazla uysallaştıran süreçler sayesinde ondan en yüksek verimi elde etmek olarak algılanmaktadır (Urhan, 2013: 269). Bu modelde dikkat çekici ve ıslah edici özellik kimin ne zaman sizi gözetleyeceğini bilememeniz durumudur. Belirli zamanlarda denetlenip gözetleneceğini bilen bir birey sadece bu sınırlı sürede hal ve hareketlerine çeki düzen verir.

Panoptikon yani gözetim tekniğine dayanan iktidar biçimi sadece hapishanelerde değil, okullarda, kırsallarda, hastanelerde de yaygınca kullanılan bir biçim olarak karşımıza çıkmaktadır. İktidarın gücünü onama ve toplumu denetleme mekanizması olarak her dönem kullandığı gözetim olgusu Marx’a göre kapitalist dönemde de iş gücünü denetlemek ve üretim bağlamında işçileri gözetim altında tutmak için de kullanılmaktaydı. Kapitalizmle birlikte fabrikalarda baş gösteren gözetim pratikleri, modernleşmenin ivme kazanmasıyla da farklı yöntemlerle daha da geniş alanlara yayılmaya başladı. Ayrıca modern toplumlarda gözetimi sağlayan bir diğer uygulama da tüketim politikaları haline evrildi. Tüketim kültürü içinde mağazalar ve bankalar, indirim ve taksitlendirme gibi promosyonlarla insanları kayıt altına almaktadır. Bu kayıtlarla ve datalarla kişiler hakkında birçok bilgiye sahip olunabilmektedir (Tümurtürkan,2010:15).

Bahsedilen modern dönem gözetim pratikleri giderek evrilerek Bentham’ın panoptikon modelini geliştirdi. Bu kavramın siber mekânlara taşınmış ve dijital medya aracılığı ile gözetime izin veren varyasyonuna ‘sinoptikon’ denmeye başlanmıştır. Enformatik olarak bağlanan, enformasyon depolayan yerler, gözlenmekten kaçılmayacak yerlerdir. Her bir kredi kartı kullanımı ve her bir satın alma eylemiyle biriken verilerin sonucunda bir sinoptikon karşımıza çıkmaktadır. Panoptikon sakinleri, üreticiler ve/veya askerlerken, onlardan tekdüze davranış sergilemeleri beklenir. Sinoptikon da ise veri tabanı, güvenilir ve güvene layık müşterileri kabul etmektedir. Hayatlarında gözetlenecek bir şey olmayan ve tüketim için uygun görülmeyen insanları sistem dışına itmektedir. Sinoptikon sakini olmak için iyi bir kredi geçmişiniz olmalıdır. Yasaklı veya borçlu bir bireyseniz sinoptikon sizi güvenilir bulmayacaktır (Bauman,2010: 60-61) .

Panoptikon, zorlayıcı ve baskıya dayanan yerel bir gözetimi ifade ederken; sonrasında üretilen kavramların temeli gönüllülük ve bireysel rızaya dayalı denebilmektedir. Küresel çapta elektronik gözetimi tanımlayan ve yaygın kabul gören sinoptikon ve omniptikon kavramları, postmodern yaşam örüntülerini anlayıp tanımlamak üzere kullanılan yeni izlekler olarak görünürlük kazanmaktadır (Bitirim Okmeydan, 2017:60).

Esasında panoptikon metaforundan türeyen bu ve benzeri kavramların tümü, panoptikonda olduğu gibi gözetimin baskı ile değil; elektronik hâkimiyete dayalı gönüllü olarak kabul edildiği gerçeğine vurgu yaparak giderek küreselleşen ve dijitalleşen gözetim olgusunu açıklamak üzere kullanılmaktadır. Günümüzde panoptikonun katı sabitliği çözülmüş durumdadır, zira her şeyin ötesinde, panoptik-sonrası bir dönem hüküm sürmektedir (Bauman&Lyon, 2013, s.19).

Omnitikon ise, internet çağında herhangi bir zaman dilimi içinde, kimin izleyen ya da izlenen olduğunu bilmeyen bir çoğunluğun, birbirlerini sürekli gözetlemesine denilmektedir. Bu niteliği ile omnitikon kavramı, siber ortam içinde herkesin birbirini izleyip karşılıklı bir şekilde gözetleyebilmesine atıfta bulunur. Bu durum değişim gösteren gözetim pratiklerine dikkat çekerken, ‘gönüllü gözetim’ kavramını da değişen kültürel pratikler bağlamında karşımıza çıkarır.

Gözetim pratiklerinin modern toplum yapısı içinde nasıl uygulandığına baktığımızdaysa, bahsedilen dijital ortamlar üzerinden yapılan gezintiler, alışverişler ve internette bırakılan izler toplanarak analize tabi tutulmaktadır. Günümüzde internette yapılan gezintilerin takibi yapılabildiği gibi sadece bu alanla da sınırlı kalmamaktadır. ATM’den para çekme ya da herhangi bir mağazadan alışveriş yapma gibi gündelik hareketlerimizde sistem için büyük birer veri kaynağı haline gelmiştir.

İnternette ziyaret edilen web sitelerinin izlenmesi, elektronik postaların okunması, kredi kartları yoluyla işlemlerin denetim altına alınması ve bu yolla çıkarılan tüketici profillerinin veri bankalarında depolanması, şehirlerin ve işlek merkezlerin kameralarla izlenmesi, cep telefonlarının takip edilebilmesi, sinyallerin takip edilmesi gibi örnekler daha da çoğaltılabilmektedir. (Dolgun, 2008: 14). Böylelikle kişiler gerek kamusal gerek özel alan içinde gündelik yaşamları ve toplumsal ilişkileri elektronik gözler tarafından sürekli izlenebilir hale gelmiştir (Tümurtürkan, 2010: 6).

Tüm bu eylemlerin sonuçları düşünüldüğü takdirde ortaya çıkan tablo; modern toplumlarda kişisel verilerin her gün en hassas ayrıntılarıyla birlikte büyük şirketlerin ve devlet dairelerinin veri tabanlarında depolandığı gerçeğidir. ATM’den para çekmek gibi basit bir hareketten cep telefonu kullanmak ya da internete giriş yapmaya kadar her aşamada bir iz bırakılmaktadır. Modern hayatın bu unsurlarına tabi olarak ve her gün bu hareketleri tekrarlayarak gözetim toplumunun bir parçası haline gelmekteyiz.

Bu gözetimin toplumunun gönüllü olarak parçası olmak ise veri paylaşma isteğinden de kaynaklanabiliyor. Yuval Noah Harari, “Eğer yirmi yaşın altındaysanız ikna edilmeye bile ihtiyacınız yok” demektedir. “Kaydet, yükle, paylaş!” söylemi ile daha genç jenerasyon için bu sistemin gönüllülük üzerinden yürüdüğü vurgusunu yapar. Dataist olarak nitelenen bu grup için veri paylaşımı yapmak ve o hızı yakalamak önemlidir. Bireyi devasa olarak nitelediği bu sistemin içinde minik bir çip olarak imgeler. Her gün elektronik postalar, telefon konuşmaları ve makalelerden oluşan sayısız veri bitinin işlendiğini ve dünyadaki milyonlarca insanın bu döngüye katılarak tüm bu veri bitlerinin birbiri ile kavuşturulduğunu vurgulamaktadır. Bu sistemin gücü tüm bu minik veri bitlerini kullanarak anlamlı bilgilere dönüştürmesinden gelmektedir (2018:402).

3. Mahremiyet Sorunları

Mahremiyet ya da özel alan olgusu, günümüzde insanların toplumsal yaşamlarının önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Mahrem alanın belirlenmesinde kültürdeki yerleşik ahlaki değerlerin, dinin, bireysel farklılıkların ve zaman faktörünün göz önüne alınması önemlidir (Utma,2018: 1197). Her kültürün dinamikleri olmasına karşın en temel haliyle kamusal alanın dönüşümü ve özel alanın yeniden şekillenmesi, bireyin aile hayatından başlayarak, evlerindeki mimariye kadar etki etmiştir. Mahrem ve özelin; birey ve aile ile ilişkilendirilmesi görülmektedir. En temel haliyle ‘‘Özel alanın çekirdeği olan aile alanına mahremiyet alanı denmektedir’’ (Habermas, 2018:131). Evlerdeki mimarinin bile değişen mahrem algısı ile yeniden şekillendiği dikkat çekmektedir. Kamusal alanda da mahrem algısı değişmeye başlamaktadır. Günümüz dinamiklerinin etkisi altındaki birey, teknoloji kullanımını üst düzeye taşımaktadır. İnternet aracılığı ile erişim sağladığı sosyal medya mecraları kişilerin mahrem paylaşımları ile dolmaya başlamıştır. Bireylerin daha önceleri mahrem olarak sınıflandırılacakları kişisel bilgileri artık çok doğal birer paylaşım nesnesine dönüşmeye başlamıştır. Kültürel kodların da geride kaldığı ve genel sosyal medya kriterleri çerçevesinde paylaşımın gerçekleştiği bu dönem, bireylerin küresel anlamda trendleri takip etmeye başladığını göstermektedir. Normal koşullarda kültürel olarak ayıp ya da mahrem sayılabilecek bir paylaşım, sosyal medya trendlerine girdiği takdirde bir şekilde yapılması zorunlu bir pratik haline dönüşebilmektedir. Bireyler bu duruma karşı tepkisiz hale gelerek aynı davranışı tekrar eder. Bu durumda hem mahrem alan için bir soruna dönüşür hem de birey kendi kişisel bilgilerini büyük veri havuzun eklemiş olur.

İnternetin yaygın kullanımıyla günümüz toplumlarında dünyayı algılama ve kendini ifade etme biçimlerinde köklü değişiklikler görülmektedir. Bu yeni dünya içinde var olmanın, kendini ifade etmenin ve bir kimlik yaratmanın bu dünyaya adapte olmak bağlamında önemi dikkat çekmeye başlamaktadır. Modern insan bu yeni dünya içinde var olma çabasıyla bir yandan bireylerle yakınlaşır bir yandan da uzaklaşmaya başlar. Bu evrende bir kimlik yaratma çabasıyla paylaşım kaygısı gütmeye başlar. Bu noktada karşımıza çıkan önemli hususlar: görme, gösterme ve gözetle(n)meye dayalı yeni bir iletişim şeklidir (Utma, 2018: 1193).

Gözetlenme pratiklerinin genişlemesi ve bireylerin paylaşım tutkusu ile kişisel bilgilerini internet ortamında sunması yeni bir kavramı ön plana çıkartmaktadır: ‘abartılı paylaşım’. Webster’s New World Dictionary editörleri bir araya gelerek Aralık 2008 tarihinde ‘abartılı paylaşım’ tamlamasını yılın buluşu seçmiştir. Bu yeni tamlama sosyal medya ile birlikte gelişmekte olan ‘yeni bir dil’ in ürünü olarak vurgulanmaktadır. Bu tamlama ile karşımıza çıkan bir diğer önemli unsur da ‘Dikizleme Kültürü’dür (Niedzviecki,2010:7). Abartılı paylaşım doğal olarak bir aşırılığı çağrıştırmakta ve dikizleme kültürüne de atıfta bulunmaktadır.

Hal Niedzwiecki Dikizleme Günlüğü, adlı eserinde bu iki kavram arasındaki ilişkiyi irdeler. Günümüz davranış modeliyle, sosyal medyanın nasıl bir ilişkisi olduğunu ve nasıl mahremiyet olgusunu unutarak abartılı paylaşım yapıldığına dikkat çeker. “Paylaşım yapmak, daha en başından eğlenceli ve kendini ifade etme yöntemi olarak kişilerin üzerinde çok fazla düşünmeden bazı yeni davranışları benimsemesini sağlıyor. Karşı tarafta kim var, neden sevdiğimiz insanların fotoğraflarını teşhir ediyoruz, ne diye durup dururken sağlık sorunlarımızı tüm ayrıntıları ile yazıyoruz, en sevdiğimiz on komedi filmini sıralamamızın altında yatan gerekçe ne? (2010: 10) ” Dikizleme kültürünün en temel özelliklerinden biri, artık hayatımızı gerçekten tanıdığımız insanlarla paylaşmamamız demektir. İtiraf etmekte zorlanılsa bile, aslında tanıdığımız kişiler yerine tanımadıklarımızla paylaşmayı amaç edinmekteyiz (Niedzwiecki,2010: 18). Twitter ve Facebook gibi sitelerin artışıyla herkes dikizlemeye ve dikizlenmeye gönüllü olmaya başlamıştır. Teknolojinin gelişimiyle hayatımıza giren yeni araçları benimsemeye çevre baskısı da göz önüne alınmalıdır. Medya ile sunulan hayatları yaşamak, ünlüler gibi olmak giderek yeni bir arzu haline gelmeye başlamıştır (Niedzwiecki,2010: 25-26).

Kendimizi izlenir kıldığımızda, insanların bizimle ilgili yorum yapmasını sağladığımızda, belki ironik ama birey olduğumuzun bilincine varıyoruz. Dikizlenerek ne kadar özel ve ne kadar farklı olduğumuzu başkalarına göstermek istiyoruz. Dikizleme kültürünün bu denli yaygınlaşması, başkalarına ulaşma arzusu ve paylaşma çabasıyken aynı zamanda popüler kültürün bize enjekte ettiği ilgi çekme ve farkına varılma arzusu ile kimlik yaratma kaygısıdır (Niedzwiecki,2010:42). Küreselleşme, birçok bağlamda ele alınabilirken gelişen yapılar kültürel, ekonomik ve bireysel olarak da değişimlere yol açmıştır. Enformasyon teknolojilerinin gelişimi birçok noktada değişikliklere neden olmaktadır. Birey ve toplumsal değişimler özellikle sosyal medya ve internetin yaygın kullanımıyla ilişkilendirilebilir.

4. Örnek İnceleme: Instagram Fenomenleri Paylaşımları

Araştırmanın amacına uygun olarak, veri toplamak ve analizi gerçekleştirmek adına içerik çözümleme yöntem ve tekniği kullanılmıştır. İçerik çözümlemesi toplumsal ya da toplumbilimsel araştırmalarda kullanılan bir gözlem tekniğidir. Görgül olarak yapılan dolaysız, yaygın gözlem teknikleri arasında, özellikle son 40-50 yıldan bu yana oldukça yoğun kullanılmaktadır. (Aziz, 2015: 131). İçerik çözümlemesinde özellikle üstünde durulan hususlar mevcuttur. ‘nesnellik’, ‘yansızlık’, ‘dizgelik’, ‘yinelenebilirlik’, ‘tekrar uygulanabilirlik’ ve sonuçta ‘işe yarayan değerli çıkarımla elde etmek’ (Krippendorff, 1984: 47-55 akt. Aziz, 2015: 134). Günümüzde alan çözümlemesinden mesaj çözümlemesine kadar birçok alana uygulanan içerik çözümlemesi çalışmada da veri toplama ve çözümleme çerçevesinde kullanılmaktadır.

Örneklemin seçilme aşamasında, amaçlı örneklem kullanılmıştır. Amaçlı örnekleme, araştırmacı için çalışmasına yakın yani örnekleme seçilen kişilerin ya da objelerin, araştırmacının amaçlarına

en uygun yanıtı verebilecek birey ve objeler içinden seçilmesidir (Aziz, 2015: 55).

Amaçlı örneklem ile seçilen üç fenomen çalışmanın sınırlılığını oluşturmaktadır. Fenomenler, fotoğraf paylaşımları üzerinden analiz edilmiştir. Instagram hem bir gelir kaynağı hem de onaylanma aracı olarak ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda dijital kimlik ve bireylerin sosyal medyada var olma kaygıları gibi öğeler karşımıza çıkmaktadır. Dijital kimlik teknoloji ile birleştirilmiş davranış kalıplarının oluşturulması olarak ele alınırken, dijital kimliğin yaratımına da dikkat etmek önemlidir. Elektronik etkileşim araç ve ortamlarını kullanırken kritik yapabilen, interaktif ortamda gerçekleştirilen hareketlerin ahlaki neticelerine ilişkin fikir sahibi olan, etik interaktif etkileşimde bulunabilen, bilişim, sanal ortam ve sosyal medyayı kötüye kullanmayan bir profil çizmek gerekliliği vurgulanmaktadır (Gündüz, 2016: 51). Bu bağlamda her şeyin teorik olarak kuralına uygun bir şekilde gerçekleştiği düşüncesi gerçekçi değildir. Bireylerin sosyal medya kullanımlarını etkileyen birçok dinamik söz konusudur. Son zamanlarda ise özellikle karşılaşılan ve genç bireylerin yeni hayalleri haline gelen ‘fenomen’ olma bu mecralar sayesinde tanınma arzuları da bu alanların kullanımını arttıran sebeplerden bir tanesi hatta belki de en önemlisi olarak karşımıza çıkabilmektedir.

Bir başka dinamik olarak baktığımızda gençliğin ve sosyal medya kullanımının psikanalisttik bir analizini sunan Arthur Asa Berger (2018:191), bilgisayarlar, akıllı telefonlar ve sosyal medya arasında güçlü bir ilişki olduğunun altını çizmektedir. Bazı insanların neden cep telefonları, bilgisayarlar ve birbirleri ile sosyal medya siteleri aracılığı ile mesajlaşarak o kadar çok vakit geçirdiklerini irdeler. Bir neden olarak inanılan bakış açısı, bahsedilen araçların insanları birbirine bağlayarak modern toplumda yaşadıkları ayrılık duygusu, yalnızlık ve yabancılaşmayı unutturması iddiasıdır denebilir. Bu noktada altı çizilen modern toplumlarda var olmaya çalışan yalnız bireylerin var olma ve kendini gösterme kaygıları bu araçlar ile tatmine ulaştırılmaya çalışılmaktadır.

Herkesin hayatlarını gönüllülük ilkesi üzerinden paylaştığı bu platformlar kendilerini var etme ve görünür kılma kaygılarından ileri gelmektedir. Televizyonda her zaman izlenen örnekler pratikte ulaşılamaz olarak görülmekteydi. Bireyin salt kendi olarak televizyon ekranında yer alması da çok olanaklı gözükmemekteydi. Hiç ulaşılamayan bu dünya internet aracılığı ile kendimizi gösterme ve kanıtlama alanına dönüşmeye başladı. Sosyal medya siteleri ve çeşitli paylaşım platformları sayesinde birey “Ben de varım ben de özelim!” deme imkânına ulaştı. Sanal ortamlar aracılığı ile bir benlik inşası ve var olma kaygısı ön plana çıktı. İnternet tabanlı paylaşım sitelerinin televizyon gibi geleneksel kitle iletişim araçlarını hızla geçmesi özellikle yeni neslin internetten görerek, öğrenerek ve üreterek dönüşmelerine neden olmaktadır. Ben özelim vurgusunun yaygınlaşmasının, bireylerin siber mekânlarda ve televizyon programlarında kendilerini duyurma çabalarıyla aynı zamana rastlaması tesadüfi bir durum değildir. Söz konusu ünlü olma çabası, yeni kategorilerde de ünlerini ortaya çıkarma çabasıdır. Ünlü birçok kişiyi düşünebiliriz, bir zamanlar hiç duyulmamış ama şimdi devamlı görünebilen bu fenomenler, her yerde boy göstermektedirler

(Niedzwiecki, 2011: 32-33).

Ekran yüzü olma çekiciliği kavramı televizyon ile karşımıza çıkmış olsa da artık internette bir fenomen olabilmek bu kavramı çok gerilerde bıraktı. Televizyon yüzü, televizyonda çalışan sunucu ya da spikerler olabileceği gibi sıradan insanlar da olabilmektedir. Televizyon yüzü ya da bir başka deyişle ünlüsü olabilmek için dönemin koşullarının gerekliliklerine göre belirli şartları taşımak önemlidir. Bu kişilerin televizyon ünlüsü olarak ekranda var olabilmek şansları tamamen seyircinin onlara gösterdikleri ilgi ve izlenme oranlarıyla direkt ilişkilidir (Erdemir Göze, 2015: 124). Görünür olma, sevilme yani kendimize güvenebilmemiz için illa ki başkalarından saygı görmek isteği aslında içi boşaltılmış bir tatmin duygusu olarak geçici bir çözüm sunmaktadır. Saygı kazanmak yüksek mevki ile eş görülen, kariyer vaat eden ve iktidar sahibi kişilerin saygıyı hak ettiği algısı tamamen statü endişesi ile karşılık bulmaktadır (Botton, 2008: 25). Statü sahibi olmak ve çoğunluğun içinden sıyrılmak kaygısı ise insanlara olmayan bir hayat yaratma, kurgusal bir yaşam sürme ve başkalarından farklı olduğunu vurgulama zorunluluğu hissettirmektedir. İnternet fenomenleri bu mantıkla ilerleyerek takipçi ya da tıklanma oranları üzerinden var oluşlarını devam ettirebilmektedirler. Ancak internet, televizyona kıyasla daha hızlı değişen ve enformasyon akış hızının çok daha hızlı olduğu bir alandır. Trendlerin her gün değişebildiği gerçeği, sürekli yeniliklerin takip edilmesini mecburi kılar. Bireylerin kendilerini oldukları gibi göstermelerinin yanı sıra sanal kimliklere de bürünebildikleri bir alandır.

Bu bağlamda fenomenler salt paylaşım amacının haricinde iş olarak da bu mecralarda var olan bireylerdir. Sosyal medyada ünlü olma, sevilme ve gelir elde etme amacıyla içerikler üretmektedirler. Çalışmada tüm bahsedilen unsurlar çerçevesinde belirlenen kriterler gözetilerek bir içerik analizi gerçekleştirilmektedir. Instagram uygulaması ve değişen mahremiyet algısı nedeniyle gözetimin bireyi nasıl daha kolay takip edebildiği ve genel anlamda sanal dünyaya nelerin ifşa edildiği belirlenen beş soru/kategori çerçevesinde analiz edilmiştir. Süre kısıtı nedeniyle Mart 2020 tarihli tüm paylaşımlar analize tabi tutulmuştur.

Çalışma içinde, fiziksel birim, önermesel birim ve konusal birimlerden faydalanıldı. Kısaca bahsetmek gerekirse, fiziksel birimler, çözümlenmek istenen mesajın yer aldığı aracın (gazete, dergi kitap) fiziki olarak incelenmesidir. Fiziksel olarak kapsadığı alan süre, saat, uzunluk ve sahnenin ölçülmesi gibi. Önermesel birimler, televizyonda bir reklamda, söylenen bir sözcüğün analizi ya da bir içeriğin subjektif olarak ne söylemek istediğinin üzerinde durulması olarak ele alınabilir. Bu tür birimleştirmelerde öznellik olduğu bilinmeli ve göz önünde bulundurulmalıdır. Son olarak ise konusal birimler, bir mesajdaki anlatım, açıklama, yorum içeriklerinin özel yapısal tanımlamasıdır (Aziz,2015:139-141). Örneğin bir gönderinin konusu ya da konularının çıkarımını sağlamak açısından kullanıma uygundur. Bir ileti siyasi içerik taşıyabildiği gibi ekonomik içerik de taşıyabilir. Tematik olarak çıkarımlarda bulunmak açısından kullanılabilir.

Analize konu edilen fenomenlerle ilgili bilgiler ise aşağıda verilmektedir. Fenomenlerden ilki Meriç Keskin, kendisini Instagram profili aracılığıyla şu şekilde anlatmaktadır: “Hava alanında detektörden iki kere geçer yine de öter okur yazar gezer tozar yer içer.” Örneklem fenomen hayat tarzını, gezdiği yerleri ve yediği yemekleri genel olarak paylaşmaktadır. Özel hayatını profili aracılığıyla kamuya açık hale getirebilmektedir. İkinci olarak analize konu olan fenomen Selin Cigerci Çıra, en çok takipçisi olan fenomendir. Instagram profili ve sosyal ağ kullanımının yanı sıra kendi kozmetik markası Selin Beauty aracılığıyla da tanınmaktadır. Profilinde reklam, iş birliği ve Selin Beauty markası için toptan satış telefon numaraları bulunmaktadır. Eşi, evi, arabası ve bulunduğu kamusal alanları paylaşan fenomenin profili aracılığıyla özel hayatına dair fikir edinmek mümkündür. Son olarak Ece Tuncel daha çok marka ve kıyafet tanıtımı yapan ve kombin paylaşan bir fenomen kategorisindedir. Evinde ya da bulunduğu kamusal alanlarda kıyafetlerini ve kullandığı kişisel ürünleri görmek mümkündür. Profili aracılığıyla kendisi ve yaşam tarzına ait fikir edinmek, eşi ve evcil hayvanı dahil başka kişisel bilgileri öğrenme imkanı bulunmaktadır.

4.1. Analizler ve Bulgular

İÇERİK ANALİZİ	MERİÇ KESKİN		SELİN CİĞERCİ ÇIRA		ECE TUNCEL	
	Sayı / % oran	Toplam:13 paylaşım	Sayı / % oran	Toplam: 2 paylaşım	Sayı / % oran	Toplam: 17 paylaşım
1) Paylaşılan fotoğraf hesabın kullanıcısının kendi fotoğrafı mıdır?						
Evet	13 / %100		1 / %50		17 / %100	
Hayır	-		1 / %50		-	
2) Fotoğrafın çekildiği alan özel alan mıdır yoksa kamusal bir alan mıdır?						
Özel alan	3 / %23		2 / %100		4 / %24	
Kamusal alan	10 / %77		-		13 / %66	
3) Fotoğrafta yiyecek içecek paylaşımı ya da günlük bir alışkanlığı mevcut mudur?						
Yemek	3 / %23		-		-	
İçecek	7 / %54		1 / %50		-	
Alışkanlık	3 / %23		1 / %50		4 / %24	
4) Fotoğrafta kişisel eşya ya da özel bir unsur mevcut mudur?						
Kişisel eşya	5 / %38		2 / %100		3 / %18	
Özel unsur	4 / %31		2 / % 100		1 / %6	
5) Fotoğrafta bireyin özel hayatı, evi ve yaşantısı ifşa edilmekte midir?						
Evet	4 / %31		2 / %100		4 / %24	
Hayır	9 / %69		-		13 / %76	

Tablo 1. Instagram fenomenlerinin 2020 Mart ayına dair paylaşımlarının içerik analizleri

Birimlerin analizinde ise, Krippendorff'un birimleştirme kategorilerinden seçilen üç birimin analizinin yapılmasında ilk birim olan 'fiziksel birimler'in analizi aşağıdaki gibidir. Fiziksel birimleştirmede mesajın içeriğinden daha çok ampirik olarak elde edilen bilgilerin ele alınması ve iletilmesi söz konusudur. Bu kapsamda Instagram fenomenlerinin hesaplarının fiziksel incelenmesi gerçekleştirilmiş ve onlarda beş başlık altında toplanmıştır:

1. Instagram hesabının ismi: Meriç Keskin

2. Instagram hesabının teması: Yaşam, gezi, moda

3. Takipçi sayısı:265bin

4. Ajansa bağlantısı: Hayır

5.Görsellik: Ön planda

1. Instagram hesabının ismi: Selin Ciğerci Çıra

2. Instagram hesabının teması: Yaşam, gezi, tanıtım

3. Takipçi sayısı: 2,6 milyon

4. Ajansa bağlantısı: Evet

5.Görsellik: Ön planda

1. Instagram hesabının ismi: Ece Tuncel

2. Instagram hesabının teması: Sağlıklı yaşam ve moda

3. Takipçi sayısı:209 bin

4. Ajansa bağlantısı: Hayır

5.Görsellik: Ön planda

'Önermesel birimleştirme', yorumlama gerektiren bir birim incelemesi olarak, hesapların sahiplerinin daha sübjektif önermeler ile analiz edilmesinden elde edilen çıkarımlara bizleri götürür. İlk hesap olan Meriç Keskin'in 2020 Mart ayında yaptığı tüm gönderilerin analizi kapsamında elde edilen önermesel birimler, birey olarak yaşam tarzını, hayatını ve gezdiği yerleri sergilemektedir. Kendisini Instagram hesabı üzerinden kamuya açan ve hayatını paylaşmaktan çekinmeyen bir Instagram fenomeni önermesini bizlere göstermektedir. Birey olarak göstermek ya da sergilemekten çekineceğimiz noktalarda paylaşım yapmanın normal hale gelmesi hususunda önemli bir örnek olarak görülmektedir. Aynı şekilde diğer Instagram fenomeni Selin Ciğerci Çıra'nın ise Mart 2020'ye dair yaptığı iki paylaşım üzerinden kendisini ve eşini Instagram üzerinden paylaştığı ve ev yaşamlarını aslında mahrem alanlarını takipçilerine gösterebildiği önermesi elde edilmektedir. Eşi ile telefon görüşmesi ve günlük hayattaki alışkanlıklarını gösteren bir diğer paylaşımı da yine mahremiyetini Instagram gibi bir sanal mecrada paylaştığına dair bir birim elde etmemize yardımcı olmaktadır. Ece Tuncel kullanıcısının ise günlük alışkanlıklarını, yaptığı sporları ve günlük hayatta

giydiği kıyafetleri göstermesi evinde evcil hayvan beslediğine dair paylaşım yapması, Instagram içinde takipçilerinin fenomene dair elde edebileceği özel bilgilerin yalnızca birkaçıdır. Çalışmanın sınırlılıkları kapsamında mahrem olanın incelenmesi ve gözetleme pratiklerine ne gibi donelerin sunulduğunu gösterimi açısından bu bilgiler sadece Mart 2020 tarihli tüm paylaşımlar olarak sınırlandırıldığı için daha farklı içeriklerin analizini kapsam dışı bırakmaktadır. Ayrıca fenomenlerin paylaşımları içinde marka işbirlikleri ve aslında reklam olarak da kullanabildikleri bir takım unsurlar da incelenmediği için çalışmanın kapsamına girmemiş ve analize dâhil edilmemiştir.

‘Konusal birimler’ bir mesajdaki anlatım, yorum içeriklerinin analizi olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda paylaşımların konuları ön plana çıkmaktadır. Tema olarak paylaşımların hangi konu ya da temaları taşıdığı üzerinden birimleştirme yapılmaktadır. Tema olarak genel bir çıkarsama yapıldığında her zaman için paylaşımların ilgi çekme, görsel olarak ön planda olma ve standartların üzerinde bir yaşam stili sunma gibi bazı ana temaların etrafında toplandığı dikkat çekmektedir. Herhangi bir şekilde sıradan bir paylaşım bulunmamakta ve hep çok özenilmiş bir içerik sunulmaktadır. Günlük hayattan ve gerçekliklerden uzak herhangi bir yaşamsal kaygı gütmeyen ve tüketim odaklı içerikler empoze edilmektedir. Bu kişilerin giyim, yaşam tarzı olarak neleri tüketmeyi tercih ettiklerinin yanı sıra yiyecek ve içecek kapsamında yani alışkanlıkları olarak da tüketmeyi seçtikleri temaları öğrenmemizi sağlamaktadır. Hesapların ana konu/temaları tüketim kültürü ve lüks tüketim eksenindedir.

Yapılan içerik analizine konu olan üç fenomenin Mart 2020 tarihli bir aylık paylaşımlarının kendi fotoğrafları olduğu ya da çok yakın ve birlikte yaşadığı kişilerin fotoğrafları olduğu belirlenmiştir. Selin Cigerci Çıra’nın eşi ile paylaşım yaptığı bulgulanmıştır. Instagram hesaplarının kendilerini merkeze alarak oluşturulduğu ve bu noktada gelir elde etme, takipçi kazanma ve tanıtım yapma gibi kritik noktalarda ön planda kendilerinin olduğu göze çarpmaktadır. Özel alan ve kamusal alan olarak içerik analizinde saptanan mekanlar değişkenlik göstermekte Selin Cigerci Çıra hariç diğer iki fenomenin kamusal alanda yer aldıkları görülmektedir. Paylaşılan içeriklerde ön plana çıkan unsurlar kişisel bilgi, alışkanlık ve devam ettirdikleri bir hobi şeklinde sıralanabilir. Fenomenlerin hepsinin bir alışkanlığını tespit etmek mümkündür. Mart 2020 tarihine ait paylaşımlarda yiyecek ve içecek paylaşım oranları ise en çok içecek paylaşımı yönündedir. Fenomenlerin paylaşımlarında hem kişisel eşya hem de özel unsurlar saptanmıştır. Mahrem algısının dönüşümü bu noktada dikkat çekmektedir. Bu noktada akla gelen ‘‘Sosyal ağlar olmasa örnek olarak incelenen fenomenlerin bahsedilen alışkanlık, kişisel eşya ya da özel unsur olarak analize konu olan bilgilerine ulaşmak mümkün olur mu?’’ sorusudur. Son olarak bulguların konu ev ya da özel hayatının gösterilip gösterilmediği yönündeki analizdir. Bu noktada kamusal alanda olan paylaşımlar mevcut olsa da, ev ve özel alan içinden yapılan paylaşımlarında bulunduğu yönündedir. Sadece ev içinden yapılan paylaşımlar dışında büyük oranda kamusal alanda yapılan paylaşımlarda dikkat çekicidir.

SONUÇ

Gözetim olgusu ve gelişen teknolojiyle birçok yeni gözetim pratiğinin doğması gözetim toplumunun var oluşunu çok daha kolaylaştırmaktadır. İnternet üzerinden gerçekleştirdiğimiz her etkinlik birer iz olarak büyük veriye eklenmektedir. Bu verilerin işlenerek birer bilgi haline dönüştürüldüğü ve farklı amaçlar için birçok alana ulaştırıldığı da bilinmektedir. İnterneti ve sosyal medyayı bu anlamda kullanmak bir kişi hakkında hatırı sayılır derecede bilgi öğrenmeyi sağlamaktadır. Birçok resmî kurum ve büyük şirketler de bu yola başvurmaktadır.

Instagram fenomenlerinin içerik üreticisi olarak sundukları aslında birey olarak kendilerinin tüketimi, emtialaşmaları ve dikizleme kültürüne dahil olmak olarak görülebilir. Gözetim toplumunun günümüz pratiklerinde kullandığı internet ortamının, fenomenler tarafından her türlü kişisel bilgilerinin ve günlük yaşamlarının ifşa edilmesi yoluyla büyük veri havuzlarına katıldığı görülmektedir. Kendilerini gözetleyebildiğimiz ve buna izin veren bu sistem içinde ünlü olma, fenomen olma ya da maddi kazanç elde etmek gibi kaygılar güderek kendilerini birer tüketim unsuruna dönüştüren bireylerin adeta yarıştığı sosyal medya hem gözetim toplumunun pratiklerini eğlence sektörü ile birleştirmekte hem de dikizleme kültürünün en güzel örneklerinden bir tanesini sunmaktadır. Bu bağlamda çalışma içinde analize konu olan üç Instagram fenomeninin Mart 2020 tarihine ait tüm içerik paylaşımları incelenmiştir. Bu kapsamda bireylerin mahrem sayılabilecek konulardaki tavırlarını anlamak adına beş kategoride paylaşımları incelenmiştir. Elde edilen bulgulardan ilki, hesap sahibi fenomenlerin genel olarak kendi fotoğraflarını paylaşmayı tercih ettikleridir. Kendilerine özel bir evren yaratarak özenilesi bir hayat yaşadıkları algısını oluşturmaktadırlar. Kendileri dışındaki yakınları ya da eşleri ile fotoğraf koydukları da görülmektedir. Kişisel fotoğrafları bağlamında bulundukları kamusal alanlar çoğunlukla lüks mekânlar ya da lüks aktiviteleri paylaşacakları ortamlardır. Sıradan ya da ilgi çekmeyecek içerikler hesaplarında mevcut değildir. Örneğin pahalı bir mekanda yemek yerken ya da kayak benzeri bir spor yaparken içerik paylaşırlar. İkinci olarak toplumsal normlar açısından ele alındığında en büyük deformasyonu yaratan ve temelde değişimi net şekilde gözler önüne seren alışkanlık olarak yiyecek-içecek paylaşımı ön plandadır. Kısa bir süre öncesine kadar kişilerin yedikleri ya da içtiklerini paylaşması veya göstermesi hoş karşılanmayacak bir davranışken dönüşümün apaçık görüldüğü kategori burası olmuştur. Ele alınan fenomenlerin tamamı yiyecek ya da içecek paylaşımı yapmaktan çekinmemektedir. Elde edilen bir diğer bulgu ise; fenomenlerin özel eşya ya da özel bir unsuru paylaşmaktan çekinmemesidir. Her fenomenin takipçi sayısı incelendiğinde muhatap oldukları kesim büyük bir çoğunluktur. Çok geniş bir kesime hitap etmelerine rağmen fenomenlerin özel alan ve özel eşya paylaşımını yadırganmadan gerçekleştirildiği görülmektedir. Son olarak ise analize konu olan üç fenomeninde ev yaşantısından kesitler paylaştığı görülmektedir. Kamusal alan paylaşımları da mevcut olan fenomenlerin ev hayatlarını da paylaşabildikleri, bu alanlara dair görsellerin hesaplarında yer aldığı saptanmıştır.

Birimleştirmelerin sunduğu bulgulara göze çarpan unsurlar, her bir konu ya da temanın muhakak tüketim ve tüketime teşvik ile bağdaşmasıdır. Tüketim algısı bu mecralar için bir gelir kaynağı niteliğindedir. Çalışmanın ana konusu tüketim olmasa dahi bu hususa kısaca yer vermek sistemin işleyişinin anlaşılabilirliği açısından önemli bir noktadır. Bahsedilen üç fenomenin Instagram’ı bir ticari gelir kaynağına dönüştürmesi ve bu uygulama özelinde para kazanması tamamen emtia üretmelerinden kaynaklanmaktadır. İlk olarak kendilerini ve yaşantılarını sunarak takipçi edinip ön plana çıkma kaygısı söz konusuysa ikinci bir boyutta marka işbirlikleri ile elde edilen gelir söz konusudur. Bu kadar kusursuz bir imaj yaratmak ve özenilen bir yaşam sürmek, kendilerini birer tüketim unsuruna dönüştürmektedir. Günümüzde herkesin sentetik ihtiyaçlar çerçevesinde tüketime yöneltilmesinin bir diğer uygulaması da bu kanallarla gerçekleştirilmektedir. Gereksiz bir tüketim algısının pompalanması, olmayan ihtiyaçların yaratılması bu noktada büyük markaların işine yaramaktadır. Markaların büyük miktarlarda paralar ödeyerek yapacakları reklamların yanında, bu gibi fenomenlerin de kullanılması artık çok karşılaşılan bir durum haline gelmiştir. Kültür endüstrisi durmadan vaat ettiği şeylerle tüketicisini sürekli aldatır. Fiyakalı olay örgüleriyle görüntülerin sunduğu haz, vadesi sürekli uzatılan bir senet gibi geciktirilir: Bu gösteri, haince bir biçimde hiçbir zaman gerçekleşmeyecek bir vaatten ibarettir. Yemek yemek isteyen müşterinin sadece menüyü okumakla yetinmesini istemek gibi (Adorno, 2011: 72).Endüstrinin sunduğu paketli ve tüketime hazır emtiaların sunumu günümüzde çok daha kolaydır. İnternet ve sosyal ağlarla çevrili bir ortamda her an bir içeriğe rastlayabilmekteyiz. Fenomenlerin paylaşımların, ideolojinin yeniden üretimi ya da sistemin işleme şekline ele alabiliriz. Bu noktada yaptıkları paylaşımları ilgi çekici kılmak adına mahrem alanlarını kullanmaktan çekinmeyen fenomenler, tüketimi teşvik etmenin yanında normları ve kabulleri de değiştirmeye başlamıştır. Küreselleşme ve enformasyonun yayılma hızı da göz önüne alındığında özgün olarak korunaklı bir şekilde kalmak ve emperyal güçlerin dayattığı tektipleşmeden uzak durmak neredeyse imkansız görünmektedir.

Bu noktada yeni medyaların kullanımı bağlamında kuramsal olarak iki eğilim göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki yeni medyanın olumlu yönlerine eğilerek; demokratik bir ortam yaratarak bireylerin ve marjinal grupların kendilerini ifade etmek için yeni bir alan bulduklarına odaklanır. Diğer eğilim ise eleştirel medya iletişim çalışmaları bağlamında ele alabileceğimiz, kullanıcıların verilerini toplayan, analiz eden ve reklamcılara satan online sosyal ağların kullanıcılarını sömüren birer yapılanma olduklarını söylemektedir (Netchitailova, 2018: 4). Bu bağlamda yeni medyanın getirdiği hız, değişim ve enformasyon akışı olumlu kullanılabildiği gibi olumsuz da kullanılabilmekte ve bunun birçok örneği sanal ortamlarda gözlenebilmektedir. Bu nedenle küresel dünyanın sundukları her zaman bireyin faydasına olmayabilir. İnternet kullanımı, bankaya gitmeden para yatırabilmek gibi bir kolaylık sağlarken siber hırsızlık olaylarına da zemin hazırlamaktadır. Kısıtlı zaman nedeniyle internetten alışveriş yapmak kolaylık gibi gözükürken kişisel bilgilerinizin kötü amaçlarla kullanılmasına sebebiyet verebilmektedir. Bu tarz olumsuzlukların yanında iyi gelişmelere de vesile olan küreselleşme, hızı ve değişimi sürekli kılmaktadır.

Bireylerin giderek atomize olması, yalnızlık ile sosyal medyaya koşmalarına neden olmuştur. Yalnız bireyler sosyalliği reel yaşamda değil sanal ortamda bulmaktadır. Sanal gerçeklik aslında gerçek olmayanın bir araya gelmesiyle bir gerçeklik illüzyonu yaratmaktadır. Bireyler bu alanlarda sosyalleşebileceklerini, yalnızlıklarını giderebilecekleri illüzyonuna kapılmaktadır. Oysa ki anonimliğin olduğu, her türlü yanlış bilginin dolaştığı ve şeffaflık seviyesinin en alt seviyelerde olduğu bu platformlarda kimin gerçek kimin sahte olduğu anlaşılamamaktadır.

Bireylerin sahte birer hesap oluşturabildiği ve kendilerini hiç olmadıkları kişiler gibi sunabildikleri bu platformlarda, kişisel olan bilgilerini, mahremlerini paylaşma arzuları çok daha tehlikeli birer hal alabilmektedir. Instagram uygulamasından ulaşılabilen örneklem fenomenler, bu alanların faydalı kullanımları dışında ticari amaçlı kullanılabileceğini göstermektedir. Kişisel bilgilerin, yaşam tarzlarının ve mahremlerinin emtialaşması bir dönüşümü göstermektedir. Mahremiyetin dönüşümünü tespit etmek kişisel alışkanlık, yaşam tarzının sergilenmesi ve yakın çevrenin gösterilmesi gibi paylaşımların incelenmesiyle mümkün olabilmektedir. Mahremin paylaşımı giderek sıradanlaştırılmıştır. Sabah yatakta günaydın selfileri paylaşmak trend haline gelmiştir. Bu noktada teknolojinin faydalı ve bir o kadar da başarılı kullanım örneklerinin yanında sunduğu sınırsızlık ile bireylerin her zaman bir adım daha ileri gitme isteklerini arttırdığı da örnekler üzerinden görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Adorno, T. (2011). *Kültür Endüstrisi Kültür Yönetimi*, (Çev. Nihat ÜLNER, Mustafa TÜZEL, Elçin GEN), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Aziz, A. (2015). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Nobel Yayınları, Ankara.
- Bauman, Z. (2010). *Küreselleşme* (Çev. Abdullah YILMAZ), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Bauman, Z. ve Lyon, D. (2013). *Akışkan gözetim* (E. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Berger, A. A. (2018). *Medya Çözümleme Teknikleri* (Çev. Nilüfer PEMBEÇİOĞLU), Nobel Yayınları, Ankara.
- Bilton, T., Bonnet, K., Jones, P., Lawson, T., Skinner, D., Stanworth, M., Webster, A., (2008). *Sosyoloji* (Çev. Kemal İNAL), Siyasal Kitabevi.
- Bitirim Okmeydan S. (2017). Postmodern Kültürde Gözetim Toplumunun Dönüşümü: ‘Panoptikon’dan ‘Sinoptikon’ ve ‘Omnitikon’a, *AJIT-e, Online Academic Journal of Information Technology* 8(12), 45-69.
- Botton, A. (2008). *Statü Endişesi*, (Çev. Ahu Sıla BAYER), Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Chanda, N. (2009). *Küreselleşmenin Sıra Dışı Öyküsü*, (Çev. Dilek CENKÇİLER), ODTÜ Yayıncılık, Ankara.
- Dolgun, U. (2008). *Şeffaf Hapishane Yahut Gözetim Toplumu*, Ötüken Yayınları, Ankara.
- Erdemir Göze, F. (2015). *Televizyon İmgesine Sinema Perdesinden Bakmak*, Nobel Yayınevi, Ankara.
- Foucault, M. (2006). *Hapishanenin Doğuşu*, (Çev. Mehmet Ali KILIÇBAY), İmge Yayınevi, Ankara.
- Foucault, M. (2019). *Özne ve İktidar*, (Çev. Işık ERGÜDEN, Osman AKINHAY), Ayrıntı Yayınevi, İstanbul.
- Giddens, A. ve Sutton, P. W. (2019). *Sosyoloji* (8. Edisyon), (Çev. E. Arzu KAYHAN), Kırmızı Yayınları, İstanbul.
- Gündüz, U. ve Engin, Y. (2016). Sosyal Medya Araştırmaları 3, Sosyal Medya ve Dijital Kimlik Olgusu, (Ed. Büyükaslan, A. ve Kırık, A. M.), Çizgi Kitabevi, Konya.
- Habermas, J. (2018). *Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü*, (Çev. Tanıl BORA, Mithat SANCAR), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Harari, Y. N. (2018). *Homo Deus Yarının Kısa Bir Tarihi*, Kolektif Kitap Bilişim ve Tasarım Ltd. Şti, İstanbul.
- Huxley, A. (2013). *Cesur Yeni Dünya* (Çev. Ümit TOSUN), İthaki Yayınları, İstanbul.
- Netchitailova, E. (2018). Flâneur, Aylak ve Empatik İşçi. Filiz Aydoğan (Edt.) Yeni Medya Kuramları (2. Basım, 1-19). Der Yayınları, İstanbul.
- Niedzwiecki, H. (2010). *Dikizleme Günlüğü*, (Çev. Gökçe GÜNDÜÇ), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Niedzwiecki, H. (2011). *Ben Özelim Bireylik Nasıl Yeni Konformizm Haline Geldi*, (Çev. Sibel ERDUMAN), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Urhan, V. (2013). Michel Foucault ve Düşünce Sistemleri Tarihi Arkeoloji, Soykütüğü, Eti, Say Yayınları, İstanbul.
- Utma, S. (2018). Mahremiyet Olgusu ve Sosyal Mahremiyetin Serüveni, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(59), 1193-1204.
- Sucu, İ. (2011). Gözetim Toplumu Karşı Ütopya Yüzü, *Atatürk İletişim Dergisi*, Sayı , 125-140.

OSMANLI DÖNEMİ'NİN KAYNAĞINI GELENEKTEN ALAN MİZAH GAZETELERİNDE KÜLTÜREL SÜREKLİLİK*

Cultural Continuity In Humor Newspapers of the Ottoman Period

Cansu DIRAMALI¹

ÖZET

Birey ve toplum arasındaki iletişim sonucunda paylaşımlar ve kültürel üretimler meydana gelmektedir. Söz konusu paylaşım ve üretimlerin muhafaza edildiği bellek, kültürel bellektir. Kültürel bellek, toplum kimliğinin oluşumunda önemli bir konumdadır. Bu konumu koruyabilmesi için aktarılması gerekmektedir. Kültürel belleğin unsuru olan her verim aynı zamanda kültürel belleğin aktarılmasında da görevli olur yani kültürel süreklilik sağlayıcıdır. Bu çalışmada da Osmanlı Dönemi'nde çıkarılan mizah gazetelerinin, geleneğin unsurlarını kullanarak kültürel sürekliliği nasıl sağladığı incelenmiştir. Mizah, kendine has ifade tarzı ve içinden çıktığı toplumun kodlarını üstlenme özellikleriyle kültürel sürekliliği sağlayan unsurlardan biridir. Tarih boyunca, daha ziyade performansa dayalı sözlü kültür verimlerinin içinde kendine yer bulan mizah olgusu, yazılı kültürün ön plana çıkmasıyla beraber mizah gazetelerinde kendini göstermiştir. Osmanlı toplumunda gazete, özellikle mizah gazeteleri, toplumun yeni tanıdığı bir iletişim aracıdır. Toplum, yenilikleri kendi duyuş ve düşünce dünyasına göre şekillendirerek kabullenir. Mizah gazeteleri de Osmanlı toplumunda kabul görmek için toplumun duyuş ve düşünce dünyasına hitap ederek gelenekten faydalanmışlardır. Karagöz, meddah, orta oyunu gibi geleneksel seyirlik türlerin ve fıkra, destan, halk hikâyesi gibi sözlü kültürel verimlerin mizah tarzı, mizah gazetelerinin sayfalarında kendini göstermektedir. Mizah gazetelerinin, toplumda yerleşmiş olan geleneksel mizah tarzından faydalanması, onların toplumda daha çabuk benimsenmesini sağlamıştır. Aynı zamanda mizah gazeteleri kültürel belleğin sürekliliğini sağlayıcı araç haline gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kültürel bellek, kültürel süreklilik, mizah, mizah gazeteleri, Osmanlı Dönemi

ABSTRACT

The sharing and the cultural productions occur as a result of communication between individual and society. This communication creates a memory and it is the cultural memory. Cultural memory has an important function in the formation of community identity. In order to maintain this position, cultural memory needs to be transferred. Every performance that is an element of cultural memory is also tasked with conveying cultural memory; that means it is a provider of cultural continuity. In this study, how humour magazines published during the Ottoman period, provided cultural continuity by using elements of tradition was examined. Humour is one of the elements that provides cultural continuity with its unique style of expression and its ability to take on the codes of the society in which it emerges. The phenomenon of humor, which has found its place within the performance-based oral culture yields throughout history, has shown itself in humor magazines with the prominence of written culture. In Ottoman society, humour magazines were a means of communication that was newly recognized by the society. Society accepts innovations by shaping them according to its own world of hearing and thought. Humour magazines also used tradition by addressing the world of hearing and thought of the society in order to gain acceptance in Ottoman society. Cultural performances in oral culture such as Karagöz, meddah, orta oyunu, anecdote, epic and the style of humor of these performances are manifested in the pages of humor magazines. The fact that humor newspapers benefit from the traditional humor style established in the society has enabled them to be adopted more quickly in the society. At the same time, humor newspapers have become a tool to ensure the continuity of cultural memory.

Keywords: Culture memory, culture continuity, humor, humor magazines, Ottoman period

1. ORCID: 0000-0002-9156-1107

1. Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türk Halk Bilimi Bölümü, cansudiramali@gmail.com

*DIRAMALI, C. (2021). "Osmanlı Dönemi'nin Kaynağını Gelenekten Alan Mizah Gazetelerinde Kültürel Süreklilik", *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 8, S. 22, s.89-106.

Makale Geliş Tarihi: 17 Temmuz 2020 Kabul Tarihi: 8 Eylül 2020

EXTENDED ABSTRACT

Humor has always found its place in the cultural productions of the societies to which it belongs. In this way, it has become both a part of cultural memory and an instrument for cultural continuity. This function of humor is especially manifested by the transfer of oral culture products to written culture. At this point, Humor magazines have been prominent within the written culture. In particular, Ottoman period humor magazines benefited from the traditional style of humor and the cultural efficiency of oral culture. It is seen that humor in the Ottoman society stands out in the traditional culture games such as Karagöz, orta oyunu, meddah, and cultural products connected to narration such as jokes, folktales and epics. These cultural products were the source of humor magazines that were trying to hold on to Ottoman society. In fact, humor is one of the most rapidly updating phenomena due to social changes. In this context, for humor magazines it can be said that, it creates content that updates itself within the traditional humor framework. From here, the role of humor magazines in the context of cultural continuity and the extent to which tradition continues the style of humor will be discussed.

In the literature, the subjects that have been examined at the point of transition from verbal culture to written culture have been written versions of verbal culture efficiencies. Culture yields which are recorded and transferred to written media gain a static identity. So, the story of a written meddah or the text of Karagöz is the same for every reader. This would limit the functionality at the point of ensuring cultural continuity. The performance of oral culture's benefits takes shape according to the bond between the performer and the target audience. Periodicals are also shaped according to the target audience they address, such as oral culture benefits. At this point, it is concluded that the written culture is not completely static, that it responds to the demands of the target audience with its specific forms and captures the dynamism. Based on tradition, humor magazines also used traditional humour in accordance with society's demands. These newspapers can be classified as follows: Those which are influenced by the Karagöz tradition such as Hayal, Bebe Ruhi, Karagöz; those which are influenced by traditional jokes such as İncili Çavuş and Hoca Nasreddin; those which are influenced by the Ortaoyun tradition like Zuhurî and Orta oyunu; those which are influenced by folk story or epic tradition like Koroğlu; and those which are influenced by the tradition of meddah like Meddah and Gülünçlü Sahne-i Meddah.

In the humor magazines that originated from tradition, humour figures of the tradition were used in the same way. The content has been updated and differentiated from place to place. But the character traits of humour figures in tradition also manifest themselves in updated subjects. There is a humorous style that is often encountered in traditional humour, based on misunderstandings and word jokes, and which criticizes the glitches of certain professional groups. This style was adapted to the terms of the period in humor magazines. The sense of humour based on differences of mouth and dialect in traditional humour, as well as characteristics of ethnic groups, has been largely abandoned. It is seen that the political humor has become functional in the newspapers.

Cultural products such as Karagöz, orta oyunu, meddah have an important place in the construction of the identity of society. Therefore, it is impossible to disappear for cultural yields and the tradition of humour around them as a result of social changes. Cultural yields have been transferred in different forms. Humour magazines have been one of these forms of transmission and have an important function in ensuring cultural continuity.

GİRİŞ

Mizah, kültürel belleğin önemli temel dinamiklerinden biridir. Mizah hakkında birçok tanım ve açıklama yapılmış, etrafında kuramlar oluşturulmuştur. Yapılabilecek en kısa tanımlardan biri mizahın olay, durum ya da nesnelerin farklı ve alışılmadık taraflarına gönderme yaparak insanda gülme yahut gülümsetme gibi fiziksel bir tepkiye yol açan olgu olduğudur. Bu tanımda mizahın daha ziyade güldürme/eğlendirme özellikleri öne çıkar. Fakat mizah eğlendirme dışında daha farklı özellikler ve işlevleri de üstlenmektedir. Ögüt-Eker mizahın eğlendirme dışındaki işlevlerini, mizahın kapalı işlevleri olarak adlandırmaktadır. Buna göre gerilim azaltma, savunma-saldırı, savaşta protesto, tıpta tedavi, problemlerle başa çıkma kapalı işlevlerden bazılarıdır. (2009: 29-44). Kapalı işlevlerden biri de kültürel sürekliliği devam ettirme, kültürel kodları taşıma işlevidir. Mizah, mitik anlatılardan, Dede Korkut Hikâyelerine, tasavvufi metinlere kadar kültürel verimlerin içinde yer almış, haiz olduğu işlevler dolayısıyla kültür içinde önemli bir rol üstlenmiştir. Bununla birlikte mizahın tarzı ve yöntemi de içinde bulunduğu kültürel verimlerin özelliklerine göre şekillenmiştir. Dolayısıyla yaşanan toplumsal değişimlere bağlı olarak, yenilenen kültür verimleri içinde kültürel belleğin taşıyıcılığını sağlayan unsurlardan biri de mizah olmuştur. Bu durum bilhassa sözlü kültürden yazılı kültüre geçişte, mizahın sözlü verimlerin belli kodlarını yazılı ortama aktarmasında izlenmektedir. Aktarımın gerçekleştiği yazılı ortamlardan birini mizah gazeteleri oluşturur. Bu çalışmada sözlü gelenekten yararlanan mizah gazeteleri, kaynağını gelenekten alan mizah gazeteleri olarak adlandırılmış ve ilham aldıkları mizah türlerine göre tasnif edilmiştir. Ayrıca gazetelerin kültürel sürekliliğin nasıl bir parçası olduğu, geleneği ne ölçüde devam ettirdikleri gazetelerdeki muhavere bölümlerindeki örnekler üzerinden incelenmiştir.

1. Yazılı Basında Mizahın Sesi: Mizah Gazeteleri

Yaşanılan toplumsal değişimler sonucunda matbaa keşfedilmiş ve yazı ile yapılan üretimler ön plana çıkmıştır. Bu üretimlerden en önemlileri mizah gazeteleridir. Süreç içinde, yazılı üretimler de toplumun mizah ihtiyacını karşılayacak niteliği kazanır. Bununla birlikte sözlü kültür ve yazılı kültür dönemleri birbirinden kesin çizgilerle ayrılamaz. Sözlü kültür mizahı, varlığını yazılı kültür içinde devam ettirmiştir. Toplum karşılaştıklarını, kendi duyuş ve düşünce dünyasına göre şekillendirerek kabullenir. Dolayısıyla matbaa ve yazılı basınla yeni yeni karşılaşan bir toplumda da gazeteler kendilerini görünür kılmak için toplumun duyuş ve düşünüş tarzından, bir anlamda gelenekten beslenmişlerdir. Bu anlamda mizah gazetelerinin daha çok öne çıktığı görülür. Çünkü geleneğin eğlenceli ve seyirlik yönünü yazılı ortama aktarma açısından daha elverişlidirler.

Osmanlı'da basın döneminin ilk mizah gazetesi 1852 yılında Hovsep Vartanyan Paşa tarafından çıkarılan Boşboğaz Bir Adem'dir. Bunu 1876 yılında Meğu, sonrasında ise Tohafî izlemiştir (Çeviker, 1986:17). 1868 yılında Ali Reşat ve Filip Efendi tarafından çıkarılmaya başlanan Terakki Gazetesi, 1869 yılında Terakki Eğlence isimli bir mizah eki yayınlamaya başlar. Osmanlı basın

tarihinin müstakil ilk Türk mizah gazetesi ise Diyojen'dir. Diyojen, 1870 yılında Teodor Kasap tarafından çıkarılır. Diyojen'i Hayal ve Çingiraklı Tatar takip eder. Teodor Kasap'ın çıkardığı gazeteler dışında Latife, Şafak Kahkaha, Geveze, Çaylak da bu dönemin mizah yayınları arasındadır (Varlık, 1985:1095).

1876'da II. Abdülhamid'in tahta geçmesiyle birlikte basın sansürü baş gösterir ve bu tarihten 1908'e kadar mizah basını sekteye uğrar. II. Meşrutiyet'le birlikte ise otuz küsur yıl yayın yapılamamasının bir karşılığı olarak ve Meşrutiyet Dönemi'nin sağladığı özgürlük ortamı neticesinde çok sayıda mizah gazetesi yayın hayatına başlamıştır. Fakat birçoğunun birkaç sayıda kapandığı ve nitelik açısından mizah basınına çok katkı sağlayamadıkları savunulur (Kutlu, 2004:54; Çeviker, 1988:17). Bununla birlikte söz konusu yayınların nitelikleri yayıncılık açısından ele alınmış, bunların aynı zamanda bir kültürel dönüşümün ürünü olduğu göz ardı edilmiştir. Yayınların bu kadar çok olması, elde edilen özgürlük ortamının ve geçmiş yönetimi eleştirme fırsatının bir sonucu olarak görülür. Mizahın, görünüşte bir "rahatlama- boşalma" yolu olduğu ama özünde bir mücadele aracı niteliği taşıdığı ifade edilmektedir. Bu nedenle, gerek 1870'lerde gerekse II. Meşrutiyet Dönemi'nde geçmişle ve yaşanan günle hesaplaşma bir ölçüde mizah aracılığı ile yapılmıştır (Varlık, 1985:1099-1100). Mizah aracılığıyla yapılan bu hesaplaşma, geleneksel yöntemlerle yani Karagöz oyunları, meddah hikâyeleriyle yapıp döneme uygun yeni ve çeşitli sözlü üretimler de gerçekleştirilebilirdi. Fakat toplumsal olarak bir dönüşümün gerçekleştiği dönemde insanlar fikirlerini; yeni tanıştıkları ama aynı zamanda kendilerine yeni ifade imkânı buldukları ve bu ifadelerini daha fazla insana ulaştıracaklarını düşündükleri gazetelerle anlatmaya çalışmışlardır. Bununla birlikte sözlü kültür unsurları da tamamen bir kenara bırakılmamış ya dönüşerek batılı unsurlarla kaynaşmış ya da mizah gazeteleri içinde yer alarak varlığını devam ettirmiştir. Başka bir deyişle mizah basını, başlangıcından itibaren sözlü kültürdeki mizah geleneğinden beslenmiştir. Mizah basınının gelenekten besleniyor olması, ona kültürel sürekliliği sağlama noktasında bir hüviyet kazandırmıştır.

2. Mizah Gazetelerinde Kültürel Süreklilik

Assmann, toplumun gelenek ve ritüellerinin, topluma has yeme-içme-giyinme tarzının, festivallerinin, bayramlarının, sanat üretimlerinin vb. muhafaza edildiği bir bellekten bahsetmiş ve buna kültürel bellek demiştir (2018:53). Bu tanım düşünüldüğünde kültürel belleğin, toplumsal kimliğin oluşumunda başat rol oynadığı sonucuna ulaşılır. Kültürel belleğin toplum kimliğinin oluşumundaki bu işlevini sürdürmesi onun devam ettirilmesine yani kültürel sürekliliğin sağlanmasına bağlıdır. Bu noktada insan vücudu ve toplum yapısı arasında bir benzerlik kurulabilir. Buna göre insan hafızasının tazelenidikçe dinç ve canlı kalması gibi kültürel belleğin de ancak devam ettirilirse canlı kalabileceği çıkarımı yapılır. Çünkü devam ettirme, bir başka deyişle kültürel belleğin aktarımı, toplum kültürünü oluşturan her bir unsurun farklı bağlamlarda yeniden yaşatılması ve yapılanması anlamına gelir.

Araştırmacıların, kültürel belleğin sürekliliğinin nasıl sağlandığına yönelik farklı görüşleri vardır. Bununla birlikte hepsinin birleştiği ortak nokta; yazılı ya da performansa dayalı bütün kültürel verimlerin; kodlamalar ve hatırlatıcı simgelerle kültürel belleğin aktarımını sağladığıdır. Örneğin Connerton *Toplumlar Nasıl Anımsar?* isimli eserinde “Geçmişin versiyonlarını, onu temsil eden sözcüklerle ve imgelerle kendimize yeniden sunarak koruruz,” der (2019:123).

Mizah, kendine has ifade ve olayları ele alış şekliyle kültürel belleğin sürekliliğini sağlayan unsurlardan biridir. Ögüt-Eker, eğlenmenin hem kendisi hem de temel unsuru olan mizahın aynı zamanda bir iletişim aracı olduğunu ve kültürel kodlamalar taşıyan işlevlerinin, ait olduğu toplumun sosyal yapısını ve gelişimini etkilediğini ifade eder (Ögüt-Eker 2014:X). Türk kültüründe mitik anlatılardan, Dede Korkut Hikâyelerinden göstermeye dayalı seyirlik oyunlar olan Karagöz’e, meddaha, orta oyununa kadar uzanan bir mizah profili mevcuttur. Türk toplumu mizah anlayışını bütün dönemlerde kültürel verimlerine yansıtmıştır. Nitekim yazılı kültür verimleri içinde de Türk kültürüne özgü mizah anlayışı kendini gösterir. Bu anlamda yazılı kültür içinde en çok öne çıkan ancak kültürü devam ettirme noktasındaki işlevleri göz ardı edilen tür, mizah gazeteleri olmuştur. Osmanlı toplumunda yeni bir tür olan mizah gazeteleri, sıçrama noktası olarak geleneksel mizah unsurlarını seçmiş ve toplum nezdinde bu şekilde yükselmeye çalışmıştır. Bu durum aynı zamanda geleneksel mizah unsurlarının, farklı bir toplumsal dönemde kendilerine yeni bir aktarım ortamı bularak sürdürülmeleri anlamına gelir.

Kültürel belleğin aktarım alanları, araştırmacılar tarafından daha çok performansa yönelik uygulamalar bağlamında değerlendirilmiştir. Connerton, insan gruplarının belleğinin törenler vasıtasıyla taşınıp korunduğu fikrindedir (2019:123). Assmann ise kültürel belleğin işlevini yerine getirmesi için belli koşullar olduğunu söyler. Bunlar şiişsel biçim-ritüel sunuş-toplumsal katılımdır (2018:65). Assmann’ın bu koşulları ve Connerton’un kültürel bellek aktarımında törensel uygulamaların rolüne yönelik görüşleri göz önünde bulundurulduğunda zihinde canlanan, bir şamanın önderliğindeki anma yahut kurban törenidir. Bu tip törenlerde kültürel belleğin koruyuculuğunu şaman üstlenir; şiişsel sözleri söyleyen ve ritüel sunuşu gerçekleştiren odur. Bununla birlikte kültürel belleğe toplumsal katılım koşulu, Assmann’ın deyimiyle, buluşma ve kişisel olarak orada bulunmayla sağlanır (2018:65). Aynı tablo, sosyo-kültürel değişimin yaşandığı sonraki toplumsal gruplar için de düşünülebilir. Bu bağlamda bir masal anlatımı icrası, Karagöz oyunu yahut meddah anlatımının da şiişsel biçim-ritüel sunuş-toplumsal katılım şartlarını sağladığı görülür. Şamanın yerine meddah ya da Karagöz oynatıcısı geçmiş, içerik mizahî hüviyet kazanmıştır.

Yazıyla birlikte kültürel belleğin aktarım alanlarında değişiklikler meydana gelmiştir. Kaynağını gelenekten alan mizah gazeteleri bunun bir örneğini oluşturur. Söz konusu gazeteler, mitik anlatılardan beri oluşmakta olan Türk mizah anlayışını ve mizah kodlarını yazılı bir bağlamda devam ettirmektedir. Burada kültürel belleğin törensel olarak aktarılması söz konusu değildir. Fakat törensellik/performans olmaması kültürel sürekliliğin gerçekleşmediği anlamına gelmez. Ass-

mann'ın kültürel bellek koşullarına göre bellek koruyucu şaman gazetenin kendisidir. Hazır bulunanlar ise gazete okuyucularıdır. Gazete okuma sırasında müzikli/oyunlu performansa dayalı ritüellerden söz edilemez ama buna benzer bir etkinin zihinsel olarak gerçekleştiği söylenebilir. Bu noktada mizah gazeteleri, gülme gibi insan doğasında işlevsel etki yaratan bir aracı kullanmaktadır.

Mizah hem sözlü hem yazılı kültür dönemlerinde kültürel belleğin önemli alanlarından biri olmuştur. Bununla birlikte kültürel belleğin aktarımının, farklı biçimlerde ortaya çıkan kültürel üretimler içinde devam ettirilmesini sağlamıştır.

3. Kaynağını Gelenekten Alan Mizah Gazeteleri

Bergson, mizahı sanat ile hayat arasında konumlandırır. Mizahın toplumsal hayatı doğal ortam kabul ettiğini ve toplumsal hayatın itici gücüne itaat ettiğini söyler (Bergson, 2018:107-108). Buradan hareketle mizah, gelenek ve gelecek arasında da konumlandırılabilir. Mizah, toplumun ürünüdür dolayısıyla topluma ait olanlardan bağımsız düşünülemez. Aynı zamanda topluma ait olanları geleceğe taşıma işlevi üstlenir. Yani bir anlamda kültür taşıyıcısı/ kültürel süreklilik sağlayıcısı olur. Mizahın bu işlevini Osmanlı Dönemi mizah gazetelerinde izlemek mümkündür. Buna bağlı olarak kaynağını gelenekten alan gazeteler şu şekilde sınıflandırılabilir:

3.1. Karagöz Gölge Oyunu Geleneğinden İlham Alan Gazeteler

Karagöz, geleneksel Türk tiyatrosunda, bir perdenin arkasındaki tasvirlerin hareket ettirilmesiyle oynanan gölge oyunudur. Kökeni hakkında birçok rivayet olmakla birlikte bunların en gerçeğe yakını, gölge oyununun Yavuz sultan Selim'in Mısır seferi sırasında keşfedilip Osmanlı topraklarına getirilmesidir. Karagöz tasvirlerini oynatan kişilere Hayalî denmektedir. Bunun yanında bu tasvirlerin muhafazası ve Hayalî'ye yardımcı olmakla görevli yordak, dayrazen, sandıkkâr adı verilen kişiler vardır. Ayrıca Karagöz perdesine aynı zamanda hayal perdesi denmektedir. Karagöz oyunlarındaki belli başlı tipler; Karagöz, Hacivat, Tiryaki, Çelebi, Bebe Ruhi, Tuzsuz, Matiz, Ermeni, Rumelili, Çerkez vesairedir. Karagöz oyunları uzun yıllar kitlelerin mizah ihtiyacını karşılamıştır. Oyunlardaki Karagöz karakteri; eğitim almamış fakat bununla birlikte hazırcevap bir üslubu olan, içi dışı bir yapıdadır. Bütün bu yönleriyle halkın içinden biridir. Dolayısıyla halk kendini Karagöz'le özdeşleştirir. Karagöz'ün yüksek tabakadan insanları söz oyunları ile alt edici tutumu halkta bir rahatlama ve en nihayetinde gülmeye yol açar. Bülent Varlık'ın ifadesiyle Karagöz hor görülen halkın yükselen sesi olmuştur (1985:1092-1093). Karagöz, yazılı mizah döneminde de bu niteliğini devam ettirir. Hayal, Beberuhi, Hacivat, Karagöz gibi birçok gazete Karagöz'ün sözlü kültürdeki gücünden yararlanmak istemiştir.

3.1.1. Hayal (1873)

Gazete, ismini Karagöz perdesinin diğer adından, hayal perdesinden almıştır. Teodor Kasap tarafından çıkarılan gazetenin karikatürlerini ise Nişan Berberyan çizmiştir. Gerek ismi gerek içeriğiyle sözlü kültür mizahını devam ettiren gazetenin asıl hiciv bölümünü Karagöz-Hacivat muhavereleri oluşturur. Karikatürlerin de büyük kısmını Karagöz ve Hacivat oluşturmaktadır.

3.1.2. Beberuhi (1898)

Beberuhi, gölge oyunu geleneğinde Karagöz tiplerinden biridir. Oyunlarda, kısa boyu ve “r” ile “s” harflerini söyleyememesi, Beberuhi tipinin tipik özellikleridir. Yazılı kültürdeki Beberuhi ise yayın hayatına İsviçre’de başlamış ve ancak beş sayı kadar çıkabilmiştir. Sekiz sayfadan oluşan gazetenin hemen her sayfasında karikatür bulunması, onu karikatür tarihi açısından önemli bir yere konumlandırır. Gazetenin başyazarı Beberuhi, bu yazılarda –güya bir aydan beri görüşmediği- çok yakın bir dostuyla memleket meseleleri hakkında konuşur (Ünver, 2013:38).

3.1.3. Karagöz (1908)

Karagöz Gazetesi, 1908 yılında Ali Fuat Bey önderliğinde yayın hayatına başlamış, 1955’e kadar varlığını sürdürmüştür. Bu yönüyle yalnızca meşrutiyet sonrası gazeteler içinde değil, bütün mizah yayınları arasında en uzun ömürlü gazetelerden biridir. Gazetede mizah unsurunu Karagöz-Hacivat muhavereleri oluşturur. Fakat bu muhavereler, gelenekte olduğu gibi Karagöz-Hacivat atışması şeklinde değil, Karagöz ve Hacivat’ın sosyal ya da siyasi meseleleri aralarındaki konuşmalarla hicvetmesi şeklinde olur. Gazete, bilhassa Kurtuluş Savaşı Dönemi’nde oldukça siyasallaşarak Ankara Hükümeti’nin yanında yer almıştır. Millî mücadelede de yazılı basının en etkili figürlerinden biri olmuştur.

3.1.4. Hacivat (1908)

Karagöz geleneğini devam ettiren bir diğer gazete Hacivat’tır. Karagöz gölge oyununun baş tiplerinden olan Hacivat, gelenekte eğitilmiş, her konuda az çok bilgi sahibi olan ama aynı zamanda karşısındakini biraz üstten gören bir yapıdadır. Konuşurken araya sık sık Arapça-Farsça kelimeler sıkıştırması, Karagöz ile Hacivat arasında anlaşmazlığa ve dolayısıyla gülmeye yol açar. 1908 yılında çıkan Hacivat Gazetesi’nin imtiyaz sahibi olarak Hakkı ismi geçmektedir. Gazetenin içeriğini Karagöz-Hacivat karikatürleri oluşturur.

3.1.5. Hayal-i Tasvir (1908)

Hayal’den sonra ismini hayal perdesine öykünerek alan bir diğer gazete Hayal-i Tasvir’dir. Başta

tek başına çıkarken sonrasında “Üç Gazete” başlığı altında yayın hayatına devam eder. Fakat bu gazetede geleneğin etkisinin azaldığı, köşe yazılarının etrafına çizilen Karagöz-Hacivat resimleri-nin ve isminin dışında Karagöz tiplemesinden uzaklaşıldığı görülür.

3.1.6. Baba Himmet (1911)

Baba Himmet, Karagöz gölge oyununda Kastamonulu oduncu tipidir. İmtiyaz sahibinin Gümölcineli Osman Nail olduğu Baba Himmet Gazetesi de ismini buradan alır. Gazetenin kapak sayfasındaki karikatürde geleneksel giyimli, nargile içen bir erkek karikatürü vardır. Gazetede, bir partiye bağlı olmadan tarafsız kalmak sık tekrarlanan konulardandır (Ünver, 2013:119).

3.2. Fıkra Tiplerinden İlham Alan Gazeteler

3.2.1. İncili Çavuş (1908)

Sözlü kültürün en önemli fıkra tiplerinden biri olan İncili Çavuş’un XVII. yüzyılda yaşadığı düşünülmektedir. Boratav, onun padişah I. Ahmed’in musahibi olduğunu ve Batı saraylarındaki maskaraların rolünü oynadığını söyler (1995:87-88). İncili Çavuş, padişah ve halk arasında bir köprü görevi üstlenmiş ve halkın sorunlarını nükteli bir dille fıkralaştırmıştır. Bu tutumuyla halk tarafından oldukça sevilen bir fıkra tipi olur. İsmail Hakkı tarafından çıkarılan mizah gazetesi de halkın bu teveccühüne bir göndermeyle İncili Çavuş adını almıştır. Gazetede mizah unsurunu, İncili Çavuş ve Tıflî arasında geçen muhavereler oluşturur. Burada Tıflî’nin de sözlü kültürdeki konumunu belirtmek gerekir. Yine Boratav’ın aktardığına göre Tıflî Çelebi adındaki zat, XVII. yüzyılda yaşamış, dönemin ünlü meddahlarından biridir. IV. Murat’ın hikâyeciliğini yapmıştır (1995:70-71). Hemen hemen aynı dönemlerde yaşamaları ve benzer mizahî üslupları İncili Çavuş ve Tıflî arasında birçok ortak özellik olduğunu gösterir. Bu nedenle mizah gazetelerinde, Karagöz-Hacivat geleneğinin bir yansıması olarak ikili muhaverelerde yer alırlar. Muhaverelerde devletin mevcut durumu ve yapılması gerekenler tartışılmıştır.

3.2.2. Hoca Nasreddin (1908); Nasreddin Hoca (1914,1920); Molla Nasreddin (1906)

Nasrettin Hoca, Sibirya’dan Doğu Türkistan’a bütün Türk dünyasında tanınan ve sevilen bir fıkra tipidir. Hoca’nın bu kadar sevilmesinde onun mizah tarzının iğneleyici, hicvedici ve bir anlamda felsefi boyutta olması etkilidir. Hoca yeri gelmiş siyasi erki, yeri gelmiş halkın tutumunu mizahına malzeme yapmıştır. Nasrettin Hoca fıkralarındaki bu mizahî tutum, yazılı basının, bilhassa meşrutiyet basınının oluşturmak istediği üsluba çok uygundur. Bu sebeptendir ki Hoca, sözlü gelenekten sonra yazılı basının da önemli bir figürü olmuştur. Varlık, bunu destekler nitelikte, tam olarak Nasrettin Hoca temasıyla çıkmayan gazetelerde bile Nasrettin Hoca fıkralarına yer verilmesinin, fıkraların derlenip kitap halinde yayımlanmasının Hoca’ya iki mizah dönemini birleştirme misyonu yüklediğini söylemiştir (Varlık, 1985:1092).

1908 yılında İstanbul’da çıkan Hoca Nasreddin Gazetesi tek sayılık bir risaledir. İslamcı ve

özgürlükçü bir çizgisi olduğu aktarılır (Ünver, 2013:76). Hoca, karikatürlerde eşeğiyle birlikte yer almıştır. Bunun yanında 1914 yılında neşredilen ve sorumlusunun Ali Haydar olduğu Nasreddin Hoca, 1920 yılında Mısır’da neşredilen ve gündeme ilişkin yergilerle mizahını oluşturan Nasreddin Hoca, 1927 yılı İstanbul’unda çıkan ve 147 sayı ile uzun ömürlü olan Nasreddin Hoca gibi gazeteler sayılabilir. Nasrettin Hoca ile ilgili en önemli yayınlardan biri de Azerbaycan’ın ilk mizah gazetesi olan Molla Nasreddin’dir. 1906 yılında Azerbaycan’ın Tiflis şehrinde neşredilmeye başlanan gazete Tiflis’ten sonra Tebriz ve Bakü’de çıkarak 1931’e kadar yayın hayatını sürdürmüştür. Gazetenin öncülüğünü Celil Mehmedguluzade ve Ömer Faig Nemanzade yapmıştır. Gazetenin yirmi beş yılda yedi yüz yetmiş altı sayısının neşredildiği aktarılır (Adıgüzel, 2007:3).

3.3. Orta Oyunu Geleneğinden İlham Alan Gazeteler

Orta oyunu, etrafı seyircilerle çevrilmiş, üstü açık bir alanda oynanan bir tuluat temsilidir. Bu temsil Karagöz oyununda olduğu gibi perde arkasındaki tasvirlerle değil, gerçek oyuncularla sahnelenir. Orta oyunu meydanında; kapı, çalgıcıların odası, dükkân, meydan, yeni dünya olmak üzere çeşitli dekorlar bulunmaktadır. Oyuncular, temsillerini bu dekorlar vasıtasıyla canlandırırlar. Oyunun baş tipleri Kavuklu ve Pişekâr’dır. Pişekâr, Karagöz oyunundaki Hacivat’a, Kavuklu ise Karagöz’e karşılık gelir. Bunun dışında Zenne, Çelebi gibi tiplerle birlikte Arnavut, Yahudi, Rumelili gibi belli yöre insanların taklitlerini yapan tipler vardır. Felek, bu taklitlerin zamanın muhtelif zümre ve zihniyetlerini temsil ettiğini ve her zümrenin belli meseleler hakkındaki fikrinin tenkit edilmiş olduğunu aktarır (Felek, 2013:42). Orta oyununun belli bir geleneği takip ederek çeşitlenmiş türlerine “kol” adı verilmektedir. And’ın aktardığına göre Han kolu ve Zuhurî kolu en önemli iki koldur. Bunun dışında Yaran kolu, Kanburlar kolu, Süpürge kolu, Hacı bekçi kolu gibi çeşitli kollar mevcuttur (2013:35). Burhan Felek orta oyununun en büyük meziyetini “mutlaka komedi” olması olarak açıklamıştır (2013:39). Yine, “mutlaka komedi” meziyetleriyle meydana çıkan mizah mecmuaları da orta oyununun belli özelliklerini kullanmışlardır. Zuhurî, Orta oyunu, Nekregû ve Pişekâr gibi mecmualar buna örnektir.

3.3.1. Zuhurî (1908)

Zuhurî kelimesi ilk olarak orta oyununda geçen tiplerden birinde duyulur. Orta oyununda güldüren, komiklikler yapan kişi Zuhurî’dir. Aynı zamanda sarayda oynanan orta oyununa da Zuhurî Kolu denilmektedir. Buradan hareketle de imtiyaz sahibinin Hasan Ferit olduğu gazeteye isim olmuştur. Toplamda 10 sayı olarak yayımlanan Zuhurî Gazetesi hakkında Turgut Çeviker, mizah anlayışının dönemindekilerden daha farklı olduğunu, mizahı salt eğlence ve güldürmekten ibaret saymadığını ifade etmiştir (1988:140).

3.3.2. Orta oyunu (1919)

1919 yılında neşredilen Orta Oyunu Gazetesi, doğrudan orta oyunu geleneğini takip etmiş, sayfalarında diyalogları sağlayanlar Kavuklu ve Pişekâr olmuştur. Gazetenin imtiyaz sahibi

Mehmet Asaf'tır. Karikatürlerde ise Osman Cemal imzası bulunduğu aktarılır (Ünver, 2013:137). Bunun yanı sıra Fransızca ve Türkçe olmak üzere iki dilli çıkarılmış bir gazetedir. Gazete siyasi hareketliliğin yoğun olduğu bir dönemde neşredilmiştir. Bu durum gazete sayfalarına da yansır.

3.3.3. Nekregû ile Pişekâr (1908)

Nekre, kelime anlamı olarak garip ve gülünç fıkra; nekregû ise bu fıkraları anlatan kimse demektir. Pişekâr, orta oyununun baş tiplerinden biridir ve oyunda ölçülü, ağırbaşlı, yerinde konuşmasını bilen, anlaşmazlıkları halleden, kırgınlıkları tatlıya bağlayan (Türkmen, 2013:49) özellikleriyle öne çıkar. Orta oyunu geleneğini devam ettiren Nekregû ile Pişekâr Gazetesi'nde Pişekâr, orta oyununda olduğu gibi ağırbaşlı ve ölçülü özellikler gösterir. Gazetede görevi arayı bulmak, ölçüyü sağlamaktır. Nekregû ile devletin ve milletin mevcut durumunu değerlendirirler.

3.4. Halk Hikâyesi/Destan Geleneğinden İlham Alan Gazeteler

3.4.1. Köroğlu (1908); Yeni Köroğlu (1928)

Köroğlu'nun yazılı basın üzerindeki etkisini anlamlandırabilmek için öncelikle onun sözlü kültürde nasıl bir işlev üstlendiğinin bilinmesi gerekir. Köroğlu anlatısının kaynaklarına dair ilk çalışmayı yapan Boratav, onun Celâlî isyancısı bir haydut olduğunu söyler (1984:96-97). Fakat Köroğlu'nun kahraman kimliği isyancı kimliğinin önüne geçmiştir. O, halk muhayyilesinde, kendilerine zulmeden beylere karşı mücadeleleriyle iz bırakmış bir halk kahramanıdır. Yayıncılığın gelişmesiyle, yönetenlerin haksız uygulamalarına karşı yönetilenlerin en kuvvetli eleştiri aracı gazeteler olmuştur.

Sözlü kültürdeki halk anlatılarında bu işlevi yerine getiren en önemli figürlerden biri olan Köroğlu'nun gazetelere kaynaklık etmesi kaçınılmazdır. Bunu takiben 1908 yılında Kastamonu'da Köroğlu isimli mizah gazetesi yayımlanır. İttihat ve Terakki yanlısı bu gazetede, geçmiş yönetime karşı muhalif bir tavır takınılmıştır ve bu durum Köroğlu zihniyetinin bir yansıması niteliğindedir. 1928 yılında İstanbul'da Yeni Köroğlu isimli bir mizah gazetesi daha yayımlanır. Yeni Köroğlu da siyasi/eleştirel mizah üslubunu sürdürmüştür.

3.5. Meddahlık Geleneğinden İlham Alan Gazeteler

3.5.1. Meddah (1875)

Köprülü meddahların, Türk kültüründe asırlardan beri hikâye, taklit ve nüktelerle her sınıf ve seviyeden insana hitap ederek sevilen ve aranan bir hikâyeci olduğunu ifade etmiştir (1999:361). And ise meddahlığı, geleneksel seyirlik oyunların zengin hikâye kaynaklarına dayanan, güldürmecenin yanı sıra çeşitli havayı ve mizacı yansıtan en önemli unsurlarından biri olarak tanımlamaktadır (1985:218-219). Araştırmacıların açıklamalarından hareketle, Osmanlı kültüründe meddahlık geleneğinin halkın geneline hitap eden, gündelik-mizahî içerikli hikâye anlatıcılık geleneği olduğu

sonucuna ulaşılmaktadır. Meddah, elindeki sopası ve mendiliyle çeşitli yöre insanlarını taklit ederek han, kahvehane ve konaklarda hikâyelerini anlatmaktadır. 1875 yılında çıkarılan Meddah Gazetesi, genel olarak fıkra ve muhavere bölümlerinden oluşur. Bu bölümlerde, dönemin sosyal meselelerine mizahî bir üslupla değinilir. Gazetenin kimin tarafından çıkarıldığı belirtilmemekle birlikte yazar kendisinden meddah olarak bahseder. Okuyucularına da meddahı dinleyenler gözüyle bakar ve fıkra ve muhavere bölümlerini bu şekilde aktarır.

3.5.2. Gülünçlü Sahne-i Meddah (1908)

Mehmet Hilmi Bey tarafından çıkarılan Gülünçlü Sahne-i Meddah Gazetesi, toplamda üç sayı çıkmıştır. Diğer mizah gazetelerinden farklı nitelikler barındırmaktadır. Söz gelimi diğer mizah gazeteleri, siyasete temas etsin ya da etmesinler dönemin sosyal şartlarını, halkın tutumunu, belli meslek gruplarını geleneksel mizahtan da yararlanarak daima eleştirmişlerdir. Fakat Gülünçlü Sahne-i Meddah'ta sosyal meselelere temas edildiği görülmez. Bu gazete, üç cüzde tamamlanan hususi bir meddah risalesi hüviyeti taşımaktadır. Fakat üç sayı çıkmasına rağmen mizah yayınları açısından asıl önemini de bu oluşturmaktadır. Çünkü, gazetenin genelinde Hilmi Bey okuyucusuna bir meddah gibi seslenmiş, hikâyelerini meddah üslubuyla aktarmıştır. Bu durum gazeteye yönelik olarak, bir meddah temsilinin yazıya geçirilmiş hissini uyandırmaktadır.

Yukarıda örneklenen gazeteler, ilham aldıkları geleneksel türlere göre tasnif edilmiştir. Bu tasnifte en çok öne çıkan şey, geleneğin mizah tiplerinin gazetelere taşınmış olmasıdır. Bu noktada geleneğin sürekliliğini sağlayan birincil unsur, mizah tiplerinin mizah gazetelerinde ana unsur olarak kullanılmasıdır.

Gazetelerin aslî işlevi iletişim organı olmaktır. Bu bağlamda bir taraftan geleneği sürdürmüşler, bir taraftan da güncel meselelerle ilgili içerik oluşturmuşlardır. Fakat güncel konuların işlenmesi geleneksel mizah kültürü çerçevesi içinde olmuştur. Güncel konulardan birini politik mizah oluşturur. Politikayla ilgili, içe ve dışa yönelik olarak iki politik mizah türünden söz edilebilir. Dış politikanın mizah malzemesi olması bilhassa savaş gibi ülkeler arası ciddi problemlerin yaşandığı dönemlere denk gelmektedir. Bununla ilgili olarak Birinci Dünya Savaşı ve milli mücadele dönemlerinin popüler yayın organı Karagöz Gazetesi'nden örnek verilebilir. Gazetenin bilhassa bu dönemlerde popülerlik kazanmasındaki etken, Karagöz'ün belli karakter özelliklerinin de gazeteye taşınmış olmasıdır. Bunların arasında en dikkat çeken, Karagöz'ün muhalif yönüdür. Avcı'nın deyişiyle Karagöz, Avrupa emperyalizmine karşı bir direniş imgesi olarak algılanmıştır (2003:90). Özellikle Milli Mücadele Dönemi karikatürlerinde bu özelliğe sıkça rastlanmaktadır. Gazetenin 734. sayısındaki karikatür altı muhavere, bu duruma örnek oluşturur. Örnek 1'de görülen karikatürde, Karagöz Ay'a merdiven dayamak istemektedir ve omzunda merdiven taşır şekilde resmedilmiştir. İngilizlerin İstanbul Boğazı'ndan geçmek istemesine karşılık Ay'a merdiven dayayıp Dünya'yı seyredebileceğini söyleyen Karagöz, emperyalist güçlerin amaçlarının imkânsızlığına vurgu yapmaktadır.

Örnek 1. Karagöz Gazetesi, Rumî 21 Şubat 1330, nr. 734

Hacivat –Ne o Karagöz’üm böyle? Elinde o koca merdiveni, o uzun ipi ne yapacaksın?

Karagöz –Anlayamadın mı? Aya çıkacağım da dünyayı seyredeceğim.

Hacivat –Aman deli mi oldun? Hiç aya çıkılır mı?

Karagöz –Ulan amma aptal herifsin. Bak İngilizler Boğaz’dan geçmek istiyorlar ben niye çıkamayayım; daha zor mu?

Murat Belge, Osmanlı toplumunda mutlak iktidarın, kendini tabulaştırarak gülünemeyecek kategorisine soktuğu tespitini yapmıştır (aktaran Avcı, 2003:88). Bu tespiti dayanılarak Tanzimat’a kadar olan dönemde Osmanlı mizahının, iç politikaya mesafeli durduğu söylenebilir. Fakat Tanzimat’tan sonra iktidarın hüviyeti değişmiş ve halkın kendini demokratik imkânlarla ifade etme yelpazesi genişlemiştir. Mizah gazetelerinde de politikaya geniş bir yer ayrıldığı görülür. Mizah gazetelerinin yoğunlaştığı Meşrutiyet Dönemi’nde en sık işlenen iç politika meselesi, II. Abdülhamit ve bu padişah zamanında yaşanan İstibdat Dönemi’dir. Bunun dışında başta İttihat ve Terakki olmak üzere partilere yönelik mizahî-eleştirel tutum da görülmektedir. İç siyasete yönelen politik mizahla ilgili Orta Oyunu Gazetesi’nden bir örnek verilebilir. Örnek 2’deki karikatürde, ittihatçılar eleştirilmiştir. İttihatçıların siyasi üstünlüğünün son bulması onların bir uzvunun eksikliğine dönüştürülmüştür. Bergson, kişinin manevi özellikleriyle ilgili olmasına karşın dikkatimizi onun fiziki özelliklerine çeken her vakanın gülünç olduğunu söyler. (2018:36). Burada da manevi bir özellik kişilerin fiziki özellikleriyle bağdaştırılmış ve gülme unsuru oluşmuştur.

Örnek 2. Orta oyunu Gazetesi, Hicrî, 26 cemazievvel 1337 nr. 2

Kavuklu: Aman tosunum bu burunsuz alay nedir, memleketimizde frengi bu kadar yayıldı mı? Acaba bunlar kaçınıcı derecesinde?

Pişekâr: Sen bunları frengili mi zannediyorsun? Ben de sende feraset var zannederdim. Ayol bunlar ittihatçı. Ayaklıları, topalları, beyleri, paşaları zomnikosu çıktı. Ocak dağıldı, ocakçıların kodamanları kapana tutuldu. Bu uğursuzların da işte böylece burunları kırıldı...

Nekregû ve Pişekâr gazetesinde de iç siyasete yönelik mizahın örneklerine rastlanır. En çok değinilen meselelerden biri azınlık isyanları ve bağımsızlıklarıyla ilgilidir. Örnek 3'teki muhaverede Yunanistan'ın bağımsızlığı ve Türk tebaasından bunu destekleyen Halet Efendi'ye yönelik eleştirel bir tavır görülmektedir.

Şirket vapurları Beşiktaş'a yanaşırken:

- Birader! İskelenin üst tarafındaki harabe nedir?
- Halet Efendi yalısının bakiyesi.
- Şu; Yunan istiklalini tabiye eden mahut Halet Efendi'nin mi?
- Evet.
- Yazık ki burada hala duruyor.
- Ne yapsınlar?
- Milletin gözü önünden kaldırsınlar da isterlerse Atina müzesine konmak için Yunan'a satsınlar.

Örnek 3. Nekregû ile Pişekâr Gazetesi, Hicrî 4 Recep 1327, nr. 8

Geleneğin mizah tipleri aracılığıyla işlenen güncel meselelerden bir diğeri, rakip gazeteler hakkındaki yorumlardır. Örnek 4'te Zuhurî Gazetesi'nden bir muhavere yer alır. Burada Kavuklu Hamdi'nin ağzından Tanin Gazetesi eleştirilmiştir. Örnek 5'te ise İncili Çavuş, Musavver Mevsim Gazetesi'ni eleştirir. Muhaverede gülmeceyi doğuran, Musavver Mevsim Gazetesi'nin bozuk zurnaya benzetilmesidir.

Tosun: Hamdi ne okuyorsun ki bu kadar gülüyorsun?

Hamdi: Tanin'in serbesti matbuatını.

Tosun: Gülecek kadar tuhaf mı?

Hamdi: Tuhaf ya. Hele şu cümlesi: "Şayan-ı dikkattir ki gazeteler __ hürriyet içinde bile kendilerini bu kadar şaşırmadılar."

Tosun: Pekâlâ

Hamdi: Nasıl pekâlâ. Hâlâ o sersemliği gideremediler.

Örnek 4. Zuhurî, Hicrî 17 Şaban 1326, nr. 3

İncili: Nedir o elindeki Tıflı?

Tıflı: Zurna!

İncili: Canım herkesin ciddiyetle uğraştığı böyle bir zamanda zurnacılığın sırası mı?

Tıflı: Yav! Dokunma keyfime, bu bizim milli çalgımızdır, çalmak isterim.

İncili: Ha orası da var ya, öyle ise hele bir çal da dinleyelim.

Tıflı: Dur bakalım daha şimdi aldım. O da sadr-ı sabık said paşanın tercüme-i hali kadar bozuk çıktı.

İncili: Anlayamadım?

Tıflı: Bu öyle kolaycacık anlaşılamaz. Musavver mevsim gazetesinin on yedi ağustos tarihli nüshasını okumak lazımdır.

Örnek 5. İncili Çavuş, Rumi 16 Ağustos, 1324, nr. 4

Geleneksel mizah ürünlerinde devrin haberleşme ve ulaşım araçlarıyla ilgili ifadelere sıkça yer verilmiştir. Tramvay, vapur, kadirga, araba gibi ulaşım araçları ile köprü ve yollarla ilgili ifadelere hikâyelerde rastlamak mümkündür. Cevdet Kudret'in derlediği Karagöz metinlerinde bunun örnekleri görülebilir.

“Hacivat: arabanın peşini bırakmadım. Dilber gitti ben gittim. (Hacivat ile Karagöz sallanırlar.) Ben gittim dilber gitti, dilber gitti ben gittim. (Hacivat çabuk söyler.) Ben gittim dilber gitti, dilber gitti ben gittim, ben gittim dilber gitti.

Karagöz: Ulan kerata! Tramvay mı koşturuyorsun, yoksa şimendüfer mi? Nefes al be! (2013:785)”

Gelenekteki hikâyelerde asıl hikâyeyi destekleyici bir unsur olarak yer alan haberleşme ve ulaşım araçları, gazetelerin asıl konularından birini oluşturmaktadır. Bu araçlar, toplum hayatında sebep oldukları aksaklık ve sorunlar yönünden mizah malzemesi haline gelmişlerdir. Bir anlamda şehrin alt yapı sorunları, mizahın kendine özgü ifadeleriyle halka duyurulmuştur. Hacivat Gazetesi'nin 2 numaralı sayısında Eminönü ve Galata arasındaki ulaşımın zorluğuna değinilmiş ve yolcuyla bir yakadan diğer yakaya fırlatan yeni bir köprü resmedilmiştir.

Ancak fırlatma usulüyle karşı yakaya geçilirse ayakkabıların eskimeyeceği ve şemsiyelerin kırılmayacağına yönelik absürt bir eleştiri görülmektedir. Bu örnekten hareketle, başta ulaşım ve haberleşme olmak üzere gelenekteki belli başlı konuların gazetelerde de devam ettirildiği ancak gazeteciliğin fitratına da bağlı olarak bunların içeriğinin farklılaştığı söylenebilir.

Örnek 6. Hacivat, Hicrî 15 Şaban 1326, nr. 2

Karagöz: İşte sana nev icat köprü.

Hacivat: Amma tuhaf. Bir anda Galata'dan Eminönü'ne ha. Desen a artık ayakkabı eskitmekten, şemsiye kırmaktan kurtulacağız.

Burns, mizah alanlarını altı başlık toplar. Bunlar; sözcük oyunlarına dayanan mizah, etnik mizah, belli grup ve insan tiplerine yönelik basmakalıp sözlerden oluşan mizah, ticaret ve iş hayatına yönelik mizah, aşağılama ve şiddet içerikli mizah ve cinsel içerikli mizahtır (aktaran Yardımcı, 2010:11). Sözcük oyunlarına dayanan mizah tarzı, birçok dil ve kültür muhitinde üretilebilmektedir. Bunun yanında kültürlere özgü özellikler de mizah tarzını yerelleştirmiştir. Osmanlı geleneksel mizahında, özellikle iki kişinin çatışmasına dayalı olan Karagöz ve orta oyununda, söz oyunlarından kaynaklanan mizah tarzına sıkça rastlanır. En sık görülen örneklerden biri, Hacivat'ın Arapça/Farsça tamlamalarla yüklü cümlelerine, Karagöz'ün sözün fonetiğine gönderme yaparak beklenmedik cevaplar vermesiyle oluşur. Meddah Gazetesi'ndeki muhaverelerde de söz konusu mizah tarzı devam ettirilmiştir. Aşağıdaki, bir şık ile gazeteci arasında geçen örnekte şık beyin Fransızca kelimeleri yoğun bir şekilde kullandığı görülür. Gazeteci ise bu duruma tepki göstermektedir.

Şık- Efendim geceleri ne ile (okupe) oluyorsunuz?

Gazeteci- Türkçe ne demek istiyorsunuz?

Şık- Yani ne ile meşgul oluyorsunuz?

Gazeteci- Ha... Gazete okumakla...

Şık- Aman efendim, benim için dünyada jurnal mütalaasından büyük (belle reussite) olamaz... Hele (finans) üzerine yazılmış (artıkıllar) beni pek (admirable) ediyor.

Gazeteci- Allah aşkına ne diyorsunuz?

Şık- Efendim sizin rarınız nedir?

Gazeteci- Efem? Rar ne oluyor?

Şık- Yani sıfatınız...?

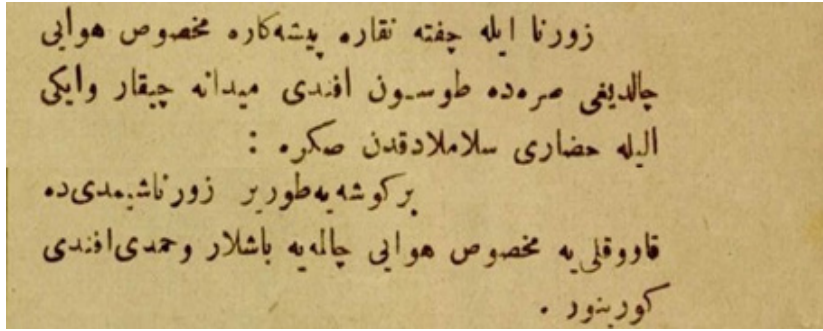
Gazeteci- Gazetecilik...

Şık- Öyle ise (pronanse) ettiğim (moleri) niçin anlamıyorsunuz?

Gazeteci- Pronanse ettiğiniz moleri anlıyorum. Fakat Türk olduğunuz halde Türkçeyi Türkçe olarak söylemediğiniz için anlamağı hiç mi yakıştırıyorum.

Örnek 7. Meddah, Hicrî 18 Muharrem 1292, nr. 2.

Karagöz, meddah, orta oyunu gibi seyirlik oyunlar belli başlı bölümlerden oluşmaktadır. Her icra bağlama göre farklılık göstermekle birlikte bölümler icraların ana iskeletini oluşturur. Karagöz’de giriş, muhavere, fasıl, bitiş bölümleri; orta oyununda giriş, muhavere, fasıl, bitiş bölümleri; meddahta başlangıç, açıklama, senaryo, bitiş bölümleri mevcuttur. Özellikle giriş bölümlerinde her icrada tekrar edilen kalıp ifadeler ve kalıp hareketler vardır. Bu ifade ve hareketlerin bir kısmı doğrudan bazı mizah gazetelerinde de gözlemlenebilmektedir. Cevdet Kudret, orta oyununun giriş bölümünde zurnanın, Pişekâr havası çaldığını, Pişekâr’ın meydana gelip yerle beraber temenna ettiğini sonrasında seyircilerle ve zurnacıyla konuşarak oyununu açtığını söyler. Muhavere bölümünde ise zurnanın, Kavuklu havası çaldıktan sonra meydana Kavuklu ile Kavuklu arkasının girdiğini böylelikle muhavere bölümünün başladığını aktarmaktadır (2013:30). Orta oyununun her icrasında tekrarlanan bu tavır, Orta Oyunu Gazetesi’nin muhavere bölümlerinde sözlü olarak ifade edilmiştir. Bu durum gazetenin, orta oyunu icrasına belli noktalarda bağlı kaldığını göstermektedir.

Örnek 8. Orta oyunu, 26 Cemazievvel 1337 nr. 2

“Zurna ile çifte nakkare Pişekâr’a mahsus havayı çaldığı sırada Tosun Efendi meydana çıkar ve iki eliyle hazarı selamladıktan sonra bir köşeye durur. Zurna şimdi de Kavuklu’ya mahsus havayı çalmaya başlar ve Hamdi Efendi görünür.”

SONUÇ

Mizah gazetelerinin eğlendirme, toplumsal aksaklıkları eleştirme, topluma yön verme gibi birçok işlevinden bahsedilebilir. Gazeteler aynı zamanda kültürel belleğe ait unsurları da kullanmış ve kültürel sürekliliğin sözlü ortam dışında yazılı ortamda da aktarılmasına zemin hazırlamışlardır. Osmanlı toplumundaki yerleşik mizah anlayışının izlerinin gazetelerde görülüyor olması, gazetelerin toplumda benimsenmesini de kolaylaştırmıştır.

Mizah gazeteleri, kültürü ve geleneksel mizah tarzını bazı alanlarda devam ettirmiş bazı alanlarda ise güncel ayak uydurmuştur. Gazetelerde kültürel sürekliliği devam ettiren ve farklılaşan alanlar şöyle tasnif edilebilir:

- Karagöz, Kavuklu, Pişekâr, Nasreddin Hoca gibi geleneğin mizah figürleri hem gazetelere isim olmuş hem de gazete içeriğinde yer almıştır.
- Mizah figürlerinin gelenekteki karakter özellikleri güncellenen konularda da kendini

gösterir. Buna, Karagöz'ün gazetelerde muhalif tavrıyla öne çıkması örnek gösterilebilir.

- Orta Oyunu, Gülünçlü Sahne-i Meddah gibi gazetelerde, orta oyunu ve meddahlık geleneğindeki icra tarzına doğrudan bağlı kalınmıştır.
- Politik mizah işlerlik kazanmıştır.
- Yanlış anlaşılmalara, kelime şakalarına dayanan, belli meslek gruplarının aksaklıklarını yeren gülmece üslubu dönemin şartlarına uyarlanmıştır.
- Ağız ve şive farklılıklarına, etnik grupların özelliklerine dayalı mizah anlayışı büyük ölçüde terk edilmiştir.

Başta Karagöz olmak üzere birkaç mizah gazetesi dışında kalan gazeteler kısa ömürlüdürler. Bu durum mizah gazetelerinin kültürel süreklilik işlevinin de göz ardı edilmesine sebep olmuştur. Fakat gazetelerin içinde bilhassa kaynağını gelenekten alanlar, her ne kadar kısa süreli de olsalar geleneğin devamına katkıda bulunmuşlardır. Bunun sonucunda da geleneğin sözlü kültürden yazılı kültüre aksi sağlanmıştır.

Son yıllarda iklim değişikliği, çevre kirlenmesi, doğadaki kaynakların sınırsız olmadığı ve bunlarla ilgili kaygılar küresel bir sorun olarak ilk sırada yer almaktadır. Tam da bu noktada bu kaygıların çevre bilinçli tüketici davranışına nasıl yansıdığını ülkemiz koşullarında da değerlendirmek önemlidir. Tüketiciler kadar işletmeler de bu endişeleri paylaşmakta ve ekonomik bir birim olarak hedefleri doğrultusunda faaliyetlerini sürdürmelerine ek olarak sosyal sorumluluk anlayışı içinde toplumsal sorunlara karşı da duyarlı olma gerekliliğini hissetmektedirler. Sayıları giderek artan çevre bilinçli tüketicilerin davranışlarının araştırılması ve anlamlandırılması da işletme yöneticilerinin bu doğrultuda çevreci planlama yapma ve ürün geliştirme konusu önem kazanmaktadır.

Çalışma sadece Çorum ili ile sınırlı kalmıştır daha büyük çalışma evreni ile tekrarlanabilir. Bu çalışma tüketicilerin çevreci ürün satın almada demografik ve psikografik özellikleri odaklıdır. Çevreci ürün satın alınmasını destekleyen başka özellikler de mevcuttur. Bu doğrultuda araştırmalar tüketici odaklıdan ürün odaklı çalışmalara doğru genişletilerek yeşil ürün satın almada ürünün salt özelliklerinin etkilerinin araştırılması araştırmacılara ve işletmelere yeşil ürün geliştirme stratejisinde faydalı olabilir.

Araştırmanın kısıtı ise, sadece bir ilde yapılmış olması ve anket uygulama aşamasının zaman kısıtı bulunması, tüketicilerin rutin yaşamları içinde ankete katılma güçlükleri ve anket uygulama maliyetidir. Yapılan bu çalışma kapsamında oluşan çıkarımların yalnız çalışma evrenimiz için geçerli olduğu unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, S. (2007). Tiflis Edebi Muhitinde Molla Nasreddin Dergisi ve Dergide Tartışılan Konular. *Bilig*, 1-21.
- And, M. (1985). *Geleneksel Türk Tiyatrosu Köylü ve Halk Tiyatrosu Gelenekleri*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- And, M. (2013). Orta Oyunu Kolları, Oyun Yerleri. A. Emeksiz içinde, *Orta Oyunu Kitabı* (s. 35-38). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Assmann, J. (2018). *Kültürel Bellek*. (A. Tekin, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Avcı, A. (2003). Toplumsal Eleştiri Söylemi Olarak Mizah ve Gülmece. *Birikim*(166), 80-91.
- Bergson, H. (2018). *Gülme*. (D. Çetinkasap, Çev.) İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Boratav, P. N. (1984). *Köroğlu Destanı*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Boratav, P. N. (1995). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- C. K. (2013). *Karagöz*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- C. K. (2013). Orta Oyununun Oyun Yeri ve Bölümleri. *Orta Oyunu Kitabı* (s. 25-34). içinde İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Connerton, P. (2019). *Toplumlar Nasıl Anımsar?* (Ş. Alâeddin, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Çeviker, T. (1986). *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü 1-Tanzimat ve İstibdat Dönemi*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Çeviker, T. (1988). *Gelişim sürecinde Türk Karikatürü 2-Meşrutiyet Dönemi*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Felek, B. (2013). Orta Oyunu Nasıl Oynanır? A. Emeksiz içinde, *Orta Oyunu Kitabı* (s. 39-46). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Köprülü, M. F. (1999). Türklerde Halk Hikâyeciliğine Ait Bazı Maddeler: Meddahlar. *Edebiyat Araştırmaları I*. içinde Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Öğüt Eker, G. (2009). *İnsan Kültür Mizah*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Öğüt Eker, G. (2014). *İnsan, Kültür, Mizah*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Türkmen, N. (2013). Orta Oyununda Ehemmiyet Derecelerine Göre Tipler. A. Emeksiz içinde, *Orta Oyunu Kitabı* (s. 47-92). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Ünver, M. (2013). Eski Türkçe Mizah Dergilerinin Açıklamalı Bibliyografyası. İstanbul: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Varlık, M. B. (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Mizah. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (s. 1092-1100). içinde İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yardımcı, İ. (2010). Mizah Kavramı ve Sanattaki Yeri. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1-41.

İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN'IN 2003'TEN SONRA IRAK'TA ÇIKAR ÇATIŞMALARINA JEOPOLİTİK BİR BAKIŞ*

Iran and Saudi Arabia's Conflicts of Interest in Iraq After 2003: A Geopolitical Perspective

Hazar LEYLANOĞLU¹ Seyedmohammad SEYEDI ASL²

ÖZET

2003 yılında ABD'nin, Irak'ı işgal etmesi ve Baas rejiminin devrilmesiyle birlikte, yeni bir düzenin oluşması, Orta Doğu'da farklılık yaratan jeopolitik değişikliklere yol açtı. "Yeni Ortadoğu" veya "Büyük Orta Doğu" gibi terimlerin yaygınlığı ve diğer benzer yorumlar, dünyanın bu hassas bölgesinde yeni bir jeopolitik haritanın oluştuğunu gösteriyordu. Bu gelişmeler, dünya ve bölgesel güçler arasındaki rekabetin çoğalmasına neden oldu. Orta Doğu'daki varlıklarını ve nüfuzlarını genişletmelerine, yeni koşullardan, yeni jeopolitik ve jeostratejik düzenlemelerden yararlanmalarına yol açmıştır. 2003 Irak Savaşı'ndan sonra etnik ve mezhepsel çatışma, Irak'ta giderek artmaya başladı. Ülkede genelinde güvenlik sorunu çözülmediği gibi dış aktörlerin etkisi de giderek artarak istikrarsız bir ülke haline gelir. Irak'ın istikrarsızlık hale gelmesinde İran ve Suudi Arabistan'ın çıkar rekabeti büyük rol oynar ve her iki ülke de kendi aktörlerini kullanarak, Irak'ın iç politikasında daha güçlü olma politikasını izlerler. İran İslam Devrimi'nden sonra, Şii siyasi ve devrimci ideoloji, Suudi Arabistan'ın Sünni ve Vahhabizm ideolojisiyle karşı karşıya gelir. Böylece her iki ülke de bölgesel düzeyde birbirlerinin meşruiyetini sorgulamaya başlar. Oluşturulan bu makalede, analitik yöntem kullanılarak İran ile Suudi Arabistan'ın, iki bölgesel aktör olarak Irak politikalarını değerlendirmektir. 2003'ten sonra bu iki ülkenin çıkar rekabetlerinin etkisi, Irak'ın iç ve dış politikasına nasıl yansındığını ele alarak analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Jeopolitik, Orta Doğu, Çatışma, İran, Suudi Arabistan, Irak.

ABSTRACT

With the invasion of Iraq by the USA in 2003 and the overthrow of the Baath regime, the formation of a new order led to geopolitical changes that made a difference in the Middle East. The prevalence of terms like "New Middle East" or "Greater Middle East" and other similar interpretations show that a new geopolitical map is emerging in this sensitive region of the world. These extend have led to the expansion of competition between world and regional powers to expand their presence and influence in the Middle East and to take advantage of new conditions and new geopolitical and geostrategic arrangements. Throughout the ethnic and sectarian conflict gradually increased in Iraq after the 2003 Iraq War, the security problem of the country has not been solved. In addition, the influence of foreign actors is gradually increasing; Iraq has become an unstable country. Iran and Saudi Arabia played an important role in the instability of Iraq. Moreover, both countries wanted to be stronger in Iraq's domestic policy by using their own actors in Iraq. After the Iran Islamic Revolution, the Shia political and revolutionary ideology confronted to the ideology of Sunni and Wahhabism of Saudi Arabia. As a result, both countries began to question each other's legitimacy at the region level. This article probes Iran's and Saudi Arabia's foreign policies as two regional actors and examining the conflict of interests in Iraq by considering how it was reflecting on Iraq's domestic and foreign policy by using analytical method.

Keywords: Geopolitics, Middle East, Conflict, Iran, Saudi Arabia, Iraq.

1. ORCID: 0000-0002-1699-2820

1. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Kamu Hukuku Bölümü, Doktora Adayı, hazar.leylanoğlu@hbv.edu.tr.

2. ORCID: 0000-0001-5237-7385

2. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Doktora Adayı, seyedmohammad.seyedi@hbv.edu.tr

*LEYLANOĞLU, H. & SEYEDI ASL, S. (2021). "İran ve Suudi Arabistan'ın 2003'ten Sonra Irak'ta Çıkar Çatışmalarına Jeopolitik Bir Bakış", *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 8, S. 22, s. 107-126.

Makale Geliş Tarihi: 29 Temmuz 2020 Kabul Tarihi: 1 Ocak 2021

EXTENDED ABSTRACT

Iraq is one of the countries which emerged based on the will of colonial European countries and the merge of three former provinces of Ottoman Empire after the World War 1. Since the very beginning it lacks the elements of national harmony; a fragmented ethnic and a religious fabric. Despite the homogenising policies implemented over the past century such heterogeneity has not been touched. The US invasion of Iraq and the collapse of Baath regime led Iraq into a new phase of instability, especially creating an absence of power. This created an opportunity for other countries to expand their impacts in lines with regional goals and national safety and led to prevent its competitors from increasing their influences in Iraq. The historical weakness of the governments that ruled Iraq became more apparent after the US invasion in 2003. Division of Iraqi political scene into three different fronts, Shiites, Sunnis and Kurds created pressure zones and fragile groups competing regional and supra-regional powers on the country's chessboard. Differences and divisions between these groups were openings for other countries to intervene Iraqi political scene, which continues till now. With the collapse of Baath party in Iraq, new components emerged in the political geography of the country and as a result, new conditions created. Independent actors in Iraq, appeared with the different personalities than the pre-Baath political units. The Islamic Republic of Iran and Saudi Arabia are two important and influential states in the strategic and geopolitical region of the Middle East. With their unique location generally in Islamic world and especially in Middle East and the presence of large number of energy sources and a variety of other components together, it caused the type of relations between the two countries to be of great importance. Many of the political groups and movements that have contributed to the new power regulation in Iraq have a long history with the Islamic Republic, especially since the Baath regime. Amidst the formation of the government Tehran became a consulting center for influential Iraqi groups and individuals. Iran was not only limited with Shiites but also it was close with other groups. Saudi Arabia acts as another influential player against Iran in internal developments of Iraq. Saudi Arabia's support for Iraq's new political system is because of Sunnis in power. Efforts to fill the power absence created by the collapse of Baathists was supported financially, politically and through the media by Sunnis and possibly by Shia fractions and figures. The end of this rivalry between Iran and Saudi Arabia in Iraq is unclear, but current facts show that Iran is leader in infiltrating Iraq and building strong influence in all sectors of the government and it complicates the Riyadh mission. The rise of Shiites in Iraq is very unfavorable for them. On the other hand, Saudi Arabia claims that it is a regional power and sees Iran and Iraq as its two main rivals and evaluates the weakening of both in its own favor. Riyadh's foreign policy in general is to prevent Iran from dominating the region, and Iraq became a stage of politics. It is evident that each power is trying to achieve its maximum goals, but each power has other power's goals and facilities on their way. The larger the number and the strength (total) of the forces supporting one goal, the more chances there are to accomplish it. On the contrary, if there is a disagreement between the forces in a field, it can be usually said to be equivalent to the result of the forces' conflict. The main purpose of this study is to determine the geopolitical weight of domestic actors and the minors affecting the inner and foreign process, and to understand better the foreign policy of the countries in Iraq.

GİRİŞ

Amerikan işgali, bu kaotik bağlamda önemli bir kırılma noktası olmuştur. “Haydut devlet” olarak tanımladığı Irak’ta Amerikan yanlısı bir rejim inşa etmeyi, kalıcı askerî üsler kurarak petrol arzını kontrol ve güvence altına alıp petrol piyasasına baskı yapmayı amaçlar. Bu işgal, Saddam Hüseyin’in Baas rejimini devirmiş ve rejimin nispeten işleyen son dayanakları olan güvenlik aygıtını ilga etmiştir. Böylece, Irak’ta muazzam büyüklükte bir güç boşluğu oluşmuştur (Yıldız, 2019: 189). Bu işgalle birlikte yalnızca Irak’ın iç siyasi dengeleri değişmemiş, aynı zamanda bölgesel güç dengesi de alt üst olmuştur. Baas rejiminin yıkılması ve 2005’ten itibaren Irak’ın çoğunluğunu oluşturan %65 Şii grupların seçimlerde çoğunluğu kazanarak iktidarı ele geçirmesi, Suudi Arabistan’ın bölgesel güvenlik kaygılarını yeniden artırmıştır. Bu durum her ne kadar ciddi bir tehdit kaynağı olarak görülse de 2003’ten önce Sünni Arap kimliğine sahip bir Irak, Şii ve Fars olan İran’ın Arap dünyasında nüfuz elde etmesinin önünde bir tampon bölge vazifesi görmekteydi (Akdoğan, 2017: 57).

İki ülke arasındaki sorunların en temel sebebi din kaynaklıdır. Her iki ülke, yöneticileri ve yönetim esasları olarak İslami esaslara kökten bağlı olmakla beraber, iki ülkenin din anlayışları birbirinden çok farklıdır. Sorunun epistemolojik ve itikadî farklılıklardan kaynaklı sebepleri olduğu kadar, tarihsel olarak yaşanan bazı olaylar, iki ülke arasındaki gerginlikte daha etkilidir. Özellikle 1979 Devrimi’yle birlikte İran’ın Şiiliği yayma girişimleri, tekrar mezhepsel söylemlerin öne çıkmasına neden olmuştur (Öztürk, 2016: 18). Bunun yanında 1937’de kurulan Suudi Arabistan, her zaman Vahhabizm bir politika uygulayarak kendi Vahhabizm ideolojisini, bölgesel ve küresel düzeyde yaymağa çalışmıştır. Özellikle 2003’ten sonra Saddam’ın yıkılması, İran ve Suudi Arabistan için iyi bir fırsat olmuştur, ama bu fırsat iki ülke arasında çıkar çatışmalarına neden olup, Irak’ta ve bölgede kötü sonuçlar meydana getirmiştir. Bu çalışmanın hipotezi, İran ve Suudi Arabistan’ın 2003’ten sonra Irak’ta çıkar çatışmalarının sonucu olarak siyasi istikrarsızlıktır. Bu sonuç; IŞİD, Haşd-i Şabi ve ekonomik istikrarsızlık gibi faktörlerden ortaya çıktığı varsayımını oluşturmaktadır. Makalenin amacı da İran ve Suudi Arabistan’ın çıkar çatışmalarını jeopolitik boyuttan değerlendirerek iki ülkenin Irak politikalarını betimleyici-analitik metotla incelenmesidir.

1. Jeopolitik Kavramı ve Ulusal Çıkar

Jeopolitik terimi ilk kez 1899’da İsveçli coğrafyacı Rudolf Kjellén tarafından İsveç’in doğal sınırlarının oluşumu hakkındaki makalesinde ortaya çıktı. Kjellén Jeopolitiği, “devleti coğrafi bir organizma olarak tanımlayan teori veya belirli bir genişlikte fenomen olarak tanımlar”. (Tovy, 2015: 1).

1970’lerin başında jeopolitik, özellikle Orta Doğu ve Güneydoğu Asya’da büyük güç rekabetlerini ve bunlarla ilişkili bölgesel boyutları vurgulamak için kullanılmaya başlandı. Henry Kissinger, ABD politika oluşturma ve akademik çevrelerinde jeopolitiği tekrar saygın kılmakla ünlüdür (Dodds, Kuus, Sharp, 2013:6). Nazi Almanyası’nın tarihsel belleğe dönüşmesi, Henry Kissinger’in

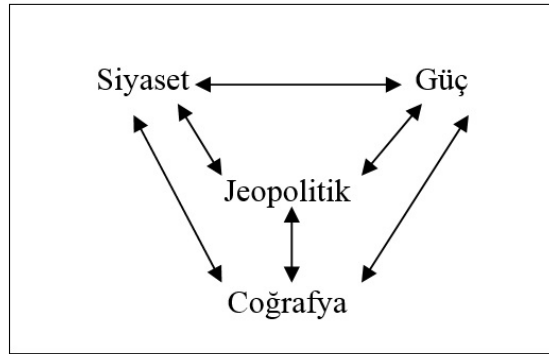
jeopolitiği bir bilim adamı ve politika yapıcı olarak yaygın bir şekilde kullanması ve uluslararası kültürel, ekonomik, politik ve stratejik gelişimdeki coğrafi faktörleri anlama ihtiyacının tamamı, jeopolitiğin bilimsel analizde yeniden 1980’lerde ortaya çıkmasına katkıda bulundu (Chapman,2011: 9). Bununla beraber ayrıca Jeopolitik için farklı tanımlamalar da mevcuttur.

Cohen için; “Jeopolitik, bir yandan coğrafi ortamlar ve bakış açıları ile diğer yandan siyasi süreçler arasındaki etkileşimin analizidir. Hem coğrafi ortamlar hem de siyasi süreçler dinamiktir ve her biri diğerinden etkilenir. Jeopolitik, bu etkileşimin sonuçlarını ele almaktadır” (Cohen,2015: 16). Ansiklopedi Britannica; jeopolitiği, “Uluslararası ilişkilerdeki güç ilişkileri üzerindeki coğrafi etkilerin analizi,” olarak tanımlar (Malmgren,2015: 6).

Son zamanlarda yapılan güvenlik araştırmaları sözlüğü, jeopolitiği, “Bir devletin coğrafi koşullarının, ulusal ve uluslararası politikaları üzerindeki etkisinin analizi,” olarak paylaşmaktadır (Meier et al. 2005: 144).

Cambridge sözlüğü, Jeopolitiği, “Bir ülkenin büyüklüğü, konumu vb. ülkelerin gücünü ve diğer ülkelerle olan ilişkilerini etkileme biçimi üzerine çalışma,” olarak tanımlar (Cambridge Dictionary).

Colin Flint, jeopolitiği, “Bir anlamda savaş, imparatorluk ve diplomasi fikirlerinin kanıtlanması olarak gördüğünü, ayrıca jeopolitiğin, toprakları kontrol eden ve rekabet eden devletlerin uygulaması olduğunu söylemektedir (Flint, 2006: 13). Tam bir tanımla jeopolitik coğrafya, güç ve siyaset ve birbirleri ile birleşmesinden ortaya çıkan eylemlerin etkileşiminin bilimidir (Hafeznia,2006: 27)

Tablo 1. Jeopolitik Kavramı (Hafeznia,2006: 37)

2. Ulusal Çıkar ve Çıkar Çatışması

Çıkar terimi; doğal olarak önünde ulusal sıfatı yer almadan ilk kullanılış dönemine, diğer bir ifadeyle Yunan şehir devletleri ve Yunan tarihçilerine dek geriye götürülebilir. Her ne kadar Eski Yunan’da günümüzden farklı olarak ulusal ya da siyasal anlamda ulusa dayalı devletlerin varlığından söz etmek mümkün değilse de etnik ve kültürel cemaatlara dayalı, her biri kendi egemenliğine tutkuyla bağlı kent-devletlerden oluşan ve günümüzün sistemini andıran bir devletler topluluğundan bahsetmek mümkündür (Çelikipala,2005:442). Çıkar veya çıkarlar, başkalarının

değerlerini düşünmeden ve önceden tanımlanmış etik ilkelere müdahale etmeden, yalnızca bencil kazanç temelinde bireysel veya toplu eylem için kriterler olan bir dizi bireysel veya sosyal arzu ve talepleri ifade eder (Khani,2010: 9).

Ulusal çıkarlar, ulus-devletin başlangıcından bu yana, ülkelerin hedeflerini ve isteklerini uluslararası arenada ve diğer ülkelerle ilgili olarak belirlemek için bilim adamları tarafından kullanılmıştır. Dolayısıyla ulusal çıkarların kökenleri, ulusal hükümetin (veya bir şekilde 1648'deki Vestfalya Antlaşması'nın) ortaya çıkışına kadar uzanmaktadır. Bu nedenle ulusal çıkarlar, ulusal egemenliğin ortaya çıkması ve kabul edilmesinden sonra ortaya çıkan terimlerden biridir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra, dış politika sorunları ve değerlendirmesi için analitik bir araç olarak ulusal çıkarlar kavramı dış politika uzmanları tarafından dikkate alınmıştır (Sharifi Tarazkahi, Piri,2013: 12).

“Ulusal çıkar” teriminin kullanımı ve anlaşılması görecelikle basittir. Ulusların kendi çıkarlarına, devletlerin savunmalarını ve sınırlarının ötesine güç yansıtma ve nasıl tasarladıklarına atıfta bulunur. Bu bağlamda, geleneksel olarak, ulusal çıkarlar, güvenlik gibi devletlerin temel veya hayati olduğunu düşündüğü çıkarlar ve daha ikincil çıkarların teşviki ile ilgili çıkarlar olarak bölünmüştür. Dahası; ulusal çıkar kavramı, tarihsel olarak jeopolitik uluslararası ilişkiler anlayışı ile ilişkilendirilmiştir (Coicaud, Wheeler,2008: 3). Her ülkenin ulusal çıkarları, o ülkenin coğrafi ve tarihi politika koşullarına göre yaşamsal değerlere, temel ilkelere ve toplum tarafından kabul edilen bilgilere göre açıklanır. Bu temel ilkeler; felsefeden, mistisizmden, kültürden, tarihten, geleneklerden, göreneklerden ve bir milletin geçmişinden türetilmiştir (Salehi, Razavi,2017: 127). Dış politikanın yönelimi de ulusal çıkar kavramına dayanmaktadır. Terim; bir devletin dış politikasında gerçekleştirdiği tüm eylemlerin temel kılavuzunu belirtir (Metea,2020: 75). Rosenau, ulusal çıkarların tüm insani ihtiyaçları ve istekleri temsil edebileceğine inanıyor, ancak Rosenau'ya göre, ulusal çıkarlar yalnızca dış politikanın onlara ulaşmak için izlemesi gereken hedefleri tanımlamak içindir (Rosenau,1969: 157). Devletlerin ortaya çıkması ve ulusal çıkar kavramının oluşması aynı zamanda çıkar çatışmasının da ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Siyasi liderler (Devletler) ve kamu görevlileri arasındaki çıkar çatışması, bugün anladığımız kadarıyla kamu yönetimi olduğu sürece var olmuştur. Modern öncesi toplumların çoğunda, çıkar çatışması kavramı tam olarak tanınmazdı. Kamu görevlilerinin yalnızca devletin veya yüce hükümdarın çıkarları doğrultusunda idare etmelerinin beklendiği, erken “Tang Çin” gibi birkaç toplum vardı. Bunu yapıp yapmadıkları başka bir konudur, fakat çoğu toplumda, ister 17. yüzyıl İngiltere'si isterse 18. yüzyıl Java'sı, siyasi liderlerin ve yetkililerin kendi kişisel çıkarlarını ilerletmek için kamu görevinden yararlanacakları otomatik olarak varsayıldı (Lankester,2007: 1). Peters'e göre, çıkar çatışması kavramı üç temel unsuru içerir. Birincisi, farklı eylem alanlarının varlığı, bu eylem alanlarının kesişme noktasında yer alan “köprü kurma, aracılık etme, konumların koordinasyonu”, ikincisi fikri, üçüncüsü ise bir faaliyet alanından elde edilen kaynakların diğerinde etki kazanmak için kullanılmasıdır (Peters,2012:7). Hükümetler ve karar vericiler, bu eğilimlere çıkar çatışmalarının tanımlarını ve kavramlarını genişleterek tepki verirler. Bu arada, açık (yasal)

bir çıkar çatışması olarak tanımlanamayan, daha çok çıkar çatışmasına da yol açabilecek çatışan çıkarlar olarak tanımlanamayan her zamankinden daha fazla “gri sorunlar” ortaya çıkıyor. Çoğu durumda, çatışan çıkarlar daha geniş toplumsal, politik, ekonomik veya kültürel meselelerle ilgilidir (Demmke, Paulini, Autioniemi, Lenner,2020: 34).

3. İran ve Suudi Arabistan’ın Irak’taki Çıkar Rekabetleri

Irak pek çok çekişme ve tartışmanın odak noktası konumunda olmakla birlikte, küresel ve bölgesel aktörlerin mücadele ve müdahale alanı haline gelmiştir. Bu noktada özellikle Irak’ın, İran açısından son derece stratejik bir öneme sahip olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Zira İran, 1979 İslam Devrimi’nin ardından, Ayetullah Humeyni’nin önderliğinde yeni bir siyasi-dinî ideoloji (velayet-i fakih) ortaya koymuş ve devrim ihracı politikasıyla bu ideolojiyi önce Şii İslam coğrafyasına, sonra da İslam’ın geneline benimsetme çabasına girişmiştir. (Duman,2017: 60). İran’ın Devrim Rehberi, “Velayet” konusunda şöyle söylüyor: “Velayet dinî toplumda yol göstericidir. Eğer bir dinî hükûmetin çözemediği bir problem olursa, o problem, Velayet Düşüncesi ile çözülür” (Şahin, Seyedi Asl,2020: 168).1979’da İran İslam Cumhuriyeti’nin kurulması, Şii teolojisine dayanan yeni bir hükümet sistemi getirdi ve bölgedeki güç dengesini değiştirerek, haklarından mahrum edilmiş Şii toplulukları için ideolojik bir şemsiye yarattı. Bu, Irak’taki Şii topluluğunu ve farklı bir kimlik duygusunu sağlamlaştırmaya yardımcı oldu (Al-Qarawee,2014:4). Bu arada Suudi Arabistan, kendine özgü İslami hükümet sistemi, dini önderliği ve İslami yönetimi ile bir model sunduğunu iddia etmektedir. Petrol dolarları ile İslam dünyasının birçok yerinde ve hatta Avrupa’daki Müslümanlar arasında Vahhabizmin yaygın propagandası yanında, ülkenin anılan konumunu koruma ve sürdürme çabalarını göstermektedir. Vahhabiliğin ve genel olarak Hanbeli ve Selefi düşüncelerinin özelliklerinden biri Şii karşıtı olmalarıdır ki, onları Rafizi ve Heretic biliyorlar. Bu nedenle, Irak’taki Şiilerin iktidarı onlar için istenmeyen bir durumdur (Gasemi,2010: 48). İran’ın jeopolitik ağırlığının artması, Suudi dış politikasında çok etkili oldu. Bu nedenle Riyad, Şii statüsündeki herhangi bir artışın İran’ın etkisini artıracığını düşünmektedir.

11 Eylül 2001 saldırıları, ABD’nin terörle mücadele adı altında Afganistan ve Irak’a askeri müdahalesine neden olmuştur. Özellikle Saddam Hüseyin’in devrilmesi sonucunda Körfez’deki güç dengelerinin değişmesi ve bölgedeki Şii-Sünni geriliminin körüklenmesi İran-Suudi Arabistan ilişkilerinin bozulmasına neden olmuştur. Körfez’deki üç büyük güçten Irak’ın kendi iç sorunları ve ABD işgali nedeniyle sahneden çekilmesi diğer iki önemli gücü, Suudi Arabistan ve İran’ı karşı karşıya getirmiştir. İran’ın Irak üzerinde etkisini artırması Suudi Arabistan için sadece İran’ın güçlenmesi anlamına gelmemiş, aynı zamanda eskiden sadece deniz üzerinden komşu olduğu ve dolayısıyla uzaktan komşuluk ilişkileri rekabeti yaşadığı bu ülke ile “yakın komşu” olmaktan dolayı yeni sorunların ortaya çıkması anlamına gelmiştir (Özev,2016: 92). Suudi Arabistan, bölgedeki diğer KİK ülkeleri, özellikle Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) gibi, İran’ın Irak’ta büyüyen etkisi konusunda derin endişe duymaktadır. Özellikle 2003 yılında Bağdat’ta, bir Şii yanlısı yükselişini destekleyen rejim değişikliğinden sonra Tahran-Irak, daha sonra Tahran-Riyad arasındaki daha

geniş “Soğuk Savaş”ın alanlarından biri haline geldi ve iki ülke Irak’ta nüfuz kazanmak için yarışmaktadırlar. (Srou,2018:1).

Bölgede etkili bir ülke olan Suudi Arabistan, yeni Irak’ın kuruluşundan bu yana belirli bir strateji izliyor. Riyad, başlangıçta Irak’ı, Arap-Sünni cephesine geri getirmeye çalıştı, yerli yetkililer tekrar Sünni çıkarlarının parlamento ve anayasa seçimlerindeki yıkımından bahsetti. Bir sonraki adımda Suudi Arabistan Irak hükümetini mezhepçilikle suçladı ve Irak’la ilişkilerin başlaması için Irak hükümetini, Ortadoğu halkını tehdit etmeme şartına bağladı.(Moradi Kellardeh, Rouhi Dehbaneh, Simbar,2017:198).

Saddam sonrası kurulan sistem, Riyad’ı büyük düşmanlardan biri olarak kabul etmiştir; çünkü Irak’ta artık Suudi Arabistan’da mevcut rejimin ayrılmaz bir parçası olan Vahhabiliğin en büyük düşmanı niteliğinde olan Şiiler iktidara geçmiştir. Burada Şiilerden kastedilen normal Şii vatandaşları değil; İran yanlısı ve aynı zamanda Suudi Arabistan düşmanı Tahran’ın nüfuzu altında olan Iraklı siyasi Şii grup ve partilerdir (Omar,2018:223). Nitekim 2003 yılında ABD’nin Irak’ı işgal etmesi ve Şiilerin Irak’ın siyasi yapısına girmeleri için zemin hazırlamasıyla Suudi Arabistan’ın Irak’a yönelik siyasi öncelikleri değişti. Suudi rejimi, Baasçıları, radikal gruplarını ve muhalefet hareketlerini desteklemek gibi çeşitli yollarla demografik bileşenlere dayalı siyasi gücün kurumsallaşma ve konsolidasyon sürecini bozmaya çalıştı. Bu politikalar Irak’ta güvensizliği devam ettirmede önemli bir rol oynamıştır (Niakoe, and Sotoudeh,2016: 108).

Irak’ın gelişmeleri, Şii jeopolitiğinin genişlemesine ve Suudi Arabistan’ın dış politikasının merkezi güvenliğine katkıda bulunan bir faktör olarak görülüyor. Irak’taki Arap iç rekabetine ek olarak, İran ve Suudi Arabistan arasında büyük bölgesel rekabet devam etmektedir. Dünyadaki 162 milyon ila 211 milyon Şii’den biri olan Irak, İran’dan sonra en büyük Şii nüfusuna sahiptir. Bu gerçek, Ortadoğu’daki petrol kaynaklarının %60’ından fazlasının Şii bölgelerine yayılması ve Şii topluluklarının son on yıllardaki siyasi büyümesiyle birleştiğinde, bölgedeki Şii jeopolitiğinin değişimini körükledi (Morady Kellardeh,2017: 98). Suudi Arabistan’ın dış politikasında, Selefi-Vahhabi düşüncenin bir neticesi olarak Şiiliğin düşman olarak tanımlanması ve buna göre bir dış politika izlenmesi söz konusudur. Mesela Yemen’deki iç savaş bunun önemli bir örneğidir. Ayrıca Arap Baharı sırasında nüfusunun %70’i Şii olan Bahreyn’de meydana gelen olaylar karşısında Suudi Arabistan’ın askerlerini göndererek başlamakta olan isyanı bastırması bir başka örnektir (Deniz,2016: 135).

Irak artık kendi başına Suudi Arabistan için bir güvenlik tehdidi sayılamazsa da, ülkenin mezhep temelinde bölünmüş görüntüsü, siyasal istikrarsızlık ve güvenliğin sağlanamaması ile İran etkisinin artmış olması nedeniyle Suudi dış politikası için en önemli sorun alanlarından biri haline gelmiştir. Kendi bekâ ve güvenlik sorununu bir Sünni-Şii rekabetine dönüştürerek ortak tehdit yaratan Suudi Arabistan, bir yandan Körfez İşbirliği Konseyi ile bölgedeki daha küçük Körfez ülkelerine hâkimiyetini, diğer yandan ABD’ye bölgedeki vazgeçilmez müttefiki olarak Sünni

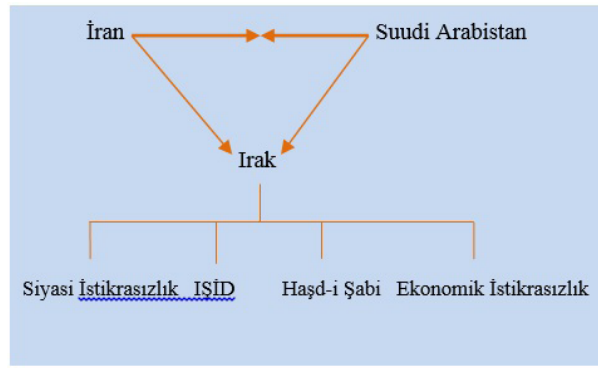
Arap dünyasındaki liderliğini kabul ettirmek üzere İran tehdidini abartarak kullanmıştır (Şahin, Doğan,2016: 47).

Suudi Arabistan için yeni Irak, bölgedeki bazı temel kaygılar açısından büyük zorluklar ortaya koymaktadır. İran'ın, her zaman olmasa da, dini Şii gruplarının güçlendirilmesi ile bağlantılı olarak görülen etkilerini içeren; çoğunlukla mevcut (büyük ölçüde otoriter) Arap devlet düzeninin istikrarının korunması ve dünya petrol piyasaları üzerindeki rakipsiz etkisini sürdürmek. Bu büyük zorluklar ve potansiyel çıkar çatışmaları, ancak son derece becerikli bir diplomasi ile çözülebilir. Bunun yerine, zayıf kişisel ilişkiler bağlamında, bunlar önemli gerilimlerin kaynağıdır. İlişkiler tarihsel bagaj, kimlik politikaları ve mezhepçilikle ilgili anlatılar tarafından daha da engellenmektedir (Kinninmont, Stansfield and Sirri,2013: 37).

İran'ın bölgesel rakiplerinin çoğuna göre, eğer Irak insanı, coğrafi ve ekonomik kapasiteleri ile İran'ın stratejik bir müttefiki olursa, İran'ın bölgesel nüfuzu hegemonik hale gelecektir (Torabi, Shirkhani, Hooseyni Kuhsari, 2015: 248). Suudi Arabistan'ın Irak'taki kilit çıkarları, Irak'taki çatışmaların kendi bölgesine geçmesini ve İran'ın Irak üzerindeki etkisini önlemekten geçmektedir. İki ülke arasındaki ilişkiler Irak'ın 2007 yılında Riyad'da bir büyükelçilik açması ile tek taraflı bir şekilde başlamıştır. Ancak, Irak hükümetine güvenmediği için Suudi Arabistan, Bağdat'a kalıcı bir büyükelçi göndermekten imtina etmiştir. Suudi Arabistan'a göre Irak ve oradaki Şii liderlik İran'ın piyonudur; bu yüzden Kral Abdullah Maliki ile görüşmeyi reddetmiştir (Öztürk,2013: 20).

2011 yılı sonunda ABD'nin çekilmesinin ardından Sünni Araplar, Maliki hükümeti tarafından üzerlerindeki baskının artırıldığını iddia ediyorlardı. Önde gelen bazı Sünni siyasetçilerin terörizm suçlamalarıyla tutuklanmaları Sünnilerin tepkilerini Anbar, Selahaddin, Musul, Kerkük ve Diyala gibi şehirlerde protesto gösterileriyle ifade etmelerine yol açmıştır. Sünnilerin talepleri temelde; terör yasasının değiştirilerek Sünni halkın güvenlik güçleri tarafından keyfi biçimde tutuklanmasının engellenmesi, Sünni siyasetçilere yapılan baskıların ve tutuklamaların sona ermesi, Maliki hükümetinin izlediği mezhepçi politikaların sona erdirilmesi, devletin Sünni bölgelere daha fazla hizmet götürmesi ve suçsuz yere tutuklananların serbest bırakılması başlıkları altında toplanmaktaydı (Kalaycı, Gürler,2014: 19).

Uluslararası Kriz Grubu, Suudi Arabistan'ı Irak'a soğuk savaş döneminde de yeni savaş alanı olarak nitelendirdiği şeye dönüştürmemeye çağırdı. Suudi Arabistan, "Bağdat'a Dönüş" başlıklı bir raporda Suudi Arabistan'ın yeni çıkarlarının İran etkisiyle yüzleşme arzusundan kaynaklandığını söyledi. Grup Riyad'a, Irak devletini güçlendirmeye ve farklı Irak mezhepleri arasında uzlaşma sağlamaya devam etmesini tavsiye etti. Buna karşılık Tahran, Irak'ın bölgesel ittifaklarını çeşitlendirme çabalarını teşvik etmek için çağrıda da bulundu (Es-sadri,2018). İran ve Arabistan'ın bu mezhepsel rekabeti Irak'ın iç politikasına farklı boyutlarda yansımıştır. Böylece giderek de siyasi elitler üzerinde etkisini göstermiştir. Irak hükümetinin içindeki farklı siyasi görüşlerin uyuşmazlıkları neticesinde 2014'te IŞİD'in Irak'a girmesine yol açmıştır.

Tablo 2. İran ve Suudi Arabistan'ın Irak'taki Rekabetleri (Yazarlar Tarafından Oluşturulmuştur)

A) Siyasi ve Güvenlik İstikrarsızlık

İran ile Suudi Arabistan'ın, Irak'taki çıkar çatışmalarından bazı sonuçları oluşmuştur ve bunlardan biri de siyasi ve güvenlik istikrarsızlığıdır. Bağdat'taki yeni hükümet bir yandan (Irak'ta güçlü etkisi olan) İran'ı yatıştırmak ve diğer yandan Suudi Arabistan hatları boyunca Arap Körfezi ülkelerinden yeni fırsatlardan yararlanmak arasında bir ip yürütmektedir.

Suudi Arabistan, 2003 yılından beri Irak'a radikal Sünnileri göndermekle suçlanmakta, ayrıca Irak emniyet güçleri tarafından çok sayıda Suudi Arabistanlı genç tutuklanmıştır. 2006-2007 yıllarında Irak'ta mezhepsel çatışmalar zirveye ulaşmış ve bu çatışmaların arkasında, Tahran ve Riyad yer almıştır. Kısacası Irak'ta mezhepsel temellere dayalı rekabet ve çatışmaların Iraklı vatandaşlar aracılığıyla vekâleten bir savaş niteliğinde olduğu açıkça görülmüştür (Omar,2018:224). Irak Başbakanı Nuri al-Maliki Irak'ta iktidara geldiğinden ve Irak'ın bölgedeki İran'ın müttefiki haline gelmesinden bu yana, eski Suudi Kralı Abdullah'ın hayallerinden biri onu yenmek oldu. Suudi Arabistan el-Maliki'yi İran'ın bir paralı asker olarak gördü ve hatta Bağdat'a bir büyükelçi göndermeyi reddetti (Bayat, Taheri, Zolfaghari,2018: 234). Radikal teröristlere operasyonel destek vermek Suudi Arabistan'ın kilit stratejilerinden biridir. Rand Enstitüsü'ne göre Suudi Arabistan dünyanın en büyük terörist fon sağlayıcılarından biridir. Sınırları açıp muhalefet gruplarına silah ve mali yardım sağlayarak Riyad Irak'taki huzursuzlukta en büyük role sahiptir (Hedayeti Shahidani, Morady Kelardeh,2017: 101).

Uluslararası Kriz Grubu, Suudi Arabistan'ı, Irak'ı "Tahran'la olan soğuk savaşında yeni bir arenaya," dönüştürmeye karşı uyardı. Irak devletini desteklemesini ve yeniden yapılanmaya odaklanmasını tavsiye etti. Grup ayrıca Riyad'ı, Suudi Arabistan'da, "Şii karşıtı söylemi susturmaya," çağırdı ve "Şii doktrinini açıkça tanıma," önlemlerini değerlendirdi. Grup, "Suudi Arabistan'ın Irak'a, yeni ilgisinin," İran'ın nüfuzuyla yüzleşmek arzusundan kaynaklandığını ve "Krallığın finansal yeteneğinin ona güç verdiğini, ancak görüşlerini dayatmaya yetmediğini," söyledi. Grubun raporu, Irak'taki son parlamento seçimlerinin sonuçlarının Tahran ve Riyad arasında yeni vekil gerilimlerden korktuğunu ifade etti. Rapor Suudilere, Irak devletini desteklemelerini ve farklı Irak toplulukları arasında uzlaşma sağlamasının yanı sıra ülke çapında yatırımlarda bir denge

sağlamaya odaklanmasını istemiştir. Ayrıca yeniden yapılanma, ticaret ve istihdam yaratmaya ilişkin tavsiyelerde bulunmuştur. Riyad ve Bağdat arasındaki ilişkiler, yıllarca süren kuraklıktan sonra 2017 yılından bu yana iyileştiği söylenebilir. Her iki ülkenin yetkilileri arasında bir dizi ziyaret yapıldı ve 27 yıl içinde ilk kez bir sınır geçişi yeniden açılmıştır (<https://www.aljazeera.net/news/arabic/2018/5/22/>).

Son otuz yıldır Bağdat ile Riyad arasındaki ilişki gerginlik ve istikrarsızlıktan etkilenmiştir. Ana nedenler arasında nüfuz mücadelesi ve Arap ülkeleri için önemli bir rol oynamaktır. Suudi Arabistan ile İran arasındaki vekâlet savaşına ek olarak, tüm sahneye ağır bir yük getirdi. Irak'ın çatışma, damgalama ve puanlama sahnesi haline geldiği yerdir, ancak Suudi Arabistan nihayet Irak'a girişte daha fazla kutuplaşma ile anlamsız olduğunu fark etti, bu yüzden 30 Aralık 2015'te Bağdat'taki büyükelçiliğini 25 yıldan fazla süren bir aradan sonra açmaya karar verdi. (<https://www.aljazeera.net/news/reportsandinterviews/2018/11/18/>). Suudi Arabistan Irak'ı İran'dan uzaklaştırmak ve kendi tarafına çekmek için Irak'la olan siyasetindeki tavrını değiştirmeye ve iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştır.

İran'a karşı tecrit çemberinin daralmasıyla Irak, Suudi Arabistan ve bölge Araplarına eğilimlidir. Öte yandan Irak, Şiileri stratejik olarak birleştirmek, bölgedeki güç dengesini bozmak ve Suudi Arabistan'daki Şiilerin ayrılıkçı eğilimlerini tehlikeye atmak için İran'a eğilimlidir. Bu nedenle Irak'ın bölgede önemli bir jeopolitik ağırlığı var ve bölgedeki güç dengesini yeni bir şekilde değiştirebilecek (Sadeghy, Maraby, Eksa, 2017: 152). 2019 yılında Irak'ın başkenti, Bağdat ve diğer güney illeri yaygın halk gösterilerine tanık oldu. Göstericilerin öfkesi, güvenlik hizmetleri ve yüzlerce zayıyla yüzleşmenin ardından, onlarca ölü ve yüzlerce kişinin yaralanmasına neden oldu (<https://www.aljazeera.net/news/politics/2019/10/10/>). Savaştan bıkmış Irak yıllardır kronik elektrik ve içme suyu kesintilere maruz kalıyor. Uluslararası Şeffaflık Örgütü'ne göre, dünyanın en yozlaşmış ülkeleri listesinde 12. sırada yer alıyor. Resmi raporlar, Saddam Hüseyin rejiminin 2003'teki düşüşünden bu yana yaklaşık 450 milyar dolar kamu fonunun ya da devlet bütçesinin dört katının ve Irak'ın gayri safi yurtiçi hasılasının iki katından fazla kaybolduğunu gösteriyor (<https://arabic.euronews.com/2019/10/03/iraq-all-you-need-to-know>). Ayrıca ekonomik durum gösteriler için güdülerden biridir ve işsizlik oranı gençler arasında %30'a ulaşmaktadır (<https://www.aljazeera.net/news/politics/2019/10/9/>). Ayrıca, nüfusun %22'si yoksulluk sınırının altında bir düzeye ulaşırken, tüm nesil işlerini kaybetti. Ekonomi nedenlerin yanı sıra gösterilerin siyasi nedenleri de bulunmaktadır. Gerçek siyasi katılım eksikliğinin yanı sıra büyük idari yolsuzluk yaratan kotaların sürekliliğidir. Siyasi sürece layık yeni kişilikler olmadığından, daha çok insanların yorulduğu ve yolsuzluklarına maruz kaldığı eski yüzleri döndürmek gibiydi (2019, عدم حرم).

Bölgesel olarak İran, Irak'taki gösteriler hakkındaki tutumlarını ifade eden ilk bölgesel ülkeydi. Özellikle de Irak'ta, İran'ın etkisine karşı sloganlar yükselttikten sonra, İran "iki komşu ülke arasındaki ilişkileri baltalamayı amaçlayan bir komplo" olarak değerlendirdi. Irak'lı bazı yetkililer, İran düşmanlarının gösterilerin arkasında olmakla suçlayan bir dizi açıklama ve

pozisyonunda bulundular. Bazı İranlı yetkililere göre bu gösterilerin arkasında İngiltere, ABD ve Suudi Arabistan'ın olduğunu ve uzun bir süredir Irak'ta Irak-İran ilişkilerini bozmaya çalıştıklarını açıkladılar (2019 م). Yapılan bu gösterilerin sonucunda ve halka verdiği vaatleri yerine getiremeyen Başbakan Adil Abdül Mehdi istifasını sunmak zorunda kaldı. Yerini eski İstihbarat Başkanı olan Mustafa el-Kazımi, parlamento üyeleri tarafından seçilip Irak'ın Başbakanı olarak göreve başladı. el-Kazımi, protestocuların taleplerini, ekonomi iyileştirmek, yolsuzlukla mücadele etmek ve işsizliğe son vereceği gibi bir sürü vaatte bulundu (<https://www.alaraby.co.uk/>).

B) DAES

Aslında IŞİD, bölgenin koşulları ve politikaları nedeniyle düzenli olarak çoğalan Vahhabi hareketinin bir alt kümesidir. IŞİD'in ana ideolojisi Vahhabizm'dir ve entelektüel yaklaşımlarında orijinal İslam'a ve doğru selefine dönmeleri gerektiğine inanırlar. Bu grup; Şii dinini ve hatta İslam'ın başlangıcından sonra ortaya çıkan tüm dinleri, bir tür sapkınlık olarak görüyor ve onları tarihsel misyonları olarak yok etmek amacıyla cihadı düşünüyor (Sadeghy, Maraby, Eksa, 2017: 149). Batı'yı ana düşmanı olarak gören El Kaide'nin aksine IŞİD, Şiilere odaklanmıştır ve İran ile düşmanlıkları çok açıktır. Irak'ta IŞİD'in babası olarak bilinen eski El Kaide komutanı Ebu Musab el-Zerkavi'ye göre, Haçlılarla savaşmak yerine Şiilerle yüzleşmek tercih edilir. Ayrıca el-Zerkavi bir konuşmasında; "Irak'ta dört grup düşmanımız var, Amerikalılar, Kürtler, Irak hükümeti ve Şii halkı. Şiilerin dini, siyasi ve askeri derinliklerini hedeflersek onlar da kışkırtılacak ve ne kadar vahşi olduklarını Sünnilere gösterecekler. Bu planda başarılı olursak, cahil Sünnileri bu grup hakkında bilgilendirebiliriz," açıklamasını yapmıştır (Moradi, Simbar, 2017: 38).

Irak Çalışma Grubu, Suudi Arabistanlı üst düzey elitlerin, Sünni isyancıları finanse ettiği sonucuna vardı ve bir Iraklı yetkili, Suudi Arabistan'dan yaklaşık 25 milyon dolarlık fonun, Rus uçaksavar füzeleri gibi silah satın almak için kullanan en iyi Sünni din adamına gittiğini savundu. Başbakan olarak görev yaptığı sırada, Nuri al-Maliki sık sık Suudi Arabistan'ın Irak'taki terörizmi ve cihat - selefist grupları desteklediğini iddia etti (Mansour, 2018, 2). Ağustos 2005 itibariyle, yaklaşık 352 Suudi'nin Irak'a başarılı bir şekilde girdiği düşünülmektedir (ve ilave 63'ü sınırda Suudi güvenlik servisleri tarafından durdurulmuştur). Bunlardan 150'sinin aktif olduğu, 72'sinin Irak'ta aktif olduğu El-Kaide derlenmiş listelerinden bilindiği, 74'ünün gözaltında olduğu ve 56'sının ölü olduğu varsayılmaktadır (Obaid, Cordesman, 2005, 8). Irak terörist gruplarının pek çok üyesi olan Suudilerin vatandaşlığı belirlenmiştir. İstatistiklere göre, krizin başlangıcında yaklaşık 5.000 Suudi vatandaşı Irak'a göndermiş. Verilere göre Suudi Arabistan, yaklaşık 2.500 kişiyle, IŞİD'i oluşturan ülke sayısında Tunus'tan sonra ikinci sırada yer alıyor (Hedayeti Shahidani, Morady Kellardeh, 2017: 102).

IŞİD'in yeniden canlanması, 2013-14'te yerel El-Kaide şubesinin yükselişine kadar izlenebilir. Irak İslam Devleti adı altında kurulan, daha sonra Irak ve Suriye İslam Devleti (ISIS) veya Levant İslam Devleti (IŞİD) olarak adını değiştirerek, Haziran 2014'te El-Kaide ile ayrıldığı bir kez daha

İslam Devleti olarak yeniden adlandırıldı. (Cigar,2015: 4). Genel olarak Selefi-Vahhabi ideolojiyi benimsemiş radikal eğilimli bir örgüt olan DAESH, birçok farklı ülkeden gelen radikal savaşçının katılımıyla kısa sürede büyümüş ve bölgede önemli bir toprak parçasını kontrolü altına almıştır. Özellikle Şii halka ve yakaladığı Batılılara karşı uyguladığı işkence ve infazlar sayesinde bir anda tüm dünyanın dikkatini üzerine çeken ve bu uygulamaları sayesinde bölgede büyük bir korku yaratan DAESH, kontrolü altında tuttuğu bölgedeki petrol kaynakları sayesinde de önemli gelirler elde etmektedir (Deniz,2016:140). IŞİD'in 2014'te Musul'dan bir Halifelik ilanına yol açan ani toprak genişlemesi, Irak devletinin bütünlüğü ve karakterine temel bir meydan okuma olmuştur. Irak ordusunun dağılması ve IŞİD'in batıdaki Irak'ta birçok Sünnî tarafından kabul görmesi, Irak devlet kurumlarının yetki ve kabiliyetindeki derin başarısız olduğunu göstermiştir (Lynch and Siddhartha Patel,2019: 4).

2014 yılında Sünni aşiretlerinin Maliki hükümetine karşı yaptıkları protesto sırasında etkinliğini arttıran DAESH, 2015 yılında da Irak iç siyasetini şekillendirmeye devam etmiştir. 10 Haziran 2014 tarihinde Musul'un Irak güvenlik güçlerinden çıkarak DAESH'in kontrolüne geçmesi, bunun yanında Anbar vilayetinde ele geçirilen çok sayıda şehir, Irak iç politikasını önemli ölçüde etkilemiş ve Suriye-Irak sınırının ortadan kalkmasına sebep olmuştur (Kalaycı, Gürler,2015: 35). İran, Irak Merkezi Yönetimini IŞİD'da karşı desteklemiştir. IŞİD'in Haziran 2014'te Musul'u ele geçirmesi, sonrasında Bağdat ve diğer önemli şehirlere yönelmesi, İran için IŞİD tehdidini yaşamsal bir durum haline getirmiştir. Çünkü, Şii imamların kutsal yerleri ve türbelerinin birçoğunun Irak'ta bulunması, Şiiiler için Irak'ta önemli olan Necef, Kerbela ve Samarra gibi kentlerin varlığı, IŞİD'in buralara zarar verme tehdidi İran'ın IŞİD'i öncelikli sorun olarak görmesine neden olmuştur (Karakaya,2020: 96). Diğer taraftan Tahran'ın, Anbar vilayeti gibi Sünni ağırlıklı bölgelerin DEASH tarafından ele geçirilmesine göz yumduğu ve daha çok Şii ağırlıklı kentleri savunduğu iddia edilmektedir. Eylül 2014'te Kürt ve Şii kuvvetleri, İran'ın desteğiyle DAESH'i Amerli ve Süleyman Beg kasabasından çıkartmayı başarmıştır. İran ayrıca, Irak ordusu ve Kürtlerle ortak operasyon merkezleri kurarak istihbarat, haberleşme ve genel anlamda ise savunma alanında iş birliğini arttırmaya çalışmıştır (Tamer,2017:175).

C) Haşdi Şabi

Haşdi Şabi, IŞİD'i püskürtmek için gönüllülerin ve milislerin kitlesel seferberliğine verilen terimdir. Kökeni, Maliki'nin ikinci döneminin son aylarına ve Haziran 2014'te Musul'un İslam Devletine düşmesinden önce tarihleniyor, ancak Ayetullah Sistani'nin Iraklıları IŞİD'e karşı güvenlik hizmetlerinde gönüllü olma çağrısında bulunduktan sonra ivme kazandı (Haddad,2016: 12). Ayetullah Sistani'nin yardımcılarında Abdül Mehdi el-Kerbelaî, Kerbela'daki Cuma namazlarındaki fetvaları okudu ve Ayetullah Sistani şöyle diyordu; "Irak ve halkının karşı karşıya olduğu tehlikelerin doğası, ülkenin, halkının, vatandaşlarının onurunun ve kutsal yerlerinin savunulmasını gerektirir. Bu nedenle, silah taşıyabilen ve teröristlerle savaşabilen, ülkelerini, halkını ve kutsal yerlerini savunan tüm vatandaşlar bu kutsal hedefe ulaşmak için gönüllü olmalı

ve güvenlik güçlerine katılmalıdır” (Knights, Malik, Al-Tamimi,2020: 3).

“Haşdi Şabi” gücü Irak ve hatta direniş çerçevesinde Lübnan’daki Hizbullah, Yemen’deki Ensarullah ve Filistin’deki Hamas ile Irak’ta en güçlü askeri, popüler ve ideolojik güç olarak kabul edilebilir. Irak’taki askeri ve güvenlik gelişmelerin merkezinde olarak, özellikle IŞİD’e karşı mücadele halindedir (Afshon, Abdolhossein,2018: 42). Haşdi Şabi, Irak’ta İran’ın desteğini alan binlerce milis güç için resmi bir çerçeve oluşturmaktadır. Söz konusu milis güçler arasında İran’da, 1980’li yıllarda kurulan ve aynı zamanda Haşdi Şabi’nin genel komutanı olan Hadi el Amiri liderliğindeki Bedir Tugayları ve Sadr hareketine bağlı Mehdi Ordusundan ayrılan Kays el-Hazeli liderliğinde, 2007 yılında kurulan Asaib Ehlul Hak hareketinin yanı sıra irili ufaklı 76 grup bulunmaktadır. Bu grupların en güçlüleri ise şunlardır: Bedir Tugayı, Ketaib Hizbullah, Asaib Ehlihak, Ketaib İmam Ali, Ketaib Seyidü’l Şuheda, Ali Ekber Tugayları, Fıkat’ül Abbas el-Kitaliyye, Seraya el-Hurasani, Ensar el-Merceiyye Tugayları, Seraya Aşura, Seraya el-Akide, Seraya el-Cihad, Feylek el-Karrar, El- Muntazar Tugayları ve Ketaib Seyyid’ül Şuheda. Haşdi Şabi adı altında toplanan bu milisler İranlı komutanlar tarafından eğitilip, silahları İran’dan gelmektedir. Böylece İran’ın siyasi nüfuzu silahlı güçler vasıtası ile daha da artmaktadır (Doğan,2016:6).

Suudi Arabistan bu duruma karşı çıkmış ve birçok Suudi Arabistanlı yetkili, Haşdi Şabi hedefinin Irak’ta istikrarı sağlamak yerine güvenliği bozmak olduğunu altını çizmiştir. Samer es-Sabhan, o dönemin Suudi Arabistan’ın Bağdat Büyükelçisi, Bağdat’tan Haşdi Şabi milis güçlerini eleştirerek açıkça bu milis güçlerin İran tarafından desteklendiklerini, Irak’ta mezhepsel ayrımcılığı körüklediğini ve Irak toplumu tarafından kabul edilmeyen bir milis gücü olduğunu belirterek Riyad’ın Haşdi Şabi Heyeti’ne karşı tutumunu açıkça ilan etmiştir (Omar,2018:224). Üst düzey bir Suudi politikacı bunu şöyle açıklar; “İran’ın hedefi kaos yaratmak ve ülkeyi istikrarsızlaştırmaktır. Suudi Arabistan buna yanıt olarak bir akıl stratejisi izlemektedir. Bu devleti güçlendirmeye ve vatandaşları arasında vatanseverliği teşvik etmeye çalışıyoruz. İran müdahalesini ortaya çıkarmak için mezhepsel çatışmayı ortadan kaldırmaya çalışıyoruz,” ifadesini kullanmıştır (International Crisis Group,22 May 2018, 2). Ayrıca Suudi Arabistan’ın Bağdat Büyükelçi El-Sabhan Irak’ı daha önce Felluce operasyonları sırasındaki mezhep savaşında Iraklıları “yakmak için” İranlı terörist figürleri kullanmakla suçlamıştı.

El Sabhan; İran, Kudüs Gücü komutanı Kasım Süleymani’nin, Felluce’deki savaş cephelerine katılımından bahsediyordu. Büyükelçinin açıklamaları Irak Dışişleri Bakanlığı’nı kızdırdı. Irak Dışişleri Bakanı İbrahim El-Caferi yaptığı açıklamada, Suudi büyükelçisinin eylemlerini; “içişlerine müdahale,” olarak değerlendirirken; “yaptığı şeyin büyükelçi rolüyle hiçbir ilgisi olmadığını,” belirtti. Irak hükümeti, Suudi Arabistan Krallığı’ndan, Bağdat’ın mezhepçiliği körüklediği, Irak işlerine müdahale ve diplomatik normların ihlali olarak gördüğü açıklamalarından sonra Bağdat büyükelçisini Thamer Al-Sabhan’ı değiştirmesini istedi (https://www.bbc.com/arabic/middleeast/2016/08/160828_iraq_saudi_ambassador).

Irak Temsilciler Meclisi, 26 Kasım 2016'da Haşd el-Şabi Kanununu kabul etti. Kanuna göre, Haşd el-Şabi bağımsız bir askeri oluşum ve Irak silahlı kuvvetlerinin bir parçası olacaktır. Silahlı Kuvvetler Başkomutanı ile ilişkilidir ve bir komuta zincirinden oluşacaktır. Bu oluşum yaş ve sertifika gereklilikleri dışında, askeri yasalara tabidir ve üyeleri orduya benzer maaş ve ödeneklerden yararlanır (Yukarrir Demic,2016). Ayrıca, 2019 yılında Irak Başbakanı Adil Abdül Mehdi döneminde Haşd el-Şabi kanunu çıkartıldı. Söz konusu kanunu gereğince tüm Haşd el-Şabi oluşumlarını Irak silahlı kuvvetlerine ekleme kararı aldı. Hem şehir içi hem de şehir dışındaki karargâhlarını kapatmak ve herhangi bir siyasi örgütle olan bağlantısının kesilmesine işaret etti. Irak Başbakanı'nın kararnamesi, silahlı grupların düzenli güçlere entegrasyonunu öngörüyordu. (https://arabic.sputniknews.com/arab_world/201907011042071453).

D) Ekonomik Rekabeti

2003'ten sonra İran vakıfları, İran'ın Irak'ı kazanma çabalarının bir parçası olarak, güney ve orta Irak'ta hastaneler, klinikler ve okullar inşa edilmesine yardımcı oldu (Eisenstadt, Knights, and Ali,2011: 12). Irak'ın batısında Anbar ilinden güneyde Muthanna'ya kadar uzanan yaklaşık 812 km'lik Suudi Arabistan ile bir kara sınırına bağlıdır (304:2018 م.ظاك،نوعدب ع). Öte yandan İran ile Irak arasındaki sınır, kuzeydeki Irak-Türk sınır noktasından 1200 km kadar, Shatt al-Arab'ın Basra Körfezi ile buluştuğu noktaya kadar uzanıyor (95: دمأ،2006). İran ile Irak arasındaki yolcuların ve basit eşyaların taşınmasında kullanılan diğer küçük sınır kapılarına ek olarak 9 adet ticari geçit sınır kapısının bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi Basra Valiliği'nde (güney) Shalamchah Geçidi, Kut Valiliği'nde Zarbatiyah, Kut Valiliği'nde Munthiriya, Diyala'da (ortada) Pervez Khan ve Erbil'de Juman'dır (<https://www.shafaaq.com/ar>). İran'ın 371 km uzunluğundaki Kirmanşah Eyaleti, ticari olarak aktif olan 6 sınır çıkışı üzerinden Irak'a katılıyor. İran petrol dışı mal ihracatının yarısını sürekli Irak'a ihraç ederken, yılda 2 milyar dolardan fazla mal Irak'a ihraç ediliyordu (<https://www.aremnews.com/news/world/2270479>). Ayrıca Irak, Suudi Arabistan ile Arar olmak üzere 1 kara sınırı geçişine sahiptir (305:2018 م.ظاك،نوعدب ع), ancak Irak, Suudi Arabistan arasında birkaç geçit sınır kapısı kapalıdır.

Ticaret, Krallığın akıcı olarak İran'ı sınırlayabileceği bir arenadır. İran, 2003 yılından bu yana Irak'ın ithal mal pazarına hâkim oldu. 2017'de İran Irak'a 12 milyar dolarlık mal ihraç etti. İran 2025'e kadar ikili ticareti iki katına çıkarmaya çalışırken, Suudi Arabistan İran'ın ekonomik etkisini engellemeye çalışır. Komşular arasındaki artan ekonomik entegrasyon ve ticaret bağlantılarının önceliğini vurgulamak için Riyad, Ağustos 2017'de Arar sınır kapısını Irak ile yeniden açtı. Dahası, Krallık özel sektör şirketlerini Irak'a girmeye teşvik eder. Riyad'ın bir sonraki adımı, iki komşu arasında birbirini tamamlayan karşılıklı bağımlılıklar kurma gözüyle sınır ötesi yollar ve altyapı geliştirmeyi içeriyordu. İran'ın 2003 yılından bu yana yaptığı gibi Irak'a altyapı ve yol inşa etmek ticaret bağlarını artıracak ve sonunda ilişkileri güçlendirecektir (Mansour,2018: 2).

Her iki komşu da Suudi-Irak Koordinasyon Konseyi'nin kurulması, geçen yüzyılın dörtte birinden

fazla bir süre geçtikten sonra “Arar” geçişinin açılması, Bağdat ve Riyad arasındaki uçuşların başlatılması ve Suudi şirketlerinin 60’tan fazla şirket dâhil olmak üzere Bağdat Uluslararası Fuarı’na katılımıyla başlayarak birbirlerinden yollarını kaybetti. İki ülke arasındaki sınırlar uzundur ve para ve silah akışı kontrol edilemez. Bu, Suudileri, Suudi Genelkurmay Başkanı Abd al-Rahman bin Saleh’i 21 Temmuz 2017’de Iraklı mevkidaşı Othman al-Ghanmi ile İslam Devletine karşı savaşında Irak’ın güvenlik sorunu ve desteği hakkında görüşmek üzere Bağdat’a göndermeye teşvik etti. O zaman, iki ülke arasında istihbarat bilgisi alışverişi için ortak bir güvenlik merkezi açılması kararlaştırıldı (<https://www.aljazeera.net/news/reportsandinterviews/2018/11/18>). Irak hükümeti Bağdat’ın güneyinde Necef’te bir Suudi konsoloslugu açmayı kabul etti. Karar, düzenli bir hükümet oturumu sırasında geldi ve bu sırada Suudi Arabistan’ın Dammam şehrinde bir Irak konsoloslugu açmayı kabul etti. Riyad, Iraklılara giriş vizesi vermek, Hac ve Umre mekanizmalarını hızlandırmak amacıyla ilk hafta Bağdat’taki ilk konsoloslugu açar (<https://www.aljazeera.net/news/politics/2019/4/10/>).

Irak Başbakanı Adil Abdül Mehdi, ticaret heyetlerinin iki ülke arasında ileri geri hareket etme sürecine ek olarak, büyük bir resmi ve ticari heyetin başında 17 Nisan’da Riyad’a resmi bir ziyaret başlatır. Irak ve Suudi Arabistan arasındaki bu yakınlaşma jeopolitik ilişkinin mezhep çatışmasının üstesinden geldiğinin önemli bir işaretidir. Suudi Arabistan Irak’ta, İran ile rekabet etmenin en ihtiyatlı stratejisinin askeri veya siyasi bağlardan ziyade ekonomiye odaklanmak olduğunu anlıyordu. Iraklıların yaşadıkları sıkıntılardan biri de elektrik kesintisidir. Suudi Arabistan yakında elektrik ve doğal gaz sağlama vaadini yerine getirirse, özellikle Irak’ın güneyinde bulunan ve Arabistan’ın sınırına yakın olan Basra’da ve diğer bölgelerde birçok krizden kaçınabileceklerdi. Elektrik eksikliğinin Iraklıları, hükümetleri hakkında, en çok rahatsız eden şey olduğu belirtilmelidir. Yolsuzluk ve kötü yönetim nedeniyle sık sık yaşanan kesintilerden sorumlu tutuyorlar. Irak’ın ana tedarikçisi olan İran aniden elektriği kesmesi üzerine gösteriler Basra’da geçen yazdan beri devam etmektedir (<https://www.aljazeera.net/news/politics/2019/4/18/>).

İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani, 2013’te göreve başlamasından bu yana ilk üç günlük Irak ziyareti için Bağdat’a geldi. Ruhani daha sonra iki ülke arasındaki siyasi, ticari ve enerji ilişkilerinin gücünü yeniden teyit eden Başbakan Adil Abdül Mehdi ile bir araya geldi. İran cumhurbaşkanlığının resmi sayfası, Hasan Ruhani ve Irak Başbakanı Adil Abdül Mehdi’nin Basra ve Şamchah aracılığıyla Irak ile İran arasında bir demiryolunun açılmasını içeren iki ülke arasında beş mutabakat anlaşması imzaladığını yayınladı. Buna ek olarak iki ülke arasındaki tüccar ve sermayenin sıklığını kolaylaştırma ve petrol ve ticaret anlaşmaları imzalandı. Ruhani’nin ziyaretinin, özellikle enerji ithalatı alanında komşuyla olan ilişkileri sınırlandırmak için Bağdat üzerindeki Amerikan baskısı üzerine geldiğini belirtti. Bağdat’taki hükümet kendisini iki düşman müttefiki arasında sıkışmış buldu ve İran’a karşı yaptırımlar yürürlüğe girdiğinde ABD’den geçici bir muafiyet elde etmeyi başardı (<https://www.dw.com/ar/>). Abdül Mehdi’nin Kasım 2019’daki istifası ve Irak’ta ortaya çıkan geçiş dönemi, Suudi-Irak bağları için yeni bir belirsizlik dönemi açıyor. ABD’li yetkililer, üst düzey Suudiler ve Iraklılar arasında Körfez Araplarının

Irak hükümetiyle ilişkilerini güçlendirmede önemli olan resmi ziyaret alışverişlerini övdü. İki ülke arasındaki sınır geçişleri yeniden açıldı, ancak bugüne kadar Suudi Arabistan ve diğer KİK ülkeleri Irak'ı istikrara kavuşturmak için önemli yeni ekonomik veya güvenlik yardımı veya yeni borç tahliye girişimleri sunmadı. Suudi yetkililer uzun zamandır Irak'taki İran bağlantılı Şii milis gruplarının güçlendirilmesini kuşkuyla gördüler (Blanchard,2020: 37).

SONUÇ

Irak, Orta Doğuda farklı etnik ve mezhep gruplarından oluşan bir ülkedir. Bu ülke 1921'de kurulduktan sonra farklı iç problemlerle karşı karşıya kalmıştır. Bu problemlerden birisi de her zaman olduğu gibi mezhep konusu olmuştur. 2003'ten sonra Irak'ta Saddam'ın devrilmesi, bu ülkede yeni bir iç çatışmaya zemin hazırlamıştır. Bu iç çatışma, İran ve Suudi Arabistan'ın da müdahalesiyle yeni bir boyuta çevrilmiştir. Özellikle Maliki döneminde Şiiler daha da güçlenmiş ve İran'ın Irak üzerinde etkisi giderek artmıştır. Yeni Irak'ta üstün bir konuma sahip olan Şii gruplar, çoğunluğa sahip olduklarından dolayı siyasi güçten daha fazla pay almaya ve hükümette baskın grup olarak ülkede güvenlik ve istikrar sağlamaya çalışmışlardır. Sünni gruplar, Irak'ın yeni siyasi yapısındaki Şiilerin hâkim olmalarını ve kurumsallaşmasını önlemek için çeşitli araçların kullanılmasına karşı çıkmışlardır. Böylece, bölgesel aktörlerin amaç ve çıkarlarındaki çatışmalar ve farklılıklar Sünni ve Şii grupların uzlaşmalarını zorlaştırdı.

Suudi Arabistan, İran'ın Şii tehlikesi olarak gördüğü için kendi stratejisiyle İslam Devrimi'nin değerlerinin ve söyleminin İslam dünyası üzerindeki etkisini kontrol etmeye çalışmaktadır. Bu yüzden de Irak'taki siyasi süreçte yer almak istemelerinden dolayı, bazı radikal gruplara destek vererek İran'a karşı güç dengesi kurmak yönünde adımlar atmıştır. Bu iki bölgesel güçlerin 2003'ten sonra Irak'taki çıkar rekabetleri sonucunda Irak'ın iç ve dış politikasını olumsuz etkilemiştir. Nitekim bu iki ülkenin Irak'ın iç işlerine müdahale etmeleri de siyasi istikrarsızlığın artmasına neden olmuştur. Bu siyasi istikrarsızlığın ve otoritenin zayıf olmasının getirdiği sonuçlardan birisi, 2014 yılında IŞİD terör örgütü Irak'ın bir kısmını işgal etmesine yol açmıştır. O dönemde IŞİD'in Irak'ta güçlenmesinin karşısına geçilmesi için Şii merci Ayatullah Ali Sistani; cihat fetvasıyla IŞİD'le savaşmak üzere İran destekli, Haşd Elşabi güçleri kurulmuştur. Bu durumdan rahatsız olan Suudi Arabistan, İran'ın jeopolitik nüfuzunun önüne geçmek için bu defa ekonomik çatışmasını başlatarak yeni bir rekabet zemini hazırlamıştır. Bu iki ülkenin Irak'ta farklı alanlarda yürüttükleri çıkar rekabetleri, günümüze kadar devam ederek Irak'ın ekonomik, siyasi ve güvenlik istikrarsızlıklarına neden olmuştur.

KAYNAKÇA

- Afshon, Toraj., Abdolhossein, Allahkaram. (2018). Comparison and Conflict of US- Hashd al-Sha'bi Security Approach in Iraq; Procedure and Perspective, *Quarterly Studies of International Relations*, 11(42), ss.41-72.
- Akdoğan, İsmail. (2017). Gerilim ve Yumuşama Kıskaçında Suudi Arabistan-Irak İlişkileri, *Orta Doğu Analiz*, 9 (79), ss.55-57.
- Bade Ziyaret Liriyad.. Es-sadır Yutaliip Bidemiç El-Hşd Eş-Şabi Bi-kuvvat El-hukumiyye, 4 Ağustos 2017, DW, <https://www.dw.com/ar/>. (Erişim Tarihi:12.04.2020)
- Bayat, Mohsen., Taheri, Ebrahim., Zolfaghari, Mehdi. (2018). Explaining Relationship between Islamic Identity and Iran Security Policy with Documentary Analysis Method, *Journal of Strategic Research of Politics*, 6(54), ss.215-243.
- Blanchard, Christopher. (2020). Saudi Arabia: Background and U.S. Relations, Congressional Research Service, RL33533: Version 83.
- Chapman, Bert. (2011). *Geopolitics: A Guide to the Issues*, California: ABC-CLIO, LLC.
- Cigar, Norman. (2015). *Iraq's Shia Warlords And Their Militias: Political and Security Challenges and Options*, U.S. Army War College Press.
- Coicaud, Jean-Marc., Wheeler, Nicholas. (2008). Introduction: The Changing Ethics of Power Beyond Border, Jean-Marc Coicaud & Nicholas J. Wheeler (ed), *National Interest and International Solidarity: Particular and Universal Ethics in International Life*, United Nations University, Tokyo, ss.1-25.
- Cohen, Saul Bernard. (2015). *Geopolitics: The Geography of International Relations*, Maryland: Rowman & Littlefield.
- Çelikpala, Mitat. (2005). Geçmişten Günümüze Vazgeçilemeyen Kavram: Ulusal Çıkar, H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 23(1), ss.439-461.
- Definition of Geopolitics, Cambridge Dictionary, available at. (Erişim Tarihi:20.04.2020) <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/geopolitics>.
- Demmke, Christoph., Paulini, Maros., Autioniemi, Jari., Lenner, Florian. (2020). *The Effectiveness of Conflict of Interest Policies in the EU-Member States*, European Union: Brussels
- Deniz, Yıldırım. (2016). Ortadoğu'daki Çatışmalara Devletlerin ve Devlet Dışı Aktörlerin Etkileri, *Tesam Akademi Dergisi*, 3(1), ss.129-149.
- Doğan, Soner (2016). Düşmandan Piyon Devlete: İran'ın Irak'a Nüfuzu, İNSAMER, Araştırma 31.
- Dodds, Klaus., Kuus, Merje and Sharp, Joanne. (2013). Introduction: Geopolitics and its Critics, Klaus Dodds, Merje Kuus and Joanna Sharp. (eds). *The Ashgate Research Companion to Critical Geopolitics*, New York: Ashgate Publication.
- Duman, Bilgay (2017, Eylül-Ekim). İran'ın Irak Politikası ve Temel Dinamikler, *Orta Doğu Analiz*, 9(82), ss.59-61.
- Eisenstadt, Michael., Knights, Michael and Ahmed Ali. (2011). *Iran's Influence in Iraq: Countering Tehran's Whole-of-Government Approach*, Washington: Washington Institute for Near East Policy.
- Flint, Colin. (2006). Introduction to Geopolitics, New York: Taylor & Francis.
- Gasemi, M. A. (2010). Efficient Actors in Future Iraq: Interests and Scenarios, *Strategic Studies Quarterly*, 13(1), 48.
- Haddad, Fanar. (January 2016). *Shia-Centric State-Building and Sunni Rejection in Post 2003 Iraq*, Washington: Carnegie Endowment for International Peace.

- Hafeznia, M.R. (2006). *Principles and Concepts of Geopolitics*, Iran: Papoli Press.
- Hasan Al-Qarawee, Harith. (2014). *Iraq's Sectarian Crisis: A Legacy of Exclusion*, Washington: The Carnegie Middle East Center.
- Hedayeti Shahidani, Mehdi., Morady Kelardeh, Sajad. (2017). Explaining the Foreign Policy of Saudi Arabia vis-à-vis the Excommunicative Terrorism in Iraq and Syria, *Quarterly Political and International Scientific and Research*, 9(30), ss.89-134.
- Kalaycı, Rıdvan., Gürler, Recep Tayyip. (2014). Irak 2014, Muhittin Ataman ve Kemal İnât (Editörler), *Ortadoğu Yıllığı 2014*, Açılım Kitap, ss.11-37.
- Kalaycı, Rıdvan., Gürler, Recep Tayyip. (2015). Irak 2014, Muhittin Ataman ve Kemal İnât (Editörler), *Ortadoğu Yıllığı 2015*, Açılım Kitap, ss.29-57.
- Karakaya, İskender. (2020). Küresel Terörizmle Mücadele: Yerel, Bölgesel ve Küresel Güçlerin IŞİD ile Mücadele Politikaları, *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), ss.92-108.
- Khani, Mohammad Hasan. (2010). Ethics and Interest in International Relations, *Journal of Political Knowledge*, 6(1), ss.5-24.
- Knights, Michael., Malik, Hamdi and Aymenn Jawad Al-Tamimi. (2020). *Honored, not Contained the Future of Iraq's Popular Mobilization Forces*, Washington DC: The Washington Institute for Near East Policy.
- Kinninmont, Jane., Stansfield, Gareth. and Sirri, Omar. (July 2013). *Iraq on the International Stage*, London: Chatham House (The Royal Institute of International Affairs).
- Lanckester, Tim. (2007). Conflict of Interest: A Historical and Comparative Perspective, <https://www.google.com/>
- Lynch, Marc and Siddhartha Patel, David. (2019). Religion, Violence, and the State in Iraq, *The Project on Middle East Political Science (POMEPS) Studies* 35, Washington.
- Malmgren, Pippa. (2015). *Geopolitics for Investors*, New York: The CFA Institute Research Foundation.
- Mansour, Renad. (November 2018). Saudi Arabia's New Approach in Iraq, Center for Strategic & International Studies, Middle East program. www.csis.org/mideast. (Erişim Tarihi:02.04.2020)
- Meier, E.C., Rossmanith, R. & Schäfer, H.U.(eds.) (2005) *Wörterbuch zur Sicherheitspolitik: Deutschland in einem veränderten internationalen Umfeld*, 5th edn. E.S. Mittler, Hamburg.
- Metea, Ileana-Gentilia. (2020). National Interest, Terminology and Directions of Approach, *International Conference Knowledge-Based Organization Vol. XXVI, No 1. Romania* ss.75-79.
- Moradi Kelardeh, Sajad., Rouhi Dehbaneh, Majid., Simbar, Reza. (2017). Identity Ideas and Explaining Saudi Arabia's Foreign Policy about Iraq, *Quarterly Political Strategic Studies*, 6(21), ss.197-223.
- Moradi, Sajad., Simbar, Reza. (2017). Iraq's social gaps and its effects on Islamic Republic of Iran foreign policy with a Focus on the Crisis in 2014, *Journal of Political sociology of Islamic world*, 4(9), ss.29-52.
- Morady Kelardeh, S. (2017). Specify of Saudi Arabia's Foreign Policy toward Excommunicative Terrorism in Iraq and Syria, *Political International Researches Quarterly*, 9(30), ss.89-116.
- Niakoe, Seyyed Amir and Sotoudeh, Ali Asghar. (2016). The strategy of Saudi Arabia against the Islamic revolution in the civil wars of Syria and Iraq, *A Quarterly Scientific – Research Journal on Islamic Revolution*, 4(17), ss.95-110.
- Obaid, Nawaf & Cordesman, Anthony. (2005). Saudi Militants in Iraq: Assessment and Kingdom's Response, Center for Strategic and International Studies, <http://www.csis.org>. (Erişim Tarihi:09.04.2020)

- Omar, Muwafaq Adil. (2018). Suudi Arabistan-İran İlişkileri Bağlamında Ortadoğu'nun Güncel Sorunları, *ANKASAM/Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 2(1), ss.203-243.
- Özev, Muharrem Hilmi. (2016). İran-Suudi Arabistan İlişkileri, 1932-2014, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 66(1), ss.83-104.
- Öztürk, Hüseyin. (2016, Aralık). Suudi Arabistan'ın İran Politikasına Realist Teori Çerçevesinde Bir İnceleme, Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü.
- Öztürk, T. (2013). İşgalin 10. Yılında Irak: "ABD'nin Çekilmesi Sonrası Irak'ın Dâhili ve Harici Siyaseti", TASAM Stratejik Rapor NO: 49, 20.
- Peters, Anne. (2012). Conflict of interest as a cross-cutting problem of governance, Anne Peters and Lukas Handschin. (ed), *Conflict of Interest in Global, Public and Corporate Governance*, Cambridge University Press, Cambridge, ss.3-39.
- Rosenau, James. (1969). Intervention as a Scientific Concept, *The Journal of Conflict Resolution*, 13(2), ss.149-171.
- Sadeghy, Seyyed Shamsadin., Maraby, Mehry., Eksa, Narges. (2017). Islamic Republic of Iran and Iraq: The Landscape of Strategic Alliance, *International Relations Research*, 6(22), ss.129-162.
- Salehi, Javad., Razavi, Seyyed Kazem. (2017). National Interests in Theoretical Perspective, *Journal of Political and International Researches*, 8(30), ss.125-149.
- Sharifi Tarazkahi, Hosain., Piri, Heidar. (2013). The Vital National Interest in the Light of International Judicial Procedure (Jurisprudence), *Journal of Public Law Research*, 14(38), ss.9-37.
- Srour, Maged. (2018). How Did Saudi Arabia's Policy towards Iraq Change in the Past Few Months?, Euro-Gulf Information Centre. https://dfc81d0a-7e5a-4387-8fb9-37f328cfd34.filesusr.com/ugd/12afd7_a85a7988cd9441f1b334ca06fadecc75.pdf (Erişim Tarihi:13.04.2020)
- Şahin., Mehmet., Seyedi Asl, Seyedmohammad. (2020). İran Dış Politikasında Kamu Diplomasisinin Kullanımı, *Ortadoğu Etütleri*, 12(1), ss.154-181.
- Şahin, Mehmet ve Doğan, Hatice (2016). G-20'nin Arap Üyesi: Suudi Arabistan, *Akademik ORTA DOĞU*, 11(1), ss.29-57.
- Tamer, Cenk. (2016). Türkiye ve İran'ın Irak'ta Güç Tahkim Etme Çabası: Başika Örneği, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(6), ss.103-118.
- Tamer, Cenk. (2017). 2011 Sonrası İran'ın Irak Politikası, *ANKASAM/Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 1(2), ss.172-198.
- Torabi, M., Shirkhani, A., Hooseyni Kuhsari, R. (2015). Iraqi Shiites after 2003: Shia Position in Iraq's new Political Structure, Iran, Qom: Majma Al Dakaair Al Islamiyyah, 248.
- Tovy, Tal. (2015). *The Changing Nature of Geostrategy 1900–2000: The Evolution of a New Paradigm*, Alabama: Air University Press.
- Yıldız, Tunahan. (2019). Iraklılık Kimliği: Irak'ta Kimliğin Alternatif Tarihi, *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 6(1), ss.169-202.
- International Crisis Group. (22 May 2018). Saudi Arabia: Back to Baghdad, Middle East Report, N 186. https://www.bbc.com/arabic/middleeast/2016/08/160828_iraq_saudi_ambassador. (Erişim Tarihi:21.02.2020)
- https://arabic.sputniknews.com/arab_world/201907011042071453. (Erişim Tarihi:25.03.2020)

<https://www.aljazeera.net/news/arabic/2018/5/22/>. (Erişim Tarihi:15.03.2020)

<https://www.aljazeera.net/news/politics/2019/4/18/>. (Erişim Tarihi:26.02.2020)

<https://arabic.cnn.com/middle-east/2017/08/01/muqtada-al-sadr-visit-saudi-results>.

(Erişim Tarihi:09.03.2020)

<https://arabic.euronews.com/2019/10/03/iraq-all-you-need-to-know>. (Erişim Tarihi:05.03.2020).

، قارغلا يف تارهاظملا عفلاود ام <https://www.aljazeera.net/news/politics/2019/10/9/>

(Erişim Tarihi:04.03.202)

، ءيجيتارتسلا تاسار دلب يقارغلا زكفرملا ، ءيليلحت قرظن : 2019 قارغلا تاجاچتخا ، دمحم مشاه دلاخ <https://democraticac.de/?p=64017>. (Erişim Tarihi:20.03.2020)

، نيرهاضتملا قلتق قبساحمب مدوعو ديدجيتب عراشل ءئدعت لواحي يمظاكلا : قارغلا <https://www.alaraby.co.uk/>

(Erişim Tarihi:25.03.2020)

، 2003 ماع دعب بامرال قرهاظ ومن يف اهرثاؤ قارغلا رواج لودض عبل ءيسايسلا دودحل 2018 ، نوع دبع قوزرم دمحا ، مظاك داوج لالظ 72. ددعلا ، ءيفارغجل شوحبلا قلجم

، ناريا عم ذفانملا حتف ءداعل دادغب نم ارارق رظنتت ىلايد <https://www.shafaaq.com/ar/>. (Erişim Tarihi:18.03.2020)

، ناريا عم ءيدودح رباعم 7 قلاغى قارغلا <https://www.erenews.com/news/world/2270479>. (

(Erişim Tarihi:10.04.2020)

HAKİKAT GAZETESİNE GÖRE ESKİŞEHİR’DE KOLERA (1911-1912)***Cholera in Eskişehir According To Hakikat Newspaper (1911-1912)****Raziye ŞANAL¹****ÖZET**

Dünyanın pek çok yerinde ortaya çıkan salgın hastalıklar ciddi sonuçlara sebep olmuştur. Bunların en başında hastalık kaynaklı insan ölümleri, insanların hastalıktan kaçarak kurtulmak istemesi neticesinde boşalan nüfustan alınamayan vergiler gelmektedir. Salgını yaşayan devlet bu durumda maddi ve manevi türlü zararlar uğramıştır. Osmanlı Devleti de coğrafi konumu itibari ile dünyanın farklı yerlerinde zuhur eden salgın hastalıkların uğrak noktası konumuna gelmiştir. Buna ilave olarak diğer devletlerle yapmış olduğu savaş ve ticari ilişkiler de salgın hastalıkların bulaşma sebepleri arasında gösterilebilir. Salgın hastalıkların imparatorluğa giriş noktaları ve imparatorluk topraklarındaki seyir tarihleri birbirinden farklı olsa da doğurduğu sonuçlar aynı olmuştur. Ancak salgın hastalıklar devlet üzerinde her ne kadar olumsuzluk yaşatsa da bunlara karşı birtakım önlemler alınmış olması, devletin sağlık alanında özellikle kamu sağlığı konusunda birtakım yenilikleri de beraberinde getirmesi açısından belediyeleşme sürecinde devlete olumlu bir katkı sağladığı göz ardı edilmemelidir.

Salgın hastalıklar insana yalnızca insandan değil; hayvandan, topraktan, havadan ve en önemlisi de sudan geçerek bulaşmaktadır. Bulaşan bu hastalıklar toplu halde yaşayan insanlar arasında da kısa sürede pandemi hâline dönüşerek etki alanını genişletmiştir. Devletler sonuçları itibari ile genellikle toplu ölümlere sebep olan bu salgınları olabildiğince topraklarına bulaştırmamaya özen göstermiştir. Ancak gerek ülkeler arası ticaret gerekse savaşlar ya da göçler sebebiyle bunlara çok da engel olunduğu söylenemez. Osmanlı’nın son döneminde halkı bilgilendirmek amacı ile gerek devlete ait resmî gazete gerekse özelde pek çok gazete çıkarılmıştır. Bu gazetelerden birisi de Eskişehir’de basılan Hakikat gazetesidir. Söz konusu çalışma Hakikat gazetesinin bir yıllık haber başlıkları baz alınarak ve değerlendirilerek oluşturulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eskişehir, kolera, sıhhiye, tabip, salgın hastalık.

ABSTRACT

Epidemic diseases in many parts of the world have had serious consequences. The first of these is human deaths caused by the disease and the taxes that cannot be collected from the declining population as a result of peoples’s desire to escape from the disease. In this case, the state that experienced the epidemic suffered many damages both materially and spiritually. The Ottoman Empire has become a frequent destination for the diseases of various parts of the world due to its geographical location. In addition war and trade relations with other states can be shown among the causes of transmission of epidemic diseases. Although the entry points and dates of the epidemic diseases were different from each other, the consequences have been the same. However, although epidemic diseases have negative effects innovations in the field of health especially public health have made a positive contribution to the state in the municipalization process in terms.

Epidemic diseases are transmitted to humans not only through humans, but through animals, soils, air and most importantly through water. These infectious diseases have become pandemic in a short time among the people living collectively and their area of influence has expanded. Governments had been careful to prevent community from these epidemics which in turn often cause mass deaths,, as much as possible. However, it was not possible to prevent diseases due to trade, wars and migrations between countries. In order to inform the public in the last period of the Ottoman Empire, both the state-owned official newspaper and private many newspaper have been published. One of these newspaper is the Hakikat Newspaper published in Eskişehir. The study is created within the frame of the examination and evaluation of health news related to cholera according to the Hakikat Newspaper’s one- year headlines.

Keywords: Eskişehir, cholera, health, doctor, epidemic diseases.

EXTENDED ABSTRACT

Epidemics are as important as their political history in the past of governments. The economy, socio-cultural structure and population of a government with epidemics have been largely damaged. For the reason, it is necessary to think and evaluate the extent of epidemics in many ways. After the Ottoman Empire entered the stage of history, it succeeded in spreading its territory to three continents. During the reign of the Ottoman Empire, it had borders with many governments. Ottoman Empire faced with epidemic diseases as a result of business and economic activities, wars with other governments.

Many epidemic diseases such as plague, cholera, malaria and syphilis have been experienced since the ancient times in the world history. Governments have tried to prevent epidemics they experience by taking some precautions. Cholera epidemics were the leading diseases in the world in the 19th century. The cholera disease that the starting point of which is the Ganges River of India, was a disease that the 19th century Ottoman State also struggled with. The reason why cholera disease spread from India to many world countries in a short time was undoubtedly the development of transportation facilities.

The government has provided many public services to the public through the foundations it has built at different points of the empire since its founded. However, similar problems have been experienced in foundation institutions such as the disturbances in other institutions of the government in time. For this reason, a large part of the duty of provide continuance public services has been transferred to local municipalities. The responsibility of basic works such as cleaning of the neighborhoods, control of inns and bathhouses, control of vegetables and fruits in the marketplaces has been added to the municipalities.

The Ottoman Empire was not self-sufficient in the 19th century in matters such as health institutions, medical equipment and qualified health personnel. In order to prevent epidemics, some innovations were made in the imperial territories. About the innovation to be made, western states were applied for. Specialized healthcare professionals and doctors were brought from major countries such as France and England. The people working in the new hospitals did not hesitate to do some missionary activities. Their purpose was to increase their influence over the public.

The Ottoman people have shown a negative approach to doctors and medical treatments. It is not possible to say that the people who try to get rid of diseases with traditional methods instead of relying on medicine and doctors are successful in this regard. Instead of informing the doctors about their patients, they preferred to keep it private in their homes. Examples of this situation are common in Eskişehir District.

It has been observed that the municipal doctors and some quarantine officers in the Eskişehir District occasionally abused their duties. In such cases, there was no news reported by the central government in the newspaper about whether any punishment was imposed on those persons.

The quarantine method, which has been applied since II. Mahmud, is also seen in Eskişehir. However, passengers faced with some difficulties at the quarantine points where they were kept under surveillance. Foremost among these are, the current situation of the tents and the problems in food supply.

In Turkey many postgraduate thesis, research and survey works were made about epidemics. In addition, documents in the State Archives, official and private newspaper published during the period, health and medical journals published in certain periods are among the main sources for those who will conduct research on this subject.

GİRİŞ

Eskişehir, Hüdavendigar vilayetine bağlı Kütahya sancağının bir kazasıdır. (Hüdavendigar Vilayet Salnamesi, H. 1307/M.1890: 100) Söz konusu kazanın tarihsel süreçte pek çok salgın hastalığa maruz kaldığı aşikârdır. Nitekim kazadaki salgınların geçmişini 1890'lara kadar götürmek mümkündür. XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin pek çok bölgesinde görülen kolera salgını burada da etkili olmuş ve ciddi ölümlere sebebiyet vermiştir. Kazadaki kolera vakaları 1893 yılı Eylül'ünde görülmeye başlanmıştır. Devlet hastalığa karşı karantina önlemleri almış; hekim ve ilaçlar göndermişse de hastalığı önleme konusunda istenilen başarıya ulaşamamıştır. (Güneş ve Yakut, 2007: 144) Bu dönemde Eskişehir'e merkezi hükümet tarafından hastalığı incelemek adına Hıfzı Sıhha Umumi Müfettişi Mirliya Bonkofski Paşa maiyetinde Doktor Hasan Tevfik ve Simon Efendi gibi kişiler görevlendirilmiştir. (BOA; İ.HUS, 17/67, H. 1311/M. 1894) Kısa bir süre ardından Bonkofski Paşa'nın da bizzat bölgeye gönderilmesine karar verilmiştir. (BOA; İ.HUS,17/118, H. 1311/M. 1894) Ancak aynı tarihlerde İzmir bölgesinde de şiddetli salgınların görülmesi üzerine Bonkofski Paşa'nın kazaya görevlendirilmesi ertelenerek İzmir'de kalması daha uygun görülmüştür. (BOA; İ.HUS, 17/29, H.1311/M. 1894, BOA; Y.A.HUS, 312/86, H. 1312/M. 1895)

Halk arasında ölümlere neden olan salgın hastalıkların bu bölgede sıklıkla yaşanmasına sebep Eskişehir kazasının şimendifer merkezi olması gösterilebilir. Yine bölgenin coğrafi konumu ve diğer yerlere geçişte önemli bir kavşak noktasında bulunması halkın birtakım hastalıklara yakalanmasına neden olmuştur. Eskişehir'de hastalıkların birçok çeşidinin aynı zaman diliminde görülmesi, kaza halkının şimendiferlerle farklı yerlere gitmesi ve oralarla irtibat kurmasından kaynaklanmaktadır. Bu durumun önüne ancak kazanın medenileştirilmesi ve iyileştirilmesi sonucunda geçilebileceği, aksi durumda bölgenin hastalıktan kurtulamayacağına vurgu yapılmıştır. Eskişehir'de kolera dışında paçavra hastalığı olarak da bilinen yerel bir hastalık olan influenzanın kazada 15-20 yıldır hüküm sürdüğü görülmektedir. Hastalığın belirtilerinden biri olan mide bozulmasını kolera belirtisinden ayırmak oldukça zordur. Bu sebeple koleralı vukuatlar arasında influenzalıların da yer alması muhtemeldir. İnfluenza hastalarının çoğu hastalıktan kendi kişisel tedavileri ve özellikle sülfata aracılığıyla kurtulmuştur. (Hakikat, 12 Eylül 1911: 452)

Eskişehir'de 1911'de kolera hastalığı dışında sıtma, tifo ve kuş palazı gibi hastalıkların da var olduğu bilinmektedir. Mahalle arasındaki bataklıklardan dolayı sivrisineklerin yaydığı mikroplar ve bundan kaynaklanan sıtma hastalığından kurtuluşun bataklıkların kurutulması ile sağlanabileceğine vurgu yapılmışsa da belediye tarafından bu konuyla ilgili herhangi bir çalışma yapılmadığı haberlere yansımıştır. (Hakikat, 2 Mart 1911:72, 10 Mart 1911:103) Yine kazaya bağlı bir kasaba olan Aziziye'de belediye doktorunun olmaması sebebiyle insanların kuşpalazı hastalığından ölmeleri üzerine bu konuda hükümetten yardım talebinde bulunulmuştur. (Hakikat, 12 Nisan 1911: 195)

Eskişehir'de yaşanan kolera hastalığının, kazanın coğrafi konumu sebebiyle ülkenin pek çok yerine kısa sürede yayılabileceği öngörülmüştür. Ancak İstanbul'dan görevli doktorların gelişine kadar

hiçbir sıhhiyeye müracaat edilmemiş olması salgının köylere de taşındığı anlamına gelmektedir. Nitekim köy halkının kaza merkeziyle kurduğu temas neticesinde hastalık civar köylere de ulaşmıştır. (Hakikat, 19 Temmuz 1911: 359)

1. Kolera ve Osmanlı Devleti

Kolera kusma, ishal ve karın ağrısı gibi belirtilerle başlayan ve insan vücudunda kısa sürede su kaybına neden olan, kısa sürede önlenmediği takdirde de öldürücü bir etkiye sahip olan enfeksiyon hastalığıdır. Ilık ve nemli ortamlarda kolayca çoğalabilen kolera mikrobu çeşitli yollarla insanlara bulaşabilmektedir. Bunların başında şüphesiz su gelmektedir. Ayrıca mikroplu sularla yıkanan sebze ve meyve yoluyla da yayılabilen kolera mikrobu pis ortamların hastalığı olup bu mikroptan korunmanın en temel yolu da kişisel temizlikten geçmektedir. (Ayar, 2015: 79) İslamiyet'in en temel taşlarından biri olan şahsi temizlik ve bunun halk sağlığını korumadaki hizmetine dikkat edildiği takdirde kolera gibi salgın hastalıklara yakalanma ihtimalinin de ortadan kalkacağı aşikârdır. (Akalin, 1322: 237)

XIX. yüzyıl başlarında ortaya çıkan ve kısa sürede etki alanını genişleten kolera salgının merkezi Hindistan'daki Ganj Nehri olmuştur. Ticaret yolları ve hacılar aracılığıyla tüm dünyaya yayılan salgın sonucunda ciddi nüfus kayıpları yaşanmıştır. Dünya devletlerinin katıldığı uluslararası sağlık konferansları toplanarak hastalığın önüne geçilmeye çalışılsa da bunlar yeterli olmamış; salgın insanları öldürmeye devam etmiştir. Batılı devletler, bunun faturasını da Osmanlı Devleti'ne çıkararak bu durumdan çıkar sağlamaya çalışmışlardır. Söz konusu yüzyılda dış devlet baskısıyla halk sağlığı adına gerekli sıhhi tedbirleri almaya çalışan bir Osmanlı profili karşımıza çıkmaktadır. (Yıldız, 2014: 1-2)

Salgın hastalıkların tarihi de devletlerin tarihi kadar eskidir. Nitekim hastalıklarla insanoğluna el uzatan hekimler, insanlığın ilk dönemlerinde her coğrafyada o dönemin imkanları doğrultusunda tedaviler uygulayarak hastalıkların seyrini durdurmaya ve etkilerini hafifletmeye çalışma görevi üstlenmiştir. (Altıntaş, 2018: 21)

Osmanlı Devleti'nde devlet ve saray mensuplarının sağlık işlerini yürütme görevi de Hekimbaşılık kurumuna ait olmuştur. Devletin diğer kurumları gibi sağlık kurumlarının kökeninin de eskiye dayandığını söylemek mümkündür. Bazı yetki ve sorumlulukları değiştirilen, kendine has bir yapıya kavuşturulan Hekimbaşılık devletin sonuna kadar varlığını sürdürememiştir. (Bayat, 2017:1-9) Halk sağlığı görevini ise İslam'ın temel dayanağı olan vakıflar üstlenmiştir. Ancak Darüşşifa ve Bimarhane gibi vakıf yapılarının her yerde olmamasından dolayı bu kurumlar tüm ahaliyi kapsayacak hizmetler üretememiştir. (Yaşayanlar, 2017: 4) Buna rağmen söz konusu kurumların eğitim, sağlık gibi pek çok kamu görevinin bütününe kapsayacak derecede geniş bir yelpazeye sahip olduğunu imparatorluktan kalan sayısız vakıf eserine bakarak doğrulamak mümkündür.

İnsanlar salgın hastalıkların sebebini uzun bir süre ilahi sebeplerle açıklayarak yetinmiştir. Tanrı'nın bu hastalıkları insanlara bir ceza olarak verdiğini düşünen bir anlayış toplumların birçoğunda uzun

bir süre hüküm sürmüştür. (Kılıç, 2004: 44) İnsanların geçmiş dönemde hastalığı, mikrop kavramını bilmemesi, yapılmak istenen tedavilere karşı dini inançları doğrultusundaki geri duruşu sonucunda ulaşım ağının da etkisiyle salgınlar kısa sürede yayılarak kıtalar arası bir hale dönüşmüştür.

Osmanlı halkı, hastalık ve tıbbı karşı farklı dönemlerde farklı tepkiler vermiştir. Bunların başında kayıtsızlık, kadercilik, kötümserlik ve korku gelmektedir. (Shefer- Mossensohn, 2014: 274) Eskişehir kazasında da bu kaygıların örneklerine sıklıkla rastlanmıştır. Hastalarını doktorlara götürmek yerine çareyi büyücü ve hocalarda arayan, sonucunda ise hocaların ellerinde yok olup giden hastaların varlığı göze çarpmaktadır. (Hakikat, 31 Mart 1911: 174)

Osmanlı Devleti'nde salgın hastalıklara karşı uygulanan politikanın birinci basamağını tıbbiyenin açılması ve karantina teşkilatının kuruluşu oluşturmaktadır. (Başagaoglu, 2015: 153; Özdemir, 2010: 80) Özellikle II. Abdülhamid döneminde sağlık konusuna çok daha ehemmiyet verildiği görülmektedir. Devlet bu dönemde batının ileri sağlık tekniklerini yakından takip etmiş, bu yenilik ve gelişmelerin imparatorluk topraklarında uygulanması konusunda hiçbir özveriden kaçınmamıştır. (Karlıkaya, 2015: 40) Yeni açılan eğitim kurumları aracılığıyla sağlık konusunda alanında uzman personel yetiştirmek hedeflenmiş; modern ekipmanlarla donatılmış hastahaneler de imparatorluk coğrafyasının pek çok noktasında yerini almaya başlamıştır. (Akkaya, 2018: 311) Bunun dışında bulaşıcı hastalıklarla mücadelenin öğrenilmesi hususunda yurt dışına bilim insanları ve öğrenciler yollanmış; konularında uzman yabancı bilim insanları da imparatorluk topraklarına davet edilerek onlara ücret karşılığında birtakım görevler verilmiştir. (Karlıkaya, 2015: 40) Ancak salgın zamanlarında yurt dışından getirilen bu doktorların asıl amacı; maddi kazanç ve ülkelerinin imparatorluk üzerindeki nüfuzunu arttırmak olmuştur. (Ayar, 2015: 106)

Karantina uygulaması ile ülkeye dış ülkelere gelebilecek olası salgınlar önlenmek istenmiş; hastalıkların imparatorluk toprakları dışına sirayet etmemesi bu yolla engellenmeye çalışılmıştır. (Yıldırım, 1985: 1337) Karantina uygulamaları sırasında devlet ciddi tepkilerle karşı karşıya kalmıştır. Çünkü karantina sadece eşya ve mekanları dezenfekte etmekle sınırlı olmamıştır. Hastalıktan ölen kişilerin hekimler tarafından muayene edilmesi ve defnedilmesi konularında da birtakım kuralları beraberinde getirmiştir. Nitekim halk, ölen Müslüman kadınların erkek hekimler tarafından muayene edilmesine dinî inancı gereği tepki vermiştir. Hastalıktan ölen insanların kireçle gömülme zorunluluğuna da aynı şekilde karşı konulmak istenmiştir. (Yıldırım, 2014: 70) Halkın karantinaya karşı duruşuna diğer bir sebepten ticari kaygılar olmuştur. Bazı esnaf gruplarının satışları düşmüş; ticaret aksamış ve zaman zaman bazı temel ihtiyaç malzemelerinde kıtlık yaşanmıştır. (Yıldırım, 2014: 87) Anadolu'nun farklı coğrafyalarında bu sebeplerden dolayı isyanlar görülmüştür. Uygulama kısmında yeterli bilgi ve donanımına sahip personelin olmaması devleti sık sık yabancı ülkelere başvurmak mecburiyetinde bırakmıştır. Bu durum batılı güçlere imparatorluk üzerinde yapmak istedikleri baskıcı nüfuz fırsatını vermiştir.

XIX. yüzyıl basın yayın aracılığı ile halkı yaşanan salgınlardan haberdar etmenin hedeflendiği bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim bu sayede Anadolu topraklarında düşmana ve

salgına karşı iki cepheli verilen savaşları tarih sayfalarında ve Osmanlı basınında görmek mümkün olmuştur.

Ölümcül salgınların tarih yapan gücünü unutmak ya da görmezden gelmek büyük bir gaflettir. İnsan nüfusu çığ gibi büyüdükçe insanlar tarihin kaydettiğinden çok daha fazla mikrobu ve canavarı ayaklandırıp harekete geçiriyor. (Nikiforuk, 2016: 16) Bu açıdan salgın hastalıkların ciddiyetinin anlaşılmaması aslında büyük bir kitlesel yıkımın da doğuşunu beraberinde getirmiştir.

2. Hakikat Gazetesinden Eskişehir'deki Kolera Vakalarına Bakış

Hakikat gazetesinde kazanın kolerayla mücadelesini anlatan pek çok haber başlığı bulunmaktadır. Bunların başında yalnızca hamamlarda çamaşır yıkama geleneğinden vazgeçilmesinin tek başına yeterli olmayacağı gelmektedir. Bu noktada Sıhhiye komisyonuna şehri koruma konusunda epeyce iş düşmektedir. Ancak komisyon sağlık konusunda yetersiz kalmıştır. Yine görevli doktorların gerçek anlamda bir sıhhiye teftişinde bulunmayışları da önemli bir husustur. (Hakikat, 12 Mayıs 1911: 247)

Gazetede Sıhhiye Nezareti'nin kolera hakkındaki açıklamalarına yer verilmiştir. Buna göre; öncelikle ilk musabın bulunmasıyla hastalığın söndürülebileceği, musabların görevli hekimlerce ya da tecridhanelerde tedavi edilmesi, devletin kolera mağduru mahallelere her türlü maddi ve manevi imkânı sağlayacağı, çadır ve baraka teminin devletçe karşılanacağına vurgu yapılmıştır. (Hakikat, 7 Temmuz 1911: 339) Halkın koleradan kırılmasına rağmen tembel ve cahilce davranarak doktorlara haber vermemesi, tıp ilmine inanmaması, belediyenin görevleri konusundaki işlevsizliği ve sorumsuzluğu, kazadaki hastalığa rağmen lağımaların hâlâ açıkta bırakılması, özellikle hastalık zamanlarında tüketilmemesine dikkat edilmesi gereken çürük sebze ve meyvelerin satışının pazarlarda devam ediyor olması gazetede sıkça şikâyet edilen konular olmuştur. Bu dönemde kaza halkında musabların doktor tedavileriyle zehirlendirildiği anlayışı da hakimdir. Bu anlayışa sahip bir kesime de tıbbi ve tıbbın büyüklüğünü kabullendirmenin mümkün olmayacağı aşikârdır. (Hakikat, 10 Temmuz 1911: 342) Halkın hastalığa, tıbbı ve doktorlara karşı tutumunun yalnızca Eskişehir kazasına özgü olmadığı, aksine XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin farklı coğrafyalarında yaşanan kolera salgınlarına karşı halkın genel bir tutumu olduğunu söylemek mümkündür. Hatta bazı kazalarda doktorlara fiziksel saldırılarda bulunulmuştur. Saldırıları sonucunda hayatını kaybeden doktorlar olmuştur. Ayrıca karantina binalarına da ciddi zararlar verilmiştir.

Hükümet kolera konusunda eksik kalmıştır. Karantina, kordon veya bir miktar parayla kazaya doktorun gönderilmesi ile meselenin bitmediği, hükümetin bunları sık sık takip etmesi, tıbbi teçhizat ve ilacını da beraberinde göndermesi gerektiğine vurgu yapılmıştır. Hastaların gizlenmesi durumunda doktorun yalnızca hastalı evi kordon altına almasından başka bir şey yapamayacağı ve devamında da Anadolu'nun hastalıktan hiçbir şekilde kurtulamayacağı üzerinde durulmuştur. (Hakikat, 11 Ağustos 1911: 399) Halkın bu dönemde yaşadığı sefalet, zaruret ve haksızlıklar koleradan çok daha ağırdır. Bu sebeplerden dolayı da hastalığa çok önem verilmemiştir. (Hakikat,

16 Ağustos 1911: 405) Yine kazadaki beledi hizmetlerin, sokak aydınlatmalarının eksikliği gibi meseleler de gazetede sıklıkla dile getirilen konular arasındadır. Temizlik, iman gücü, İslamiyet gibi konuların önemine rağmen mahallelerin toz, pislik ve toprak içinde olduğu, sokak aralarına dökülen atıklardan dolayı insanların sokaklardan geçemediği görülmüştür. Özellikle Yeni Mahalle’de ikamet edenlerin çöplerini kapı önlerine dökmesi belediyenin ise bunu görmemesi, yağmurlu havalarda her yerin bataklık ve çamura dönmesi, çukurlarda biriken sulardan çıkan kurbağa sesleri, Yeni Mahalle’nin yakınındaki mezbanhanın birçok mahalle için ciddi bir mikrop barınağı olması, satılan kurtlu kiraz, ermemiş erik ve ham zerdalinin yasaklanması, ham yemişlerin kazaya girişinin yasaklanması gibi genel halk sağlığını ilgilendiren konularda belediyeye büyük sorumluluk düşmektedir. Ayrıca üretiminde hangi maddelerin kullanıldığı bilinmeyen gazoz, boyalı şurup ve limonata gibi içeceklerin satışının da yine belediyece yasaklanması gerekmektedir. (Hakikat, 17 Haziran 1912: 860) Ancak şikâyet edilen konularda belediyenin herhangi bir teşebbüste bulunmadığı anlaşılmaktadır.

Kazaya merkez tarafından gönderilen telgrafta bulaşık yerlerden çıkacak posta çantalarının katranlanması, gönderilecek paraların süblime ile yıkandıktan sonra sıkıca bağlanması, mektup ve gazetelerin tek tek kükürtlenmesi istenmiştir. (Hakikat, 4 Eylül 1911: 438) Ancak kolera önleme adına alınan bu kararın Eskişehir’de bu tarihlerde uygulanmadığı görülmektedir.

Gazetede Eskişehir Sıhhiye komisyonu azalarından Şimendifer Komiseri Ali Rıza Bey’in kolera hakkındaki fikirlerine de yer verilmiştir. Hastalıktan korunmak için nelere dikkat edilmesi gerektiğine vurgu yapan komiser; hane temizliği ve kişisel temizlik, bakır kapların kalaylatılması, evlerin kireçle badana yapılması, yastık, yorgan ve çarşafların her gün güneşte birkaç saat havalandırılması, abdesthanelere toz kireç dökülmesi, çöplerin günlük topluca bir yerde biriktirilerek belediye çöp arabalarına atılarak yerlerine toz kireç serpilmesi konularında halka temel uyarılarda bulunmuştur. (Hakikat, 21 Ağustos 1911: 414) Ayrıca yaklaşan Ramazan ayında halkın günahlarına tövbe ederek kolera illeti ile başa çıkabileceğini düşünmüştür. Koleranın mide ve bağırsak bozuk, temizliğine dikkat etmeyen, pis boğazlı insanlarda görülen bir hastalık olduğu, tükettiklerine dikkat eden insanlara hastalığın sirayet edemeyeceğine de değinen Ali Rıza Bey, maddi imkânı iyi olan insanların beden sağlıklarına fakirlere oranla daha dikkat ettiği, fakirlerin fikrini ve bedenini talihin önüne atarak sağlık konusuna çok fazla önem vermediklerini dile getirmiştir. Oruç zamanındaki açlığın birçok maraza karşı bir derman olduğu, kolera zamanlarında oruç sebebiyle uzun süre aç bırakılan midenin iftarda tıka basa doldurulmaması gerektiği, Ramazan sebebiyle şehre gelen hacgan efendilerden halk sağlığı konusunda insanlara öğütler vermeleri de ayrıca istenmiştir. (Hakikat, 21 Ağustos 1911: 415) Kolera bu dönemde sıtma ve tifo gibi yerli hastalıklar arasında yerini almıştır. Karşılarında onları durdurabilecek herhangi bir güç olmamasından dolayı söz konusu yerli hastalıkların tahribatı ve ilerlemesi hızlı olmuştur. İnsanoğlu adına bir fert bile ortada bırakmayacak güce sahip bu hastalıklara karşı halk ve hükümet birbirinden ümidini kestiği, hükümetin umursamaz tutumu gazetede iğneleyici bir üslupla dile getirilmiştir. (Hakikat, 26 Ağustos 1911: 421)

Sıhhiye Meclisi de hastalığa karşı bazı kararlar almıştır. Bu kararlar doğrultusunda her mahalde imam, muhtar ve birkaç akıllı kişiler komisyonu oluşturularak kendilerinden ülkedeki hastalık süresince oldukları yerlerde konferanslar düzenlemeleri, ilan dağıtmaları ve halkı salgın hastalık konusunda bilinçlendirmeleri istenmiştir. (Hakikat, 23 Temmuz 1911: 367) Ancak bu doğrultuda Eskişehir kazasında herhangi bir faaliyette bulunulmamıştır.

Kazada koleraya karşı alınan sıhhi tedbirlere ilaveten dinî açıdan da birtakım faaliyetler yapılmıştır. Nitekim toplu dualar edilerek salgın hastalıklara karşı Allah'tan yardım istenmiştir. Bu sebeple de Eskişehir Ak Camii'nde kolera illeti için üç gün hatim-i şerif okutulmuştur. (Hakikat, 10 Temmuz 1911: 343) Cuma namazından sonra koleranın sebepleri ve bundan kurtulmak adına alınması gereken önlemler hakkında Muhittin Celal Bey tarafından İttihat ve Terakki kulübünde ilmî bir konferans verilmiştir. (Hakikat, 17 Temmuz 1911: 355, 23 Temmuz 1911: 366) Farklı mücadele yolları ile kazanın salgın hastalıklardan bir an önce arındırılmak istendiği açıktır.

XIX. yüzyılda Osmanlı topraklarında koleranın yoğun bir şekilde yaşanması üzerine gazetede tabip yazılarına sıkça yer verilmiştir. Yazılarda; hastalığın geçmişinden başlanıp, bu süreçte halka ve hükümete ne gibi görevler düştüğü, insanın taharet görevi doğrultusunda yemekten önce ellerini su, sabun ile iyice yıkaması, abdesthaneden çıkıldığında hiçbir yere dokunulmaması, yemek pişirilen aletlerin temizliği gibi konular ve bunların din üzerinden tedbirlerle açıklandığı görülmektedir. İçeriği belli olmayan şerbet ve dondurmaların, ham ve çürük meyvelerin yenmemesi, ishal durumunda derhal doktora gidilmesi, içeceklerde kaynatılmış su kullanılması, taharete dikkat edildiği sürece Eskişehir halkının koleraya yakalanmasının mümkün olmayacağı, taharet için süblime, asit fenik, abdesthanelere kireç kaymağının dökülmesi gibi konularda halka birtakım tavsiyelerde bulunulmuştur. (Hakikat, 23 Temmuz 1911: 367)

Gazetenin ilk sayfasında Doktor Fransuva'nın koleraya dair görüşlerine yer verilmiştir. Musab olan evlerin kordona alınmasının tek başına yeterli olmayacağı, kapıdaki nöbetçilerin hastanın yakınlarıyla görüşmesine izin vermesinin altında yatan sebebin yalnızca iyilik yapma fikrinden kaynaklanması, hastalığa yakalanan kişinin evinin kordon altına alınma korkusuyla musablarını doktorlara haber vermemesinden dolayı hastanın ya hayatını kaybetmesi ya da mikrobu etrafına yayarak ölümlere neden olması dile getirilmiştir. (Hakikat, 4 Ağustos 1911: 385) Ayrıca Uşaki Doktor Rıza'nın kaleme aldığı kolera yazılarında da; başlangıç yeri Hindistan olan kolera illetinin dünya geneline dayanan ve insanlığı helak eden bir illet olduğu, eski dönemlerde kavimlerin bir yerden başka bir yere seyahat etmesi süresinin uzun olmasından ancak şimdilerde hızlı ulaşım sayesinde Hindistan'dan çıkan koleracı kişilerin hastalığı gittikleri her yere dışkı yolu ile taşıyarak hastalığın kısa sürede yayılmasına sebep olduklarına değinilmiştir. Yayılan mikoba karşı hıfzısıhaya dikkat edilmesi gerekmektedir. Hastalığın bulaşık ve yayılımını önlemek adına insanların yatakları, han, hamam gibi yerleri gözetim altında tutarak kontrol edilmesini sağlamanın önemine değinen doktor, halkın doktor tavsiyelerine inanmaması durumunda buralara birer memur görevlendirilmesi yapılmasının gerekliliği fakat bu durumun gerçekleşmesinin zor

olduğunu belirtmiştir. Doktorun söylediklerine inanılan evlerde koleranın ortaya çıkma oranın çok düşük olduğu, koleraya yakalanan kişilerde mide, bağırsak ağrıları, devam eden sancılar, gelen her sancıda lavaboya gitme ihtiyacının duyulması, kirli sarı suya benzeyen bir balgam ve salgı belirtilerinin görüleceği de doktorun görüşleri içerisinde. Belirtilerin akabinde hastada göz kararması, halsizlik, susuzluk, bir iki saat ya da birkaç gün içinde de ani bir ölümün gerçekleşeceği hastalığın seyri konusunda açıklanmıştır. (Hakikat, 15 Mayıs 1912: 809) Doktor Rıza bir başka yazısında koleraya yakalanan kişilerin çoğunun hastalığı sudan kaptıkları, buna sebep de çeşme sularına karışan lağımalar olduğuna değinmiştir. Kolera illeti sırasında çeşme sularının mutlaka kaynatılarak tüketilmesi, suların şehir veya köylerin dışında bulunan temiz su kaynaklarından taşınması, taşınan bu suların da 28 saat süresince kapalı kaplarda bekletildikten sonra tüketilmesinin doğruluğuna vurgu yapılmıştır. Yiyecek ürünlerini iyice temizleyip ateşten iyice geçirmeden tüketmemek gerektiği, tatlı su balıklarının, ham meyveleri, hamur işi tatlılarını, yeşil sebze ve salataları, çürük ve bozulmuş sebzeleri, kavun ve üzüm gibi ürünleri bu dönemde yemekten kaçınılması, kirli ellerle ağza dokunulmaması, kolera zamanında misafirliğe gitmemek ve eve misafir kabul etmemek konularında halka birtakım uyarılarda bulunulmuştur. Evlerin zemin katı duvar kenarlarına haftada 2- 3 defa kireç tozu serpilmesi, merdiven başlarına eczanelerde yaptırılmış süblime ya da asid boriki çukur bir kâseye koyarak orada tutmak, ayakkabıların çıkarılmasının ardından ellerin iyice yıkanarak havluya dokunulmaması, ev müsait ise oturma odasına girmeden önce dışarıdan geline kıyafetlerin bir başka odada çıkarılarak ev kıyafetlerinin giyilmesi gerektiğine değinilmiştir. Yatak odasında da şüpheli bir eşya var ise onun derhal yıkanması, sindirim bozukluğu ve nezle gibi bir rahatsızlık hissedildiğinde tedavi için zaman kaybetmeden doktora müracaat edilmesi, soğuk ve rutubetli yerlerden uzak durulmasına da dikkat çekilmiştir. Abdesthanelerde sürekli ağzı açık bir şişede asid fenik bulundurulması, buraların her gün bol su ile iyice yıkanmasının ardından kireç kaymağıyla asid fenikten uygun yerlere dökülmesi, abdesthane duvarlarının on günde bir kireçle badana yapılması, buraların gider yollarının açık tutulmaması, hastalık dönemlerinde mutfak temizliğine özellikle daha çok dikkat edilmesi ve bu temel kurallara uyulduğu takdirde Allah'ın izniyle insanların kolera iletine yakalanmayacağından ancak olası bir belirti durumunda vakit kaybetmeksizin doktorlara haber verilmesi, bunun ülke menfaati için oldukça önemli olduğunun akıllardan asla çıkarılmaması gerektiği zikredilmiştir. Yalnız bırakılan hastaların firarlarını kolaylaştırmak ya da o hastalarla temas etmek durumunun kişinin kendisinin ya da başkalarının hayatını da tehlikeye atacağından bu konuya özellikle dikkat edilmesi vurgulanmıştır. Hastalıklı kişilerin illaki öleceği algısının yanlışlığı, uygulanan tedavilerle kolera hastaların iyileştirilmeye çalışılacağı, aksi durumlarda da hasta kişinin beraberinde pek çok kişiyi de ölüme götürebileceğinden bahsedilmiştir. (Hakikat, 22 Mayıs 1912: 819) Doktor Rıza salgın hastalık kaynaklı günlük verilen rakamların sayıca yüksek olduğu, sıhhiye heyetlerinin bulaşıcı hastalıklara karşı yeteri kadar bilgi veriyor olmasına karşın halkın büyük çoğunluğunun bunları önemsememesi, insanların nasıl ki intihar etmesinin ve nefsi katletmesinin büyük bir günah olduğu bilinmekteyse bu tarz hastalıklara karşı da duyarsız davranmasının buna eş değer olduğu, hastalığın zayıf bedenli kişilere daha çabuk geldiği, kişide yorgunluk, üşüme, yenilen ve

içilenlere dikkat etmeyi, insanların oturup kalktıkları yeri bilmemeleri durumunda ise hastalığa tutulmanın kolaylaşacağına değinmiştir. Salgın hastalıkların insanlara ağız ve burun, tahrip olmuş ya da çıban halindeki cilt yoluyla geçtiğine, insan vücuduna bu kanallarla giren mikropların vücuttaki faydalı mikropları telef ederek vücuda yerleşmesi, vücutta kendine uygun bulduğu bir yer bulmasıyla kişiye hastalığı yaydığı üzerinde durulmuştur. Yazısının son bölümünde zatürre, verem, kolera, veba, kuduz, çiçek, karahumma, kazıklı humma, frengi, bel soğukluğu gibi bulaşıcı hastalıkları sıralamıştır. Bu mikropların her birinin farklı birer bulaşıcı oldukları, bunlardan humma hastalığının hastahane istatistikleri sonucunda ciddi bir boyuta ulaşmış olması, verem ve frengiye oranla çok şiddetli seyretmesi, genel nüfusa da büyük darbe vurması hasebiyle üzerinde durulması gereken bir nokta olduğuna vurgu yaparak tüm doktorları hayrete düşüren bu hastalığın daha ciddiye alınarak basit tedavi ve koruma yöntemlerini öğrenmenin zorunluluğuyla bilinmesinin gerekliliğine değinmiştir.(Hakikat, 3 Haziran 1912: 837)

Doktor Muhiddin Celal'in özellikle vurguladığı konu ise; toplumsal hastalıkların özünün sağlıklı vücut yapısının dengesinin değişmesi olayıdır. Vücut sağlığını koruma konusunda söylenenlere dikkat edilmediği sürece mevcut neslin mezarını yine o neslin kendi elleriyle kazacağı üzerinden halka birtakım telkinlerde bulunmuştur. İlk iş olarak kişisel sağlığı koruma yollarını öğrenmenin önemi, sağlığını seven bireylerin de kendilerini bulaşıcı hastalıklardan koruma bilincine sahip olacaklarına dikkat çekmiştir. (Hakikat, 20 Mayıs 1912: 816) Farklı doktorlarca kaleme alınan yazılardaki temel vurgu; halk bilinci, kişisel temizlik, doktorlara teslimiyet ve inanç, tıbbın uygulayacağı tedavilere güvenmektir. Tüketilen gıdalara dikkat edildiği ve sağlıklı vücut yapısının muhafaza edildiği müddetçe insanların salgın hastalıklara yakalanma ihtimali de bu oranda düşük olacaktır.

2.1 Hakikat Gazetesinden Halkın Hastalık Algısı

Halkın hastalık konusundaki cehaleti gazetede sıkça dile getirilen bir konu olmuştur. Hastalığa ve doktorlara inanmayan bir halk, doktorların verdiği ilaçların koleraya tutulan insanları zehirlediğine inanan bir çoğunluk ifade edilmektedir. Mahallelerin temizliği, çarşılardaki çürük meyvelerin nehre atıldığı, halkın kişisel temizliğine dikkat etmesi gerektiği, tahaffuz konusunda sıhhiye nezaretince çıkarılan kararların okunarak aile ve memleket sağlığı, geleceği konusunda daha bilinçli olunması yönünde halka birtakım uyarılarda bulunulmuştur. (Hakikat, 3 Temmuz 1911: 335) Yine ham ve çürük meyvelerin satılması, ev ve mahallelerde pek çok kolera taşıyan hastanın varlığına rağmen bu durumu kimsenin araştırmaması, doktorlara haber verildiği takdirde hastaların ilaçla tedavisinin mümkün olabildiği ancak doktorun verdiği ilaçları içmeyen bir kesim göze çarpmaktadır. Halkın bu tavrı neticesinde doktorların tüm bunlar karşısında yapabileceği fazla da bir şeyin kalmadığına vurgu yapılmıştır. (Hakikat, 4 Ağustos 1911: 385) Eskişehir'de üzerine düşen temel vazifeleri yerine getirmeyen bir halk profili göze çarpmaktadır.

Eskişehir halkına koleradan dolayı doktorların sözünü dinlemeyerek başkalarının laflarıyla hastalığa yakalananları kocakarı ilaçları ile iyileştirmeye çalışmanın yanlış bir yol olduğu, hastayı koleranın

değil insanın kendisinin öldürdüğü, bilinçsizce davranmak yerine doğru olanın hastayı doktora götürerek tedavi aramak olduğu konularında telkinlerde bulunulmuştur. (Hakikat, 4 Ağustos 1911: 387) Kolera hastalığı karşısında halkın endişe içerisinde olması da haberlere yansıyan konular arasındadır. Hastalıktan korunmanın en doğru yönteminin tıp ilminin tavsiyelerine uymak olduğu, endişeden vazgeçilerek hastalıktan korkulmaması gerektiği ifade edilmiştir. (Hakikat, 28 Ağustos 1911: 426) Ayrıca Türklerin meşhur içeceği olan ayranın tüketilmesi ile kolera hastalığına yakalanma ihtimalinin ortadan kalktığı inancı ve hastalığa yakalananların da sarımsaklı ayran sayesinde hastalıktan kurtuldukları (Hakikat, 1 Eylül 1911: 435) anlayışının ahalinin genelinde var olması yapılan uyarılara rağmen çarenin hala geleneksel yöntemlerde arandığını göstermesi açısından önemli bir örnektir.

2.2 Eskişehir Kazası'ndaki Musab ve Vefatlar

Karantina sözlük anlamı olarak yolcuların kontrol altında tutulma süresini ifade etmektedir. (Sarıyıldız, 2001: 463). Eskişehir'den İstanbul'a gidecek yolcuların karantinada tutuldukları yer ise Mekece istasyonu olmuştur. Karantina süresinin beş gün olduğu görülmektedir. (Hakikat, 17 Temmuz 1911: 355) Beş günlük karantina süresine hayvanlar da dahil edilmiştir. (Hakikat, 19 Temmuz 1911: 359) Bu durum Eskişehir'de söz konusu tarihlerde hayvanlar arasında da salgın hastalıkların yaşandığı fikrini düşündürmektedir.

Yolcuların karantina süresince birtakım sıkıntılar yaşamaları sebebiyle mebuslardan ve merkezi hükümetten bu konuda yardım talebinde bulunulmuştur. Ancak hükümetin kolerayı önleme konusundaki yetersizliği neticesinde insanlar Mekece karantinasında açlıkla mücadele etmiş, delik ve yırtık çadırlarda altlarında eski bir hasırla barınmış, yiyecek olarak bir kaşar peynir ya da yavan ekmekle bırakılmıştır. (Hakikat, 23 Temmuz 1911: 366) Bu durum Sıhhiye Nezaretince halkın ihtiyaçlarının devletçe karşılanması ve mağdur edilmemesi konusuyla ilgili alınan kararın uygulanmadığının açık bir göstergesidir.

Kolera kaynaklı ölümlerden sonra da hastalığın yayılmasını engellemek adına kişilerin ikamet ettikleri evler karantina altına alınmıştır. Eskişehir'de Karamalak oğlu zevcesi kadının eşi ve oğlu, Osman familyası ve Zavrak oğlu Hüseyin Ağa'nın ölümlerinin ardından yaşadıkları evlerin karantinaya alınması bu duruma örnek gösterilebilir. (Hakikat, 3 Temmuz 1911: 335)

Eskişehir'de kolera kaynaklı musab ve vefat sayıları yaz aylarında yoğun olmuştur. Bunun sebebi; normalinden fazla artan sıcaklık değerleridir. Özellikle Haziran ve Ağustos aylarındaki yüksek sıcaklıklar neticesinde vefat sayıları da artmıştır. Ancak belediye buna karşı herhangi bir önlem almamıştır. Bu sebeple hastalığın seyri süresinde kaza halkının birçok olumsuzlukla karşı karşıya kalması da kaçınılmaz olmuştur. (Hakikat, 28 Ağustos 1911: 427)

Haziran ayının başlarında kolera vakalarına rastlanılmazken 19- 22 Haziran'da on beş kişi hayatını kaybetmiştir. Ancak ölen kişilerin isimleri hakkında ayrıntılı bilgi verilmemiştir. Bazı cahil insanların musablarını sıhhiye heyetine haber vermemesinden dolayı kazada daha fazla musabın

tesbitinin yapılamadığı görülmektedir. Bu konuda halkın daha bilinçli olması gerektiğine ayrıca vurgu yapılmıştır. (Hakikat, 7 Temmuz 1911: 339) 24- 25 Haziran'da Kara Malaklarının Mehmed mahdumu Hasan'ın eşi, ağaç kıyıcılarının Halil adlı kişiler hastalığa yakalanmıştır. Tatar Osman'ın hanımı Marziye, Kocabaş oğlu Süleyman, Berber Sarı Ahmed'in hanımı, Şekerci Said Hanında bir çocuk, Demirakay'ın hanımı Şerife ise koleradan vefat edenler arasındadır. (Hakikat, 10 Temmuz 1911: 343) 26 Haziran'da koleradan üç musab daha hayatını kaybetmiştir. Ayrıca Şerafeddin, Markar ve Hasun Efendiler kazadaki kolera hastalığına tedbir almak için bölgeye gönderilecekleri haberiyle karşılaşmıştır. (Hakikat, 12 Temmuz 1911: 347) Ancak söz konusu kişilerin hangi sıfatla bölgeye gönderileceğine dair açıklama yapılmamıştır. Nitekim sonraki haber başlıklarında da bu kişilere dair herhangi bir bilgiyle karşılaşmamıştır. 28-29 Haziran'da koleralı üç musab vefat etmiştir. (Hakikat, 14 Temmuz 1911: 351) Haziran ayı içerisinde kazada kolera illetinden toplamda 212 insan vefat etmiştir. (Hakikat, 23 Temmuz 1911: 366)

27 Haziran- 5 Temmuz arasında ise Bozacı Arnavut Ali, Yumurtacı Hasköylü Mehmed, Kahveci Haralambo adlı kişiler hastalığa yakalanmıştır. Sivrihisarlı kadın, Musa oğlu Hasan Abdullah'ın hanımı Vesile, Değirmenci Hüseyin Çavuş, Bakırcı oğlu Ahmed mahdumu Abdurrahman, Settari oğlu mahdumu Hasan, Bardakçılı Ömer Çavuş oğlu Mustafa, Boşnak Ahmed Salih'in hanımı Zehra, And oğlu hanımı Raziye kadın, Kaprik oğlu Artin ise aynı tarihlerde vefat edenler arasındadır. (Hakikat, 19 Temmuz 1911: 359) 5- 7 Temmuz'da hayatını kaybeden beş kişinin isimleri ise açıkça belirtilmemiştir. (Hakikat, 21 Temmuz 1911: 363) Kazaya bağlı İhsaniye köyünde koleradan 152 kişi hayatını kaybetmiştir. Buna sebep köydeki memba suyu ve çeşmelerin yokluğu neticesinde hane içindeki kuyu sularının bozulup içilemeyecek bir hale gelmesi gösterilmiştir. (Hakikat, 23 Temmuz 1911: 366) 7-10 Temmuz'da kaza merkezinde dört kişi daha vefat etmiştir. Temmuz ayı sonlarına doğru Eskişehir ve civarında kolera şiddetinin azalması sebebiyle İnönü, Akşehir ve Polatlı'daki beş günlük karantina süresinin yirmi dört saate indirilmesi kararlaştırılmıştır. (Hakikat, 23 Temmuz 1911: 367, 26 Temmuz 1911: 371) 21- 22 Temmuz'da tespit edilen dört musabtan ikisi, 29- 30 Temmuz'da ise üç kişi vefat etmiştir. Ancak ölenler yine sayıca belirtilmiştir. (Hakikat, 31 Temmuz 1911: 379, 7 Ağustos 1911: 391)

2-3 Ağustos'ta ise koleradan sekiz kişi vefat etmiştir. Gazete aracılığıyla ölenlerin yakınlarına baş sağlığı dileklerinde bulunulmuştur. Vefatların içinden yalnızca Şamlızade mahdumu Hakkı Efendi ve bölük yüzbaşısı Hacı Lütfü Efendi'nin isimleri zikredilmiştir. (Hakikat, 4 Ağustos 1911: 387) Doktorlar yalnızca bir ölümden haberdar olmuş; diğerlerini ise öldükten sonra duymuştur. (Hakikat, 4 Ağustos 1911: 387) Bu durum kaza halkının hastalarını doktorlara haber vermek yerine evlerinde gizli tuttıkları fikrini bir kez daha doğrulamaktadır.

Kazanın en namuslu tacirlerinden ve Hamid-i Arif şirketinin en önemli isimlerinden biri olan Hamid Efendi 17 Ağustos'ta kolera hastalığına tutularak hayatını kaybetmiştir. Ölümünden dolayı duyulan üzüntü dile getirilerek yakınlarına gazete aracılığıyla baş sağlığı dilenmiştir. (Hakikat, 18 Ağustos 1911: 411) Eskişehir'de cuma günü Aşağı Mahallesi'nde koleradan ölen yedi kişinin

üçü aynı evde ikamet etmektedir. Mahallede kolera dışında sıtma ve tifo gibi hastalıklar da görülmüştür. Belediyenin buradaki görevini yerine getirmemesi üzerine mahallede yaşam oldukça zorlaşmıştır. Nitekim içme suları ile abdesthane lağımlarının ortaklığıyla sokaklarda biriken çamurların mikrop yuvasına dönüşmesi neticesinde mahallede ölümlerin yaşanması da son derece normal karşılanmalıdır. (Hakikat, 21 Ağustos 1911: 413-414) 14-15 Ağustos'ta Hacı Ali Bey Mahallesi'nde ikamet eden Raşid'in hanımı Ayşe koleraya yakalanmıştır. Aynı gün vefat eden kişi ise Yeni Mahalle'den Sebile kadındır. 15-16 Ağustos'ta Hoşnudiye Mahallesi'nden Mariam Zamgoçyan koleraya tutulmuştur. Vefat edenler ise; bir önceki günkü musab Ayşe kadınla Hamidiye Mahallesi'nden Mehmed validesi Hatice, Arifiye Mahallesi'nden Yadigâr oğlu hanımı Sofya'dır. Bu iki günlük haberden sonra birkaç gün musab ve vefat haberinin gelmemiş olması hastalığın şehri terk ettiği düşüncesini doğurmuştur. Böyle bir durum söz konusu ise de belediyenin bunu halka ilan etmesi gerektiği vurgulanmıştır. Ancak koleranın kazada hala devam ettiği gelen musab ve vefat sayılarından anlaşılmaktadır. Nitekim 16 Ağustos'ta Mariam Zamgoçyan adlı musabın vefatına ilaveten iki vefat daha yaşanmıştır. Bunlar; Edirne Mahallesi'nden Hamiyet kerimesi Fatma ile Mamure Mahallesi'nden Hasan oğlu Ahmed'dir. (Hakikat, 1 Eylül 1911: 435) 17- 20 Ağustos'ta Yeni Mahalle'den Tatar Abdurrahman, Murat Gazi'nin kızı Hacı Melek ve oğlu İzzettin, İstasyon civarında Musevi Sami kız ve marangoz Komik Usta, Hoşnudiye Mahallesi'nden Kalıpcı validesi, Akçağlan Mahallesi'nden Asiye'nin Hacı Mehmed'in hanımı Fatma adlı şahıslar vefat etmiştir. 21 Ağustos'ta ikisi yukarda beşi aşağıda olmak üzere yedi hane kordon altında kalmış olup diğerleri ortadan kaldırılmıştır. Ancak kordon altına alınan yer ismi belirtilmemiştir. (Hakikat, 4 Eylül 1911: 440) 21 Ağustos'ta kolera kaynaklı herhangi bir ölüm yaşanmazken; 22 Ağustos'ta Yeni Mahalle'den Mehmed'in hanımı Emine, Orta Mahalle'den Gani oğlu Ahmed, Hamidiye Mahallesi'nden Nezire'nin kızı Zehra, Hamidiye Mahallesi'nden Mehmed'in kızı Cemaziye yirmi dört saat içerisinde hayatını kaybetmiştir. (Hakikat, 6 Eylül 1911: 443) 23 Ağustos'ta; Hamidiye Mahallesi'nden Muttalibli Hoca'nın kızı Hatice, Hacı Ali Bey Mahallesi'nden Esad'ın hanımı Nuriye kadın bir gün sonra vefat etmiştir. 24 Ağustos'ta ise kazadan on beş cenaze çıkmış; bunlardan yalnızca üçü koleradan vefat etmiş, diğerleri eceliyle ölmüştür. Ancak her ne olursa olsun bu durumun incelenmesinin gerekliliğine değinilmiştir. Yine aynı gün kolera musabı Hoşnudiye Mahallesi'nden Acem oğlu Mardiros'tur. Ölen iki şahıs ise; Yeni Mahalle'den Tatar Hafız oğlu Seyyid Veli, İhsaniye Mahallesi'nden Recep oğlu Hüseyin'dir. 25 Ağustos'ta hangi fabrikada görev yaptığı zikredilmeyen Demirci Govris koleradan vefat etmiştir. (Hakikat, 8 Eylül 1911: 448) 26 Ağustos'ta Yeni Mahalle'den Hacı Ömer oğlu Hüseyin ve İbadullah validesi Ayşe vefat ederken Kangırı taburu ikinci Bölük Yüzbaşısı Kazım Efendi ise musab olmuştur. 27 Ağustos'taki Hacı Ali Bey Mahallesi'nden Albülhayr oğlu Abdülgani, Yeni Mahalle'den Tatar Hammal Hacı Ömer, Hamidiye Mahallesi'nden Abdülhakim validesi Fatma adlı musablar vefat etmiştir. 28 Ağustos'ta ise Hacı Ali Bey Mahallesi'nden Timur Kaya oğlu Ahmed de koleradan hayatını kaybetmiştir. (Hakikat, 11 Eylül 1911: 452) Koleradan vefat edenlerinin çoğu altmış yaş üstüdür. Buna örnek 27 Ağustos'ta ölen dört kişi verilebilir. (Hakikat, 12 Eylül 1911: 452)

29 Ağustos'ta tespit edilen üç musab yirmi dört saat içerisinde vefat etmiştir. Bunlar; Mamure Mahallesinden Seyidoğlu İdris ve Ali'nin hanımı Zeynep, Cünudiye Mahallesi'nden Zeybek Haliloğlu Ömer'dir. (Hakikat, 13 Eylül 1911: 456) 29-30 Ağustos'ta Yeni Mahalle'den Abdurrahman'ın kızı Zarife ve Dede Mahallesi'nden Manavların kızı Ayşe otuz yedi saat içerisinde ölmüştür. 1 Eylül'de Hacı Ali Bey Mahallesi'nden Tatar Mustafa oğlu Yahya yirmi dört saat içerisinde ölmüştür. (Hakikat, 15 Eylül 1911:459) 3-5 Eylül'de Hamidiye Mahallesi'nden Kırımlı Yunus ve Mehmed kızı Emine, Yeni Mahalle'den Tatar kızı Ayşe, Paşa Mahallesi'nden Akkanatoğlu Ali adlı şahıslar yirmi dört saat içerisinde vefat ederken; 7 Eylül'de Mamure Mahallesi'nden Kırımlı Habibullahoğlu Mehmed ve Fırıncı Gaffaroğlu Cafer, İhsaniye Mahallesi'nden Kalıpçı Hacı Mustafa vefat etmiştir. Ayrıca yirmi dört saat içinde koleralı üç musab da vefat etmiştir. Ancak isimleri belirtilmemiştir. 9 Eylül'de ise herhangi bir kolera vakası yaşanmamıştır. (Hakikat, 18 Eylül 1911: 463, 20 Eylül 1911: 467, 22 Eylül 1911: 472) 11- 18 Eylül'de ise dokuz kişi vefat etmiştir. Ancak ölenlerin isimleri ve nerede yaşadıkları belirtilmemiştir. (Hakikat, 3 Ekim 1911: 479) 22 Eylül'de musab ve vefat olayı yaşanmazken; 23 Eylül'de Yeni Mahalle'den Tatar Arif oğlu Mehmed Ağa hayatını kaybetmiştir. 24 Eylül'de kazada herhangi bir vaka görülmemiştir. (Hakikat, 10 Ekim 1911: 491) 25 Eylül'de ise; Paşa Mahallesi'nden Kel Hasan'ın hanımı Hanifeyle İstasyondan Demirci Haralanbo'nun vefatları görülmektedir. 26-29 Eylül'de kazada kolera vakası yaşanmamıştır. (Hakikat, 12 Ekim 1911: 496, 14 Ekim 1911:500) Sıcaklık değerlerinin düşmesiyle birlikte kazadaki kolera sayıları da düşüşe geçmiştir. Nitekim ekim ayından itibaren gazetede herhangi bir musab ya da vefat haberine rastlanmamıştır.

2.3 Kazanın Sağlık Muhafızları: Belediye Tabipleri

Eskişehir kazasında merkezi hükümet tarafından görevlendirilmiş pek çok belediye tabibinin varlığı önceki dönemlerden itibaren bilinmektedir. Şöyle ki; 1890-1891'de Tabib İbrahim Ethem Efendi göreve getirilmiştir. (HVS.; H. 1307: 115, HVS.; H. 1308: 402) 1892'de Tabib Marko Kemal Mizrahi Efendi belediye tabipliği yapmıştır. (HVS.; H. 1310: 184) 1893-1896'da Tabib İbrahim Ethem Efendi'ye tekrardan görev verilmiştir. (HVS.; H.1311:180, HVS.; H.1312 :245, HVS.; H.1313 :306, HVS.; H.1314 :238) 1897-1903'te ise Tabib Ahmed Efendi belediye dairesinde vazifelendirilmiştir. (HVS.; H.1315:227, HVS.; H.1316 :152, HVS.; H.1317 :195, HVS.; H.1318:198, HVS.; H.1319 :201, HVS.; H. 1320: 206, HVS.; H.1321:214) 1911'de ise belediye tabibi olarak İlyadis Efendi'nin adı geçmektedir. (BOA; DH. İD, 124/7, H.1329/M. 1911) Doktorların görev süreleri değişkenlik gösterse de merkezi hükümetin kazayı özellikle salgın zamanlarında doktorsuz bırakmadığını söylemek mümkündür.

Kaymakamlık müracaatı başvurusunun olumlu sonuçlanması ile 1911'de Sıhhiye Nezareti tarafından kazaya iki büyük kolera tabibi gönderilmiş olup bunların isimleri zikredilmemiştir. (Hakikat, 10 Temmuz 1911: 343) Ancak ileri tarihli haberlerde kolera tabibi olarak Şerafeddin Bey'in (Hakikat, 7 Ağustos 1911: 391; Hakikat 14 Ağustos 1911: 403) adının sıklıkla geçiyor olması bu iki görevli tabipten birisinin kendisi olduğunu düşündürmüştür.

Şehre gelen doktorlar kolera hakkında raporlar hazırlamıştır. Uygulamaya konulan bu raporların amacı; kaza halkına hastalıkla ilgili birtakım sağlık tedbirleri getirmektir. Bu tedbirler içerisinde ölenlerin cenazelerinin yıkanması için iki gassal tayini, Porsuk Nehri’nde çamaşır yıkama ve balık avlamanın yasaklanması, yoksul hanelere devlet tarafından yeniden sıhhi abdesthane inşası, mahalle sıbyan mekteplerinin kapatılması, lokanta, han, hamam, kahvehane gibi umumi yerlerin ciddi bir sağlık kontrolünden geçirilerek teftiş edilmesi, kasaplardaki etlerin tel dolaplarda saklanması, çürük meyvelerin tüketilmemesi ve pazarlarda satışının yasaklanması yer almaktadır. (Hakikat, 19 Temmuz 1911: 359) Tedbirler yalnızca kaza merkeziyle sınırlandırılmamış; Eskişehir’e yakın köylere de uygulanmak istenmiştir. Bu doğrultuda köy kahvehanelerinin denetimi dahi hekimler tarafından yapılmıştır. Hekimler kendilerine verilen fermanla köy halkını bilgilendirmeye çalışmıştır. Ancak insanların herhangi bir ağrı şikayetiyle doktorlara başvurmaları durumunda kendilerine tedavi amaçlı verilen ilaçların ölüme sebebiyet verdiği anlayışı ne yazık ki köy halkı için de geçerlidir. (Hakikat, 18 Ağustos 1911: 411) Bu zihniyetin devamında kolera mikrobunun çok daha öldürücü sonuçları ile karşı karşıya kalınmıştır.

Belediye doktorlarının zaman zaman görev ihlallerinde bulunduğu görülmüştür. Buna örnek kolera hastalığına tutulmuş Hacı Ali Bey Mahallesi’nde ikamet eden Esad Ağa’nın başından geçenler verilebilir. Esad Ağa’nın hanımının 19 Ağustos’ta vefat etmesi üzerine görevli belediye doktoru gönülsüz bir şekilde eve gelmiş ve koleradan ölüm ibaresini koyarak yaşadıkları evi kordon altına almıştır. Evde yalnız yaşayan 60 yaşındaki Esad Efendi ise 21 Ağustos’ta hastalanmış, akrabası Kanlıpınarlı Hacı Osman Efendi adamcağızın parasız muayenesi için belediyeye müracaat etmiştir. Nitekim belediye reisi tarafından belediye doktoruna tedavi için görevlendirme yazısı yazılmıştır. Ancak doktor hastayı tedavi etmek yerine verilen yazıyı yırtarak hastaya bakmayı reddetmiştir. Akabinde hasta adam 22 Ağustos’ta acılar içinde hayatını kaybetmiştir. Komşuları da Esad Efendi’nin bu acılı feryatlarına şahit olmuştur. 23 Ağustos’ta tekrar belediyeye giden Hacı Osman Efendi’nin sesine yine cevap vermeyen doktor mahalleye dahi gelmemiştir. Saat sekizde gelen dezenfeksiyonlarla cenazenin yıkanması ve defnetme işlemleri tamamlanmıştır. Gazete aracılığıyla doktorun bu davranışının cinayetten bir farkının olmadığı dile getirilmiştir. Ayrıca belediye reisini dinlemeyerek kendisine verilen göreve riayet etmeyen bu sağlık personelinin cezalandırılması konusuna belediye kaymakamının dikkati çekilmek istenmiştir. (Hakikat, 14 Eylül 1911: 456) Nitekim Hacı Osman Efendi’nin şikâyeti hükümet tarafından ciddiye alınarak doktor hakkında yasal takip başlatılmıştır. (Hakikat, 15 Eylül 1911: 458-459) İlerleyen süreçte belediye doktoruna ne gibi bir ceza uygulandığına dair herhangi bir haber başlığına rastlanılmamış olması doktorun hükümetçe cezalandırılmadığı fikrini düşündürmektedir.

Merkezi hükümet tarafından kazaya doktorların yanı sıra karantina memurları da görevlendirilmiştir. Bu memurların da zaman zaman görev dışı işlere karıştığı görülmektedir. Buna örnek yumurta ve şeker arabası ile Aziziye’den Refahiye köyüne gitmek üzere yola koyulan yumurtacı Kadri adlı şahsın başından geçen olayı vermek mümkündür. Kadri Bey, Aziziyeli Mehmed Efendi tarafından durdurularak altı mermili bir tabanca ile tehdit edilmiştir. Yumurtacı, birkaç okka şekerle adamın

elinden zorla kurtulabilmiştir. Olayın ardından yapılan araştırmada yumurtacı adamı tehdit eden kişinin bölge haydutu olmadığı aksine devlet görevlisi bir karantina muhafızı olduğu tespit edilmiştir. (Hakikat, 4 Ağustos 1911: 386) Karantina muhafızının bu olayı ne sebeple gerçekleştirdiğine ve kendisine nasıl bir ceza verildiğine dair gazetede herhangi bir açıklamaya rastlanmamıştır.

Kazadaki koleranın son durumuyla ilgili açıklama yapma görevi belediye doktorlarına aittir. Gazete aracılığıyla Eskişehir’de ayda 2.000 kuruştan fazla para alan belediye doktorundan sıhhat-i umumiye ve vazifesi adına konuyla ilgili detaylı bilgi vermesi istenmiştir. (Hakikat, 12 Eylül 1911: 452) Ancak söz konusu doktorun konuya dair herhangi bir teşebbüste bulunmadığı görülmektedir. Özellikle son zamanlarda kendisi ile ilgili şikayetlerin ardı arkasının kesilmediği belediye doktorundan halkın memnuniyetsizliği de söz konusudur. Bu sağlık personelinen en kısa sürede kurtulabilmek adına elden dua etmekten başka bir şeyin gelmeyeceğine dikkat çekilerek, halkın yapacağı dualarla doktorun kazadan bir an önce gönderilmesi arzu edilmiştir. (Hakikat, 10 Haziran 1912: 848) Halkın salgınlara ve doktorlardan gördüğü kötü muameleye karşı sürekli olarak Allah’tan yardım istediği görülmektedir.

Doktor İstavraki, şehrin uzman ve becerikli doktorlarından sayılmaktadır. 22 senedir Eskişehir’de görev yapan doktorun bir daha dönmek üzere şehirden ayrılacağı haberi halk arasında duyulmuş ve bu durum beraberinde gazeteye haber olarak yansımıştır. (Hakikat, 14 Eylül 1911: 455) Doktorun hangi sebeple kazadan ayrılacağına dair herhangi bir açıklama yapılmamıştır. İstavraki, görev yaptığı süre zarfında bilgi ve tecrübesini çoğaltmak adına Paris hastahanelerine birkaç kez ziyarette bulunmuştur. (Hakikat, 1 Ocak 1912: 621) Doktorun Paris yolculuğu ve gözlemlerine dair bilgilere gazetede yer verilmemiştir. Eskişehir’de uzun yıllar görev yapan doktor, bir süre sonra eczacı Cemendis ile kazadan firar etmiştir. Doktorun hangi sebeple bunu yaptığına dair açıklamada bulunmayan gazete, doktoru vatan haini olarak görenlerin fikirlerine katıldığını beyan ederek habere son vermiştir. (Hakikat, 10 Haziran 1912: 848) Doktor Bebis ve arkadaşları ise İstavrakiyle Cemendis’in kendilerine verilen vatan hizmetini yerine getirmek yerine kazadan firar etmelerinden duydukları üzüntüyü gazete aracılığıyla dile getirmiştir. Nitekim firar konusunun açığa çıkarılmasında Doktor Bebis, Eczacı Kırkor ve Artin Rapik Efendilerin katkıları büyük olmuştur. Haberde Bebis Efendi’nin kendisine verilen görevi namusuyla gayret ve dikkatle yerine getirdiğini açıklamadaki amacı ise; kaçak arkadaşlarının firarlarından dolayı pişmanlık duymalarına vesile olabilmektir. (Hakikat, 24 Haziran 1912: 871) Ancak söz konusu firariler hakkında ilerleyen tarihlerde haber yapılmamış olması bu konuyla ilgili herhangi bir netice alınmadığı fikrini düşündürmektedir.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin yaşadığı salgın yalnızca kolera olmamıştır. Sonuçları onun kadar ağır olan frengi, sıtma, tifüs, cüzzam ve çiçek gibi bulaşıcı hastalıklar da yaşanmıştır. Hastalıkların yalnızca insanlara özgü olmadığını söylemek mümkündür. Hayvanlarda da ölümcül sonuçlar doğuran kıl kurdu, şap ve sığır vebaları görülmüştür. Geçimini tarım ve hayvancılıkla sağlayan halk bu durum sonucunda ekonomik açıdan sıkıntılı dönemler geçirmiştir.

Eskişehir kazasının incelenen döneminde salgının seyrini etkileyen pek çok husus vardır. Bunların başında belediyenin üzerine düşenleri tam olarak yapmaması, insanların doktorlara, tıbbı ve tedaviye karşı olumsuz yaklaşımları gelmektedir. Eskişehir'in konumu itibarıyla Anadolu'nun ortasında yer alması ve şimendifer merkezi olması sonucunda yaşanan hareketlilik de bu hususlara dahil edilebilir. Eskişehir'e şimendiferle gelenlerin farklı hastalıkları kazaya, buradan da başka yerlere taşımış olmaları muhtemeldir. Tüm bunlara rağmen tıp ilmine inanan, doktor tedavi ve tavsiyelerine özen gösteren bir halk bilinciyle hareket edilmiş olunsaydı, hastalıktan yaşanan insan kayıpları bu oranda daha az görülebilirdi. Bu noktadan hareketle kaza halkı ve belediyenin sorumluluklarını yetirme konusunda yetersiz kaldığını söylemek mümkündür.

Eskişehir kazası özellikle salgın dönemlerinde doktorsuz bırakılmamıştır. Ancak doktorların hastaları tedavi sürecinde hangi ilaçları ne şekilde uyguladıkları ve merkezi hükümetin kendilerine ne gibi bir tıbbi teçhizat sağladığı konusunda gazete haberlerinden çıkarım yapmak mümkün olmamıştır.

Kazada artan sıcaklık değerlerine bağlı olarak musab ve vefat sayıları yaz aylarında daha yoğun olmuştur. Vefatlardaki oran Yeni Mahalle'de daha yüksek olmuştur. Bu duruma Yeni Mahalle'nin fiziki şartlarının diğer mahallelere oranla daha kötü olması ve mahalledeki mezbahe sebep olarak gösterilebilir.

Dünya devletleri XIV. ve XV. yüzyılda veba, XIX. yüzyılda kolera, XX. yüzyılda domuz gribi gibi büyük salgın hastalıklar yaşamıştır. Nitekim çok eski zamanlardan beri varlığı bilinen salgın hastalık gerçeği devletlerin siyasi tarihi kadar üzerinde durulması ve incelenmesi gereken bir konudur. Yaşadığı yerin ekonomisi ve nüfusuna ciddi darbeler vuran salgınlar günümüz insanının da mücadele ettiği bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülkeler; karantina önlemleri, aşı uygulamaları, kent giriş- çıkışlarındaki denetlemeler ve sokağa çıkma yasakları ile salgının seyrini kontrol etmeye çalışmaktadır. Günümüz insanın salgın hastalık konusunda eskiye oranla daha bilinçli olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca kitle iletişim araçları ve teknoloji bu konuda insanlığa büyük bir avantaj da sağlamaktadır. İnsanlar böylelikle uzak coğrafyalarda yaşanan olaylar hakkında kısa sürede haberdar olabilmektedir. Ancak toplumların bir kısmında hâlâ var olan bilinçsizlik neticesinde insanların salgın hastalıklarla imtihanı da devam edecek gibi görünmektedir. Nitekim içinde bulunduğumuz Covid-19 pandemi süreci de insanların gelişmiş

kitle iletişim araçları ve teknoloji ile yaşıyor olmasına rağmen tedbirlere uyulması konusunda hâlâ ciddi sıkıntılar yaşadığını göstermektedir. Bu durum tıpkı geçmişteki gibi salgını yaşayan dünya ülkelerine ekonomik ve sosyal anlamda ağır darbeler vurmaya devam edecektir. Salgının seyrinin yavaşlatılabilmesi ve durdurulabilmesi adına alınan önlemlere olabildiğince uymaya ve uymayanları da uyarmaya çalışmak tüm insanlar için görev kabul edilmelidir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA); İ.HUS, 17/67, H. 1311/ M. 1894.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA); İ.HUS,17/118. H. 1311/ M. 1894.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA); İ.HUS, 17/29, H.1311/ M. 1894.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA); Y.A.HUS, 312/86, H. 1312/ M. 1895.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA); DH. İD, 124/7, H.1329/ M. 1911.

Vilayet Salnameleri

Hüdavendigar Vilayet Salnamesi (HVS); H. 1307, H. 1308, H.1310, H.1311, H.1312, H.1313, H.1314, H.1315, H.1316, H. 1317, H. 1318, H. 1319, H. 1320, H. 1321.

Tıp Salnameleri

Akalın Besim Ömer (1322). Nevsal-i Afiyet Salname-i Tıbbi, Dördüncü Kitap, İstanbul: Matbaa-i Ahmed İhsan.

Kitap, Makale ve Tezler

Eskişehir’de Bir Dönemin Aynası Hakikat Gazetesi (1911-1912) Çevrimyazı, Türk Dünyası Vakfı Yayınları, Eskişehir 2014.

Akkaya, S. N. (2018). *Taşra Mektupları Işığında II. Abdülhamid Döneminde Toplumsal Hayat*, İstanbul: Kitabevi.

Altıntaş, A. (2018). *Osmanlı Tıbbında Sağlıklı Yaşam*, İstanbul: Yediveren.

Ayar, Mesut. (2015). ‘ XIX. Asırda Osmanlı Devleti’nde Kolera Salgınları’, Osmanlı’da Salgın Hastalıklarla Mücadele(Edt. İbrahim Başağaoğlu, Ahmet Uçar, Osman Doğan), İstanbul: Çamlıca, s. 79-108.

Başağaoğlu, I. (2015). ‘ XX. Asrın Başlarında Sinop’ta Görülen Bulaşıcı Hastalıklar’, Osmanlı’da Salgın Hastalıklarla Mücadele(Edt. İbrahim Başağaoğlu, Ahmet Uçar, Osman Doğan), İstanbul: Çamlıca, s. 151-161.

Bayat, A. H. (2017). *Osmanlı Devleti’nde Hekimbaşılık Kurumu ve Hekimbashılar*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.

Erler, M. Y. (2002). ‘ XIX. Yüzyıldaki Bazı Doğal Afetler ve Osmanlı Yönetimi’, Türkler, C. 13, Ankara: Yeni Türkiye, s. 762-770.

Güneş, İ. Kemal Yakut. (2007). *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Eskişehir (1840-1923)*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Karlıkaya, E. (2015). Osmanlı Devleti’nin Sağlığa ve Tıbbı Verdiği Ehemmiyet’, Osmanlı’da Salgın Hastalıklarla Mücadele (Edt. İbrahim Başağaoğlu, Ahmet Uçar, Osman Doğan), İstanbul: Çamlıca, s. 13-41.

Kılıç, O. (2004). *Genel Hatlarıyla Dünyada ve Osmanlı Devleti’nde Salgın Hastalıklar*. Elâzığ: Fırat Üniversitesi Rektörlüğü Orta Doğu Araştırmaları Merkezi.

Nikiforuk, A. (2016). *Mahşerin Dördüncü Atlısı Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi*. Çev. Selahattin Erkanlı, İstanbul: İletişim.

Özdemir, H. (2010). *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914- 1918*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

- Shefer, M.- Mossensohn. (2014). *Osmanlı Tıbbı Tedavi ve Kurumlar 1500- 1700*. Çev. Bülent Üçpınar, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Unat, E. K. (1975). *Bulaşıcı Hastalıklarla Savaş ve İslam Dini*. İstanbul: Fatih.
- Yaşayanlar, İ. (2017). ‘*Osmanlı Devleti’nde Kamu Sağlığının Kurumsallaşmasında Koleranın Etkisi*’, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı. Edt. Burcu Kurt- İsmail Yaşayanlar, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt, s. 2-24.
- Yıldırım, N. (1985), ‘Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Koruyucu Sağlık Uygulamaları’, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi. C. 5, İstanbul: İletişim, s. 1320-1338.
- _____. (2014), ‘*Karantina İstemezük*’ Osmanlı Coğrafyasında Karantina Uygulamalarına İsyenlar: 14. Yüzyıldan Cumhuriyet’e Hastalıklar Hastaneler Kurumlar. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt, s. 70-88.
- Yıldız, F. (2014). *19. Yüzyıl’da Anadolu’da Salgın Hastalıklar (Veba, Kolera, Çiçek, Sıtma) ve Salgın Hastalıklarla Mücadele Yöntemleri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.

CUMHURİYET DÖNEMİ (1930-1940) KÜLTÜR POLİTİKALARININ ANADOLU MEDENİYETLERİ MÜZESİNE OLAN ETKİSİ*

The Effects of Cultural Policies on the Museum of Anatolian Civilizations in the Republican Period (1930- 1940)

Alper BAKICI¹

ÖZET

Yüzyıllar boyunca farklı kültürlerin etkileşimine sahne olmuş, birçok medeniyete ev sahipliği yapmış bir şehir olan Ankara, Kurtuluş Savaşı döneminde millî mücadelenin merkezi konumunda yer almış, başkent olduktan sonra ise gerek çok uluslu yapıdaki imparatorluktan ulus-devlete geçiş sürecinde; gerekse de bu değişime paralel olarak gelişen farklı kültürel değişimlere ev sahipliği yapmıştır. Bu çalışmada 1930-1940 yılları arasında erken Cumhuriyet döneminde yapılan kültür politikalarının gerek toplumsal gerekse de politik izdüşümleri yolu ile sanatın ve özelde Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nin kuruluş safhasında yaşanan değişim ve bu değişimlerin müzeye olan etkileri incelenmiştir. Osmanlı Ankara'sında Mahmut Paşa Bedesteni olarak işlev gösteren yapının ilerleyen süreçte nasıl müzeye dönüştüğü ve müzede sergilenen Anadolu'nun kadim kültürlerine ait eserlerin özelde ise Hitit eserlerinin estetik kaygının yanı sıra, ulus devlet inşa sürecinde Anadolu coğrafyasındaki millî kimliği meşrulaştırıcı etkisi hakkında bir yorum yapılmaya çalışılmıştır. Bu yazıda, Cumhuriyetin ilanı ile birlikte Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde başlatılan kültür reformu ve o dönemde ilgi gören Eti-Sümer Kültürü Tezi ile Güneş Dil Teorisi düşüncelerinin uygulanabilirliği ve bu düşüncelerin Anadolu Medeniyetleri Müzesine olan etkisi üzerine bir bağ kurulmaya çalışılmıştır. Müzenin ulaşılabilirliği, çevre ile olan ilişkisi ve Ankara tarihindeki önemi konusunda ise; Türk modernleşmesi, “büyük”, “küçük” toplum olgusu ve kültür taşıyıcılığı ile sanatçı- alıcı ilişkisi konusunda bir çıkarımda bulunulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ulus-Devlet, Türk Tarih Tezi, Kültürel dönüşüm, Sanatsal değişim, Ankara.

ABSTRACT

Ankara, being the centre of the Turkish War of Independence in the transition of a multinational empire to a nation-state, hosted several civilizations and witnessed interaction of different cultures as well as their development processes throughout centuries. In this study, the social and political footprints of the cultural policies executed during the early Republican Period in 1930-1940 as well as the effects of these changes on art and the Museum of Anatolian Civilizations during its establishment have been assessed. How the structure, which functions as the Bazaar of Mahmut Pasha in Ottoman Ankara, became a museum in the process in addition to the aesthetic concerns of the works of the ancient cultures of Anatolia exhibited in the museum and especially the Hittite works in the process of nation state building, a comment was made about the legitimizing effect of national identity in Anatolian geography. This study deals with a possible correlation of the cultural reform performed under the leadership of Gazi Mustafa Kemal Atatürk with the applicability of the “Hittite-Sumerian Culture Thesis” along with “The Sun Language Theory” – popular at that time – as well as their effects on the Museum of Anatolian Civilizations Museum. Moreover, the approachability of the museum, its relations with its vicinity and its significance in the history of Ankara as well as the modernization of Turkey, the phenomenon of “great” and “small” community, cultural contacts and the artist- recipient relationship have been implicated.

Keywords: Nation-state, Turkish History Thesis, Cultural transition, Artistic change, Ankara.

EXTENDED ABSTRACT

Ankara, being the centre of the Turkish War of Independence in the transition of a multinational empire to a nation-state, hosted several civilizations and witnessed interaction of different cultures as well as their development processes throughout centuries. In this study, the social and political footprints of the cultural policies executed during the early Republican Period in 1930-1940 as well as the effects of these changes on art and the Museum of Anatolian Civilizations during its establishment have been assessed.

This study deals with a possible correlation of the cultural reform performed under the leadership of Gazi Mustafa Kemal Atatürk with the applicability of the “Hittite-Sumerian Culture Thesis” along with “The Sun Language Theory” – popular at that time – as well as their effects on the Museum of Anatolian Civilizations Museum. Moreover, the approachability of the museum, its relations with its vicinity and its significance in the history of Ankara as well as the modernization of Turkey, the phenomenon of “great” and “small” community, cultural contacts and the artist-recipient relationship have been implicated.

In general, the social and political projections of the cultural policies made in the early republican period between 1930 and 1940 were examined and the effect of the social and political practices experienced during the establishment phase of the Museum of Anatolian Civilizations in particular was examined. The main objective of the study is to evaluate how political events during the early republican period affected cultural reforms and how they shaped the functioning of art institutions.

The changing political atmosphere brought with it changes in institutions, cultural and social changes followed each other with the transition from Turkish quarries to public house, from Central Asia thesis to Sumerian and Hittite-based Anatolian thesis. The 1930s, the years before the establishment of the Museum of Anatolian Civilizations, were a period when this idea sprouted in Turkey. Art cannot isolate itself from social events and, given the relationship between art and philosophy, Mahmut Pasha’s Bedesten has changed in line with this idea.

It was concluded that the Turkish history thesis, which also marked the political atmosphere of that period, had an important influence on the development of the Museum of Anatolian Civilizations as a symbol architecture. The 2 early republican period addressed in Flesh-Sumerian culture, based in the Turkish history Thesis, which declared the newly independent country, yet the nation-state in the process of transition to Western imperialist thoughtful, was a reaction against the notion, but other than that both national identity and the impact that has validator in the Anatolian region inferred it was a possessive.

Based on the fact that art cannot isolate itself from the political and social changes, it has been observed that the Museum of Anatolian Civilizations has been affected by this change in architectural terms, in terms of the way it displays and in terms of the choice of collection.

When the relation of the Museum of Anatolian Civilizations with space and environment is examined, it is concluded that the relationship between artist and recipient cannot be examined independently of the cultural structure, recipient education and teaching phenomena, and that the interpretation will be incomplete. The museum, located in Altındağ, Ankara, has a broad-based relationship with the environment and its place in Ankara’s history.

The museum, located in Altındağ, Ankara, has a broad-based relationship with the environment and its place in Ankara’s history. It can be stated that art and culture areas are not given enough importance in the society, deficiencies in the education system, income distribution inequality. In addition to this, the problem of “large” and “small” cultural carriers, which are mentioned in the study, can also be addressed based on the phenomenon of organic society.

The preservation of art and cultural institutions in Turkey, it can be transmitted to future generations, to be able to cater to all segments of society and the community in terms of Arts and culture affirm the perspective of the social sciences with an interdisciplinary understanding in a way that serves the whole of all branches of the work, in this way, cultural, social and political events by considering it from an analytical perspective it may be suggested that one could investigate.

GİRİŞ

17. yüzyılda Ankara gerek bölgesel olarak gerekse de uluslararası pazarlarda sof üretiminin yapıldığı bir şehirdir ve Osmanlı Ankara'sında Mahmut Paşa Bedesteni olarak bilinen yapı o dönem şehrin ticaret merkezi konumundadır. Yapı uzun süre Ankara'da sof, yün ve tiftik ticaretinin merkezi olmuş, bununla birlikte yanında yer alan Kurşunlu Han konaklama amacıyla işlev görmüştür. Ankara'nın kültürel hayatı ile ilgili en eski bilgiler 16. ve 17. Yüzyıl'a aittir. Osmanlı döneminde sof ticaretinin Ankara merkezli yapılması ve tiftik keçisinin önemli bir ürün olması sebebiyle Halep'ten gelen malların İstanbul üzerinden Avrupa'ya geçmesinde Ankara transit bir öneme sahiptir. 1539 yılında Ankara'ya gelen Michele Membre, Ankara'yı sof yapılan yer olarak tanımlar. 1555'te Ankara'dan geçen Ogier Ghiselin de Busbecq, uzun tüylü tiftik keçilerini anlatır ve bunların tüylerinin iplik haline getirilişini açıklar. Hans Dernschwam ise sof üretimi sırasında dokunan kumaşlarının güzelliğinden söz etmektedir.

Zamanla baş gösteren ekonomik sıkıntılar ve Celali isyanları şehrin ticaretine zarar vermiş, şehir zamanla eski konumunu ve ticari önemini yitirmiştir. 1881 yılında çıkan yangınla harap hale gelen Mahmut Paşa Bedesteni, Kurtuluş Savaşı'nın en önemli zamanlarında Sakarya Meydan Muharebesinin yapıldığı bir dönemde önce Akkale olarak isimlendirilen kale burcunda "Asar-ı Atika Müzesi" ismi ile daha sonrasında ise "Eti Müzesi", "Ankara Arkeoloji Müzesi" ve "Anadolu Medeniyetleri Müzesi" adı altında işlevini sürdürmüştür. Erken Cumhuriyet döneminin belirlemiş olduğu kültür politikaları ile günümüze kadar işlevini devam ettiren yapı, o dönem kültür hayatında ilgi gören "Türk Tarih Tezi" ve "Güneş Dil Teorisi" ile Anadolu'nun kadim kültürleri aracılığı ile ulus- devletin, coğrafyayı meşrulaştırılma sürecinde önemli roller oynamıştır.

19.yüzyıla kadar aralıklarla yapılan reform hareketlerine sahne olan Osmanlı İmparatorluğu çok uluslu kozmopolit yapısı ile klasik tarım toplumunun değerlerine dayalı üretimin hâkim olduğu bir şehir devleti sistemi üzerine şekillenmekteydi. Özellikle 17.Yüzyılda baş gösteren askeri yenilgiler sonrası İmparatorluk, Avrupa merkezli olarak yeniliklere girildi. Yapılan yenilikler ordunun modernizasyonu ile sınırlı kaldı. Fakat değişen ticaret yolları, alınan yenilgiler ve Avrupa'da yaşanan Reform hareketleri ile deniz aşırı coğrafi keşifler, Osmanlı İmparatorluğunu çok daha geniş şekillerde reform yapmaya yöneltti. Özellikle 19.yüzyılda İmparatorluk çehresini tamamen Batıya çevirerek belli başlı ıslahat hareketlerine girişti. Bu döneme Mustafa Reşit Paşa'nın Gülhane Parkı'nda halka açık olarak ilan ettiği Gülhane Hatt-ı Şerifi adı verilen "Tanzimat" dönemi adı verildi. İmparatorluğun yıkılışına kadar devam eden toplumsal, siyasi ve kültürel değişimlere gidildi. Tanzimat döneminden beri memleketimizin en önemli meselesi Batılılaşma hareketlerinin ne şekilde uygulanacağı fikridir.

"Atatürk'ü başarıya götüren iki mühim sebep vardır. Bunlardan birisi onun Şark ve Garp kültürleri karşısında sarıh ve kesin kanaate sahip olması, ikincisi de elde ettiği bu sarsılmaz inancını radikal bir metotla gerçekleştirmiş olmasıdır. Atatürk tarihten aldığı il hamlarla Türk

milletinin maddi ve bilhassa manevi sahada Garplılaştırılmasının bir zaruret olduğunu anlamış ve bunun ise ancak radikal icraatla gerçekleştirilebileceğini düşünerek ona göre hareket etmiş ve böylece başarıya ulaşmıştır” (Akurgal, 1998:70).

Kurtuluş Savaşının başarıyla sonuçlanmasından sonra Atatürk Anadolu insanını ümmet bilincinden millet bilincine ve kültür birliğine sokmak için çeşitli çareler aradı. Osmanlı İmparatorluğu’nun çok uluslu kozmopolit yapısı içerisinde farklı milletler ve cemiyetler kendi kültür dairelerini oluşturmuşlardı. Bu kültür dairelerinin kendi aralarında geçişkenliği olmakla birlikte kültürel bir birlikten söz etmek zordu. Klasik Osmanlı kültürü ilerleyen zaman zarfında sarsılmış, Tanzimat ile başlayan Batılılaşma hareketleri ise isteneni tam olarak verememişti. Babiali bürokrasisinin ortaya koyduğu yenileşme hareketleri ile farklı cemiyetlerin kültür bileşenleri ikircikli bir yapı oluşturuyordu. Alafranga ve alaturka hayat şartlarının iç içe olduğu bir yaşam düzeni ortaya çıktı. Tanzimat’ın ilk dönem sanatçıları bu konuyu eleştiren eserler ortaya koydular.

Kurtuluş Savaşının başarıyla sonuçlanmasından sonra toplumsal düzlemde hızlı bir yenileşme hareketine girildi. Uzun zaman devam savaşlar ve ekonomik sıkıntılar sebebiyle nüfus oranı azalmıştı. Okur yazar oranı sınırlı, modern anlamda işlenebilir zirai toprak kısıtlı, sanayileşme ise yok denecek kadar azdı. Bu nedenle devlet eliyle kalkınmaya öncelik verildi. Çok uluslu yapıdan ulus devlet anlayışına evrilen genç Cumhuriyet ulus devlet inşa etme sürecinde geçmişe ait olan antikiteye, arkeolojiye, mimariye ve tarih yazıcılığına özellikle önem verdi. Bunun sebebi kültür ve sanat politikalarının milletlerin inşa sürecine yaptıkları etki ve o dönem dünyada cereyan eden politik meselelerdi. Balkan Savaşları ve 1.Dünya Savaşından kalma acı tecrübeler, emperyalist düşünceye karşı verilen mücadeleler, 1920’lerin sonlarına doğru Avrupa’da baş gösteren faşist hareketler, Sovyet yayılcılığı ve 1929 Bunalımı olarak bilinen ekonomik sıkıntılar sebebiyle, Batılı önyargıları yıkmak, Anadolu’yu bir Türk vatanı yapmak ve kültürel hakimiyet kurabilmek için kültürel alanda yeni arayışlara girişildi. Bunun sonucu olarak yeni bir tarih tezi anlayışı ortaya çıktı.

Bu çalışmada genel olarak 1930-1940 yıllarını arasında erken Cumhuriyet döneminde yapılan kültür politikalarının gerek toplumsal gerekse de politik izdüşümleri incelenerek, sanatın özelde ise Anadolu Medeniyetler Müzesi’nin kuruluş safhasında yaşanan toplumsal ve politik uygulamaların, müzenin kuruluşuna olan etkisi irdelenecektir. Çalışmanın asıl hedefi erken Cumhuriyet döneminde yaşanan politik olayların kültür reformlarını nasıl etkilediği ve sanat kurumlarının işleyişini ne yönde şekil aldığı üzerine bir değerlendirmede bulunmaktadır.

1. Mahmut Paşa Bedesteni

Kültür varlıklarının toplandığı, korunduğu ve sergilendiği kuruluşlar olarak müzelerin ve müzecilik anlayışının geçmişi oldukça eskilere dayanmaktadır. Müzeler, sanat eserlerini ve doğadaki nesneleri toplayarak, toplumun kültürel ve eğitsel bilgi birikimine katkı sağlamayı

amaçlayan, eserleri inceleyen, koruyan ve bu şekilde sergileyen kurumlardır. “Müzelerin amacı ise doğada bulunan varlıklarla, insan zekâsı ve beğenisinin ürünü olan eserleri, tarihi gelişme çizgisi içerisinde düzenleyerek göstermek ve gelecek kuşaklara en iyi biçimde aktarmak şeklinde açıklanabilir” (Batur, 1983:1472).

Osmanlı Ankara’sında Mahmut Paşa Bedesteni olarak işlev gören, bugünkü ismi ile “Anadolu Medeniyetleri Müzesi” olan müze, bugün Ankara Altındağ’da Hisar olarak bilinen yerde faaliyet göstermektedir. Müze, Ankara Kalesinin dış duvarının güney doğu yanında, iki Osmanlı yapısı olan Mahmut Paşa Bedesteni ile Kurşunlu Han’dan oluşmaktadır. Mahmut Paşa Bedesteni, II. Mehmed (Fatih)’in baş vezirlerinden Mahmut Paşa tarafından 1464 – 1471 yılları arasında yaptırılmıştır. Kurşunlu Han ise yine daha sonra baş vezir olan Mehmed Paşa’nın eseridir. Yerli Ankara taşı, koyu kırmızı andezitten yapılmış olmaları bakımından Kale ve diğer anıtsal eski yapılarla da uyum gösteren yalın ve etkileyici iki yapıdır. Ankara iklim koşulları itibarıyla, karasal iklimin yaşandığı bir şehirdir ve coğrafya mimari yapının şekillenmesinde büyük çapta etkili olmuştur. 1648 yılı Şubat ayında Ankara’ya gelen Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi’nin 2.cildinde değinmiş olduğu Ankara’nın mimari özellikleri ile ilgili okuyucusuna şu bilgileri aktarmaktadır: “Bu şehirde asla kiremit örtülü yapı yoktur. Hepsi amberli temiz toprak ile örtülmüş aydınlık hanelerdir. Bütün haneleri kerpiç ile olduğundan Ankara kerpici meşhurdur ki sanki çok sert taştır” (Evliyâ, 2012:524).

“Planı klasik tipte olan yapı, üstü 10 kubbe ile örtülü dikdörtgen orta mekân ile bunu çevreleyen 104 dükkanlı arastadan meydana gelmiştir. Kurşunlu Han’ın planı ise klasik Osmanlı tarzındandır. Orta avlu ve revak sırası ile bunları çeviren iki kat ve odalardan oluşmaktadır. Zemin katta 30 oda yer alır. Bodrum katta L şeklinde ahır bulunmaktadır” (Toklu, 1991:58). Bedesten, ortada, uzunlamasına dikdörtgen planlı, duvarları taştan, üst örtüsü kurşun, içten tuğla örgülü on kubbe ile örtülü bir yapıdır. Duvarlar, iki sıra taş, bir sıra tuğla örgülüdür. Bedesten’e doğuda iki uçta birer, kuzeyde ortada bir ve batıda bir kapıyla girilir.

“Mahmut Paşa Bedesteni ve Kurşunlu Han, Mustafa Kemal Atatürk’ün cumhuriyet ile temelini attığı kültür-sanat fikrine hizmet etmek için Millî Eğitim Bakanlığınca satın alınmış ve çok harap bir durumda iken onarılarak müze haline getirilmiştir. Kuruluşundaki resmi adı “Âsar-ı Âtîka Müzesi” iken Bedestene geçince Arkeoloji Müzesi olarak değiştirilmiş, 1968 yılına kadar bu ismi taşımıştır. Ayrıca ilk kez Hitit eserlerini toplu olarak tanıtılması bakımından, belki de resmileşmeyen ismi ile Hitit (Eti) Müzesi olarak tanınmaktadır” (Bayburtluoğlu, 1991:96).

1.1. Ankara’nın Tarihi ve Mahmut Paşa Bedesteninin Kent ile İlişkisi

Ankara kelimesinin etimolojisi hakkında Evliyâ Çelebi Seyahatnâmede şu bilgileri verir: “Evvela İran ülkesi tarihlerinde, bu kaleninüzümü çok bol olduğundan Acem diyarında bu kaleye Engüriyye derler. Rum Kayseri zamanında yedi sene her gün kırkar bin ırgat ameleler işleyip beher gün kırkar bin adama kırkar ceviz ve birer ekmek parçası ile işletip Ankariyye yani

zorlama, yani ucuz işçilik ile tamamladığı için Ankariyye Kalesi derler” (Evliyâ, 2012:519). Ankara etimolojisi hakkında bir başka görüş, Frigya Kralı Midas’ın bir gemi çapası bularak bir kent kurdurduğu ve kentin adını da gemi çapası anlamına gelen Anker koydurduğu şeklindedir. Bir başka düşünceye göre ise Ankara ismi Yunanca koruk manasına gelen “Aghuridha” veya hıyar anlamına gelen “Anguri” kelimelerinden gelmektedir.

“Remzi Oğuz Arık, Ankara Kalesi’nde yaptığı kazılarda Neolitik döneme ait bir taş balta bulmuştur. Neolitik dönem öncesine ait bulgular ise Ankara’nın binlerce yıl öncesinde de insanların yaşadığı bir bölge olduğunu göstermektedir” (Aydın, 2005:39). Anadolu’da ilk hâkimiyet kuran kavmin M.Ö. 2000 ile 1750 yılları arasına tarihlenen Asur Ticaret Kolonileri olduğu kabul edilmektedir, dolayısıyla bu dönem de Ankara Asur Ticaret Kolonileri’nin egemenliğindedir. Asurlardan sonra Ankara M.Ö. 1750-1200 yılları arasında Hitit İmparatorluğu’nun egemenliği altına girmiştir.

Ankara Hitit İmparatorluğu’nun M.Ö 1200’lerde yıkılmasından sonra M.Ö. 7. ve 8. yüzyıllarda Friglerin egemenliğine girmiştir. Roma İmparatorluğu M.Ö. 189’da düzenlemiş olduğu seferlerin sonucunda, Galatları mağlup ederek Anadolu’yu egemenliği altına almıştır. Bu dönemden itibaren Ankara, Roma İmparatorluğu’nun bir kenti haline gelmiştir. Günümüze kadar ayakta kalan Ankara Kalesi’nin ilk olarak Galatlar döneminde inşa edildiği tahmin edilmektedir. M.Ö. 25’te Roma İmparatoru olan Augustus, Anadolu’daki idari sıkıntıları gidermek için Orta Anadolu’nun büyük bir kısmını kapsayan Galatia Eyaleti’ni kurmuş ve Ankara şehri de M.Ö. 22’den itibaren bu eyaletin başkenti olmuştur. Bu dönemde Ankara’da Augustus Tapınağı inşa edilmiş ve tapınağın önüne İmparator Augustus’un metninin yazılı olduğu bir anıt dikilmiştir.

Ankara’da ki Roma egemenliği, Roma İmparatorluğunun M.Ö 395 yılında Doğu ve Batı Roma olarak ayrıldığı döneme kadar devam etmiştir. Bu dönemde tiyatro, Augustus Tapınağı, Roma Hamamı, Julianus Sütunu, Roma Yolu gibi eserler inşa edilmiştir. Roma İmparatorluğu’nun M.S. 395’de Doğu ve Batı Roma olarak ikiye ayrılması sonucu Ankara, daha sonra adı Bizans İmparatorluğu olacak olan Doğu Roma İmparatorluğu’nun egemenliğine girmiştir. 11. Yüzyılda Selçuklu İmparatorluğu’nun egemenliğine kadar Ankara Bizans İmparatorluğu hâkimiyetinde kalmıştır. 654 yılında Ankara Araplar tarafından ilk kez kuşatılmıştır ve Arap saldırıları yaklaşık iki yüzyıl sürmüştür. Ankara, yaklaşık iki yıl süren bir kuşatma sonucu ilk defa 1073’te Danişmendliler’in eline geçmiştir. Haçlı Seferleri sırasında 1101’de Ankara yeniden Haçlıların eline geçmiş, ancak 1127 yılında Türkler yeniden Ankara’yı ele geçirmişlerdir. 1155’te Selçuklular yönetimine giren Ankara, 1304’te İlhanlılar hâkimiyetine girmiştir.

Ankara’nın Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyetine girişi ise, 1362 yılında I. Murat Hüdavendigâr döneminde olmuştur. 1402 yılında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ankara Savaşı’nda Timur’a yenilmesi sonucu Anadolu’da “fetret dönemi” (1402-1413) olarak tabir edilen bir istikrarsız dönem başlamış, ancak Ankara kısa bir zaman zarfından sonra Osmanlı İmparatorluğu

hakimiyetine yeniden girmiştir. Özellikle 14. yüzyılda Ankara, Moğolların Anadolu’da yapmış oldukları saldırılarla birlikte ekonomik ve siyasi olarak olumsuz yönde etkilenmiştir. Bu yüzyılda başlayan kuraklık, açlık ve göç Ankara’yı da etkisi altına almıştır. “Aynı dönemde Orta Asya’nın büyük kentlerindeki (Buhara, Semerkant, Taşkent gibi) Türk esnaf ve zanaatkârlar 13. yüzyıl başında Moğol hükümdarı Cengiz’den kaçarak Selçukluya sığınır ve Ahi örgütlerini kurarlar. “Ahi” sözcüğü Arapça “kardeş”, Türkçede “cömert ve yiğit” anlamında kullanılır. Bu ikinci büyük Türk göçü, Anadolu’ya özellikle de ticari önemi olan Ankara’ya olur.” (Sargın, 2012:49) Bir çeşit Lonca örgütü olan Ahiler sayesinde Ankara’da ticaret gelişir. Sofçuluk ve dericilik kente özgü meslekler haline gelir. Kentte 1813-1817 ve 1834 yılları arasında büyük veba salgınları görülmüştür. 1824-1826 yılları arasında kuraklık ve çekirge istilasına yaşanmıştır. Bu sebeple kent büyük göç hareketlerine sahne olmuştur. 1881 yılında şehir büyük bir yangınla karşılaşır.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Ankara’nın kültürel hayatı ile ilgili en eski bilgiler 16. ve 17. Yüzyıl’a aittir. Osmanlı döneminde sof ticaretinin Ankara merkezli yapılması, tiftik keçisinin önemli bir ürün olması ve Halep üzerinden gelen malların İstanbul üzerinden Avrupa’ya geçmesinde Ankara transit bir öneme sahipti. “Örneğin, 1539’da Ankara’yı görmüş olan Michele Membre, burayı Zambelotti (Sof) yapılan yer şeklinde tanımlar. 1555’de Ankara’dan geçen Busbecq, uzun tüylü tiftik keçilerini anlatır ve bunların tüylerinin iplik haline getirilişini, bu işlemin Ankara’ya özgü olduğunu belirterek işlemleri ayrıntılı olarak açıklar. Hans Dernschwam, sof üretiminin her aşamasını dikkatle gözlemiş ve dokunan kumaşların güzelliğinden övgü ile söz etmiştir” (Tuncer, 2001:35).

Yukarıda sayılan ekonomik şartlar bağlamında, Mahmut Paşa Bedesteni o dönemde Ankara’nın sof, tiftik, yün vb. ürünlerinin yoğun olarak satıldığı ve ticaretin canlı olarak yaşandığı bir yerdir. Evliyâ Çelebi o dönem bedesteni ve çevresindeki hareketliliği “ve bir süslü bedesteni vardır ki dört zincirli kapısı vardır. Genellikle çarşısı bir yüksek yere yapılmıştır. Uzun çarşısı, Sipah pazarı ve aşağıda Tahtakale pazarı gayet kalabalık ve ma’mur şenlikli pazarlardır” (Evliyâ, 2012:524) şeklinde açıklamaktadır. O zaman ki adı ile “Mahmut Paşa Bedesteni” olan Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Ankara’nın 16. ve 17. yüzyılda tiftik ve sof ticaretinin adete merkezi konumunda idi. “Yukarı yüz” ve “Aşağı yüz” olarak ikiye ayrılan Ankara’da Mahmut Paşa Bedesteni’ni de içine alan Yukarı yüz bölümü At pazarı çarşısı ile Saman pazarından Bedestene doğru çıkan Koyun pazarı arasında kümelenirken, Aşağı yüz bugünkü Ulus halinin olduğu ve o dönem Tahta Kal’a adı ile anılan çarşı bölgesiydi. Ankara o dönemde Sulu Han, Kurşunlu Han, Pirinç Han, Uzun Çarşı, Çengel Han gibi gerek konaklama gerekse de ticaret yönünden önemli bir işlevi olan bir şehir görünümündeydi. Sof, İngiltere, Hollanda ve Fransa gibi önemli Avrupa ülkelerine ihraç edilen en değerli üründü. O dönemde Ankara’nın tahmini nüfusu 10-12 bin kadar tahmin edilir. 17.yüzyılda Anadolu’da baş gösteren Celali İsyanları sebebiyle, ticaretin aksamaması için kaleden ziyade şehirde çevresine surlar örülmüştür.

Celali İsyânlarından beri devam eden ekonomik bunalım özellikle Ankara'nın sof ticaretine önemli bir darbe indirmiştir. Sof üretiminin azalması, sofaların depolandığı ve satışının yapıldığı yer olan Bedesteni, işlev göremez duruma getirmiştir. “Yabancı malların rahatlıkla sınırları aşabilmesi ve gerekli hammaddeler ithalatının savaşlardan ötürü zorlaşması, yerli zanaatları geriletmiştir. Bu konuda çeşitli örneklerle rastlıyoruz: 16. Yüzyılın sonlarında Venedik, İngiltere ve Felemenk tacirlerinin aracılığıyla Londra çuhası çok miktarda gelmekte ve yerli kumaş yapımını baltalamaktadır. Eskiden yerli ipekten dokunan havsız kadife (kemba), artık Viyana ve Mora ipeğinden dokunmakta ve örücü Türk esnafının sürekli şikâyetlerine yol açmaktadır” (Cem, 1998:203).

Ticaret yollarının el değiştirmesi ve gerekli sanayileşme hamlelerinin yapılamaması sebebiyle, 19. yüzyılda Ankara'nın ticari önemi gittikçe azalmaya başlamıştır. “Bedesten, yanındaki Kurşunlu Han'la birlikte, 1881 yılında meydana gelen yangında harap olmuştur. Yapının onarımı için Ankara Belediyesince 1902 tarihli onarım keşfi hazırlanmışsa da uygulamasına geçilememiştir” (Erdoğan, 2008:129). Ankara ve Bedesten 1830'ların sonuna kadar İngiliz, Fransız ve Hollandalı tüccarların uğrak yeri idi. İngilizler tüm engellemelere rağmen Ankara geçişini Güney Afrika'da yetiştirmeyi başarmışlardır. Bunun ardından azalan ticaret ile birlikte Ankara eski önemini yitirmeye başlamıştır.

2. Anadolu Medeniyetleri Müzesinin Kuruluş Sürecinde Yaşayan Kültürel ve Politik Değişimler

Osmanlı Ankara'sında bedesten olarak faaliyet gösteren yapı, cumhuriyetin ilanı ile nasıl oldu da müzeye dönüştü ve bu müzede sergilenen kadim Anadolu kültürüne ait eserler yalnız estetik kaygı dışında değil, politik olaylarda da paralel olarak toplanması nasıl gelişti? Ulus devlet inşa etme sürecinde her milletin geçmişe ait olan antikiteye ve mimariye olan ilgisi şüphesiz Türkiye'de de kendisini göstermiştir. Nasıl ki bir halk verimi olan ninnilerin, türkülerin, atasözlerinin derlenmesi ulus inşa sürecinde dil ve edebiyata etki ederse; plastik sanat eserlerinin toplanması da geçmişe ve eski olana gönderme yapar.

İlk Arkeoloji Müzesinin kurulma fikri Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nin kurulma evresinden çok daha öncedir ve Millî Müze adını almaktadır. Anadolu Medeniyetleri Müzesinin kuruluşundan önce ortaya atılan bu düşüncüyü derinlemesine incelemek adına Ziya Gökalp'in Milli Müze fikrine ve Etnografya Müzesinin işlevine değinmek yerinde olacaktır. “Ziya Gökalp'e göre her şeyden önce Türk harsına ait eserlerin toplanılması gereken bir Millî Müze'nin kurulması gereklidir. Millî müze toplumun somut ve somut olmayan kültürel mirasının ortaya konulduğu ve ulus-devlet inşa etme sürecinde ortak bir kültüre vurgu yapan bir düşüncenin sembolüdür. Ziya Gökalp bu düşüncelerini Cumhuriyetin ilk yıllarında ortaya koymuş ve ulus-devletin kuruluşunu kültür üzerinden şekillendirme çabası içerisinde bulunmuştur. Genel bir yaklaşımla bu müze, 1071 yılından sonra Anadolu'da üretilen Selçuklu ve Osmanlı eserleri ile Anadolu dışında Türkler tarafından tarihsel süreçte üretilen eserleri

kapsayacaktır” (Karaduman, 2016:507).

Osmanlı İmparatorluğunun son döneminde artan milliyetçi söylemler ve heterojen yapıdaki İmparatorluğun yıkım sürecine girmesi, Türkiye’de Türk Ocakları, Türk Derneği gibi kurumların kurulmasına ön ayak olmuş ve bu kurumlar Cumhuriyetin ilk yıllarında Mustafa Kemal Atatürk’ün de direktifleri doğrultusunda toplumun gelişmesine öncülük etmişlerdir. Daha sonra “Resim ve Heykel Müzesi” olan Türk Ocağı Binası işte bu şartlar altında inşa edilmiştir. Devam eden süreçte Türk Tarih Kongresi ve Türk Tarih Tezi ile Eti-Sümer kültürü, Türklerin Anadolu’ya ne zaman geldiği, Güneş Dil Teorisi gibi konular o dönem Türkiye’de yankı bulan önemli politik konulardır. 12 Nisan 1931 günü kurulan Türk Tarih Kurumu 02 Temmuz 1932 tarihinde ilk Tarih Kurultayını gerçekleştiriyordu. Ayrıca Türk Dil Kurumu’nun da kurulması (1932) ile 1930’lu yıllar Atatürk’ün kendisini tamamen tarih ve dil araştırmalarına verdiği yıllar olarak önem kazanmaktadır.

Bu politik atmosfer beraberinde kurumlarda da değişiklikler getirmiş Türk Ocaklarından Halkevlerine, Orta Asya tezinden, Sümer ve Hitit merkezli Anadolu tezine geçiş ile birlikte kültürel ve toplumsal değişimler birbirini izlemiştir. Anadolu Medeniyetleri Müzesi’nin kuruluş aşamasından önceki yıllar olan 1930’lar Türkiye’de bu fikrin filizlendiği bir dönemdir. Sanatın toplumsal olaylardan kendisini soyutlayamayacağı ve sanat ile felsefe arasındaki ilişki göz önüne alındığında Mahmut Paşa Bedesteninin bu fikir doğrultusunda değişime uğradığı görülmektedir. Ankara tarihindeki önemi, çevre ile mimari uyumu, yapının o dönem insanları üzerindeki etkisi ve Cumhuriyetin ilanı ile ulus devlet inşa etme sürecinde geçmişe yapılan gönderme özelde Anadolu Medeniyetleri Müzesi’nin genelde ise toplumsal değişimin bir panoraması gibidir. “Kurtuluş Savaşı sonrası ulus-devlet olarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin önündeki en büyük sorunlardan biri, Türklerin asli unsur olduğu Anadolu ahalisinden bir Türk milleti yaratmaktır. Aydın kesimin dışında, Türklük bilinci yaygın değildi. Halkın büyük bir kısmı ümmet toplumu özelliklerini taşımaktaydı. İkinci büyük sorun ise, elde kalan bu son toprağı, Anadolu’yu vatan yapmak ve Türk milletini yaşadığı coğrafya ile bütünleştirmekti” (Karaduman, 2016:158).

“Türk kültürü ile Türkiye kültürünün oluşturduğu ikilem, genç Cumhuriyet’in önünde bir sorundu. Mustafa Kemal, sorunun çözümüne yönelik olarak, yeni bir Anadolu Türk vatani fikrini zihinlere yerleştirmek istiyordu. Amacı, İslami ve Osmanlı bağıllık duygularını yıkmak, Panislamik ve Pantürkist heveslere karşı koymak ve Türk ulusunda vatana karşı yeni bağıllık yaratmaktır. Bunun için seçtiği yol tarihi” (Lewis, 2007:356). Lozan Barış Antlaşması görüşmelerinde yer alan Şükrü Bey Anadolu üzerinde yer alan eserleri, Anadolu Uygarlıkları üzerinden Türk eserleri olarak tanımlamaktadır. İşte bu mertebeden sonra Ziya Gökalp’in “Milli Müze” düşüncesinden “Eti” olarak tabir edilen Hitit merkezli Anadolu’nun kadim kültürlerinin merkeze alındığı bir anlayış egemen olmaya başlamıştır. Türk Tarih Tezi genel olarak; ilk medeniyetin Orta Asya’da Türkler tarafından kurulduğu ve belli devirlerde meydana

gelen kuraklık sebebiyle yaşayan göçler sonucu, Anadolu'nun Paleolitik devir sonlarında Türkleşmeye başladığı şeklindedir. Genel hatlarıyla yeryüzündeki ilk medeniyetin Orta Asya'da yaşamakta olan Türkler tarafından kurulup dünyanın çeşitli bölgelerine yayıldığını savunan bir tarih teorisidir. “Doğal olarak bu teze göre Neolitik-Kalkolitik uygarlığı takip eden ilk yazılı medeniyetler Sümerler, Hititler, Hurriler vb. Orta Asyalı Türklerin eserleridir. Bu tezle birlikte, Osmanlılar için özel bir anlam taşımayan İslâm öncesi Türklerin ve Anadolu uygarlıklarının tarihi, Genel Türk Tarihi'nin bir parçası olarak addedilmiştir. Türk Tarih Tezi bütün 1930'lara damgasını vurmuş, 1940'larda etkisi azalmakla birlikte bazı temel argümanları günümüze kadar yaşamaya devam etmiştir. Tek Parti Dönemi'ndeki arkeoloji, prehistorya, antropoloji, Sümeroloji ve Hititoloji faaliyetlerinin genel muhtevasının kavranması için Türk Tarih Tezi'nin bilinmesi zaruridir” (Sivrioğlu, 2012:68).

Bu tez, eski Anadolu uygarlıklarına sahip çıkarak kültürel kimliğimize bir “öz” ya da temel bulmaya çalışan bir hümanist anlayışı temsil etmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında ortaya konulan Türk tarih tezi, bağımsızlık mücadelesi verildikten sonra kurulan yeni devletin toprakları üzerindeki kültürel hakimiyetinin dışavurumudur. Ülkesi işgal edilen ve hakimiyetini mücadele ile kazanan bir devletin vermiş olduğu antiemperyalist tepkinin sonucudur. Türk tarih tezi ulus-devlet için bir gereklilik olmanın yanı sıra o dönemki batı merkezli önyargılara karşıda oraya atılmış bir fıkirdir. Bu konuda dönemin şartları iyi araştırılmadan verilecek bir hüküm, eksik sonuçları da beraberinde getirebilir. “Cumhuriyetin tarih anlayışı Türk Tarih Tetkik Cemiyeti ile yeni bir evreye giriyordu. Bu yönüyle geçmişi sil baştan kurgulamaya yönelik girişimler güç kazanırken Avrupa odaklı Aydınlanmacı. Ancak Avrupa merkezli II. Meşrutiyet tarihçiliğinin sorgulanmasına girişiliyordu” (Toprak, 2012:227).

Türk Tarih Tezi için önemli olan bir başka konu Anadolu'nun ilk sahiplerinin kimliği meselesi üzerinedir. Osmanlı tarihçilerinin hiçbir zaman özel bir ilgi göstermedikleri Anadolu'nun kadim geçmişi genç Cumhuriyet için yaşamsal bir önem kazanmıştır. Bu görüşlerin ispatı noktasında Türk kültürünün, Anadolu'nun kadim kültürleriyle bağlantı kurulacak şekilde temellendirmesi yapılmalıydı. 1935 yılında kurulan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi bu iki tezin akademik anlamda savunulması amacını taşımaktaydı. DTCF'nin açılış konuşmaları da fakülteden beklenenleri ve dönemin Tarih anlayışını doğrudan yansıtmaktadır.

Resim 1. Akkale, 1929. VEKAM Kütüphanesi ve Arşivi, 0925.

“Türklerin Anayurdu Orta Asya’dır. Oradaki Türkler iklim müsait olduğu devirlerde cilalı taş ve maden kültürlerini inkişaf ettirmişlerdir. Fakat iklim değişikliği neticesi dünyanın diğer kıta ve bölgelerinde çeşitli tarihlerde göç etmeğe mecbur olan cedlerimiz bu kültür bilgilerini başka yerlere de götürmüşlerdir” ... “Sümerlerin dil grubu ve kültürleri Hititlerin ırkî karakterlerine medeniyetleri bakılımdan doğuda inkişaf etmiş bir kökten Mezopotamya’ya Anadolu’ya geldikleri kabul edilmektedir. Ancak doğuda Asya’da olan bu yerlerin tam merkezleri henüz tespit edilmemiştir” (İnan, 1957:1).

Birinci Türk Tarih Kongresi ve Dil Kongrelerinin ardından Atatürk, Anadolu’daki Eti (Hitit) Uygarlığı kalıntılarına daha çok önem vermeye başlamıştır. Atatürk, 1 Kasım 1936 tarihinde TBMM’nin yeni çalışma dönemini açarken verdiği nutukta: “Alacahöyük’te yapılan kazılar sonucunda meydana çıkarılan beşbin yıllık, maddi Türk tarihi belgeleri, cihan kültür tarihini yeniden tetkik ve tamik ettirecek mahiyettedir” (Sivrioğlu, 2012:834) şeklinde düşüncelerini ifade etmiştir.

Boğazköy kazılarını yöneten Kurt Bittel ise “Atatürk, kendinden evvel gelen bazı devlet adamları gibi ilmî çalışmaların yalnız hamisi değildi, onun bizzat tarih, arkeoloji ve dil araştırmalarında canlı ve faal payı olmuş ve mazinin meydana çıkarılmasına büyük ve hakikî bir heyecanla çalışmıştır” (Bittel, 1939:205) şeklinde düşüncelerini ifade ederek, Atatürk’ün kazılara verdiği önemden bahsetmiştir.

Resim 2. Akkale’nin İlk Müze Olarak Kullanımı, 1924-1925. VEKAM Kütüphanesi ve Arşivi, 1301.

Resim 3. Anadolu Medeniyetleri Müzesi, 1953. VEKAM Kütüphanesi ve Arşivi, 0590.

Mustafa Kemal Atatürk, Cumhurbaşkanlığı döneminde tarih, arkeoloji ve dil üzerine kitapların ağırlıkta olduğu 4289 kitaplık geniş bir şahsi kütüphane oluşturmuş, Avrupa’da özellikle de Fransa’da basılan çalışmaları Türkiye’ye getirtip, bazılarının hızlı bir şekilde çevirisini yaptırmıştır. Atatürk’ün kimi zaman günlerce çalışma odasına kapanarak kitap okuduğu bilinmektedir. Reşit Galip, Mustafa Kemal’in çalışmaları esnasında odada saat bile bulundurmadığını yazmaktadır. Aynı yıl Ankara’daki Mahmut Paşa Bedesteni ile bitişiğindeki Kurşunlu Hanın onarılması ve burada Hitit Müzesi adı altında bir müzenin açılması kararı alınmıştır. Böylece dünyadaki tek “Hitit Müzesi” Ankara’da açılmıştır. Ankara’da Hitit Müzesi açıldıktan sonra İstanbul’daki Hitit eserleri de bu müzeye taşınmıştır. Eserler Hitit kronolojik sıraya göre dizilmemiş Erken ve Geç Hititlere ait eserler bir arada yerleştirilmiştir.

Bu tavır o dönemde Hattiler, Hititler ve Geç Hititler arasındaki ayrımların önemsenmeyip hepsine birden Eti denmesini yansıtan bir yaklaşımdır. Anadolu’nun Klasik Dönem yerleşimleri de araştırılmakla beraber Cumhuriyet rejimi Ankara ve civarına özel bir önem atfetmiştir. Toroslar ‘ın kuzey yamaçlarında Kızıl ırmağın membaından mansabına kadar olan bu bölgeler, Anadolu tarihinin en önemli olaylarına sahne olmuştur” (İnan, 1947:119).

Resim 4. Kurşunlu Han ve Mahmut Paşa Bedesteni, 1953.VEKAM Kütüphanesi ve Arşivi, 0589.

Hitit merkezli düşüncüyü savunanlardan birisi de Remzi Oğuz Arık’tır. Remzi Oğuz Arık daha öncesinde Türk kültürünün çıkış noktası ve gelişimi ile ilgili farklı bir görüş savunurken devamında Anadolu’nun kadim kültürlerinin bırakmış olduğu eserleri Türk devletin coğrafyadan gelen bir mirası olarak görmüştür. Remzi Oğuz Arık, 1942 tarihinde “Oğuz boyları, yabancı ne varsa asırlarca bir sel hücumu ile yıkılmış, süpürmüş; sonra da bu örenlerin üstünde yavaş yavaş, kendilerinin beldelerini, idaresini, sanatını yaratarak ana vatanını kurmuştur” (Arık, 1958:35) şeklinde yorum yapmış, 1947 yılında ise: “Müzelerimizi dolduran bu eserler, hemen baştanbaşa yurdumuzdan çıktığından, yaratıcıları biziz ve onları korumak bizler için bir ‘Millî Miras’a karşı duyulan sorumluluktur” (Arık, 1958:35) şeklinde açıklamada bulunmuştur.

Türk Tarih Tezi sonrası ortaya atılan Eti-Sümer görüşü yalnız dil ve tarih araştırmalarını etkilememiş, ulu önder Mustafa Kemal Atatürk’ün edebi istirahatgahı olan Anıtkabir’in de mimarisinin şekillenmesinde etkili olmuştur.

Doğan Kuban'ın ifadesiyle yapının mimarları Emin Onat ve Orhan Arda, burada Anadolu'nun ürettiği mezar yapısı imgelerini yeniden değerlendirmişlerdir. "Atatürk'ün dehası bize gösterdi ki, dünyanın en büyük medeniyeti olan Sümer medeniyeti; Türkler tarafından yaratılmıştır. O, evvela Akdeniz medeniyetinin temeli olduğu gibi, zamanımızda dünya medeniyetinin temellerinden biri haline geldiği için, Türkler millî kaynaklarıyla dünya medeniyetinin köklerini aynı yerde bulacaklardır. İşte bunun içindir ki, garplılaşma yolunda en büyük hamlemizi yapan Ata'nın anıt kabrini, bir sultan veya veli türbesi ruhundan tamamen ayrı, yedi bin yıllık bir medeniyetin rasyonel çizgilerine dayanan klasik bir ruh içinde kurmak istedik" (Onat, 1953:2).

Türk Tarih Tezi dışında gündeme gelen bir başka düşünce Güneş Dil Teorisidir. Bu teori Türk Dilinin kaynağı üzerine yapılan çalışmaların adı olmuştur. Bütün dillerin temelinin Türkçe olduğu varsayımı üzerinden hareket edilmiştir. Gerek Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil teorisinin oluşumunda gerekse Türkiye'de Arkeoloji, Antropoloji faaliyetlerinin başlamasında en önemli itici ve öncü güç Mustafa Kemal Atatürk'ün kendisi olmuştur. Her ne kadar bütün ulus devletlerin kuruluş aşamasında millî tarih projeleri hazırlanmış, ulusun geçmişi, kökenleri araştırılmış ve devletler kendilerini yeniden yazılan tarih anlayışı içinde şekillendirmişse de ulus devlet inşası örneklerinde tarih ve arkeolojiye Mustafa Kemal Atatürk kadar ilgi duyan bir devlet başkanı görülmemiştir.

2.1. Mahmut Paşa Bedesteninin Anadolu Medeniyetleri Müzesine Dönüştürülme Süreci

Cumhuriyetin ilanından önce Ankara'da herhangi bir müze bulunmuyordu. Milli meclisin kültür dairesindeki üst düzey yöneticilerden gelen istekler sonucunda Ankara'da Eski Eserler ve Tarih Müzesi kurulma fikri doğmuştur. Bu müze için yer aranırken bugün "Akkale" veya "Alitaşı" denen kale burcu uygun bulunarak boşaltılmış, Hars Müdürü Mübarek Galip Bey tarafından 1921 yılında kurulmuştur. Kültür Müdürü Mübarek Galip Bey, çevrede ele geçen eserleri Akkale'de toplamayı başarmış ve "Ankara Asar-ı Atika Müzesi" adıyla müzenin açılışını gerçekleştirmiştir. Kurtuluş mücadelesinin verildiği zor zamanlarda, kültür alanında bu derece önemli bir atılıma girişilmesi ise gerek Atatürk'ün gerekse de Millî Hükümetin kültür politikasına verdiği önemi göstermesi açısından çok manidardır.

Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nin ilk kuruluş safhasına ilişkin olarak önemli bilgiler veren Hamit Zübeyr Koşay, 10 müzenin kuruluş sürecinde gerek Ankara'nın o dönem ki kültürel ortamını gerek şehrin panoramasını gerekse de Cumhuriyetin ilanından sonra Atatürk'ün önderliğinde başlatılan kültür-sanat faaliyetlerinin ne kadar önemli olduğunu aktaran bilgiler vermektedir. Koşay, 1938 yılında Çıkrıkçılar yokuşunda Emin Bey Apartmanı'nın da bir kiralık evde ikamet ettiği yıllarda penceresinden gördüğü Mahmut Paşa Bedesteni ve Kurşunlu Han ile ilgili önemli bilgiler verir. Hamit Zübeyr Koşay, bedestenin tarihi hakkında bilgi verdikten sonra: "Esnaf'ın, zikri geçen kapının üstündeki 'Kale sakinleri her çeşit vergiden muaftır' ibareli, İlhanlı Hükümdarı Ebu Sait Bahadır Han'a ait, yazıttan acaba haberleri var mı idi? Zamanın değişmesi ile hükümler de değişmişti. Özel yapılar sur duvarları

üstüne tırmanmışlar ve bazıları saygısızca burçların tepelerine oturmuşlardı. İç kale de orta çağ olduğu gibi yaşıyordu. Sur'un dış yüzünde bir kovuğa yerleşen Osmanlı Bankası şubesi, çağ dışılık yansıtıyordu" (Koşay, 1979:309) şeklinde yorum yaparak bedestenin onarımından önce, mimarinin durumu hakkında bizlere bilgi vermektedir. Koşay'ın bedesten ve han için ilk düşündüğü şey buranın bir arşiv binası olarak işlev görmesiydi, fakat daha sonra fikrinden vazgeçerek, mimarinin müze olarak onarılması gerektiğini savunmuştur. Koşay, Hitit eserleri için, "Bu değerli koleksiyondaki bloklarda görünen efsanevi yaratıklar 'Lisan-ı halleri ile' müze isteriz diye haykırıyorlardı" (Koşay, 1979:310) diyerek, bir müze gereksinimini ortaya koymaya çalışır. Müzenin kuruluşu aşamasında Türkiye'de bulunan Jansen, Taut gibi mimarlar, müzenin kuruluşu hakkında fikirlerini Koşay'a iletmışler, Koşay ise ekonomik zorlukları göstererek yeni bir bina inşa etmenin zorluklarından bahsetmiş bunun yerine mevcut halde bulunan bir yerin onarımının daha uygun olacağını söylemiştir.

Ankara, Millî Mücadelenin başlama evresinden önce küçük bir kasaba iken, Millî Mücadelenin zaferle sonuçlanması ve genç cumhuriyetin başkenti olması ile birlikte hızlı bir gelişmeye sahne olmuştur. Ahmet Hamdi Tanpınar "Beş Şehir" isimli kitabında Ankara kale çevresini anlatırken Türk tarihinin Anadolu uygarlıklarıyla olan serüvenine değinir. "Kalede ve onun eteğine serpilmiş mahallelerde Türk velileri Roma ve Bizans taşlarıyla sarmaş dolaş yatarlar. Dedelerimizin mezarlarından çıkan yeşillikler hangi itikatların etrafında yontuldukları belli olmayan çok eski taşları kendi rahmaniyetleri ile yumuşatırlar; burada kerpiç bir duvardan İyonya tarzında bir sütun başlığı veya arşitrav fırlar, ötede bir türbe merdiveninin basamağında bir Roma konsülünün şehre gelişini kutlayan kadim bir taş görünür, daha ötede bir çeşme yalağında eski bir lahdin bakantaları gülümser" (Tanpınar, 2016:17).

Cumhuriyetin onuncu yıl döneminde Atatürk'ün talimatıyla millî kazılar başlatılır. Kendisi Hitit uygarlığına özel bir ilgi göstermektedir. Bölgeden çıkarılan eserler Augustus Tapınağı çevresinde toplanır. 1925 yılında Etnografya Müzesi'nin yapımına başlanıp kazılardan gelen eserler buraya nakledilince Akkale'ye pek önem verilmemeye başlanmıştır. Atatürk'ün telkinleriyle bir Eti Müzesi kurulması fikrinden hareketle diğer bölgelerdeki Hitit eserleri Ankara'ya gönderilmeye başlanmış, geniş mekânlara sahip bir müze binası gerekli görülmüştür. Hamit Zübeyr Koşay tarafından, devrin Maarif Vekili Saffet Arıkan'a metruk halde bulunan Mahmut Paşa Bedesteni ve Kurşunlu Han'ın onarılarak müze binası olarak kullanılması önerilmiş, bu fikir kabul edilerek 1938'den 1968'e kadar restorasyon çalışmaları devam etmiştir. Bedestenin orta bölümünde yer alan kubbeli mekânın büyük bir kısmının onarımının 1940 yılında bitmesiyle Gustav Güterbock başkanlığındaki heyet tarafından eserler yerleştirilmeye başlanmıştır. Binaların restorasyonu için Landsberger ve Güterbock iki rapor hazırlar fakat Macit Kural'ın projesi Anadolu kültürüne hâkimiyeti nedeniyle tercih edilir. Orta bölümün onarımı Yüksek Mimar Macit Kural, ihale sonrası onarımı ise Yüksek Mimar Zühtü Başar tarafından yapılmıştır. 1948 yılından sonra da Kurşunlu Han'ın onarımına başlanmıştır. Akkale'deki müze depo olarak kalır. Restorasyon sırasında yapıya

büyük müdahaleler yapılmaz. Kurşunlu Han'ın mescidi kütüphaneye dönüştürülür, ahır ise eser depoları olarak kullanılır. Bedestendeki çalışmalar ise 1968 yılına kadar devam eder. Bu süre içerisinde dükkânların duvarları yıkılarak uzun koridorlar elde edilir sadece 5 dükkân arasta mimarisini yansıtmayı açısından korunur.

Güterbock müzenin inşa sürecinde teşhir konusunda şu bilgileri verir: “Ön planda bahis mevzuu olan şey, orta salonun büyük seriler teşkil eden kabartmaları, bunlardan Alacahöyük, Kargamış, Malatya ve Sakçagözü seri kabartmalarını ihtiva etmesidir. Bu salon büyüklüğü dolayısıyla, serileri tam ve aslî durumlarına uygun olarak tanzim etmek imkânını vermektedir. Bu suretle seyirciye, dünyanın hiçbir müzesinde var olmayan bir şey, yani Eti sanatının en büyük eserlerini bütün kompozisyonu ile görmek ve diğerleri ile mukayese etmek fırsatı sağlanmaktadır” (Güterbock, 1946:5). Güterbock o dönem anılarında ekonomik zorluklara ve zaman tasarrufuna değinerek isabetli bir karar verildiğini anlatır. “İstenilen şekilde bir müze binası için uzun zaman faaliyete geçilememişti ve şimdi de belirsiz bir zamana kadar büyük, modern bir müze binasının yapılması düşünülemez. Bu şartlar altında, Müzeler İdaresi'nin Bedesteni bir Eti Müzesi olarak tamir ettirmeğe karar vermesi, çok isabetli bir hal çaresi olmuştur; çünkü bu suretle hem Ankara'nın en güzel tarihi bir mimarlık anıtı kurtarılmış, hem de Eti Müzesi için değerli, uygun ve büyük bir bina kazanılmıştır” (Güterbock, 1946:3).

Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1968 yılına kadar “Ankara Arkeoloji Müzesi” adı altında işlevini sürdürürken, Raci Temizer'in müze müdürü olduğu dönemde şu an ki adını almıştır. Müzenin kullanmış olduğu resmi levhada, Hitit Kralı IV. Tuthalia'nın (M.Ö 1250-1220) mührünün bulunduğu Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nin kısaltması ve Ankara Asar-ı Atika Müzesinin kuruluş yılı “AMM 1921” yazısı bulunmaktadır.

“Türkiye Cumhuriyeti Devletinin ilk müzeleri mimari yapı, mekân planlaması, koleksiyon ve sergileme biçimi ile millî kimliğin oluşturulması ve tarihi geçmişin meşrulaştırılmasında güçlü görsel araçlar olmuştur. Bugünkü adıyla Anadolu Medeniyetleri Müzesi (1938-1968), erken Cumhuriyet dönemi meşrulaştırma sürecinin sembol yapılarından biri olarak öne çıkmaktadır” (Öngören, 2012: 22). İpek Duben'e göre: “İdeolojik parametreler ve tarihsel olgular, toplumsal yapı ve zihniyet sanatçının inandığı değerleri ve gerçekleri oluşturduğuna göre, sanat eserini toplumun geçirdiği siyasi, ekonomik ve ideolojik evreleri anlamadan değerlendirmek yanlış yargılarla sonuçlanabilir” (Duben, 2007:8). Yukarıda bahsedilen sebeplerin dışında, genellikle Ankara sakinlerince yapının işlevi ve ulaşılabilirliği bilinmektedir. Özellikle sanat ve kültür alanında eğitim gören şehir sakinleri müzenin işlevinden haberdardır. Bunun dışında az da olsa yapının geçmiş dönemde Bedesten olduğunu bilenlerde vardır, bunun dışında gerek müzenin geçmişi gerekse de şu an ki işlevi hakkında bilgisi olmayan belli bir kent sakini de bulunmaktadır. Bunun sebebi ise değişen şehir algısı ve kültürel yozlaşma olabilir. “Cumhuriyetin ilk yıllarından sonra geçen on yıllar içinde bile, Eski Ankara'yı bulmak mümkündü. Bir yandan kale ve çevresinde eski mekân bütün özelliklerini sürdürürken, diğer

yandan da Cumhuriyet mimarisinin örnekleriyle yeni bir kent yaratılmaktaydı. Eğer bu ikisi hoş bir bütün içinde planlanabilseydi, bugün bambaşka bir mekânda yaşıyor olabilirdik” (Ergenç, 2012:56).

İpek Duben “Türk Resmi ve Eleştirisi” isimli kitabında bu konuya Batılı kuramların ana varsayımı olan bir organik toplum olgusundan bahsetmiş, bu çerçevede “büyük” ve “küçük” kültür olarak iki türlü yorumda bulunmuştur: “Robert Redfield, her uygarlıkta iki kültür türünün birbirine hiç olmazsa kısmen girmesini sağlayan kültür ara kurumlarına ve kültür araçlarına dikkat çeker. Bu süreçte küçük ve büyük kültür bağlayıcı ara kurumlar devlet eliyle oluşturuldu. Büyük kültür’e göre Avrupa medeniyetinden teknoloji alınacaktı, ama Türk’ün ruhu korunacaktı. Bu ilke, sanatta içeriği ve biçimi, birbirinden ayrılması mümkün olan iki unsur gibi gördü. Örneğin, memleket türkülerine Batılı senfonik müzik yapısı uygulanıyordu” (Duben 2007:18). Sanat olgusunun merkezi sanatçı-alıcı ve ürün üzerine kuruludur. Sanat kültürün ortaya çıkardığı bir ürün olarak görülmektedir, fakat sanat eserini yorumlayan kişinin kültürel kimliği çok da üzerinde durulan bir konu değildir. Buna göre sanat eğitimi almış bir kişi için eserde görülen biçim ve ifade, içerikten önce gelmektedir.

Müzenin Ankara şehrine olan kültürel etkisi ve toplumda kabul görmesi konusunda bir yorum yapmak gerekirse, Anadolu Medeniyetleri Müzesi erken Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında başta ulu önder Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün önderliğinde yapmış olduğu ve o dönemin aydınlarının da büyük çoğunluğunun desteğini aldığı Eti- Sümer kültür politikaları ile mevcut süreçte farklı restorasyonlar geçirerek, bugünkü halini almış ve Mahmut Paşa Bedesteni bu hamleler ile kaderine terk edilmekten kurtarılmıştır. Müzenin estetik özellikleri bir yana bırakılırsa çevre ile olan ilişkisi ve Ankara tarihindeki yeri geniş tabanlı olarak bugün kentte yaşayan insanların haberdar olmalarını engelleyici noktadadır. Fakat bunun sebebi tek taraflı olarak müzenin sergilediği politika ile sınırlı olamaz. Bu şekilde yapılan bir yorum, eksik bir yorum olur. Bunda değişen toplumsal şartlar, müze eğitiminin yetersizliği, kentleşmeye rağmen kentlileşememe olgusu ve türlü sosyal değişimler gösterilebilir.

Yukarıda verilen bilgiler doğrultusunda özelde Anadolu Medeniyetler Müzesi genelde ise sanat ve felsefe ilişkisi bağlamında sanat eseri ve alıcı ilişkisi irdelendiğinde sanat eserine olan yaklaşımın psikolojik yapı, tarihsel süreç ve toplumsal olaylardan soyutlanamayacağı anlaşılmaktadır. “Eğer bizde üretilen bir sanata bizim olan bir kuram ile bakmak, değerlendirmek olanağı ortaya çıkarsa, içerik kavramını bizim kültürel koşullarımız, kuramın amacı ve daha başka kavramlarla ilişkiler içerisinde de tanımlamaya çalışmak gerekecek ve karşımıza şu sorular çıkacaktır: Sanat toplumsal bir amaca dönükse, Batılı bir sanat geleneği olmayan bir toplumda gözlemci bundan nasıl etkilenir” (Kuban, 1974:3).

SONUÇ

Klasik Osmanlı mimarisinin özgün örneklerinden biri olan, Osmanlı Ankara'sında Mahmut Paşa Bedesteni olarak işlev gören bedesten ve yanında yer alan Kurşunlu Han üzerine olan bilgiler 16. ve 17. Yüzyıl Ankara'sına aittir. Bu bilgiler daha çok yabancı seyyahların aktardığı bilgiler olmakla birlikte, Evliyâ Çelebi'nin Seyahatnâmesinde de önemli bilgiler yer almaktadır. Ankara'nın tarihin farklı dönemlerinde farklı uygarlıklara ev sahipliği yapmış, önemli bir ticaret merkezi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Mahmut Paşa Bedesteni 17.yüzyıl Ankara'sının ticaret merkezi konumundadır. Kent “Aşağı yüz” ve “Yukarı yüz” olarak ikiye ayrılmıştır. Celali İsyanları sonucu şehrin çevresinin surlarla örüldüğü ve ticaret yollarının el değiştirmesi sonucunda kentte ki tiftik ve yün ticaretinin azaldığı, bunun sonucunda da bedestenin eski önemini yitirdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Bedesten 1881 yılında çıkan yangınla harap hale gelmiş, henüz millî mücadele döneminde başlatılan kültürel varlıkların toplanması kararıyla birlikte talihi de değişikliğe uğramıştır. Politik dönüşümlerin yaşandığı bir süreçte karar verilen Arkeoloji Müzesi kurma fikrinin bir sonucu olarak restorasyonunun uygun görülmesiyle birlikte farklı bir bağlamda yaşatılarak Ankara'nın, genelde ise genç Cumhuriyetin en önemli sembol mimarilerinden biri haline gelmiştir.

Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nin sembol mimari haline gelmesinde o dönemin politik atmosferine de damga vuran Türk Tarih Tezi'nin önemli bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Erken Cumhuriyet döneminde ele alınan Eti-Sümer kültürü merkezli Türk Tarih Tezi, henüz bağımsızlığını yeni ilan etmiş olan ülkedeki ulus-devlete geçiş sürecinde gerek, batı düşünceli emperyalist düşünceye karşı bir tepki olduğu, bunun dışında Anadolu coğrafyasının da millî kimliğine hem meşrulaştırıcı hem de sahiplenici bir etki ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Tez geniş anlamda dönemin aydınları tarafından da destek bulmuştur. Bu konu da Mustafa Kemal Atatürk'ün özellikle Hitit kültürüne olan ilgisi ve ülkenin kurucu önderi olarak bizzat kendisinin yapmış olduğu çalışmalarda etkili olmuş olabilir. Türk Tarih Tezi üzerine en önemli çalışmaları da kendisinin yaptığı Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nin kurulması için de göstermiş olduğu gayret ortadadır. Sanatın politik ve toplumsal değişimlerden kendini soyutlayamayacağı gerçeği üzerinden hareketle, Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nin de bu değişimlere paralel olarak mimari anlamda, sergileme biçimi ve koleksiyon tercihi anlamında bu değişimden etkilendiği yapılan okumalar ile görülmüştür.

Atatürk'ün önderliğinde başlatılan bu kültürel meşrulaştırma hareketi ortaya atılan görüş ve tezler ile çok yönlü olarak dil, tarih ve sanat alanında kendini göstermiş ve kurulan farklı disiplinlerdeki kurumlar birbirini etkilemiştir. Anadolu Medeniyetleri Müzesi de bu bağlamda etkileşimin içerisinde yer almıştır. Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nin mekân ve çevre ile olan ilişkisi irdelendiğinde ise sanatçı-alıcı ilişkisinin kültürel yapı, alıcı eğitimi ve öğretim olgularından bağımsız şekilde incelenemeyeceği, yorumun eksik kalacağı sonucuna ulaşılmıştır. Ankara Altındağ'da yer alan müzenin çevre ile olan ilişkisi ve Ankara tarihindeki yeri geniş tabanlı olarak bugün kentte yaşayan

insanların haberdar olmalarını engelleyici noktada olduğu görülmüştür. Bunda toplumda sanat ve kültür alanlarına yeterince önem verilmediği, eğitim sisteminde yer alan eksiklikler, gelir dağılımı eşitsizliği gibi konular belirtilebilir. Bunun dışında organik toplum olgusundan yola çıkarak çalışma içerisinde değinilen “büyük” ve “küçük” kültür taşıyıcıları sorununa da değinilebilir.

Türkiye’de sanat ve kültür kurumlarının korunabilmesi, gelecek nesillere aktarılabilmesi, toplumun tüm kesimlerine hitap edebilmesi ve toplumun sanat ve kültüre olan bakış açısının olumlanması açısından, sosyal bilimlerin tüm kollarının bir bütüne hizmet eder şekilde disiplinler arası bir anlayış ile çalışmaları, bu sayede kültürel, toplumsal ve politik olayların analitik bir bakış açısına göre ele alınarak irdelenebileceği önerilebilir.

KAYNAKÇA

- Akurgal, E. (1998). *Türkiye'nin Kültür Sorunları*. Ankara: Bilgi.
- Arık, R.O. (1958). *Türk İnkılâbı ve Milliyetçiliğimiz*, Ankara: Remzi Oğuz Arık'ın Eserlerini Yayma ve Anıtını Yaptırma Derneği.
- Aydın, S. ve diğer. (2005). *Küçük Asya'nın Bin Yüzü*. Ankara. Ankara: Dost.
- Batur, S. (1983). *Dünyada Müzeciliğin Gelişmesi Türkiye Ansiklopedisi* (6) İstanbul: İletişim, s.1458.
- Bayburtluoğlu, İ. (1991). *Müze Belgelerine Göre Kuruluşundan Günümüze Kadar Anadolu Medeniyetleri Müzesi*. Ankara Dergisi, (2)4,96- 124.
- Bittel, K. (1945). *Ön Asya Tarih Öncesi Çağları*, Mısır Suriye-Filistin. İstanbul: İstanbul Üniversitesi. Cem, İ. (1998). *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*. İstanbul: Can Yayınları.
- Çelebi, E. (2012). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi* (Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Haz.). 2.Kitap, 1.Cilt. İstanbul: Yapı Kredi.
- Duben, İ. (2007). *Türk Resmi ve Eleştirisi: (1880-1950)* İstanbul: Bilgi Üniversitesi.
- Erdoğan, A. (2008). *Ankara Tarihi ve Kültür Dizisi: 2 Osmanlı'da Ankara*. Ankara: Ankara Büyükşehir Belediyesi. Ergenç, Ö. (2012). XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Güterbock, G. (1946). *Ankara Bedesteninde Bulunan Eti Müzesi Büyük Salonunun Kılavuzu*. İstanbul: Millî Eğitim. İnan, A. (1947). Ankara-Samsun Arasında Tarih Gezisi,26 Mayıs–11 Haziran 1946. AÜDTCF Dergisi. V (1), 119 - 152 .
- İnan, A. (1957). *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nin Kuruluş Hazırlıkları Üzerine Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi* (1).
- Karaduman, H. (2016). *Ankara Etnografya Müzesinin Kuruluşu ve Millî Müze*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat.
- Koşay, H.Z. (1979). *Ankara Arkeoloji Müzesi'nin (Yeni Adıyla Anadolu Medeniyetleri Müzesi) İlk Kuruluş Safhası ile İlgili Anılar*. Belleten, XLIII, 170,309-314.
- Kuban, D. (1974). *Özgün Bir Sanat Kuramı Üzerine Düşünceler I*, Köken (2) 1-4.
- Lewis, B. (2007). *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (Metin Kırıatlı, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu. Onat, E. (1953). Anıtkabir'in Projesini Nasıl Yaptık? Cumhuriyet (Anıtkabir İlavesi) 10512, 1-2.
- Öngören Gürol, P. (2012). *Erken Cumhuriyet Döneminin Hitit/Millî Müze Projesi*. Toplumsal Tarih Dergisi, 226, 22-33. Sargın, H. (2012). Antik Ankara. Ankara: Arkadaş.
- Sivrioğlu, U.T. (2012). *Tek Parti Döneminde Orta Asya ve Sümer-Hitit Araştırmaları* Yayımlanmış doktora tezi, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- Tanpınar, A.H. (2016). *Beş Şehir İstanbul: Dergâh*.
- Toprak, Z. (2012). *Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji*. İstanbul: Doğan.
- Tuncer, M. (2001). *Ankara (Angora) Şehri Merkez Gelişimi (14.-20.YY)* Ankara: Kültür Bakanlığı.

UZAY HUKUKU AÇISINDAN SİLAH(SIZ)LANMA SORUNU^{1*}

Disarmament Problem in Outer Space in Terms of Space Law

Zeynep SEYİTOĞLU DANIŞMAN¹

ÖZET

Savaş materyallerinin sınırlandırılması, denetlenmesi veya ortadan kaldırılması durumunu ifade eden silahsızlanma, geçmişten günümüze uluslararası güvenliğin korunması yolunda yürütülen önemli faaliyetlerin başında gelir. Soğuk savaş sonrası dönemde silahların kontrolü ve silahsızlanma konuları belirginliğini kaybetmişse de, hala uluslararası güvenliğin sağlanmasında faydalı bir araç olmayı sürdürmektedir. Yeni silah teknolojilerinin geliştirilmesiyle birlikte, silahsızlanma konusunda yeni tartışmalar gündeme gelmiştir. 1950’lerde uzayın keşfi ve kullanımı konusunda önemli teknolojik gelişmelerin yaşanmasıyla birlikte, uzay faaliyetlerine ilişkin hukuki çerçevenin çizilmesi çalışmaları da başlamıştır. Uzay çağına başlangıcından itibaren, uzayın münhasıran barışçıl amaçlarla kullanılacağı hususu üzerinde durulmuştur. Buna rağmen, özellikle uydular aracılığıyla yürütülen faaliyetler sayesinde, uzay önemli bir askeri araç haline gelmiştir. Uzay faaliyetleri başlangıçta uzay yetenekli birkaç devlet eliyle gerçekleştirilmiştir. Günümüzde, gelişen teknolojinin ve dünya kaynaklarının giderek azalmasının etkisiyle, özel teşebbüsün uzay faaliyetlerindeki payı giderek artmış ve uzay ticari olarak tüketilebilir bir alan haline gelmiştir. Uzayı tüketebilir hale gelen uluslararası aktörlerin, uzayda elde ettikleri bu avantajlarını korumak veya yeni gelişen teknolojiler ve üretilen silahlar vasıtasıyla yeryüzünde yeni avantajlar elde etmek amacıyla uzayda silahlanmaya ve uzayı askerileştirmeye doğru gittikleri görülmektedir. Bu çalışmada, uzay hukuku ve uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde uzayda silah(sız)lanma sorunsalının ele alınması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Uzay hukuku, uzay güvenliği, uzay yarışı, silahsızlanma, barışçıl amaçlarla kullanım.

ABSTRACT

Disarmament, which refers to the limitation, control or elimination of war materials, is one of the most important activities carried out to protect international security from past to present. Although the control of arms and disarmament in the post-cold war period has lost its prominence, it still remains a useful tool in ensuring international security. With the development of new weapon technologies, new perspectives and discussions on disarmament have been brought up. With the important technological developments in the discovery and use of outer space in the 1950s, studies on drawing the legal framework related to outer space activities started. From the beginning of the space age, it has been emphasized that outer space will be used exclusively for peaceful purposes. Despite this, outer space has become an important military vehicle, especially through activities carried out through satellites. Outer space activities were originally carried out by a small number of space-capable states. Nowadays, with the effect of developing technology and decreasing world resources, the share of private enterprise in outer space activities has increased and outer space has become a commercially consumable area. It is seen that the international actors, who are able to consume outer space, are heading towards armament and militarization of outer space in order to protect these advantages in outer space or to gain new advantages on earth through new technologies and weapons produced. In this study, it is aimed to deal with the problem of disarmament in outer space within the framework of space law and international law rules.

Keywords: Space law, outer space security, space racing, disarmament, use for peaceful purposes.

1. ORCID: 0000-0002-0839-4484

1. Araştırma Görevlisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, zeynepseyitoglu@gmail.com.

¹ Bu çalışma 24-25 Haziran 2020 tarihinde gerçekleştirilen “Genç Bilim ve Sanat İnsanları Sempozyumu”nda sunulmuştur.

*SEYİTOĞLU DANIŞMAN, Z. (2021). “Uzay Hukuku Açısından Silah(sız)lanma Sorunu”, *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 8, S. 22, s.167-182.

Makale Geliş Tarihi: 08 Ağustos 2020 Kabul Tarihi: 29 Aralık 2020

EXTENDED ABSTRACT

The discovery of outer space and the development of space technology dates back to the 1950s. The space age began with the sending of artificial satellites from earth to outer space. At the beginning of the space age, especially developing countries brought outer space activities to the agenda as an international security problem. Thus, the studies for determining the legal regime for outer space activities have started. Space law is shaped by international treaties and general assembly resolutions adopted by the United Nations. With the 1967 treaty, which is the constitution of the space law and the first of the outer space treaties, a general framework related to outer space and outer space activities was drawn and four more international treaties were addressed until 1979, which deal with specific issues related to outer space. In the regime to be determined regarding the outer space activities, States have attached great importance to the use of outer space activities for peaceful purposes and the protection of space. In the international texts accepted in the United Nations, it is emphasized that outer space activities will be carried out for the benefit and in the interests of all country and that outer space will be used exclusively for peaceful purposes.

Space treaties that address the issue of disarmament in outer space are the 1967 Space Treaty and the 1979 Moon Treaty. These treaties prohibited the use of nuclear weapons and weapons of mass destruction, their installation and any trials of such weapons in outer space and on celestial bodies. Also, according to these treaties, military trials, military fortifications and military maneuvers in outer space are prohibited. Of course, these treaties contain a demilitarization and disarmament provision, but the relevant articles of these treaties are not sufficient to provide outer space security. Because only nuclear weapons and weapons of mass destruction are prohibited in space treaties; there are no regulations on conventional weapons or other weapons that can be used against satellites. The absence of any regulation regarding non-nuclear weapons in these treaties and the fact that the developing technology makes outer space a military racing material every day creates anxiety in armament in outer space.

Space security and control of weapons in outer space have become a matter of concern to the international community. The issue was handed over to the United Nations Disarmament Committee to address space security on international platforms and create a binding international text on disarmament in outer space. The committee aims to prevent nuclear armament in outer space, to prevent nuclear war, to prevent space-strong actors from entering the armament race in outer space. Also, the committee aim to regulate the use of new-generation mass destruction weapons and new-generation radiological weapons in outer space, to establish a comprehensive disarmament program and to provide transparency and confidence-building measures in terms of armament in state space policies. The Committee continues its efforts to create a binding international text on space security and disarmament in outer space. Resources around the world are limited and doomed to extinction. The security of outer space is an important issue for the future of humanity. For this reason, it is essential that the legal rules draw a legal framework to protect the outer space that belongs to all humanity. In the study, it is aimed to deal with the problem of disarmament in outer space within the framework of space law and international law rules.

GİRİŞ

Uzay çalışmaları, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Soğuk Savaş yıllarında yeryüzünden uzaya insan yapımı yapay uyduların gönderilmesiyle başlamıştır. ABD ve SSCB bu konuda ilk adımları atan devletler olmuşlar ve uzay faaliyetleri, bu iki devlet arasındaki silahlanma rekabetinin sonucunda ivme kazanarak bir yarış haline gelmiştir.

Uzay çağının başlangıcından itibaren, uzayın münhasıran barışçıl amaçlarla kullanılacağı hususu üzerinde durulmuştur. Buna rağmen, özellikle uydular aracılığıyla yürütülen faaliyetler sayesinde, uzay önemli bir askeri araç haline gelmiştir. Devletlerin uzayın keşfi ve bilimsel amaçlarla kullanımını kapsayan sivil uzay çalışmalarından ayrı, bütünüyle askeri amaçlar taşıyan uzay çalışmaları yürütülmekte ve devletlerin uzay politikaları anılan askeri amaçlı uzay faaliyetlerine göre şekillenmektedir. Uzay, özellikle en üst gözlem noktası olması sebebiyle, uluslararası ilişkilerinde devletlere askeri açıdan büyük avantajlar sağlamaktadır. Uzay yetenekli devletler, askeri faaliyetlerinin uzantısı olan keşif, istihbarat, askeri haberleşme, seyrüsefer gibi konularda uzayın da yeni bir mecra olarak kullanılması imkânına sahip olmaktadır (İnce, 2015: 211-230).

Uzayın keşfi ve kullanımı faaliyetleri başlangıçta uzay yetenekli birkaç devlet eliyle gerçekleştirilmekteydi. Günümüzde, gelişen teknolojinin ve dünya kaynaklarının giderek azalmasının etkisiyle, özel teşebbüsün uzay faaliyetlerindeki payı giderek artmış ve uzay ticari olarak tüketilebilir bir mecra haline gelmiştir. Uydu servislerinin ticarileşmesi, uzay mekiğinin ticari olarak kullanılabilir hale gelmesi, uzay madenciliği fikrinin önem kazanması, uzay turizminin hayata geçirilmeye çalışılması gibi gelişmeler özel teşebbüslerin uzayda yürütebilecekleri ticari faaliyetleri çeşitlendirmiş ve insanlığın ortak mirası olarak kabul edilen uzayda yeni güvenlik sorunlarının doğmasına sebep olmuştur. Bir özel hukuk kişisi elde edeceği ekonomik yararları kaybetmemek için gerekirse uzay hukukunun çizdiği çerçeveyi reddedecek ve sahip olduğu kazanımları kendi eliyle gerekirse güç kullanarak korumak isteyecektir. Bahsedilen durumlar devletleri ve özel hukuk kişilerini uzayda silahlanmaya itecektir (Erlank, 2015: 2503-2523). Bu sebeple hukuk kurallarının bütün insanlığa ait olan uzayı korumak için hukuki bir çerçeve çizmesi elzemdir.

1950'lerde uzayın keşfi ve kullanımı konusunda önemli teknolojik gelişmelerin yaşanmasıyla birlikte, uzay faaliyetlerine ilişkin hukuki çerçevenin çizilmesi çalışmaları da başlamıştır. Uzay hukuku, Birleşmiş Milletler nezdinde kabul edilmiş uluslararası antlaşmalar ve genel kurul kararlarıyla şekillenmiştir. Uzay hukukunun anayasası olarak adlandırılan ve uzay antlaşmalarının ilki olan 1967 tarihli Ay ve Diğer Gök Cisimleri Dahil, Uzayın Keşif ve Kullanılmasında Devletlerin Faaliyetlerini Yöneten İlkeler Hakkında Antlaşma ile, uzaya ve uzay faaliyetlerine ilişkin genel bir çerçeve çizilmiş ve 1979'a kadar uzaya ilişkin spesifik konuları ele alan dört uluslararası antlaşma daha kaleme alınmıştır. Bu antlaşmalar, astronotların kurtarılması, astronotların ve uzaya fırlatılmış olan cisimlerin geri verilmesi, uzay cisimlerinin verdiği zarardan dolayı uluslararası sorumluluğun ele alınması, uzaya fırlatılan cisimlerin tescili, devletlerin Ay ve diğer gök cisimlerindeki

faaliyetlerinin kontrolü gibi konulara eğilmiştir.

Devletler uzay faaliyetlerine ilişkin belirlenecek rejimde, uzayın barışçıl amaçlarla kullanılması ve uzayın korunması konusuna büyük önem vermişlerdir. Birleşmiş Milletlerin uzay faaliyetlerinin hukuki rejiminin belirlenmesi amacıyla aldığı ilk karar, uzayın münhasıran barışçıl amaçlarla kullanılması gerektiğine vurgu yapan 18 Aralık 1958 tarihli ve 1348(XIII) sayılı genel kurul kararıdır. Karara göre; uzayın barışçıl amaçlarla kullanılması insanlığın ortak yararadır ve barışçıl amaçlarla kullanımını temin için bir komite oluşturulmalıdır. Bu amaçla Birleşmiş Milletler bünyesinde Uzayın Barışçıl Amaçlarla Kullanılması Komitesi kurulmuştur. Komite tarafından hazırlanan uzay antlaşmalarında, uzayın keşif ve kullanım faaliyetlerine açık olacağı, bütün insanlığın ortak yararına kullanılacağı, herhangi bir surette milli iktisaba konu olamayacağı ve münhasıran barışçıl amaçlar için kullanılacağı hususları temel ilkeler olarak belirlenmiştir (United Nations General Assembly Resolutions (UNGA Res. 1348(XIII), (18.12.1958)).

Uzay faaliyetlerinin münhasıran barışçıl amaçlarla yürütülmesi ilkesine rağmen, uzay teknolojisinin ve silah endüstrisinin gelişmesiyle birlikte, günümüzde uzay faaliyetlerinin önemli bir kısmı askeri amaçlara yönelmiştir (Erdem, 2014:142). Yakın gelecekte uzay yetenekli devletlerin askeri amaçlarını gerçekleştirmek üzere ve uzayda ticari faaliyet yürüten özel hukuk kişilerinin de menfaatlerini korumak üzere silahlanma faaliyetlerine girişmesi muhtemeldir. Zira uzay antlaşmalarında yalnızca nükleer silahlar ve kitle imha silahları yasaklanmış; geleneksel silahlara ya da uydulara karşı kullanılabilecek diğer silahlara ilişkin herhangi bir düzenlemeye yer verilmemiştir. Bu antlaşmalarda nükleer olmayan silahlarla ilgili herhangi bir düzenlemenin olmaması ve gelişen teknolojinin her geçen gün uzayı askeri bir yarış malzemesi haline getirmesi, uzayda silahlanma endişesi yaratmaktadır.

Günümüzde uzay güvenliği konusu, güvenlik çalışmalarının önemli bir ayağı haline gelmiştir. Uzayın münhasıran barışçıl amaçlarla kullanımı ve uzayda silahsızlanma ise uzayın güvelliğinin sağlanmasında en önemli iki faktördür. Bu sebeple bu çalışmada, konuya ilişkin uluslararası metinler ve Birleşmiş Milletler kararları ışığında uzayın hukuki statüsü ortaya konulmaya ve uzayda silahsızlanma sorunu ele alınmaya çalışılacaktır.

1.Uzay Çağının Başlaması ve Uzay Güvenliğinin Gündeme Gelmesi

Uzay çalışmalarının uzun bir düşünsel ve tarihi arka planı olmasına karşın uzay çağı, esasında, bir uluslararası işbirliği girişimi sonucunda doğmuştur. 1954 yılında bir grup bilim adamı, Roma’da gerçekleştirilen Uluslararası Jeofizik Yılı programı kapsamında uzaya yapay uydular gönderme fikrini gündeme getirmişlerdir. Soğuk Savaş’ın önemli iki aktörü olan ABD ve SSCB, uzaya erişim ve uzay teknolojilerinin gelişimi konularında insanlığa öncülük etmiş ve 1956 yılında ikişer gün arayla uzaya uydu gönderme planlarını açıklamışlardır. Uzaya yapay uydular gönderme konusunda ilk girişim SSCB tarafından gerçekleştirilmiştir. 4 Ekim 1957 tarihinde ilk insan yapımı yapay uydu olan SPUKNIK I uzaya fırlatılmış ve SSCB bu faaliyetini Uluslararası Jeofizik yılı

kapsamında gerçekleştirdiğini ve faaliyetin bilimsel ve sivil bir amacı gerçekleştirmek amacıyla olduğunu duyurmuştur (Tarhanlı, 1991:4; İnce, 2015: 331-332).

II. Dünya Savaşı'ndan önceki yıllarda uzay teknolojisi konusunda Almanya, SSCB ve ABD gibi ülkelerde önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. 1957 yılında SPUTNIK I'ın uzaya fırlatılması, büyük bir atılıma yol açmış ve 1957 yılı itibarıyla, insanlık tarihine damga vuran birçok girişim gerçekleştirilmiştir (Diederiks- Verschoor ve Kopal, 2008: 2). 3 Kasım 1957'de SSCB, ikinci yapay uydu olan SPUTNIK II'yi Laika isimli köpekle birlikte uzaya fırlatması, 12 Nisan 1961'de uzaya gönderilen Rus kozmonot Yuri Gagarin'in uzaya giden ilk insan olarak kayıtlara geçmesi, 13 Şubat 1966'da SSCB'nin LUNA-9 aracının Ay'a ilk iniş yapan uzay aracı olması, 20 Temmuz 1969'da Neil Armstrong ve Buzz Aldrin, Ay'da ilk insan yürüyüşünü gerçekleştirmesi tarihe geçen uzay faaliyetleri olmuştur (Acer ve Kaya, 2015: 256-257). Teknolojik faaliyetlerin her geçen gün hız kazanmasıyla uzay ekonomik, askeri ve teknolojik yönü olan önemli bir saha haline gelmiştir. Günümüzde sivil amaçlı yapay uydular, askeri uydular, uzaydan kuvvet geliştirme, uzay kontrol ve destek, uzaktan algılama, naklen uydu yayınları ve haberleşme, meteoroloji, astronomik ve bilimsel amaçlı araştırmalar ve deneyler, arama kurtarma gibi sivil ve askeri amaçlara yönelmiş birçok uzay faaliyeti yürütülmektedir (İbas, 2007: 108-121; Seyitoğlu Danışman, 2019: 14).

SSCB'nin art arda iki hamle gerçekleştirmesi, Soğuk Savaş içindeki yarışta geride kalmak istemeyen ve Aralık 1957 ve Şubat 1958'de gerçekleştirdiği iki uzaya yapay uydu fırlatma girişiminde de başarısız olan ABD'nin meseleyi ulusal güvenliğine ciddi bir tehdit olarak algılamasına neden olmuştur. Bundan sonra da gerçekleştirilen uzay faaliyetleri özellikle gelişmekte olan ülkelere bir uluslararası güvenlik sorunu olarak gündeme getirilmiştir. SPUTNIK I ve II'nin fırlatılması güvenlik endişelerine sebep olmuş ve o dönemde BM'nin gündeminde tartışılmakta olan “Tüm Silahların ve Tüm Silahlı Kuvvetlerin Düzenlenmesi, Sınırlanması ve Dengeli İndirimi; Silahların Azaltılması ve Atomik, Hidrojen ve Diğer Kitle İmha Silahlarının Yasaklanması Konusunda Uluslararası Bir Sözleşmenin (Antlaşma) Sonuçlandırılması” görüşmelerinde yapay uydular konusuna da yer verilmesine sebep olmuştur (İnce, 2015: 5-6). 14 Kasım 1957 tarihli ve 1148(XII) sayılı Genel Kurul Kararında uzay faaliyetlerinin münhasıran barışçıl ve bilimsel amaçlara yönelmesini sağlayacak bir denetim sisteminin gerekliliğine vurgu yapılmıştır (UNGA Res. 1148(XII), (14.11.1957), para. 1-f). Böylece, uzay faaliyetlerinin hukuki rejimine ilk kez uluslararası bir belgede yer verilmesi, silahsızlanma bağlamında gerçekleşmiştir.

2.Uzay Hukukunun Gelişimi ve Uzayın Hukuki Rejimi

Uzaya ve uzay faaliyetlerine ilişkin hukuk normları oluşturma fikri SPUTNIK I'ın fırlatılmasından sonra, 1957-1958 yıllarında devam eden Uluslararası Jeofizik Yılı programı çalışmalarının etkisiyle doğmuştur. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 1958 tarihli ve 1348(XIII) sayılı kararıyla konuyu gündemine almış ve bütün insanlığın hayır ve menfaati için uzayda yürütülecek faaliyetlerde uluslararası işbirliğinin önemine ve uzayın hukuki rejimini düzenleyecek uluslararası antlaşmalar kabul edilmesinin gerekliliğine vurgu yapmıştır (Diederiks –Verschoor ve Kopal, 2008: 2-3).

Uzay hukuku, uluslararası hukukun özel bir dalı olup, uzayın keşfi ve kullanımı konusunda devletlerarası ilişkileri düzenleyen kurallar ve ilkelerden oluşur. Uzay hukuku kuralları, gök cisimleri dahil, uzayın hukuki rejimini ve uzayın keşfedilmesi ve kullanılması faaliyetleri için prosedür ve koşulları düzenler (Piradov,2000:42-43; King ve Blank, 2019: 128). Uzay hukuku, Birleşmiş Milletler nezdinde kabul edilmiş uluslararası antlaşmalar ve genel kurul kararlarıyla şekillenmiştir (Kurtuluş, 2019: 49). 1967’den 1979’a kadar uzaya ve uzay faaliyetlerine ilişkin genel bir çerçeve çizen ve spesifik konuları ele alan beş uluslararası antlaşma Birleşmiş Milletlerce kaleme alınmıştır. Bunun yanında devletlerin veya devletlerle uluslararası örgütlerin kendi aralarında imzaladıkları uluslararası antlaşmalar da mevcuttur (Seyitoğlu Danışman, 2019: 14).

BM kontrolünde ve yönetiminde 1967’den 1979’a kadar kaleme alınan uzay antlaşmaları;

- “1967 tarihli Ay ve Diğer Gök Cisimleri Dâhil, Uzayın Keşif ve Kullanılmasında Devletlerin Faaliyetlerini Yöneten İlkeler Hakkında Antlaşma (*Treaty on Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, Including the Moon and Other Celestial Bodies*, 27 January 1967, 610 United Nations Treaty Series (UNTS) 205, No. 8843).
- 1968 tarihli Astronotların Kurtarılması, Astronotların ve Uzaya Fırlatılmış Olan Cisimlerin Geri Verilmeleri Hakkında Anlaşma (*Agreement on the Rescue of Astronauts, the Return of Astronauts and the Return of Objects Launched into Outer Space*, 22 April 1968, 672 UNTS 119, No. 9574).
- 1972 tarihli Uzay Cisimlerinin Verdiği Zarardan Dolayı Uluslararası Sorumluluk Hakkında Sözleşme (*Convention on International Liability for Damage Caused by Space Objects*, 29 March 1972, 961 UNTS 187, No. 13810).
- 1975 tarihli Uzaya Fırlatılan Cisimlerin Tescili Hakkında Sözleşme (*Convention on Registration of Object Launched into Outer Space*, 14 January 1975, 1023 UNTS 15, No. 15020).
- 1979 tarihli Devletlerin Ay ve Diğer Gök Cisimlerindeki Faaliyetlerini Yöneten Anlaşma (*Agreement on Governing the Activities of States on the Moon and Other Celestial Bodies*, 18 December 1979, 1363 UNTS 3, No. 23002)” dır. Bu antlaşmalar halen yürürlüktedir ve uzay hukukun temel kaynaklarını oluşturmaktadır.

Birleşmiş Milletler Genel Kurul Kararlarıyla uzay konusunda kabul edilen ilkeleri içeren temel uluslararası belgeler ise;

- “Devletlerin Uzayın Araştırılması ve Kullanılması Faaliyetlerini Düzenleyen Hukuki İlkeler Bildirgesi (*The Declaration of Legal Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Uses of Outer Space*, UNGA Res. 1962 (XVIII), (13.12.1963)).

- *Devletlerin Uluslararası Televizyon Yayını Uydularının Kullanımını Düzenleyen İlkeler (Principles Governing the Use by States of Artificial Earth Satellites for International Direct Television Broadcasting, UNGA Res. 37/92, (10.12.1982)).*
- *Dünyayı Uzaktan Algılamaya İlişkin İlkeler (The Principles Relating to Remote Sensing of the Earth from Outer Space UNGA Res. 41/65, (03.12.1986)).*
- *Nükleer Enerji Kaynaklarının Uzayda Kullanımına İlişkin İlkeler (The Principles Relevant to the Use of Nuclear Power Sources in Outer Space, UNGA Res. 47/68, (14.12.1992)).*
- *Uzayın Tüm Devletlerin, Özellikle Gelişmekte Olan Devletlerin Menfaati ve Yararına Araştırılması ve Kullanılmasına İlişkin Uluslararası İşbirliği Bildirgesi (The Declaration on International Cooperation in the Exploration and Use of Outer Space for the Benefit and in the Interest of All States, Taking into Particular Account the Needs of Developing Countries, UNGA Res. 51/122, (13.12.1996))” dir (Seyitoğlu Danışman, 2019: 15-17). Bu metinlerin her biri uzay faaliyetlerine ilişkin ilkesel düzeyde kararlar içerir ancak devletler açısından bağlayıcı metinler değildir. Anılan genel kurul kararları devletlerin uzay faaliyetlerinin hukuki rejimine ilişkin görüşünü yansıtmaları ve uzaya ilişkin oluşturulacak bağlayıcı metinlere temel oluşturması bakımından önemli birer kaynaktır.*

Birleşmiş Milletler nezdinde kabul edilmiş uluslararası antlaşmalar ve bağlayıcı olmayan metinlerde uzayın hukuki rejimine ilişkin birtakım temel ilkeler belirlenmiştir. Buna göre; uzay bütün insanlığın ortak yararına kullanılacak, hiçbir ayırt edici muameleye tabi tutulmaksızın eşitlik ilkesi ve uluslararası hukuk kurallarına uygun olarak bütün devletlerin kullanımına açık olacak, Ay ve diğer gök cisimleri münhasıran barışçıl amaçlarla kullanılacak ve devlet egemenliğine tabi kılınamayacak, uzayın keşfi ve kullanımı faaliyetleri bütün insanlığın hayır ve menfaati gözetilerek yürütülecek ve devletler de uzaydaki faaliyetlerini uluslararası işbirliği esasına dayalı olarak ve diğer devletlerin menfaatlerini gözeterek yürüteceklerdir. Ayrıca devletlerin uzaya gönderdikleri araçlar ve personeli üzerinde egemenlik hakları devam edecek ve devletler uzaya gönderdikleri aracın meydana getirdiği zarardan sorumluluk dahil olmak üzere, kendi ülkelerinden başlatılan uzay faaliyetlerinden uluslararası bakımdan sorumlu olacaklardır. Bununla birlikte devletler, uzayda ve gök cisimleri üzerinde potansiyel çevresel zararlara sebebiyet verebilecek deneyler yapmaktan ve faaliyetler yürütmekten kaçınacaklardır. Astronotlar insanlığın elçisi kabul edilecek ve kaza, tehlikeli durum ve başka devletin ülkesine ya da açık denizlere zorunlu iniş yapılması hallerinde devletler, uzay aracı personeline yardım etme yükümlülüğü altında olacaklardır (Piradov, 2000: 81-108). Bu ilkeler zamanla devletlerin çoğunluğunca genel kabul görmüş prensipler halini almış ve uzay hukukunun temelini oluşturmuşlardır. Anılan ilkelerden anlaşılacağı üzere, uluslararası hukukun mekânsal kuralları gereği uzay, hiçbir devletin ülkesel egemenliği altında olmayan, bütün devletlerin kullanımına açık, insanlığa tahsis olunmuş bir alandır.

3. Uzak Antlaşmalarında Silahsızlanma

Uluslararası hukukta uzayda silahsızlanma konusunu özel olarak düzenleyen herhangi bir bağlayıcı metin mevcut değildir. Konuya ilişkin birtakım hükümler içeren antlaşmalar da uzayı güvenli ve insanlığın ortak menfaatine adanmış bir uluslararası alan haline getirmeye yetmeyecek ölçüdedir. Ancak anılan düzenlemeler en azından uzayda silahsızlanma ve uzayı askerden arındırma konularının uluslararası alanda ele alınmasına sebep olmuş ve ileride bu konuda hazırlanacak spesifik antlaşmaların ilk adımlarını oluşturmuştur.

Uzak antlaşmaları oluşturulmadan önce, 1963 tarihli Atmosferde, Uzayda ve Suda Nükleer Testleri Yasaklama Antlaşması (Nükleer Denemelerin Kısmi Yasaklanması Antlaşması), uzayda silahsızlanma konusuna ilişkin bir düzenlemeye yer vermiştir. Antlaşma'nın 1. maddesine göre; bu antlaşmanın taraflarından her biri, atmosferde, uzayda ve su altında her türlü nükleer deneme patlamalarını ve diğer nükleer patlamaları yasaklamayı, önlemeyi ve gerçekleştirmemeyi taahhüt eder (Treaty Banning Nuclear Tests in the Atmosphere, in Outer Space and Under Water (Partial Nuclear Test Ban Treaty), 5 Ağut 1963, 480 UNTS 45, No. 6964, md. 1/1). 1963 Nükleer Denemelerin Kısmi Yasaklanması Antlaşması bu hükmüyle, yalnızca nükleer denemelerin yasaklanmasını düzenlemiş ve diğer denemeleri yasaklamamıştır. Ayrıca Antlaşma, uzayda nükleer denemelerin yasaklanmasını yalnızca barış zamanı için düzenlemiş, savaş zamanı için herhangi bir hükme yer vermemiştir (Cheng, 1997: 527).

Uzayın ve uzay faaliyetlerinin hukuki rejimine ilişkin genel bir çerçeve çizen ve bu sebeple “uzay hukukunun anayasası” olarak kabul edilen 1967 Uzak Antlaşması da uzay güvenliğine ilişkin bir hükme yer vermiş ve uzayın münhasıran barışçıl amaçlarla kullanılması gerektiğini önemle vurgulamıştır. Antlaşmanın IV. maddesine göre; taraf devletler, nükleer silahlar veya diğer çeşit kütleli tahrip silahları taşıyan cisimleri dünya etrafındaki bir yörüngeye oturtmamayı, gök cisimlerine yerleştirmemeyi ve bu gibi silahları diğer herhangi bir şekilde uzaya yerleştirmemeyi taahhüt ederler. Taraf devletler Ay ve diğer gök cisimlerini münhasıran barışçıl amaçlarla kullanmalıdırlar. Gök cisimleri üzerinde askeri üs ve tesisler kurulması ve tahkimat yapılması, her tip silahın denenmesi ve askeri manevralar yapılması yasaktır. Ancak askeri personelin bilimsel araştırma veya diğer barışçıl amaçlarla kullanılması yasaklanmamıştır.

1967 tarihli Uzak Antlaşması, uzayda askeri faaliyetleri tamamen yasaklamamaktadır. Antlaşmada, uzayda askeri faaliyetlerin keşif, gözetleme, bilimsel araştırma gibi amaçlara yönelebileceği hükme bağlanmıştır. Ayrıca Antlaşma, yalnızca nükleer silahlarla kitle imha silahlarının uzayda kullanılmasını yasaklamak ve uzay faaliyetlerinin barışçıl amaçlarla kullanılmasını öngörmekle yetinmiş, “barışçıl amaçlarla kullanım” ifadesini açıklamamıştır. Anılan durum belirsizlik yaratmış ve literatürde kavrama ilişkin tartışmalara neden olmuştur.

Silahsızlanma bağlamında ele alınması gereken bir diğer uzak antlaşması 1972 Sorumluluk Sözleşmesi'dir. Sözleşme uzak aracı fırlatma faaliyetinde bulunan devletlerin ve uluslararası

örgütlerin uzay araçlarının sebep olduğu zarardan doğan sorumluluk hakkında etkin uluslararası kuralları ve usulleri öngörmek ve bu Sözleşme çerçevesinde zarar görenlere adil, tam ve zamanında tazminat ödenmesini sağlamak amacıyla kaleme alınmış bir metindir. Sözleşme'nin II ve III. maddelerinde uzay araçlarını fırlatan devletin yeryüzünde ve uçuş halindeki uçaklara verdiği zarardan mutlak sorumlu olacağı ve yeryüzünden başka bir yerde meydana gelen zarardan kusuru ölçüsünde sorumlu olacağı belirtilmiştir (Kurtuluş, 2019: 145-146). Bir devletin kendisinin ya da özel hukuk kişilerinin zarara uğraması durumunda, bu zarardan dolayı zarara uğrayan devlet, fırlatan devletten tazminat talebinde bulunabilecektir (1972 Sorumluluk Sözleşmesi, madde 8).

1972 Sorumluluk Sözleşmesi'nde her ne kadar açıkça askeri uzay faaliyetlerinden sorumluluk konusu ele alınmamış olsa da, askeri faaliyetleri Sözleşme'nin kapsamı dışında bırakan bir hüküm de bulunmamaktadır. Bu sebeple, uluslararası sorumluluğa ilişkin uzay hukuku hükümlerinin askeri faaliyetleri de kapsadığını söylemek mümkündür. Günümüzde askeri uzay faaliyetleri, sivil amaçlı uzay faaliyetlerinden çok daha yoğun şekilde gerçekleştirilmektedir. Askeri uzay faaliyetlerinden kaynaklanan zararların tazminini Sözleşme'nin kapsamı dışında düşünmek, uzay antlaşmalarının amacına ters düşer (İbas, 2007: 229-230). Uzayda silahlanan devletin sorumluluğuna gitmek, silahsızlanmayı teşvik edecektir.

Uzayın hukuki rejimine ilişkin bir yenilik getiren 1979 tarihli Ay Anlaşması da uzayı güvenli ve insanlığa adanmış bir alan olarak korumak amacıyla olan uzay antlaşmalarından biridir. Anlaşma, Ay ve onun doğal kaynaklarının “insanlığın ortak mirası” olduğunu düzenlemiştir. İlk kez BM Genel Kurulu'nun 1970 tarih ve 2749(XXV) sayılı kararıyla derin deniz yatağı ve okyanus tabanına ilişkin olarak ortaya atılan insanlığın ortak mirası kavramı (Declaration of Principles Governing the Sea-Bed and the Ocean Floor, and the Subsoil Thereof, beyond the Limits of National Jurisdiction, UNGA Res. 2749 (XXV), (17.12.1970)); devlet egemenliğine konu olamayan ve hâkimiyet altına alınamayan, kaynakları hakkaniyete uygun olarak bütün dünya uluslarınca paylaşılan ve yönetimi ve işletimi uluslararası bir rejime tabi olan alanları ifade eder. Bu alanlar münhasıran barışçıl amaçlarla kullanıma açıktır (Baslar, 1998: 82-84). Anılan kavrama ilişkin kesin bir tanıma varılamamış olmasına karşın, ifade edilen temel özelliklerine ek olarak kimi yazarlar, bu alanları silahtan arındırma ve gelecek kuşaklara aktarmak için koruma kriterlerini de saymıştır (Bkz: Kıvılcım, 2010: 2-3). 1979 Ay Anlaşması, her ne kadar geniş katılıma sahip olmadığı için literatürde etkisiz bir anlaşma olarak değerlendirilse de, anılan hükmü ile uzayda silahsızlanma ve uzayın barışçıl amaçlarla kullanımı fikrinin esasında herkese ait olan uzayı korumaya hizmet ettiğini bir kez daha dile getirmiştir.

1979 Ay Anlaşması da uzayda silahsızlanma ve uzayın askersizleştirilmesine ilişkin bir hükme sahiptir. Anlaşma'nın III. maddesine göre; taraf devletler Ay'ı yalnızca barışçıl amaçlarla kullanacaklardır. Ay üzerinde herhangi bir tehdit, güç kullanımı veya düşmanca hareket yasaktır. Taraf devletler, Ay etrafında bir yörüngeye veya Ay yönünde veya etrafında diğer bir yola, nükleer silah veya diğer her tür kitle imha silahı taşıyan hiçbir araç koyamazlar, Ay toprakları içine veya

yüzeyine böyle silahlar yerleştiremezler veya kullanamazlar. Ayrıca Ay üzerinde askeri üsler ve tesisler kurmak ve tahkimat yapmak, her tür silah denemeleri ve askeri manevralar yapmak yasaklanmıştır. Bilimsel araştırma amaçlarıyla veya diğer her türlü barışçıl amaçla askeri personel kullanılması ise yasaklanmamıştır.

Anılan düzenlemeler dışında uzayda silahsızlanmayı özel olarak düzenleyen herhangi bir uluslararası metin bulunmamaktadır ve var olan düzenlemeler de hem uzayda silahlanmayı önlemeye yetmeyecek güçtedir, hem de uzayda silahsızlanma bakımından birtakım sorunlar içermektedir.

4.Uzay Antlaşmalarıyla Belirlenen Hukuki Rejimin Silahsızlanma Bakımından İçerdiği Sorunlar

Uzay bütün devletlerin kullanımına ve bilimsel faaliyetlerine açık ve bütün insanlığın yarar ve menfaatine kullanılması gereken bir alandır. Anılan sebeple uzay hukuku kurallarınca, uzay faaliyeti yürütecek aktörlerin bu alanda münhasıran barışçıl amaçlarla hareket etmesi öngörülmüştür. Uzaya ve uzay faaliyetlerine ilişkin temel ilkelerden biri olan uzayın barışçıl amaçlarla kullanılması, uzay hukuku metinlerinde sıkça zikredilmiş ancak bu metinlerde “barışçıl amaçlarla kullanım” ifadesi açıklanmamıştır; bu sebeple anılan ilke tartışma konusu olmuştur. Kimi devletler “barışçıl amaçları” “askeri olmayan” amaçlar olarak değerlendirirken, kimi devletler de bu ifadenin “saldırgan olmayan” şeklinde anlaşılması gerektiğini belirtmiştir. ABD, “barışçıl amaçlarla kullanım” ifadesini “saldırgan olmayan” şeklinde değerlendirmek gerektiğini, aksi takdirde “askeri olmayan” şeklinde yapılacak bir yorumun pek çok uzay faaliyetinin yasaklanmasını gerektireceğini savunmuştur. Sovyetler Birliği ise, askeri amaçlar taşıyan bütün uzay faaliyetlerinin yasaklanması gerektiğini öne sürmüştür.

1967 Uzay Antlaşması’nın ve 1979 Ay Anlaşması’nın “uzayın münhasıran barışçıl amaçlarla kullanılması” ilkesine ilişkin hükümleri askeri faaliyetlerin tamamını yasaklamamış, bilimsel ve diğer her türlü barışçıl amacı taşıyan askeri faaliyetlere izin vermiştir. Günümüzde de uzay faaliyetlerinin büyük çoğunluğu askeri amaçlara yönelmiş ve devletler sivil amaçlarla uzaydan bilgi toplanabileceği gibi askeri amaçlarla da uzayın keşfedilebileceğini kabul etmişlerdir. Dolayısıyla günümüzde çoğunlukla “barışçıl amaçlar” ifadesi “saldırgan olmayan” şeklinde anlaşılmaktadır (İnce, 2015: 253-254; Meray, 1964: 190-195). Ancak münhasıran barışçıl amaçlarla kullanım ibaresinin uzay faaliyetleri bakımından neyi ifade ettiği açıkça uluslararası bağlayıcı metinlerde ortaya konulmadıkça, her bir uluslararası aktör meseleyi kendi menfaatlerine uygun olarak yorumlayacak ve uzayın hukuki rejimine ilişkin bu belirsizlik silahlanmayı istemeyen aktörlerin dahi buna mecbur kalmasına yol açacaktır.

1967 Uzay Antlaşması ve 1979 Ay Anlaşması uzay güvenliğini sağlamaya yönelik en geniş hükümler içeren uzay antlaşmalarıdır. Bu antlaşmalar uzayda nükleer silahları ve kitlesel imha silahlarını yasaklaması şüphesiz bir silahsızlandırma, askeri üs kurmanın, silah denemelerinin ve

askeri manevraların yasaklanması ise bir askersizleştirme hükmüdür. Ancak anılan düzenlemeler uzayı ve uzay faaliyetlerini güvenli hale getirmeye yetecek güçte değildir. Uzay antlaşmalarında geleneksel silahlara, uydulara karşı kullanılabilir diğer silahlara, bazı basit silahlara, savunma amaçlı araştırmalara ve silahlara, uzayda seyreden füzelerin yok edilmesi için nükleer silahların uzaydan transit geçişine, yeryüzünden uzaya nükleer silahların fırlatılması ihtimaline ilişkin düzenlemeler yer almamaktadır (Diederiks-Verschoor ve Kopal, 2008, 27; Wolff, 2009: 73). Burada sayılan ihtimaller gelişen teknolojiyle çeşitlenip artarak uzay güvenliğini tehdit etmeye devam edecektir.

Literatürde kimi yazarlar, 1967 Uzay Antlaşmasında “kitlesel tahrip silahları” terimiyle çok genel bir ifade kullanıldığını ve kitlesel nitelikte olmayan “bireysel tahriplerin” ilgili hüküm çerçevesinde değerlendirilmesinin mümkün olmadığını iddia etmişlerdir. Bu görüşe göre, bireysel zararlara yol açabilecek silahların kullanılması anılan hüküm ile yasaklanmamıştır. 1969 Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi’nin uluslararası antlaşmaların yorumuna ilişkin 31. maddesine göre; bir antlaşma, hükümlerine antlaşmanın bütünü içinde ve konu ve amacının ışığında verilecek alelade anlama uygun şekilde iyi niyetle yorumlanır (Vienna Convention on the Law of Treaties, 23 May 1969, 1155 UNTS 331, No. 18232). 1967 Uzay Antlaşması’nın başlangıç hükümleri ve madde metinleri bağlamında başlıca amacı uzay faaliyetlerinin uluslararası barış ve işbirliği içinde yürütülmesi ve uzayın tüm insanlığa adanmış bir alan olarak korunmasıdır. Anılan görüşe ilişkin yorum tarzıyla ulaşılan sonuç, sadece terimlerin olağan anlamlarıyla sınırlı kalır ve bu durum bir antlaşmanın sadece içerdiği terimlerden çıkarılacak anlama bağlı olarak yorumlanamayacağı ilkesine aykırılık oluşturur. Bununla birlikte anılan görüşe ikinci itiraz, BM Antlaşması madde 2/4’te düzenlenen kuvvet kullanma yasağı bağlamında yapılabilir. Kuvvet kullanma yasağına göre; devletler uluslararası ilişkilerinde herhangi bir biçimde kuvvet kullanma tehdidine veya kuvvet kullanılmasına başvurmadan kaçınmalıdır. Anılan hükmün uzay faaliyetlerine ilişkin olarak da devletleri kuvvete başvurmadan men ettiği açıktır. Dolayısıyla 1967 Uzay Antlaşması’nın silahsızlanma hükmünün bireysel zararlara yol açabilecek silahların kullanılmasını yasaklamadığı yönündeki görüşe katılmak mümkün değildir (aynı yöndeki görüş için bkz: Tarhanlı, 1991: 54-55).

BM Antlaşması’nın 51. maddesinde düzenlenen meşru müdafaa hakkının uzayla ilgili olarak, uzayda ya da uzaydan gelebilecek saldırılara karşı kullanılıp kullanılamayacağı da tartışma konusu olmuştur. Meşru müdafaa, devletlerin silahlı bir saldırıya hedef olmaları halinde saldırı ile orantılı olması kaydıyla bireysel ya da ortak savunma hakkı tanır. 1967 Uzay Antlaşması’nın BM Antlaşması’na yaptığı atıf, hem kuvvet kullanma yasağına hem de meşru müdafaa ile ilişkin hükümlerin uzaya da uygulanabileceğini göstermektedir (Erdem, 2014: 149). Ancak meşru müdafaa hakkının uzay bakımından fiilen uygulanması, savunma amacıyla da olsa uzayın silahlandırılmasına sebep olmaktadır. Ayrıca savunma silahları, her zaman saldırı amacıyla da kullanılma riski taşır (İbas, 2007: 215). Meşru müdafaa bağlamında ele alınması gereken bir diğer konu da uzay silahlarında orantılılık ölçütünün hangi teknik verilere göre belirlenmesi gerektiği sorunudur.

Uzay hukukun en temel problemlerinden biri de uzayın nerede başlayıp nerede bittiğinin uzay antlaşmalarında belirlenmemiş olmasıdır. Devletlerin egemen haklarını kullandıkları hava sahaları ile herkese ait olan uzay arasındaki sınır meselesi, uluslararası uzay hukuku teorisi üzerine yapılan bütün çalışmalarla bir şekilde ilişkilidir (Piradov, 2000: 30-31); bu sebeple, havanın ya da uzayın hukuki statüsü belirlenirken bu sorun her meselede karşımıza çıkmaktadır. Devlet egemenliğinin üst sınırı sorunu ne hava hukuku metinlerinde ne de uzay hukuku metinlerinde ele alınmıştır. Konu Birleşmiş Milletler 'in gündeminde olmasına rağmen henüz bir sonuca varılamamıştır. Uzayın nerede başladığının bilinmemesi, uzayda silahsızlanmaya ilişkin hukuki metinler oluşturulurken, hem havaya hem karaya hem de uzaya yerleştirilebilen silahlara ilişkin düzenleme yapmayı güçleştirecektir. Bu tür silahlar havaya, karaya ya da uzaya yerleştirilebilir ve buralardaki hedeflere yönelebilirler. Yapılacak düzenlemelerde hava sahasında kullanımına izin verilen silahlar, uzayda yasaklanmış olabilir. Uzayın silahlandırılmasının önüne geçmek için öncelikle bu temel problem çözümlidir (Wolff, 2009: 77).

Anlatılanlar ışığında uzay hukukunun başta uzayın hukuki rejimine ilişkin olmak üzere birçok konuda çok genel düzenlemelere sahip olduğu açıktır. Anılan durumun yaratacağı kaos ve belirsizlikler uzay güvenliği konusunda da su yüzüne çıkmakta ve her geçen gün uzay antlaşmalarının revize edilmesine ve yeni uzay antlaşmalarının oluşturulmasına duyulan ihtiyaç artmaktadır.

5. Birleşmiş Milletler 'in Uzayda Silahsızlanma Konusunda Yürüttüğü Çalışmalar

Bir zamanlar yalnızca uzay yolculuğu gerçekleştirebilen birkaç devletin sahası olan uzay, günümüzde devlet ve özel olmak üzere yeni aktörlerin ilgisini çekmeye başlamıştır. Yeni aktörlerin ve yeni uzay faaliyetlerinin ortaya çıkması, yeni tehditlere, yeni endişelere ve güvensizlik ortamına sebep olmuştur (King ve Blank, 2019: 125). Uzayda silahların kontrolü ve uzay güvenliğinin sağlanması uluslararası toplumu endişelendiren bir mesele haline gelmiştir. Bu amaçla konunun uluslararası platformlarda gündem haline getirilmesi için çalışmalar yürütülmektedir.

Genel Kurul'un 18 Aralık 1958 tarihli ve 1348 (XIII) sayılı kararıyla uzayın barışçıl amaçlarla kullanılmasının sağlanması için önce ad hoc komite olarak kurulan, daha sonra Genel Kurul'un 12 Aralık 1959 tarihli ve 1472 (XIV) sayılı kararıyla daimi komiteye dönüştürülen Uzayın Barışçıl Amaçlarla Kullanılması Ad Hoc Komitesi (Ad Hoc Committee on the Peaceful Uses of Outer Space) uzayın silahsızlandırılması ve uzay güvenliğinin sağlanması için çalışan ilk BM organıdır. Uzayda silahlanma tehlikesi BM'ye üye devletlerce Uzayın Barışçıl Amaçlarla Kullanılması Komitesi'nin gündemine getirilmiştir. Yapılan görüşmelerde kimi devletler uzayda silahlanma yarışının önlenmesi için her türlü silahın uzaya yerleştirilmesini yasaklayan bir antlaşma yapılmasını önerirken, kimi devletler de dünya devletlerinin balistik füzelere karşı savunmasız olduğunu, bu sebeple de uzay sistemlerini korumak için yalnızca savunma amaçlı silahlanmayı savunmuşlardır (İbas, 2007: 177-178).

Batılı devletler uzayda silahsızlanmayı sağlayacak bir anlaşmanın Uzayın Barışçıl Amaçlarla

Kullanılması Komitesi'nde değil, BM Silahsızlanma Komitesi'nde görüşülmesini önermişlerdir (Erdem, 2014: 152). Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 9 Aralık 1982 tarihli ve 37/83 sayılı kararı sonucu, uzayda silahlanmanın önlenmesi ve bunu gerçekleştirmek için atılması gereken adımlar her sene Birleşmiş Milletler Silahsızlanma Komitesinin gündemine alınmaktadır (Prevention of an Arms Race in Outer Space, UNGA Res. 37/83, (9.12.1982)). Bu Komite, Uzayın Barışçıl Amaçlarla Kullanılması Komitesi'nden sonra uzayı güvenli ve barışçıl amaçlara adanan uluslararası bir alan haline getirme ve uzayda askeri faaliyetleri kontrol etme amacıyla olan ikinci bir organ olmuştur (Wolff, 2009: 74).

Silahsızlanma Komitesi, uzayda nükleer silahlanmanın önlenmesi, nükleer savaşın önlenmesi, uzay güçlü aktörlerin uzayda silahlanma yarışına girmesinin önlenmesi, yeni nesil kitle imha silahlarının ve yeni nesil radyolojik silahların uzayda kullanımının düzenlenmesi, kapsamlı bir silahsızlanma programının oluşturulması ve devletlerin uzay politikalarında silahlanma konusunda şeffaflığın ve güven artırıcı önlemlerin sağlanması konularını ele almaktadır (Erdem, 2014: 153). Komite tarafından gerçekleştirilen Silahsızlanma Konferansı'nda uzayın silahtan arındırılması barışçıl amaçlara hasredilmesi ve uzayda silahlanma yarışının önlenmesi konularını içeren bir uluslararası bağlayıcı metin oluşturulması hususu ele alınmıştır. Bu amaçla 2008 yılında Çin ve Rusya tarafından yürütülen çalışmalar sonucunda Uzaya Silah Yerleştirilmesi, Uzay Araçlarına Yönelik Kuvvet Kullanma ve Kuvvet Kullanma Tehdidinin Yasaklanması Taslak Metni Komite'ye sunulmuştur. 2014 yılında da gözden geçirilmiş taslak antlaşma sunulmuştur ancak sonuç alınamamıştır (Proposed Prevention of an Arms Race in Space (PAROS) Treaty, Nisan 2020). ABD anılan taslak metne, metinde uzay silahının tanımının yapılmıyor olması, ispat prosedürlerine yer verilmiyor olması ve metnin yere değil yalnızca uzaya dayalı silahlara odaklanıyor olması sebepleriyle itiraz ettiğini açıklamaktadır (De Zwart ve Stephens, 2019: 24-25).

Günümüzde hala Komitenin bağlayıcı bir uluslararası metin oluşturma çalışmaları devam etmektedir. Ancak geçmişte silahsızlanma görüşmelerinde olduğu gibi, uzaya ilişkin silahsızlandırma çalışmaları da bilinçli olarak sonuçlandırılmamaktadır. ABD kendi ulusal varlıklarını koruyabildiği ölçüde silahsızlandırma çalışmalarına katılmakta ancak bağlayıcı bir metne yanaşmamaktadır. Çin ve Rusya başta olmak üzere diğer bir grup devlet ise, uzayda bir silahlanma yarışının ancak bütün silahların yasaklanmasını öngören bir bağlayıcı metinle engellenebileceğini her fırsatta ileri sürmekte ve uluslararası toplumun biran evvel konuyu sonuca ulaştırması için müzakerelere hazır olduklarını dile getirmektedirler (İbas, 2007: 173). Uluslararası hukukta antlaşmalar en güçlü, en uygulanabilir ve devlet davranışını tanımlama ve düzenleme olanağı en yüksek olan kaynaktır, bu nedenle uzayda silahların kontrolü için oluşturulacak bağlayıcı metinler, devletlere uzayda güç kullanımı tehditlerine karşı somut rehberlik sağlayacaktır (King ve Blank, 2019: 129). Bu nedenle Birleşmiş Milletler nezdinde devam eden çalışmaların somut çıktıları sonuç vermesi için, uluslararası işbirliğinin sağlanması ve insanlığın ortak menfaatinin devletlerin küçük çıkarlarının üstünde tutulması önemlidir.

SONUÇ

Uzay antlaşmalarında yalnızca nükleer silahlar ve kitle imha silahları yasaklanmış; geleneksel silahlara ya da uydulara karşı kullanılabilecek diğer silahlara ilişkin herhangi bir düzenlemeye yer verilmemiştir. Şüphesiz uzayda silahsızlanmaya ilişkin var olan bu düzenlemeler de yalnızca ilgili antlaşmalara taraf devletleri bağlayacaktır. Anılan düzenlemeler dışında uzayda silahsızlanmayı özel olarak düzenleyen herhangi bir uluslararası metin bulunmamaktadır. Yakın gelecekte uzay antlaşmalarının yeniden düzenlenmesi ya da yeni uzay antlaşmalarının oluşturulması pek olası değilse de, uzaya ve uzay faaliyetlerine ilişkin hukuki rejim devlet uygulamaları ile de şekillenebilir. Ancak antlaşmaların uluslararası hukuktaki değeri göz önüne alındığında, uzayı ve uzay faaliyetlerini tehdit eden konuların bağlayıcı metinlerce düzenleme altına alınmasının önemi ortaya çıkmaktadır.

Günümüz uzay yetenekli devletlerinin uzayda silahsızlanmaya ilişkin yaklaşımlarının farklı olması, soruna ilişkin karar almayı güçleştiren en önemli faktördür. Rusya ve Çin uzayda silahsızlanmadan yanayken, ABD silahsızlanmaya ilişkin bağlayıcı bir metnin ve uzayda askeri faaliyetlere ilişkin bir denetim mekanizmasının oluşturulmasını ulusal uzay politikasına bir tehdit olarak görmektedir. Bunun yanında uzay silahlarının yasaklanmasını savunan Çin ve Rusya bir yandan da ASAT silahlarını geliştirmeye devam etmektedir. Dolayısıyla uzayda silahsızlanma sorunu günümüzde hukuki yöntemlerle çözülebilecek bir problem olmasının yanında politik çözüm araçlarına da ihtiyaç duymaktadır. Devletler ya da özel hukuk kişileri silahlanmadan uzayda silahların kontrolünün sağlanması, uluslararası güvenliğin ve uzay güvenliğinin korunması bakımından önemlidir. Uzayda silahlanmanın önlenmesi çalışmalarında ve gelecekte oluşturulacak bağlayıcı metinlerde özellikle üzerinde durulması gereken hususlar; uzayın “münhasıran barışçıl amaçlarla kullanılması” kavramının içeriğinin açıklığa kavuşturulması, hava sahası ve uzay arasındaki sınırın belirlenmesi, “uzay silahı” teriminin tanımının yapılması, geleneksel silahlara, savunma amaçlı askeri faaliyetlere, uydu imha etme kabiliyeti olan silahlara ve nükleer olmayan silahlara ilişkin düzenlemelere yer verilmesi, özel hukuk kişilerinin uzay faaliyetlerini denetleyecek uluslararası bir mekanizmanın kurulması ve devletlerin ulusal uzay politikalarında şeffaflığın artırılmasını sağlayacak düzenlemelere yer verilmesi şeklinde özetlenebilir.

Uzayı tamamen askeri kullanımın dışına itmeye çalışmak, günümüz teknolojisi ve uluslararası ilişkileri göz önüne alındığında, hayali ve yararsız bir girişim olacaktır. Mevcut durumda uzay antlaşmaları uzayda güç rekabetini önlemeye yarayan ve uzay faaliyetlerine ilişkin hukuki bir çerçeve çizen önemli kaynaklardır ancak, uzayın sivil, askeri ve ticari faaliyetlere olanak veren bir alan olması ve teknolojinin uzay faaliyetlerini ve uzay araçlarını her geçen gün çeşitlendirmesi var olan uzay antlaşmalarını revize etmeyi gerektirmektedir. 1950’lerde başlayan uzay faaliyetleri günümüzde yalnızca çerçeve çizen hukuk metinlerinden öte, her bir kullanım alanına ilişkin spesifik düzenlemeleri içeren bağlayıcı hukuki metinlere ihtiyaç duymaktadır. Silahsızlanma sorunu da ancak anılan şekilde bağlayıcı bir hukuki metinle nihayete erecektir.

KAYNAKÇA

- Acer, Y./ Kaya, İ. (2015). *Uluslararası Hukuk Temel Ders Kitabı*. (Altıncı Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Agreement on the Rescue of Astronauts, the Return of Astronauts and the Return of Objects Launched into Outer Space, 22 April 1968, 672 UNTS 119, No. 9574. Metin için bkz: <https://treaties.un.org/Pages/showDetails.aspx?objid=080000028012504f&clang=en> (E.T. 21.07.2020).
- Agreement on Governing the Activities of States on the Moon and Other Celestial Bodies, 18 December 1979, 1363 UNTS 3, No. 23002. Metin için bkz: http://www.unoosa.org/pdf/gares/ARES_34_68E.pdf (E.T. 21.07.2020).
- Baslar, K. (1998). *The Concept of the Common Heritage of Mankind in International Law*. The Hague: Martinus Nijhoff Publishers.
- Cheng, B. (1997). *Studies in International Space Law*. Oxford: Clarendon Press.
- Convention on International Liability for Damage Caused by Space Objects, 29 March 1972, 961 UNTS 187, No. 13810. Metin için bkz: http://www.unoosa.org/pdf/gares/ARES_26_2777E.pdf (E.T. 21.07.2020).
- Convention on Registration of Object Launched into Outer Space, 14 January 1975, 1023 UNTS 15, No. 15020. Metin için bkz: http://www.unoosa.org/pdf/gares/ARES_29_3235E.pdf (E.T. 21.07.2020).
- De Zwart, M. / Stephens, D. (2019). “The Space (Innovation) Race: The Inevitable Relationship between Military Technology and Innovation”. *Melbourne Journal of International Law*, 20(1), 1-28.
- Diederiks- Verschoor, I. H. / Kopal, V. (2008). *An Introduction to Space Law*. (Third Revised Edition). The Netherlands: Kluwer Law International.
- Erdem, M. (2014). *Uzayın ve Uzay Faaliyetlerinin Hukuki Rejimi* (Birinci Baskı). Ankara: Savaş Yayınevi.
- Erlank, W. (2015). “Rethinking Terra Nullius And Property Law in Space”. *PER: Potchefstroomse Elektroniese Regsblad*, 18(7), 2503-2523.
- İbas, S. (2007). *Uzayın Askeri Kullanımı ve Silahsızlandırılması*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İnce, F. (2015). *Uzay Bir İnsanlık Serüveni- Bilimleri, Teknolojisi, Hukuku, Politikaları*. (Birinci Baskı). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Kıvılcım, Z. (2010). *Uluslararası Kamu Hukukunda İnsanlığın Ortak Mirası* (Birinci Baskı). İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- King, M. / Blank, L. (2019). “International Law and Security in Outer Space: Now and Tomorrow”. *American Journal of International Law*, 113, 125-129.
- Kurtuluş, D. F. (2019). *Hava ve Uzay Hukukunda Ticari Hizmetlerden Doğan Hukuki Sorumluluk*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Meray, S. (1964). *Uzay ve Milletlerarası Hukuk*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No:184-166.
- UNGA Res. 1148 (XII), (14.11.1957). “Regulation, Limitation and Balanced Reduction of All Armed Forces and All Armaments; Conclusion of an International Convention (Treaty) on the Reduction of Armaments and the Prohibition of Atomic, Hydrogen and Other Weapons of Mass Destruction”. Metin için bkz: [https://undocs.org/en/A/RES/1148\(XII\)](https://undocs.org/en/A/RES/1148(XII)) (E.T.21.07.2020)
- UNGA Res. 1348 (XIII), (18.12.1958). “Question of the Peaceful Use of Outer Space”. Metin için bkz: http://www.unoosa.org/pdf/gares/ARES_13_1348E.pdf (E.T: 21.07.2020).
- UNGA Res. 1962 (XVIII), (13.12.1963). “The Declaration of Legal Principles Governing the Activities of States in the Exploration

and Uses of Outer Space". Metin için bkz: http://www.unoosa.org/pdf/gares/ARES_18_1962E.pdf (E.T.21.07.2020).

UNGA Res. 2749 (XXV), (17.12.1970). "Declaration of Principles Governing the Sea-Bed and the Ocean Floor, and the Subsoil Thereof, beyond the Limits of National Jurisdiction". Metin için bkz: [https://undocs.org/en/A/RES/2749\(XXV\)](https://undocs.org/en/A/RES/2749(XXV)) (E.T. 21.07.2020).

UNGA Res. 37/83, (9.12.1982). "Prevention of an Arms Race in Outer Space". Metin için bkz: <https://undocs.org/en/A/RES/37/83> (E.T. 21.07.2020).

UNGA Res. 37/92, (10.12.1982). "Principles Governing the Use by States of Artificial Earth Satellites for International Direct Television Broadcasting". Metin için bkz: http://www.unoosa.org/pdf/gares/ARES_37_92E.pdf (E.T.21.07.2020).

UNGA Res. 41/65, (03.12.1986). "The Principles Relating to Remote Sensing of the Earth from Outer Space". Metin için bkz: http://www.unoosa.org/pdf/gares/ARES_41_65E.pdf (E.T. 21.07.2020).

UNGA Res. 47/68, (14.12.1992). "The Principles Relevant to the Use of Nuclear Power Sources in Outer Space". Metin için bkz: http://www.unoosa.org/pdf/gares/ARES_47_68E.pdf (E.T.21.07.2020).

UNGA Res. 51/122, (13.12.1996). "The Declaration on International Cooperation in the Exploration and Use of Outer Space for the Benefit and in the Interest of All States, Taking into Particular Account the Needs of Developing Countries". Metin için bkz: http://www.unoosa.org/pdf/gares/ARES_51_122E.pdf (E.T. 21.07.2020).

Piradov, A.S. (2000). *International Space Law*. (B. Belitsky, Çev.). Hawaii: University Press of the Pacific.

Proposed Prevention of an Arms Race in Space (PAROS) Treaty. (Nisan 2020). Metin için bkz: <https://www.nti.org/learn/treaties-and-regimes/proposed-prevention-arms-race-space-paros-treaty/> (E.T. 21.07.2020).

Seyitoğlu Danışman, Z. (2019). *Uzay Hukukunda Devlet Egemenliği ve Mülkiyet*. (Birinci Baskı). Ankara: Adalet Yayınevi.

Tarhanlı, T. (1991). *Uydular Aracılığıyla Yer Doğal Kaynaklarının Uzaktan Algılanması ve Uluslararası Hukuk*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Treaty Banning Nuclear Tests in the Atmosphere, in Outer Space and Under Water (Partial Nuclear Test Ban Treaty), 5 August 1963, 480 UNTS 45, No. 6964. Metin için bkz: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20480/v480.pdf> (E.T. 21.07.2020).

Treaty on Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, Including the Moon and Other Celestial Bodies, 27 January 1967, 610 UNTS 205, No. 8843. Metin için bkz: https://treaties.un.org/Pages/showDetails.aspx?objid=0800000280128cbd&clang=_en (E.T. 21.07.2010).

Vienna Convention on the Law of Treaties, 23 May 1969, 1155 UNTS 331, No. 18232. Metin için bkz: https://treaties.un.org/Pages/showDetails.aspx?objid=080000028003902f&clang=_en (E.T.21.07.2020).

Wolff, J. M. (2009). "Uzayın Askerileştirilmesini İçine Alan "Barışçıl Kullanım" Kavramı, Uzayın Silahlandırılmasına da Yol Açar mı?". (Çev. Y. Poyraz). *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XIII(3-4), 69-83.

NYSA ANTİK KENTİ KAZILARI KONSERVASYON-RESTORASYON ÇALIŞMALARI*

Conservation-Restoration Studies in Nysa Ancient City Excavations

Muhammed DİLER¹ Serdar Hakan ÖZTANER²

ÖZET

Aydın ili Sultanhisar ilçesinin 3 km. kuzeyinde yer alan, Karia Bölgesi'nin önemli kentlerinden biri olan Nysa Antik Kenti'nde bilimsel kazı çalışmalarına 1990 yılından bu yana Ankara Üniversitesi öğretim üyelerinin başkanlığında devam edilmektedir. Son dönem kazı çalışmaları kentin merkezinde, stadionun kuzeyinde yer alan Roma köprüsünü kullanarak, kentin doğu ve batı yakasını birbirine bağlayan doğu-batı doğrultusundaki Cadde 1-Plateia ile batı yakada açığa çıkarılan Dorik Sütunlu ve Mozaikli (DSY-MY) yapılarda sürdürülmektedir. Söz konusu alanlardaki kazı çalışmalarıyla ortaya çıkarılan tüm eserlerin konservasyon-restorasyon uygulamaları eş zamanlı olarak konservatörlerce gerçekleştirilmektedir. Yapılan her türlü konservasyon-restorasyon uygulamaları uluslararası koruma onarım ilkelerine bağlı kalınarak minimum müdahale anlayışı ile yürütülmektedir. Bu çalışmada, çift yakalı kent olan Nysa Antik Kenti'nin doğu ve batı yakasındaki farklı iki alandan örnek konservasyon uygulamalarına yer verilerek bozulmalar ve bozulma kaynakları belirtilmiştir. Cadde 1-Plateia'nın doğu yakasında 2013 yılından itibaren devam eden kazı çalışmalarıyla ortaya çıkarılan ve kırık parçalar halinde ele geçen mermer mimari elemanların konservasyon ve restorasyon çalışmaları devam etmektedir. Bu kapsamda sütunlu ana cadde, Cadde 1-Plateia'nın sütun yüksekliğini saptayabilmek için tüm parçaları ele geçen bir sütunun mimari konservasyonu yapılmış ve birleştirilen parçalarla söz konusu sütunun yüksekliği tespit edilmiştir. Kentin batı yakasında 2017-2019 yıllarında ortaya çıkarılan DSY-MY yapı kompleksinin mozaik taban döşemesinin konservasyon çalışmaları da eş zamanlı olarak tamamlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nysa antik kenti, konservasyon, restorasyon, mozaik, taş eser.

ABSTRACT

Scientific excavations in Nysa Ancient City, which is one of the important cities of the Karia Region and located 3 km north of Sultanhisar district of Aydın province, has been carried out under the administration of Ankara University faculty members since 1990. The recent excavations are maintained on the Cadde-1-Plateia, which connects the east and the west sides of the city by the Roman bridge located in the north of the *stadion* and is located at the center of city, the Doric columned structure and mosaic structure (DSY-MY) on the west side. Conservation and restoration practices of all the artifacts unearthed by excavations in these areas are carried out simultaneously by conservators. All kinds of conservation and restoration practices are conducted according to international principles of conservation and restoration with the understanding of 'minimum intervention'. In this study, the deteriorations and the sources of deteriorations are specified by including the examples of conservation practices from two different areas on the east and west sides of the Nysa Ancient City, which is a double city. The conservation and restoration works of the marble architectural elements unearthed as broken pieces during the excavations on Cadde 1-Plateia, which are still in progress since 2013, are continued. In this context, for the sake of determining the height of the columns on the main Street, Cadde 1-Plateia's, studies were conducted on a conserved column of that all parts were completely discovered. The conservation of mosaic floor of DSY-MY building complex, which was discovered on the west side of the city in 2017-2019, was also completed simultaneously.

Keywords: Nysa ancient city, conservation, restoration, mosaic, stone artifacts.

1. ORCID: 0000-0003-0374-3662

1. Konservatör-Restoratör, Nysa Kazısı, Yüksek Lisans Öğrencisi, Iğdır Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, muhammeddiler7@gmail.com

2. ORCID: 0000-0002-8284-6792

2. Doç. Dr., Nysa Kazı Başkanı, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, oztaner@ankara.edu.tr

*DİLER, M. & ÖZTAN, H. S. (2021). "Nysa Antik Kenti Kazıları Konservasyon-Restorasyon Çalışmaları", *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 8, S. 22, s. 183-203.

Makale Geliş Tarihi: 22 Aralık 2020 Kabul Tarihi: 04 Ocak 2021

EXTENDED ABSTRACT

Nysa Ancient City is situated on the current Aydın-Denizli route, on the 3 km north of Sultanhisar, where is located in 30 km east of Aydın. Based on the excavation and research works on the ancient city, it is identified that the city was used for settlement in Hellenistic, Roman and Byzantine Periods. In the 13th century, Seljuks began to dominate the city. Nysa is placed on the north side of Mesaogis (Aydın-Cevizli) Mountain and north side of the Maendros (Menderes) River. Nysa, which is located on a deep valley created by the floodwaters, is situated on both sides of the valley. The connection between the east and west settlements is provided by the three bridges in the Roman Empire Period. Nysa ad Maendrum, considered as one of the important cities of the Asia State, identified as “double city” by the well-known geographer of its period, Strabon (64th BC- 24th AD), in his book, Geographika. The topographical city plan was created by the first scientific works made by German W. von Diest, between the years of 1907 and 1909. Short time excavation works were conducted by Greek archeologist K. Kourouniōtēs between the years of 1921 and 1922, İzmir Museum in the 1960s and Aydın Museum between the years of 1982 and 1988. Excavation, research and restoration works on the city is run by the academicians of the Ankara University (Vedat İdil 1990-2010, Serdar Hakan Öztaner 2012-). It is revealed that Nysa Ancient City is built in orthogonal system, where the street and avenues are placed perpendicular to each other in east-west and north-south directions. Additionally, from the distance between the streets, it is calculated that the rectangular structure insulas are approximately 58.80 x 116.80 meters long (200 x 400 Roman Feet). Cadde 1-Plateia, Ancient city’s main street, which is located on the east-west direction, has width of 9.5 meters and monumentality due to its columned portico. This monumental street, which is located on the Roman Bridge 2, that connects the east and west sides, links the Nekropol (east) and Akharaka (west) on the city center.

In this study, the deteriorations and the sources of deteriorations are specified by including the examples of conservation practices from two different areas on the east and west sides of the Nysa Ancient City, which is a double city. In consequences of the excavation works conducted on the Cadde 1-Plateia from 2013, marble architectural elements from the street’s north and east porticos are discovered as multi-pieces due to the earthquakes. Three column pieces were unearthed as a result of the 2014 excavation works. It is detected that the pieces belong to a complete column and a column height can be measured from it. By means of the conservation and restoration works made on this column which has cracks and piece loss, it is determined that the column has 4.05 meters height originally. Subsequently, Cadde 1-Plateia’s north and south portico’s, monolit columns’ height is discovered to be 4 meters.

DSY and MY which has spaces with mosaic floor coverings and is located on east side of upper level of DSY were discovered from the excavation works on west side of the city in 2017. Mekân 1 (10.98 x 7.59 m) and Mekan 2 (23.75 x 4.22 m), located on the south of MY, have a geometric ornament from the 4th AD. Conservation of the mosaic floor coverings is carried out simultaneously with the excavation works of the structure.

Mosaic floor coverings and architectural elements uncovered by the excavation works determined to be deteriorated due to the climate of the geography that city placed, environmental factors, flora and lime soil. Olive trees’ roots cause partial damages to the architectural elements and floors. Structural elements, which were mostly destroyed as a result of the earthquakes occurred at the area, has noticeably fractures, cracks, and piece loss. Conservation practices of the architectural elements discovered on the excavation works on the city is conducted based on the current condition examinations. Conservation practices are held to reinforce and preserve the mosaic floor coverings revealed in the DSY-MY structure complex, situated on the west side of the city in the excavation works of 2017-2019. Mosaic floor coverings are temporarily covered to prevent the new damages that can be occurred due to the practices referred. As a part of the Nysa Ancient City excavation works, conservation and restoration practices are being conducted precisely and being a crucial part of the research studies. In order to maintain the excavation and research works properly, conservation of the archeological antiques must be conducted regularly.

GİRİŞ

Nysa Antik Kenti, günümüz Aydın-Denizli karayolu üzerinde, Aydın ilinin 30 km. doğusundaki Sultanhisar ilçesinin yaklaşık 3 km. kuzeyinde yer almaktadır. Kentte yürütülen kazı ve araştırma çalışmaları sonucu kentin Hellenistik, Roma ve Bizans dönemlerinde yerleşim gördüğü tespit edilmiştir. 13. yüzyılda Selçuklular bölgede hâkim olmaya başlamıştır. Sasa Bey tarafından yapılan seferlerle Nysa ve Tralleis'in de içinde bulunduğu Aydın bölgesi 1308 yılında ele geçirilmiştir (Kadioğlu, 2006: 10). Nysa, Mesogis (Aydın-Cevizli) Dağı'nın güney yamacında, Maeandros (Menderes) Nehri'nin kuzeyinde yer almaktadır (EK Fotoğraf: 1). Dağlardan gelen sel sularının oluşturduğu derin bir vadi üzerine kurulmuş olan kent, vadinin iki yakasına yayılmaktadır. Doğu ve batı yakadaki yerleşim alanları arasındaki bağlantıyı Roma İmparatorluk Dönemi'nde üç adet köprü sağlamaktadır. Ayrıca tiyatronun güneydoğusunda Tekkecik Dere yatağı üzerine inşa edilmiş ve kentteki atık su kanallarının bağlandığı bir kollektör işlevindeki tünelin günümüzde 81 m.'si korunmuş olup halen kentin iki yakasını bağlayan önemli bir alt yapı projesidir. Karia Bölgesi'nde, Asia Eyaleti'nin önemli kentleri arasında sayılan Nysa ad Maeandrum'u döneminin ünlü coğrafyacısı Strabon (MÖ 64 – MS 24) Geographika-Coğrafya adlı eserinde “çift yakalı kent” olarak tanımlamaktadır. Kentin tarihçesi, yapıları ve Nysa Gymnasium'unda eğitim veren ünlü kişileri sayarken Strabon, kendisinin de gençken Aristodemos'un tüm derslerine Nysa'da devam ettiğinden söz etmedir (Strabon XIV.1:48). 18. ve 19. yüzyıllarda Nysa'yı birçok gezgin ziyaret etmiştir. L. De Laborde'un 1838 tarihli “Voyage De L'asie Mineure” adlı kitabında yer alan mimar P. A. Dedreux'ye ait Nysa gravürü, kentin tiyatrosundan güneye Menderes ovasına doğru döneminin panoramasını, kentteki yapıların korunma durumlarını yansıtmaktadır. Gravürde Nysa'nın iki yakasını bağlayan üç köprü kemerleriyle ayakta çizilmiş olup, büyük oranda toprak altındaki kentte tiyatro, kütüphane, hamam gibi yapılara ait kalıntılar seçilebilmektedir.

1907-1909 yıllarında Alman W. von Diest tarafından kente yapılan ilk bilimsel çalışmalar ve topografik kent planı yapılmıştır (von Diest, 1913). 1921-1922 yıllarında Yunan arkeolog K. Kourouniōtēs (Kourouniōtēs, 1924), 1960'larda İzmir Müzesi, 1982-1988 yıllarında Aydın Müzesi (Sezer vd., 1989), kısa süreli kazı çalışmaları yapılmıştır. Kentteki kazı, araştırma ve restorasyon çalışmaları 1990 yılından bu yana Ankara Üniversitesi öğretim üyeleri (Vedat İdil 1990-2010, Serdar Hakan Öztaner 2012-) (İdil, 1999; Öztaner vd. 2014; Öztaner, 2018) tarafından yürütülmektedir.

Nysa Antik Kenti orthogonal sistemde, doğu-batı ve kuzey-güney yönünde birbirlerini dik kesen cadde-sokak sistemine sahip olduğu, caddelerin birbirlerine olan mesafelerinden dikdörtgen insula – yapı adalarının yaklaşık 58.80 x 116.80 m. (200 x 400 Roma Ayağı) ölçülerinde olduğu saptanmıştır (Kadioğlu, 2011: 108; Kadioğlu, 2014: 5; Öztaner, 2018: 925). Kentin doğu-batı doğrultusundaki ana caddesi olan Cadde 1-Plateia, 9.5 m. genişliği ve sütunlu portikolarıyla anıtsal niteliktedir (Öztaner vd., 2014; Öztaner, 2018; 925). Kent merkezinde, doğu ve batı yakaları birleştiren Roma Köprüsü 2'nin aksı üzerinden geçen bu anıtsal cadde doğu ile batıdaki nekropol

ve Akharaka bağlantısını sağlamaktadır.

Cadde 1-Plateia’da 2013 yılından bu yana gerçekleştirilen kazı çalışmalarında caddenin kuzey ve güney portikolarına ait mermer mimari elemanlar deprem sonucunda yıkılmış olmaları nedeniyle çok kırık parçalar halinde ele geçmiştir. 2014 kazı çalışmalarıyla ele geçen 14.C1.189-14.C1.192 ve 14.C1.196 envanter nolu üç sütun parçasının tek bir sütuna ait olduğu ve bir tam sütun yüksekliğini verdiği saptanmıştır (EK Fotoğraf: 2). Kırıklar ve parça kayıpları bulunan bu sütunda yapılan konservasyon- restorasyon çalışmaları sonucunda sütun, 4.05 m. olan özgün yüksekliğine ulaşmıştır. Bunun sonucunda Cadde 1-Plateia’nın kuzey ve güney portikolarına ait monolit sütun yüksekliğinin yaklaşık 4 m. olduğu tespit edilmiştir.

Kentin batı yakasında 2017 yılı kazı çalışmalarıyla Dorik Sütunlu Yapı (DSY) ve hemen doğusunda, üst kotunda yer alan mozaik taban döşemeli mekanlara sahip Mozaikli Yapı (MY) tespit edilmiştir. Mozaikli yapının güneyindeki 10.98 x 7.59 m. ölçülerindeki Mekân 1 ile kuzeydeki 23.75 x 4.22 m. ölçülerindeki Mekân 2 geometrik bezemeli, MS 4. yüzyıla tarihlenen mozaik taban döşemesine sahiptir. Yapıdaki kazı çalışmalarıyla eş zamanlı olarak mozaik taban döşemelerinin konservasyon uygulamaları sürdürülmüştür. Nysa kazılarında ortaya çıkarılan mozaik taban döşemesi ve mimari parçaların konservasyon-restorasyon uygulamaları kazı ekibinde yer alan konservatörler ile koruma onarım bölümü öğrencileri tarafından uluslararası konservasyon-restorasyon ilkelerine sadık kalınarak gerçekleştirilmektedir .

Bu makalede Nysa Antik Kenti kazı çalışmalarında yapılan konservasyon-restorasyon çalışmaları kapsamında 2017-2019 yıllarında bulunan mozaik taban döşemesinin ve Cadde 1- Plateia’da parçalar halinde ele geçen mermer *monolit* sütunun konservasyon uygulamaları örnek olarak ele alınmaktadır.

Fotoğraf 1: Nysa Antik Kenti genel görünümü (Muhammed Diler, Nysa kazı arşivi)

Cadde 1-Plateia Sütunu Restorasyon Uygulamaları

Kazı çalışmaları sırasında ortaya çıkarılan mimari elemanların konservasyon-restorasyon çalışmaları her sezon kazı çalışmalarıyla birlikte eş zamanlı gerçekleştirilmektedir. Kazısı yapılan alandaki mimari elemanlara ait parçaların tamamı açığa çıkarıldıktan ve tasnifi yapıldıktan sonra elemanlara ait parçaların birleştirilmesine yönelik çalışmalar yapılmaktadır. Mimari elemanlar, yerinde veya gerekiyorsa kum havuzuna taşınarak konservasyon-restorasyon uygulamalarına tabi tutulmaktadır. Mimari elemanların konservasyon uygulamaları sırasıyla mevcut korunma durumunun tespiti, belgeleme, geçici montaj/prova, temizlik, delme, yapıştırma/birleştirme ve bütünleme uygulamaları olmak üzere yedi aşamada gerçekleştirilmektedir.

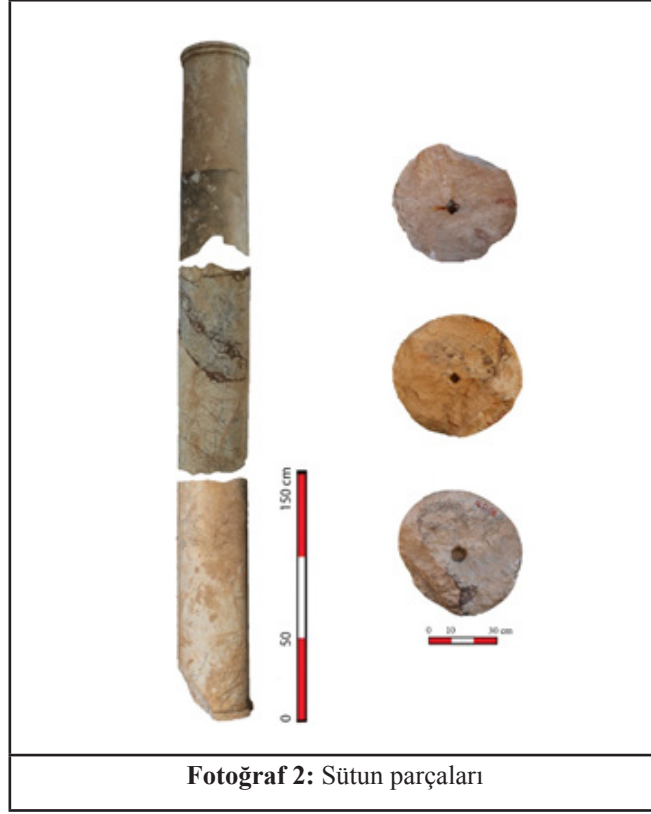
Korunma Durumunun Tespiti

“Bir taş eser üzerinde müdahale söz konusu olduğunda ön araştırmalar serisini gerçekleştirmek gerekir. Taşın tipini, eskime sürecine bağlı olarak kimyasal ve fiziksel özellikleri üzerinde etkili olan varyasyonları belirlemek önemlidir. Buna bağlı olarak eserin daha önce geçirmiş olduğu restorasyon müdahaleleri, eserin içinde bulunduğu çevresel şartlar (özellikle ısı durumu ve kirli bileşiklerin havadaki varlığı) tespit edilmelidir” (Eskici, 1997: 383).

Nysa Antik Kenti’nin bulunduğu Sultanhisar ilçesi, Akdeniz ikliminin hâkim olduğu yazları ortalama 25-30°C kışları ise 50C ila 100C arasında değişen sıcaklıklara sahiptir (Dindar, 2008:10). Taşlar her türlü tahribata açık doğal malzeme grubunda yer aldığı için sıcaklık farklarıyla birlikte meydana gelen don, çözülme, rüzgâr ve yağmur gibi iklimsel etkenler taş eserlerin bozulmasını hızlandırmaktadır (Eskici ve Şener, 2000: 150).

Nysa sütunlu caddesi, Cadde 1 kazılarında ele geçen mermer mimari elemanların ve kireç taşı döşemelerin mevcut korunma durumları, konservasyon çalışmaları öncesinde belirlenerek konservasyon uygulamaları öncesinde taş eserlerin geçirdiği bozulmalar, bozulma kaynakları, bulunduğu ortamın etkileri ve uygulanacak müdahaleler belirlenmektedir. Kentin iklimi ve toprak yapısından kaynaklı olarak taş eserlerde genel olarak yüzeylerde yoğun kalker tabakasının oluşumu, kılcal çatlaklar, kırık ve eksik parçalar gibi çeşitli bozulmalarla karşılaşmaktadır.

Nysa sütunlu caddesi, Cadde 1-Plateia’ya ait 2014 yılında ele geçen 1.26, 1.37, 1.47 m. yüksekliklerindeki 14.C1.189-14.C1.192 ve 14.C1.196 envanter nolu sütun parçalarının alt çapı 0.52 m. üst çapı 0.48 m. olan 4.05 m. yüksekliğindeki mermer *monolit* bir sütuna ait oldukları saptanmıştır (EK Fotoğraf: 2). Sütun parçalarında kılcal çatlaklar, yüzeyde kalker tabakası oluşumu ve parçaların birleşme alanları ile kaideye oturan taban kısmında parça kayıpları mevcuttur.

Fotoğraf 2: Sütun parçaları

Belgeleme Çalışmaları

Kazılarda ele geçen mimari elemanların belgeleme çalışmaları konservasyon uygulamalarının ilk ve en önemli adımını oluşturmaktadır. Mimari parçaların birleştirilmesinde kullanılan yapıştırıcı malzemenin geri dönüşümünün sıkıntılı olması konservasyon uygulamalarından belgeleme çalışmalarının hatasız şekilde yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle konservasyon çalışmalarına başlamadan önce eserin mevcut durumunun belgelenmesi yapılmaktadır. Belgeleme çalışmalarında eserlerin detaylı ve farklı açılardan çekilmiş fotoğraflarına, çizimlerine, sorunların tespitine ve gerçekleştirilen konservasyon uygulamalarının aşamalarına yer verilmelidir (Ersen vd., 2009:3-5).

Belgeleme çalışmaları sırasında eserlerde gerçekleştirilen tüm konservasyon uygulama aşamaları fotoğraflanarak, uygulamalar sonunda hazırlanan raporla belgeleme aşamaları tamamlanmaktadır.

Geçici Montaj/Prova

Mimari elemanlara ait kırık parçalar kazı buluntu durumlarına göre birbirlerine bazen çok yakın bazen de birbirlerinden oldukça uzak bir şekilde ele geçebilmektedir. Devşirme olarak kullanılan taşınmış kırık parçaların farklı yıllarda ortaya çıkarılma durumları da söz konusudur. Birleştirilecek parçaların tespitinden sonra mimari elemanlarda, temizlik uygulamalarının yapılacağı alanlar ve mevcut parça kayıplarının belirlenmesi için geçici montaj/prova uygulaması gerçekleştirilmektedir (EK Fotoğraf: 3).

Fotoğraf 3: Prova uygulaması (Nysa kazı arşivi)

Temizlik Uygulamaları

Nysa Antik Kenti'nde toprak altından çıkarılan mimari elemanların yüzeylerinde kalker tabakası gibi çeşitli yüzey kirliliklerine rastlanmakta olup sütunlu caddede de toprak yapısından kaynaklı olarak yoğun kalker tabakaları saptanmaktadır. Birleştirilecek parçalarda mukavemeti zayıflatan kalker tabakasıyla mikro boyuttaki kırık parçalar mekanik olarak temizlenmektedir (EK Fotoğraf: 4-5).

Fotoğraf 4-5: Temizlik uygulaması (Nysa kazı arşivi)

Delme Uygulaması

Mermer mimari elemanlar, geçirdikleri yıkımlar ve maruz kaldıkları ortam şartlarına göre birden fazla kırık parça halinde ele geçmektedir. Birleştirme/yapıştırma çalışmalarında mimari elemanların boyutlarına göre krom-çelik çubuklar donatı olarak kullanılmaktadır. Kılcal çatlaklar gibi bir dizi bozulmaya sahip olan mimari elemanlarda açılacak donatı deliklerinde taşın yapısına zarar vermeyen darbesiz matkapların kullanılmasına özen gösterilmiştir. Cadde 1-*Plateia*'ya ait mermer monolit sütun parçalarının konservasyon uygulamalarında ağırlıklarına ve boyutlarına göre krom-çelik donatı kullanılmıştır. Birleşme yüzeylerinde delme noktaları belirlendikten sonra darbesiz matkap kullanılarak delme işlemleri gerçekleştirilmiştir (EK Fotoğraf: 6). Yapıştırılacak yüzeylerde karşılıklı açılan delikler temizlenerek provası yapılarak doğrulanmaktadır (EK Fotoğraf: 7). Son prova uygulamasıyla birlikte sütun parçalarının dış yüzeylerine referans olabilmeleri için kılavuz çizgileri çizilmiştir (EK Fotoğraf: 8).

Fotoğraf 6: Delme uygulaması

Fotoğraf 7: Prova tekrarı (Nysa kazı arşivi)

Fotoğraf 8: Kılavuz çizgilerinin belirlenmesi (Nysa kazı arşivi)

Yapıştırma/Birleştirme Uygulaması

Yapıştırılacak mimari eleman parçalarının ağırlık ve boyutları gereği mukavemeti yüksek yapıştırıcılar ile birleştirilmesi gerekmektedir. “Birleştirme uygulamalarında kullanılan donatıların tutturulmasında, akışkanlığı 500 μ ’dan küçük boyutlu ilgili taşın tozuyla azaltılmış epoksi (Araldite AY103-HY956) yapıştırıcı kullanılmalıdır” (Güleç, 2012:74). Sütunlu cadde, Cadde 1’in mimari elemanlarının konservasyon uygulamalarında epoksi reçine türü olan Araldite AY103 (5 birim) ve sertleştiricisi HY-956 (1 birim) yapıştırıcı kullanılmıştır. Konservasyonu yapılan 14.C1.189, 14.C1.192 ve 14.C1.196 envanter nolu monolit sütun parçaları için birleşim noktalarında üçer adet 1.8 cm. çapında 30 cm. uzunluğunda toplam altı adet krom-çelik donatı kullanılmıştır. Krom-çelik donatılar, açılan deliklere *araldite* ile sabitlenmiştir (EK Fotoğraf: 9). Yapıştırma uygulaması, provayla çizilen kılavuz çizgileri referans alınarak hatasız şekilde tamamlanmıştır (EK Fotoğraf: 10-11).

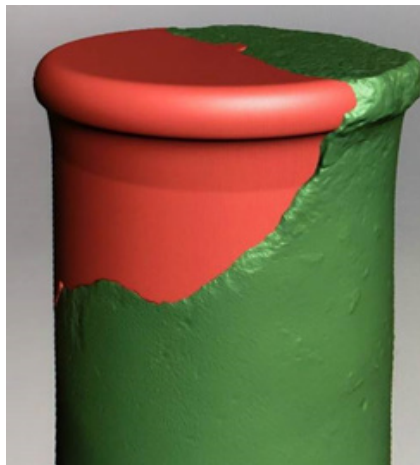
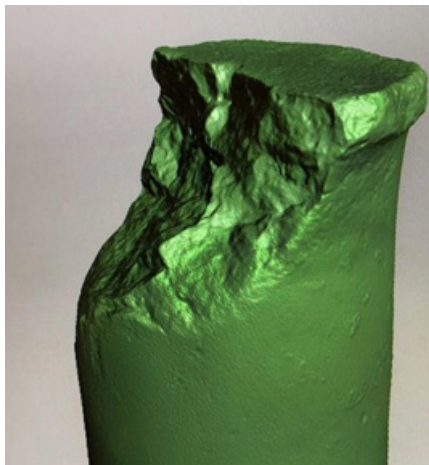
Fotoğraf 9: Krom-çelik dübellerin sabitlenmesi (Nysa kazı arşivi)

Fotoğraf 10-11: Yapıştırma uygulaması (Nysa kazı arşivi)

Bütünleme Uygulaması

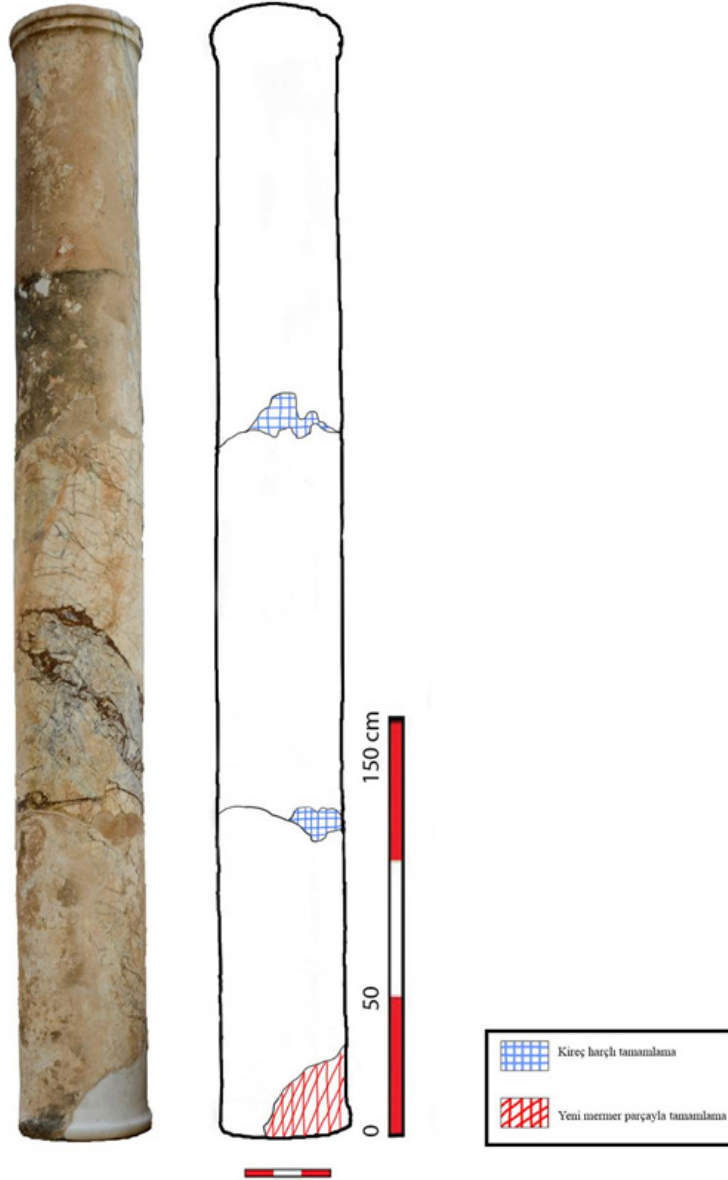
Cadde 1-*Plateia*'ya ait sütunun tamburunda parça kayıplarının olduğu birleşim noktalarında kireç esaslı harç kullanılarak tamamlama yapılmıştır. Sütunun kaideye oturan taban kısmındaki 42 cm. yüksekliğinde 26 cm. yarı çap ölçülerindeki kırık ve eksik kısım, statik dengenin sağlanması ve sütunun ayağa kaldırılabilmesi için tamamlama yapılması gerekmektedir. Eksik parçanın üretimi için 3D lazer tarama cihazı kullanılarak ölçümler gerçekleştirilmiş ve bilgisayar destekli yazılımlarla eksik parça birebir modellenerek mermer malzemeden yeniden üretilmiştir (EK Şekil: 1-2). Üretilen mermer parça, bir adet krom-çelik donatı kullanılarak sütunun kırık ve eksik taban kısmına monte edilmiştir (EK Fotoğraf: 12). Söz konusu sütun, konservasyon-restorasyon uygulamalarıyla 4.05 m. özgün tam yüksekliğine ulaşmış ve ait olduğu kaide üzerine yeniden yerleştirilmiştir (EK Fotoğraf: 13).

Şekil 1-2: Eksik kısmın modellenmesi (Dr. Cahit Gürel)

Fotoğraf 12: Bütünleme yapılan alan

Fotoğraf 13: Konservasyon sonrası bütünlenen alanlar

Mozaik Taban Döşemesi Konservasyon Uygulamaları

Mozaik taban döşemesine yapılacak konservasyon çalışmalarına, kazı çalışmalarıyla eş zamanlı olarak başlanmıştır. Yapılan konservasyon uygulamaları sırası ile mevcut korunma durumunun tespiti, teknik özelliklerinin belirlenmesi, belgeleme çalışmaları, konservasyon uygulamaları ve geçici kapatma uygulaması şeklinde aşamalı olarak yürütülmektedir.

Teknik Özellikler ve Mevcut Korunma Durumunun Tespiti

MY'nin güneyinde 10.95 x 7.59 m. ölçülerindeki mekân “Mekân 1”, kuzeyde yer alan 23.75 x 4.22 m. ölçülerindeki mekân ise “Mekân 2” şeklinde adlandırılmıştır (EK Fotoğraf: 14). İki mekân arasındaki geçiş Mekân 1'in kuzey duvarında bulunan 2,17 m. genişliğindeki kapı açıklığıyla sağlanmaktadır.

Mozaik taban döşemesi, zemin üzerine yerleştirilmiş taşların oluşturduğu bir *statumen* (blokaj), 3-4 cm. kalınlığında *rudus* (kalın harç), 2-3 cm. kalınlığında *nucleus* (ince harç) ve 0.5-1 cm. arasında değişen *setting bed* (yatak harcı) katmanlarından oluşmaktadır. Yatak harcı katmanının üzerinde ise *tessellatum* katmanı yer almaktadır. *Tesselattum* katmanında kullanılan *tesserae* ortalama olarak 1x1x1 cm. boyutlarındaki çeşitli renklerdeki taş ile kırmızımsı pişmiş toprak malzemeden oluşmaktadır. Geometrik bezemelerden oluşan mozaik taban döşemesinde renkli *tesserae* ile bezemeler oluşturulurken beyaz renk *tesserae* arka fon olarak kullanılmıştır. Mekân 2'de yer alan mozaik taban döşemesi güneyindeki -0.22 m. kotunda yer alan Mekân 1'in döşemesine göre daha üst kotta yer almaktadır.

Mozaik taban döşemelerinde yapılan ön incelemede yapının geçirdiği deprem vb. kaynaklı yıkım, tahribatlar ve toprak altı sürecin olumsuz etkilerine (bitki kökleri, kalker, nem gibi) bağlı olarak çeşitli bozulmalar tespit edilmiştir (EK Fotoğraf: 15). Her iki mekânda yer alan mozaik taban döşemesinde bulunan ağaç köklerinin yer yer yoğun şekilde *tessellatum* katmanını tahrip ettiği gözlemlenmiştir. Mozaikli Yapı- Mekân 1'in güney duvarından başlayarak kuzey-güney doğrultusunda 0.80 m. genişliğinde, doğu-batı doğrultusunda 5.90 m. uzunluğunda 0.30x0.30 m. ölçülerindeki pişmiş toprak tuğla plakalar ile geç dönemde onarım amaçlı kaplandığı saptanmıştır. Her iki mekânda yer alan mozaik taban döşemelerinde yer yer *tessera* kayıpları, çökme, kabarma, derz boşalmaları, kalker tabakası, yüzeysel ve derin *lacunae* tespit edilmiştir (EK Fotoğraf: 16-20).

Fotoğraf 14: DSY-MY yapı kompleksi genel görünümü (Nysa kazı arşivi)

Fotoğraf 15: Ağaç kökleri ve tahribatları

Fotoğraf 16: Tüm katmanları kapsayan derin lacuna oluşumu (Nysa kazı arşivi)

Fotoğraf 17: Tessera kayıpları

Fotoğraf 18: Çökme oluşumu (Nysa kazı arşivi)

Fotoğraf 19: Tesseralar arası derz boşalması**Fotoğraf 20:** Kalker tabakası oluşumu (Nysa kazı arşivi)

Belgeleme Çalışması

Yapılan ön incelemede tespit edilmiş bozulmalar öncelikle fotoğraflanarak belgelenmiş, belgeleme sonrasında detaylı bir bozulma raporu düzenlenmiş ve uygun görülen konservasyon uygulamalarına geçilmiştir.

Sağlamlaştırma Uygulamaları

Kabaca yapılan temizlik çalışmaları sonrası mozaik taban döşemelerinin *tessellatum* katmanında *tessera* kayıplarının ilerleyebileceği gözlemlenmiştir. Bu nedenle temizlik çalışmaları sağlamlaştırma çalışmaları sonrasında gerçekleştirilmiştir. Bölgede bulunan yoğun zeytin ağaçlarının kökleri ve toprağın nemli olması mozaik taban döşemelerinde çeşitli bozulmalara yol açmaktadır. Ağaç kökleri taban döşemesinin katmanları arasına girip katmanlar arası boşluklara sebep olmaktadır. Katmanlar arası hareketlenmeden dolayı *tessellatum* katmanında *tessera* kayıpları ve lacunalar oluşmuştur. *Tessera* kayıplarının önlenmesi için kenar bordür uygulaması, katmanlar arası boşlukların sağlamlaştırılması ve lacuna dolgusu gerçekleştirilmiştir.

Kenar Bordür Uygulaması

Mozaik taban döşemelerinde bordür uygulaması: *tessellatum*, *nucleus*, *rudus* katmanları ve lacunalarından kaynaklı *tessera* kayıplarının önüne geçilmesi için kireç esaslı harç kullanılarak gerçekleştirilmektedir. Uygulama, lacunanın en alt seviyesinde geniş bir tabanda başlayarak *tessellatum* katmanına kadar geçişli bir şekilde daralarak gerçekleştirilmektedir (Şener, 2011:129). Mozaik taban döşemesindeki *lacunalar*, *tessellatum* katmanından başlayarak *nucleus* ve *rudus* katmanlarına kadar ilerlemiştir. Bazı alanlarda *tessellatum* katmanından başlayan *lacunanın statumen* (blokaj) katmanına kadar ilerlediği tespit edilmiştir. Bordür harçları için ince elenmiş kum, taş tozu, tuğla tozu ve kaymak kireç kullanılmıştır. Uygulama öncesi ince fırçalar ile uygulama yapılacak alanlar su ile temizlenerek tozdan arındırılmıştır. Yapılan bordür harcının yüzeyi yumuşak nemli süngerlerle bastırılarak silinmiş ve harç yüzeyinin homojen bir görünüm kazanması sağlanmıştır (EK Fotoğraf: 21-22).

Fotoğraf 21-22: Bordür uygulaması (Nysa kazı arşivi)

Katmanlar arası boşlukların sağlamlaştırılması

Yoğun ağaç köklerinin mozaik katmanları arasında ilerlemesiyle çeşitli alanlarda katmanlar arası bağlantının koptuğu tespit edilmiştir. Katmanlar arasındaki ağaç köklerinin temizlenmesi ve boşlukların sağlamlaştırılması sırasında *tessera* kayıplarının önüne geçmek için *tessellatum* katmanında facing uygulaması gerçekleştirilmiştir. Tesseralar arası bütünlüğün sağlanması için tülbent bezleri, hazırlanan Paraloid B72 (%20 aseton içinde) kullanılarak *tessera* yüzeylerine yapıştırılmıştır. *Nucleusla* rudus katmanları arasında yer alan boşluklarda bulunan toprak, uzun metal çubuklar kullanılarak boşaltılmıştır. Temizlenen boşluklara alkol-su (1/1) enjekte edilerek gözeneklerin temizlenmesi sağlanmıştır. *Tessellatum* ve yatak harcı arasındaki boşluklara enjeksiyon harcı olarak taş tozu, kum, kireç ve tuğla tozundan hazırlanan akışkan harç enjekte edilmiştir (EK Fotoğraf: 23-26).

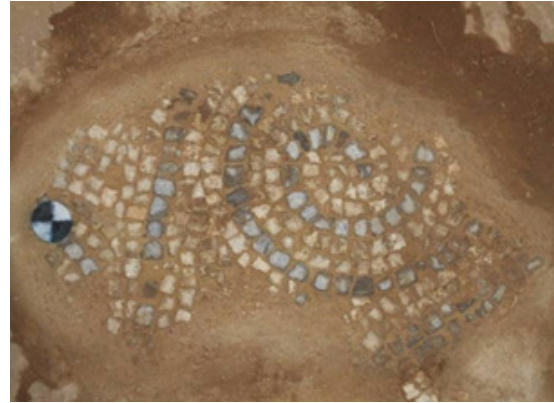
Fotoğraf 23-24: Facing uygulaması ve katmanlar arası boşlukların dolgusu (Nysa kazı arşivi)

Fotoğraf 25-26: Facing uygulaması ve katmanlar arası boşlukların dolgusu (Nysa kazı arşivi)

Tessellatum Katmanında Derz dolgusu

Mekân 1’de yer alan mozaik taban döşemesinin *tessellatum* katmanında *tesseraların* arasında bulunan derzlerin boşalmasından kaynaklı *tessera* kayıplarının ilerlediği anlaşılmıştır. Derz boşlukları bulunan kısımlarda toprak ve harç kalıntıları detaylıca temizlenmiştir. İnce agrega, kaymak kireç kullanılarak hazırlanan sıvı harçla derz boşluklarının dolgusu gerçekleştirilmiştir (EK Fotoğraf: 27-28). Derz dolgu uygulamasından sonra *tessellatum* katmanında kalan harçlar yumuşak süngerle yıkanarak temizlenmiştir.

Fotoğraf 27-28: Tessellatum katmanı derz dolgusu (Nysa kazı arşivi)

Temizlik Uygulaması

Tessera kayıplarının önlenmesi için detaylı temizlik çalışmaları sağlamlaştırma uygulamalarından sonra gerçekleştirilmiştir. *Tessellatum* katmanının yüzeyindeki toprak ve yaklaşık 0.2 – 1 cm.

kalınlığındaki kalker tabakasının temizliği için mekanik temizlik uygulaması yapılmıştır. Tüm konservasyon uygulamalarının tamamlanmasıyla mozaik taban döşemesinin su, plastik fırçalar ve yumuşak sünger kullanılarak detaylı temizliği yapılmıştır (EK Fotoğraf: 29-30). Bu uygulamayla birlikte mozaik taban döşemelerinde aktif konservasyon uygulamaları tamamlanmıştır (EK Fotoğraf: 31-32).

Fotoğraf 29-30: Temizlik uygulaması (Nysa kazı arşivi)

Geçici Kapatma Uygulaması

Konservasyon uygulamalarından sonra mozaik döşemesinin tahribata karşı korunması ve mevcut korunma durumunun daha kötüye gitmemesi için üzeri geçici olarak kapatılmıştır. Mozaik taban döşemenin yüzeyi *geotekstil* keçeyle örtülerek yüzeyine 20-25 cm. ince elenmiş dere kumu serilmiştir. Kum tabakasının üzerine sırasıyla yaklaşık 20 cm. elenmiş toprak ve 15-20 cm. mıcır (kırmı taş) serilmiş, her iki mekânın mozaik taban döşemesinin yüzeyi geçici olarak kapatılmıştır (EK Fotoğraf: 33-36). Geçici kapatma uygulaması ile mozaik taban döşemesinin dış çevre şartlarına ve insan kaynaklı tahribatlara karşı korunması hedeflenmiştir.

Fotoğraf 31-32: Konservasyon uygulamaları sonrası (Nysa kazı arşivi)

Fotoğraf 33-36: Geçici kapatma uygulaması (Nysa kazı arşivi)

SONUÇ

Arkeolojik kazı çalışmalarıyla gün yüzüne çıkarılan kültür varlıklarının toprak altında geçirdiği sürece bağlı olarak maruz kaldığı bozulma süreci sona ererken, iklim şartlarına açık hale gelmesiyle birlikte yeni bozulma ve tahribatların görüldüğü bir dönem başlamaktadır. Toprak altında geçen yüzyıllar sonucu bulunduğu ortama uyum sağlamış olan kültür varlıkları, ortaya çıkarıldıkları andan itibaren yeni ortam şartlarından olumsuz yönde etkilenebilmektedirler. Bu yeni durum, mevcut bozulmaların hızlanmasına ve yeni ortamdan kaynaklı çeşitli bozulmaların oluşmasına yol açmaktadır.

“Nysa’daki toprak yapısı, koyu kahverengi-grimsi kahverengi ve ince granüllüdür. Yüzeyden 30-50 cm. derinlikten itibaren ise daha sık ve ağır yapıda kırmızımsı kahverengi-kırmızı, bunun altında ise çoğunlukla sertleşmiş kireç yapısındadır” (Özbil, 2017: 15). Kentin bulunduğu coğrafyanın iklimi, çevresel şartları, bitki örtüsüyle toprağın yoğun kireçli yapısından kaynaklı olarak kazı çalışmalarıyla ortaya çıkarılan mozaik taban döşemeleri ve mimari elemanların çeşitli bozulmalara sahip olduğu tespit edilmiştir. Alandaki zeytin ağaçlarının kökleri, toprak altındaki mimari kalıntıların ve taban döşemelerinin kısmen tahrip olmasına yol açmaktadır. Bölgede gerçekleşen depremler sonucu çoğunluğu yıkılmış olan yapı elemanlarında kırık, çatlak, parça kaybı gibi bozulmalar dikkati çekmektedir.

Kentte yapılan kazı çalışmalarında ele geçen mimari elemanların konservasyon uygulamaları mevcut korunma durum incelemelerine göre yapılmaktadır. Yine kentin batı yakasında DSY-MY yapı kompleksinde 2017-2019 kazı çalışmalarında ele geçen mozaik taban döşemelerinin sağlamlaştırılması ve korunması için gerekli konservasyon uygulamaları yapılmıştır. Mozaik taban döşemesi söz konusu uygulamalardan sonra oluşabilecek yeni tahribatların önlenmesi amacıyla geçici olarak kapatılmıştır.

Nysa Antik Kenti kazı çalışmaları kapsamındaki konservasyon-restorasyon uygulamaları titiz bir şekilde yürütülmekte olup araştırma çalışmalarının önemli bir ayağını oluşturmaktadır. Kazı ve araştırma çalışmalarının sağlıklı bir şekilde yürütülmesi için ele geçen her türlü küçük buluntunun, mimari elemanın ve kalıntının düzenli olarak konservasyonlarının yapılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Baranaydın, F. (2019). Ayasuluk Tepesi ve St. Jean Anıtı 2017 Yılı Çalışmaları Işığında Taş Eser Restorasyon ve Konservasyon Uygulamaları. *Yedi Sanat Tasarım ve Bilim Dergisi*, 21, 11-20.
- Laborde, D., L. (1838). *Voyage de l'Asie Mineure par Mrs Alexandre de Laborde*. Becker, Hall, et Léon de Laborde, Paris.
- Dindar, E. (2008). *Sultanhisar İlçesinin Coğrafi Etüdü*, Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Eskici, B. (1997). Taş Eserlerin Korunması Üzerine Notlar. *Türk Arkeoloji Dergisi*, 31, 338-392.
- Eskici, B. ve Şener, Y. S. (2000). Orhun Yazıtlarının Konservasyon Durumu Üzerine Gözlemler, *1. Ulusal Taşınabilir Kültür Varlıkları Konservasyonu ve Restorasyonu Kolokiyumu*, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 141-150.
- Eskici, B., Akyol, A. A. ve Kadioğlu, Y. K. (2006), Erzurum Yakutiye Medresesi Yapı Malzemeleri, Bozulmalar ve Koruma Problemleri, *24. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 1, Çanakkale, 381-398.
- Eskici, B., Kabaoğlu, C. ve Şener, Y. S. (2008), Balat (Milet) İlyas Bey Medresesi Koruma-Onarım Çalışmaları, *12. Ortaçağ Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Sempozyumu*, Çanakkale, 196-205.
- Eskici, B., Şener, Y. S., Akyol, A. A., Kadioğlu, Y. (2011), İlyas Bey Külliyesi Yapılarına Ait Özgün Malzemelerin Korunmasına Yönelik Araştırma ve Uygulama Çalışmaları, *Balat İlyas Bey Külliyesi*, edt. L. K. ERBİRLİK- M. B. TANMAN, İstanbul, 187-195.
- Eskici, B., (2013). Arkeolojik ve Sanat Eserlerinin Korunmasında Temizliğin Önemi ve Lazer Teknolojisi Üzerine. *Orhan Bingöl'e 67. Yaş Armağanı*, edt. G. KÖKDEMİR, Ankara, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 59-66.
- Ersen, A., Güleç, A., Alkan, N. ve Kudde, E. (2009). Konservasyon Raporunun Önemi, İçeriği ve Hazırlama Adımları, *Restorasyon Konservasyon Dergisi*, 2, 3-16.
- Güleç, A. (2012). Nuruosmaniye Camii'ne Ait Malzemelerin Nitelik ve Problemlerinin Analizi, *Restorasyon Yıllığı Dergisi*, 5, 59-75.
- Hiesel, G. ve Strocka, V. M., (2006). Die Bibliothek von Nysa am Mäander Vorläufiger Bericht über die Kampagnen 2002 – 2006, Freiburg: *Archäologischer Anzeiger*, 368.
- İdil, V. (1999), *Nysa ve Akharaka*, İstanbul, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları.
- Kadioğlu, M., (2002). *Die scaenae frons des Theaters von Nysa am Mäander*. Doktora Tezi, Albert-Ludwigs Üniversitesi Philosophischen Fakultäten, Freiburg im Breisgau.
- Kadioğlu, M. (2006). *Die Scaenae frons des Theaters von Nysa am Mäander. Forschungen in Nysa am Mäander Band I*, Mainz: Philipp von Zabern.
- Kadioğlu, M. ve Kadioğlu, Y. K., (2008). Native of The Marble In Ancient City, Nysa On The Meander of Hellenistic and Roman Period, Aydın-Western Anatolia-Turkey. *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, 2, İngiltere.
- Kadioğlu, M. (2011). Vorbericht über die Arbeiten im Gerontikon von Nysa am Mäander 2006-2009, *JDL*, 126, 107-154.
- Kadioğlu, M. (2014), *Das Gerontikon von Nysa am Mäander. Forschungen in Nysa am Mäander. Band 3*, Darmstadt: Philipp von Zabern,
- Kariya, H., & Nielson, A. (2002). Arkeolojik Kazılarda Taş Buluntuların Konservasyonu. *Japon Anadolu arkeoloji Enstitüsü Kazı Notları*, 13.

- Özbil, C., (2017). *Nysa Sikkeleri*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Öztaner, S.H., Akdoğu, E.N. Arca ve Gökalp Özdi, N. (2014). Nysa ad Maeandrum'daki Yeni Bulgular Üzerine Bir Değerlendirme. Ç. AŞKİT, S. Kalaycıoğulları, R. Kayapınar, C. Üstünel Keyinci ve R. Öztürk, *In Memoriam Filiz Öktem*, Ankara: AÜ DTC., 225-245.
- Öztaner, S. H. (2018), Nysa Antik Kenti Şehir Planlaması, *II. International Congress of Urban Environment Health*, Nevşehir, 923-929
- Peachey, C. ve Salzman, E. (1999). Arazide Konservasyon Çalışmalarının Belgelenmesi, *Japon Anadolu Arkeoloji Enstitüsü Kazı Notları*, 8,
- Price, C. A. ve Doehne, E. (2011). *Stone Conservation: An Overview Of Current Research*, New York, Getty Publications.
- Strabon, (1993). *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: XII-XIII-XIV)*, Çev. A.Pekman, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Strocka, V. M., Hoffmann, S., Hiesel, G. (2012). *Die Bibliothek von Nysa am Mäander. Forschungen in Nysa am Mäander. Band 2*, Darmstadt: Philipp von Zabern.
- Şener, Y. S. (2009), Mozaiklerin Korunmasında Temel Kriterler, *XI. Uluslararası Antik Mozaik Sempozyumu*, 873-882.
- Şener, Y. S. (2012). Arkeolojik Alanda In situ (Yerinde) Mozaik Koruma Yöntemleri. *Journal of Mosaic Research*, 5, 201-220.

THE PROBLEM OF GLOBAL TURMOIL IN THE DILEMMA OF GLOBALIZATION-MULTILATERALISM: LONG-TERM INTERACTIONS BETWEEN DEMOCRACY AND ECONOMY WITHIN THE FRAMEWORK OF POLITICAL REGIMES*

Küreselleşme-Çok Taraflılık İkileminde Küresel Kargaşa Sorunu: Siyasi Rejimler Çerçevesinde Demokrasi ve Ekonomi Arasındaki Uzun Vadeli Etkileşimler

Emin Ahmet KAPLAN¹ Rana DAYIOĞLU ERUL²

ÖZET

Son zamanlarda küresel krizden bir kaçış noktası bulunamaması, çok taraflı kurumların artık kendilerinden beklenen işlevleri yerine getiremediğini göstermiştir. Bu bağlamda, demokratik ülkeler tarafından benimsenecek politikaların küresel kargaşa ve krizden kurtulmada gerekli olduğu düşünülmektedir. Küreselleşmeden kaynaklanan değişim ve gelişmelerin neden olduğu küresel kargaşadan kaçmada çok taraflılığın etkin rol oynaması gerektiği görüşüne rağmen çok taraflı kurumlar, küresel güç olmaya çalışan ülkelerin politikaları, küresel sistem içinde meydana gelen istikrarsızlık ve küresel gelişmeleri algılamadaki yetersizlikleri nedeniyle temel işlevlerini yerine getirememektedir. Bu, küresel kargaşadan kaçmak için çok taraflılığın yönlerinin küreselleşme çerçevesinde yeniden değerlendirilmesini gerektirmektedir. Bu nedenle çalışmanın amacı, bir hükümet içindeki siyasi rejim türlerinin veya demokrasinin önemi açısından kurumsal ve sosyoekonomik değişkenlerin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini ölçmektir. Bu doğrultuda 1984-2015 döneminde otoriter rejim ve tam demokrasi rejimleri çerçevesinde, siyasi rejimdeki 31 ülke, panel veri ekonometrik yöntemi ile analize dahil edilmiştir. Çalışmada ekonomik büyümenin uzun vadeli kurumsal belirleyicileri siyasi rejim türleri açısından incelenmiş ve analizin sonuçlarına göre gelişmiş ülkelerden oluşan tam demokrasi rejimi grubundaki sosyoekonomik değişkenlerin ekonomik büyümeyi teşvik ettiği gözlemlenmiştir. Bu sonuçlar, bu gruptaki ülkelerin gelişmiş bir sosyal, kültürel ve ekonomik altyapıya sahip olmasından ileri gelmektedir. Sonuç olarak, bir çözüm üretmede etkisiz kalan çok taraflı kurumların son küresel gelişmeler bağlamında yeniden ele alınması gerektiği, bu değerlendirmelerin ülkelerin sosyo-kültürel altyapılarının geliştirilmesi ve demokratikleşme eğilimleri çerçevesinde yapılması gerektiği önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, küresel kargaşa, çok taraflılık, demokrasi ve ekonomik büyüme, politik rejimler.

ABSTRACT

Recent inabilities to find an escape point from the global crisis has demonstrated that multilateral institutions cannot fulfill the functions expected from them anymore. In this respect, the policies to be adopted by democratic countries are thought to be essential in the escape from global turmoil and crisis. In spite of the view that multilateralism should play an active role in escaping global turmoil caused by changes and developments resulting from globalization, multilateral institutions cannot fulfill their basic functions due to the policies of the countries trying to be a global power and in turn their inability to perceive the instability and global developments occurring within the global system. This necessitates that the aspects of multilateralism be reassessed within the framework of globalization with a view to escaping global turmoil. Therefore, the objective of this study is to measure the effects of institutional and socioeconomic variables on economic growth with regard to the significance of political regime types or democracy, within a government. Thus, 31 countries in two types of political regimes were included in the analysis by the period of 1984-2015. Based on this idea, the long-term institutional determinants of economic growth was analyzed with regard to political regime types in the study, and according to the results of this analysis, the socioeconomic variables in the full democracy regime group comprising of developed countries encourage economic growth. These results stem from the fact that the countries in this group have a developed social, cultural, and economic infrastructure. As a result, it has been acknowledged that multilateral institutions, which have been ineffective in producing a solution, should be reassessed within the context of recent global developments, these assessments should be performed by countries within the framework of their tendencies towards democratization and developing their sociocultural infrastructures.

Keywords: Globalization, global turmoil, multilateralism, democracy and economic growth, political regimes.

1. ORCID: 0000-0001-4808-8529

1. Dr., Karamanoglu Mehmetbey University, eminahmet@kmu.edu.tr

2. ORCID: 0000-0001-9073-6430

2. Assis. Prof., Ankara Hacı Bayram Veli University, mrana.erul@hbv.edu.tr

*KAPLAN, A. E. & DAYIOĞLU ERUL, R. (2021). "The Problem of Global Turmoil in the Dilemma of Globalization-Multilateralism: Long-Term Interactions Between Democracy and Economy within the Framework of Political Regimes", *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 8, S. 22, s. 204-224.

Makale Geliş Tarihi: 04 Ekim 2020 Kabul Tarihi: 14 Ocak 2021

Genişletilmiş Özet

Son zamanlarda küresel krizden bir kaçış noktası bulunamaması, çok taraflı kurumların artık onlardan beklenen işlevleri yerine getiremediğini göstermiştir. Bu bağlamda, demokratik ülkeler tarafından benimsenecek politikaların küresel kargaşa ve krizden kurtulmada gerekli olduğu düşünülmektedir.

Küreselleşmeden kaynaklanan değişim ve gelişmelerin neden olduğu küresel kargaşadan kaçmada çok taraflılığın etkin rol oynaması gerektiği görüşüne rağmen çok taraflı kurumlar, küresel güç olmaya çalışan ülkelerin politikaları, küresel sistem içinde meydana gelen istikrarsızlık ve küresel gelişmeleri algılamadaki yetersizlikleri nedeniyle temel işlevlerini yerine getirememektedir. Bu, küresel kargaşadan kaçmak için çok taraflılığın yönlerinin küreselleşme çerçevesinde yeniden değerlendirilmesini gerektirmektedir.

Tek küresel güç olarak değerlendirilen Amerika Birleşik Devletleri'nin benimsediği politikalar uluslararası bir etkiye sahip olsa da küresel istikrarsızlığın giderilememesinin nedeni, küresel güç olmak isteyen ulusların güçlü bir ekonomik ve politik yapıya ve bunlara ek olarak gerekli sosyal ve kültürel altyapıya sahip olamamasıdır. Bu durum da güçlü bir sosyokültürel altyapıya ve dolayısıyla güçlü bir demokrasiye sahip ülkelerin izledikleri politikaların küresel krizin ve küresel çalkantının yarattığı istikrarsızlığın giderilmesinde etkili olacağı fikrini beraberinde getirmektedir.

Bu nedenle çalışmanın amacı, bir hükümetin yönetilmesinde etkili olan siyasi rejim türlerinin veya demokrasinin önemi açısından kurumsal ve sosyoekonomik değişkenlerin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini ölçmektir. Bu doğrultuda 1984-2015 döneminde, Economist Intelligence Unit sınıflandırması dikkate alınarak otoriter rejim (12 ülke) ve tam demokrasi rejimi (19 ülke) olmak üzere iki tür siyasi rejimdeki 31 ülke analize dahil edilmiştir. Güvenlik, ekonomi ve demokrasi kapsamında küresel kargaşa ve çok taraflılığı yeniden değerlendirmek için toplam 31 ülke dikkate alınmış ve ekonomik büyümenin kurumsal belirleyicilerinin iki farklı rejim türü altında belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu çerçevede; Rodrik, Subramanian ve Trebbi (2004) ve Acemoğlu, Johnson ve Robinson (2001) tarafından geliştirilen ve üretim fonksiyonundan türetilen modeller, panel veri analizi yöntemi ile tahmin edilmektedir. Çalışmada ekonomik büyüme oranı bağımlı değişken, yatırım profili, iç çatışma, dış çatışma, sosyoekonomik sınıf, yolsuzluk, hukuk ve düzen, demokratik hesap verebilirlik ve askerin siyasette etkisi indeksleri olmak üzere sekiz bağımsız değişken yer almaktadır.

Çalışmada ekonomik büyümenin uzun vadeli kurumsal belirleyicileri siyasi rejim türleri açısından incelenmiş ve analizin sonuçlarına göre gelişmiş ülkelerden oluşan tam demokrasi rejimi grubundaki sosyoekonomik değişkenlerin ekonomik büyümeyi teşvik ettiği gözlemlenmiştir. Bu sonuçlar, bu gruptaki ülkelerin gelişmiş bir sosyal, kültürel ve ekonomik altyapıya sahip olmasından ileri gelmektedir. Nitekim, gelecekte küresel sorunların çözümünde önemli rol oynayacağı düşünülen çok taraflı kurumlar ve çok taraflılık, Avrupalı kurumların bazılarını içeren bu ülkelerde, bir mesele olmaktan çok bir araya gelme çabası ve demokratikleşme ile beraber bir yaşam biçimi olarak görülmekte ve bu nedenle de yüksek düzeyde önem taşımaktadır.

Küresel kriz ve kargaşadan kaçmanın en etkili yolu, yukarıda belirtilen nedenlerle ülkelerin demokratikleşme eğilimleri çerçevesinde sosyoekonomik altyapılarını geliştirmeleri ve en demokratik rejim türlerine sahip gelişmiş Avrupa ülkelerine benzer şekilde, çok taraflı kurumların algısını daha iyi hale getirecek düzenlemeler yapılması olarak kabul edilmektedir. Nitekim, son küresel değişimler çerçevesinde ekonomik eğilimlere sosyal bir boyut getirerek günümüzün küresel sorunlarına çözüm bulamayan çok taraflı kurumların yeniden değerlendirilmesi, etik değerlendirmelerin ve dünya demokrasisinin ön plana çıkarılması, bölgesel eşitsizlikleri giderebilecek politikaların benimsenmesi, çok taraflı kurumların gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkelerin katılımına açık toplantılar düzenlemesi gibi uygulamaların; çok taraflı kurumların eksikliklerinin giderilmesinde ve gelecekte küresel kargaşanın yaratacağı istikrarsızlığın sona ermesinde etkili olacağı tahmin edilmektedir.

Introduction

The role of multilateral agreements and organizations in world politics has been changing and developing rapidly in the context of globalization (Hellsten, 2006:422). A surge of nationalist sentiment, uncovered in recent political processes in parts of the world, has laid bare deep cracks in the very foundations of the international systems and its two major pillars - globalization and multilateralism (ECOSOC, 2016). At the root of this destabilization of the global institutional system have been several trends ranging from economic crises to deep-rooted imbalances that require solutions at global, regional and national levels (ECOSOC, 2016:1).

New global systems resulting from national and international changes and developments brought along by globalization and policies adopted by countries to preserve their powers within the global system push the solutions that can be produced by multilateral institutions for regional and global problems of health, environment, security, economy, and culture into the background. This causes multilateral institutions to be ineffective in meeting the requirements of globalization, fail to fulfill the basic functions expected from them and have lower success levels, and thus, leads the aspects about multilateral institutions to be re-debated within the context of globalization.

In the study, after analyzing the importance of multilateral institutions and global cooperation in solving the problems caused by globalization, the role of democracy in escaping global turmoil formed within the scope of global changes will be analyzed in terms of classifications under the regime of democracy, and the role of the social and economic determinants of economic growth in policymaking within economic globalization will be put forward with regards to political orders.

1. The Concept of Multilateralism within the Framework of Its Relations with Globalization, Its Significance and Its Functions

1.1. The Concept of Multilateralism and Cases Threatening Multilateralism

While several concepts in contrast to multilateralism are debated in parallel with social, economic, and cultural national/international changes brought by globalization such as unilateralism and bilateralism, multilateralism is generally defined as an institutional form which coordinates relations among three or more states on the basis of “generalized” principles of conduct – that is, principles which specify appropriate conduct for a class of actions, without regard to the particularistic interests of the parties or the strategic exigencies that may exist in any specific occurrence (Ruggie, 1992).

The values and institutions of multilateralism are not ahistorical phenomena; as they are created and maintained in the context of specific demands and challenges, and through specific forms of leadership, norms, and international power configurations, all of these factors evolve and change and multilateralism is destined to evolve as a function of changing environmental dynamics and demands (Newman, Thakur, and Tirman, 2006:1). As a result of this, the relationship between the

distribution of power, the nature of challenges and problems, and the international institutions that emerge to deal with collective challenges is constantly in flux (Newman, Thakur, and Tirman, 2006:1).

Even though it is regarded to be natural that the values related to multilateralism make progress parallel to the economic and social national/international order and globalization in constant flux and development, multilateralism bears a meaning beyond being an international order especially for European countries. As a matter of fact, multilateralism is seen as a way of life rather than as a question of power, international order or structural change because it is the means by which Europeans have tried, with a considerable degree of success, to reconcile togetherness and diversity (Groom, 2006:460).

Several factors affect the efficiency of and expectations from the contemporary forms of multilateralism (Newman, Thakur and Tirman, 2006:2-4):

- The relationship between the distribution of power at the international level -in all its dimensions, hard and soft- and the nature of multilateralism is fundamental.
- Many of the challenges confronting multilateral institutions have been associated with US military and economic preeminence in a unipolar world, and an attendant pattern of US unilateralism. Multilateral institutions are inherently vulnerable to hegemonic/unilateralist power, demonstrated vividly during the UN Security Council's failure to constrain the US misadventure in Iraq.
- In some other cases, factors confronting multilateralism stem from not the distribution of power within inter-state relations or policies adopted by a country/countries, but challenges caused by structural and normative changes since the forming of multilateral institutions following the Second World War (to illustrate, security problems having increasingly become a non-state issue).
- Although international organizations emerged from the need to regulate and give predictability to a narrow range of inter-state relations, in their decision-making procedures and their representation, many international organizations do not meet contemporary standards and expectations of legitimacy based upon accountability and democracy.
- Existing multilateral arrangements are unable to guide states to a workable framework of how to deal with egregious and widespread abuses of human rights and civil war.
- The state-centric nature of multilateralism and states' ways of making and adopting decisions are inefficient in addressing many of these challenges.
- There are policy (and knowledge) failures, such as the World Bank's imposition of structural adjustment policies which have been associated with negative social consequences.

1.2. Multilateralism and Globalization

Changes and developments having come to life within the scope of globalization in the development process of multilateralism shook the belief for multilateralism especially during the early 21st century, which continues to dwindle to this day due to the current global turmoil. Therefore, this inter-state structure which defines multilateralism fails to solve today's problems.

While globalization is regarded to be a threat for the future of multilateralism, it should not be ignored that multilateral institutions can play a vital role in producing solutions to the global problems brought about by global developments such as migration, drought, terrorism incidents, epidemics, and poverty. Accordingly, multilateral organizations are the best tool we have to transform globalization into prosperity (The Wilson Center, 2007).

The importance of multilateralism and multilateral organizations in solving the problems caused by globalization is seen in Figure 1. In the figure, the functionality of organizations with regard to qualities such as efficiency, transparency, and encouragement are presented in terms of USA global fund, average bilateral, average multilateral, and average overall. It can be clearly seen here that the multilateral organizations have significantly higher performance levels on average especially compared to bilateral organizations and, in terms of almost every criterion, all the organizations found in the figure.

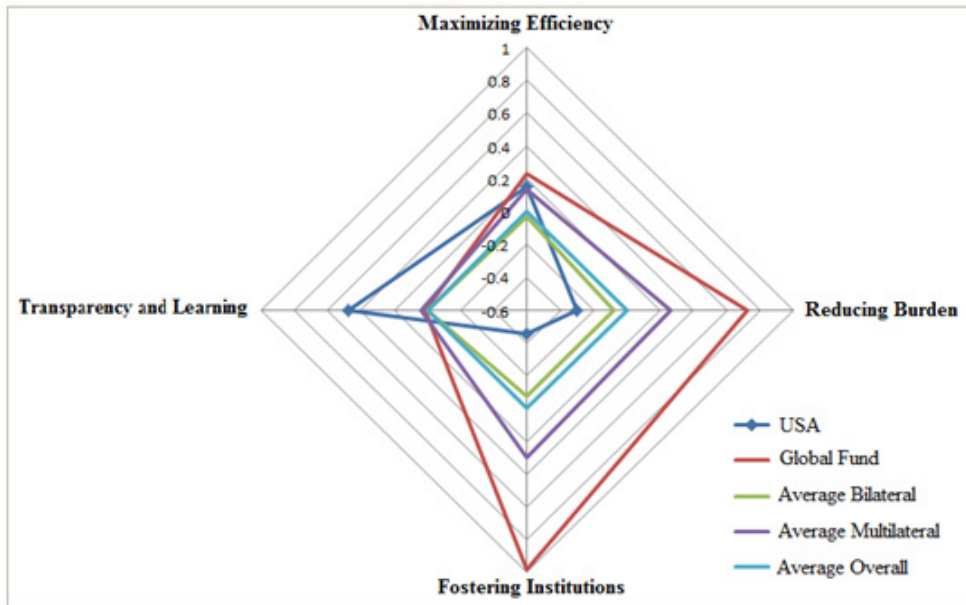

Figure 1. The Importance of Multilateral Institutions

Source: A. Glassman, 2012. 'GHI 2013 and the Rise of Multilateralism'. Retrieved 05.12.2018, <https://www.cgdev.org/blog/ghi-2013-and-rise-multilateralism>.

Although multilateral organizations have recently focused themselves on finding solutions especially for global health problems, there are a number of multilateral organizations that function in terms of various other issues. The most commonly known among these are institutions like

the European Union, the OECD, the World Bank and the UNESCO, while there are also several multilateral organizations found within the global organizations, Americas, Asia, and Middle East/Africa categorizations. Although the number of such organizations is extremely high in our day, how much they succeed in fulfilling their purposes is debatable.

On the grounds that the inability of multilateralism to function as desired causes global turmoil to gradually increase, multilateralism should be readdressed in terms of its different aspects for such functions to be fulfilled. In order for multilateralism to have a future and to be a useful force in guiding the world economy towards social justice, there is a need to take account of our global rights and responsibilities seriously and equally (Hellsten, 2006:438). States need to take control over the various trends of globalization by adding a social dimension to economic trends and this entails that regionalism is used for balancing the interests of different regions and bringing in the different concerns on the international negotiating table (Hellsten, 2006:438). If we can bring ethical debate on values back on the agenda of international politics, multilateral arrangements can play an important role in controlling the negative effects of globalization and also to take into account the social dimensions of globalization (Hellsten, 2006:438). In addition to these, the process of innovative multilateralism cannot succeed without addressing the issues of security both at the regional and global level (Telò, 2013:7).

On the other hand, as in the areas of social and economic welfare and humanitarianism, non-state actors are an essential component of multilateralism which must be embraced fully, multilateral institutions must recognize and involve non-state actors on the basis of criteria which ensure their legitimacy and effectiveness (Newman and Thakur, 2006:539). In this sense, the multilateralism of the twenty-first century must not be confined to relationship amongst states; it must reflect the plurality of international relations and the key role of non-state actors (Newman and Thakur, 2006:539).

2. The Importance of Economy and Democracy in the Cycle of Globalization and Global Turmoil

2.1. The Link between Globalization and Global Turmoil

Interactions between the momentum of historical events, the limit of the capabilities we use to shape the world, the ever-increasing financial needs, and moral ambiguities produce new developments that we cannot control, and are the momentum of the changes that shape the future and gradually increase on the basis of societies' needs and in addition to this, since the humankind wants to organize itself as a global society, the world politics go out of control, and mass political confusions and philosophical complexities appear on the basis of both international relations and national social needs as a result of these tendencies (Brzezinski, 1995:xiii-xiv).

Countries heavily dependent on the global economy are likely to experience higher economic growth, greater affluence, more democracy and increasingly peaceful conditions at home and abroad

(Gissinger and Gleditsch, 1999) but globalization may sometimes be a threat, not an opportunity. Thusly, the most distinct characteristic of contemporary history has been its instability due to the changes caused by globalization (Brzezinski, 1995:x). One of the most basic indicators supporting this is that the United States of America appears to be the single global power but does not have the infrastructure to maintain this. However, in spite of the globalization upheaval, a key independent variable of international relations remains constant – power and this case demonstrates that power remains the key independent variable shaping modern international relations (Kay, 2004).

In this atmosphere in which the USA has the power, traditional politics turn into international politics and the differences between national and international politics disappear as a result of modern communication and mutual economic dependencies; however, the inability of the USA to provide an efficient global authority within these politics due to its shortcomings caused by global factors, in spite of its economic power and managing a global process of political procedures, can lead to intensified instability in global terms (Brzezinski, 1995:xiii).

Within the framework of the developments caused by the aforementioned reasons, trying to dominate the world and be the leader in policy determination on the part of the USA, changes occurring throughout the world following the September 11 attacks, the relationships of countries with the USA in parallel with their domestic politics and dynamics, wars of power waged among nations and their all kinds of efforts to have a part in the world economy in order to obtain resources with the aim of enriching their economies all leave traces of differentiation observed in the balances of power with each passing day and thus, leads to global turmoil.

On the other hand, expectations and desires of today's societies and people also strengthen the atmosphere of global turmoil. Since the main purpose of people of our day, apart from the wealthy western countries, is not significant consumption but survival, these unusual tendencies hinder a global reconciliation and enhance the dangers of global segregation (Brzezinski, 1995:xii).

Social and individual demands, including multilateralism, should be reassessed on a conceptual basis due to several factors caused by global turmoil. Firstly, there is a need for a new definition of political existence that is more extensive and globally relatable, which is actually mutual solidarity among people, for which it is necessary to create a constant balance between social needs and individual satisfaction, global poverty and national wealth, natural heritages that have to be preserved by humans, and creating a safe environment for people (Brzezinski, 1995:xiv). At this very juncture, the importance of reassessing multilateralism within the framework of new impressions and demands resulting from these factors and global turmoil becomes clear.

Unlike previous eras, the contemporary international system contains no major contests of territory or ideology among the major powers; but at the same time, new threats such as terrorism, disease, climate change and the spread of weapons of mass destruction gives all the major powers a stake in maintaining stability and spreading peace and security (Lennon and Kozlowski, 2008:vii). This

both causes the countries that have a say or want to have a say in the world economy and politics to adopt policies accordingly and reveals the importance of international institutions and organizations in policymaking. Global cooperation under these conditions is both a unique opportunity and an imperative (Lennon and Kozlowski, 2008:vii).

2.2. The Effects of Economy and Democracy on Global Turmoil

The shortcomings of international organizations in terms of governance and accountability, the speed of economic globalization surpassing the developmental speed of political institutions needed to manage the process properly, political responses needing to be produced on a global scale but instead given on a national scale, and the inefficiency of the current international organizations and institutional regulations in taking precautions to prevent global crisis provide a unique opportunity to make a reform in the field of global economy management with a view to revealing the inefficiencies of current regulations in financial and economic crisis and proving the need for cooperation and coordination to fight the crisis (Stiglitz, 2010:121-122-194-196).

Since the problems related to issues such as health, terror, environment, natural resources etc. created by globalization cause global turmoil in humane and geopolitical terms, the solutions for these problems should be global. In this regard, powerful joint movements and cooperation should be performed on a global scale to fulfill mutual purposes, determine the conditions of use of especially regional and global public goods properly, and attain the great goals agreed in the United Nations summits and conferences in the last twenty years (Stiglitz, 2010:122-123).

In parallel with this view, Brzezinski sees the way out of the global turmoil and crisis in providing global cooperation among countries in an intercontinental system. However, what kind of criteria should be held in forming such an intercontinental system is ambiguous; this actually goes to show that powerful countries want to form all the systems planned in our day to seek after methods that can provide their own strategic interests, gives the impression that these countries do not have a model regarding a just solution for regional disputes (Newtimes.az, 2013) .

Since people live in a highly globalized world economy in our day, there is a mainstream thought that a greater international economy and financial connections can improve democracy (Acemoglu and Robinson, 2006:358). Indeed, in spite of the thought that the current democracy regimes have been unable to solve the problems created by globalization, the inverse idea that globalization can help consolidate democracy supports this assessment (Acemoglu and Robinson, 2006:334). This idea stems from the thought that the international trade increasing due to globalism will decrease balance taxes, the decreased taxes will make it more possible for democracy to be adopted, and class conflicts between elites and citizens will be less intense in more globalized countries (Acemoglu and Robinson, 2006:334).

The concept of globalization is a dialectical one by its very nature, politico-economic and socio-cultural counter-tendencies (Gill, 1997:5). There are views that democracy increases GDP

by encouraging investment, increasing schooling, inducing economic reforms, improving the provision of public goods, and reducing social unrest (Acemoglu, Naidu, Restrepo and Robinson, 2019). Indeed, wealthy nations tend to be more democratic (Acemoglu and Robinson, 2006:334).

Based on these views and assessments, the objective of the study has been determined as investigating what kind of effects democracy has on long-term economic growth within the context of social and economic factors affecting GDP. At this juncture, the study will be performed by classifying countries according to their democracy status (political regimes), and a course will be set regarding democracy-economic growth- socioeconomic variables-globalization with regard to these country groups.

2.3. Literature Review on the Relation between Democracy/Political Regimes and Economic Growth

Numerous studies have up to now tried to put forward the effects of democracy on economic growth with regard to political regimes. The literature on the regime type and economic performance is presented in Table 1 in terms of samples, time periods and results.

Table 1. Literature on Political Regimes and Economic Growth

Author	Sample	Time Frame	Finding
Przeworski (1966)	57 Countries	1949-1963	Dictatorship at medium development level grew fastest
Dick (1974)	59 Underdeveloped Countries	1959-1968	Democracies develop slightly faster
Huntington and Dominguez (1975)	35 Underdeveloped Countries	the 1950s	Authoritarian grew faster
Berg-Schlosser (1984)	36 African Countries	1960-1975	There are real differences among regime types, the pattern of these differences depends on the particular measure of economic progress examined
Landau (1986)	65 Countries	1960-1980	Authoritarian grew faster
Sloan and Tedin (1987)	20 Latin American Countries	1960-1979	Bureaucratic-authoritarian regimes do better than democracy; traditional dictatorships do worse
Barro (1989)	72 Countries	1960-1985	Democracies grew faster
Grier and Tullock (1989)	59 Countries	1961-1980	Democracy in Africa and Latin America better, no regime difference in Asia country
Remmer (1990)	11 Latin American Countries	1982-1988	Democracies grew faster
Helliwell (1992)	125 Countries	1960-1985	The effects of democracy on growth are found positive
Mulligan, Gil and Sala-I-Martin (2004)	102 Countries	1960-1990	A number of policies and redistribution policies, such as state social security expenditures, do not differ between democracies and dictatorship.
Persson and Tabellini (2007)	123 Democratic Countries 70 Autocratic Countries	1960-2000	The positive effect of transitions to democracy appears larger in absolute value (and in one case statistically significant) than the negative effect of transitions to autocracy.
Jamali et al. (2007)	92 and 58 countries	1990-1999	Democracies and bureaucracies significantly outperform autocracies.

3. Estimation Methods

3.1. Cross Section Dependency Tests

The methods used to test cross-section dependency on panel data sets are the Breusch-Pagan (1980) CDLM1 test, the Pesaran (2004) CDLM2 test, and the Pesaran et al. (2008) Bias Adjusted CD test.

H0: No cross section dependency

H1: Cross section dependency

When the probability values are lower than 0.05 in the results to be obtained from the Breusch-Pagan (1980) CDLM1 test, the Pesaran (2004) CDLM2 test, and the Pesaran et al. (2008) Bias Adjusted CD test, H0 is rejected with a 5% significance level, and cross-section dependency is determined to exist among the units constituting the panel.

$$CD_{LM1} = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \quad (1)$$

$$CD_{LM2} = \left(\frac{1}{N(N-1)} \right)^{1/2} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T \hat{\rho}_{ij}^2 - 1) \quad (2)$$

$$CD_{Bias\ Adjusted} = \left(\frac{2}{N(N-1)} \right)^{1/2} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \frac{(T-K-1) \hat{\rho}_{ij} - \hat{\mu}_{Tij}}{v_{Tij}} \sim N(0,1) \quad (3)$$

$\hat{\rho}_{ij}$, $\hat{\mu}_{Tij}$, and v_{Tij} represent the estimates of cross section dependencies among the residuals, the mean, and the variance respectively. The CD_{LM1} and CD_{LM2} tests are used when $T > N$, and the $CD_{Bias\ Adjusted}$ test is used when $N > T$.

3.2. Testing the Homogeneity of Cointegration Coefficients

In this test;

$$Y_{it} = \alpha + \beta_i X_{it} + \varepsilon_{it} \quad (4)$$

Whether the β_i slope coefficients are different among the cross sections in a general cointegration equation as shown in D4 is tested. The hypotheses of the test are:

H0: $\beta_i = \beta$ slope coefficients are homogeneous.

H1: $\beta_i \neq \beta$ slope coefficients are not homogeneous.

Pesaran and Yamagata (2008) developed two different test statistics to test the hypotheses.

$$\text{For large samples: } \hat{\Delta} = \sqrt{N} \frac{N^{-1} \hat{S} - k}{\sqrt{2k}} \quad (5)$$

$$\text{For small samples: } \hat{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \frac{N^{-1} \hat{S} - k}{\sqrt{\text{Var}(t,k)}} \quad (6)$$

Here, N, S, k, and Var(t,k) represent the cross section number, Swamy test statistics, the explanatory variable number, and standard error respectively. The H0 hypothesis is rejected on a related significance level when the probability value is lower than 0.05, and the H1 hypothesis is accepted. Thus, the cointegration coefficients are acknowledged to be non-homogeneous.

3.3. Hadri-Kruzomi Unit Root Test

The Hadri-Kruzomi (2012) test is the result of adapting the KPSS test in a time series as a second generation panel unit root test regarding cross-section dependency. Firstly, the following model is estimated:

$$Y_{it} = z_t' \delta_i + f_t \gamma_i + \varepsilon_{it}, \quad \varepsilon_{it} = \phi_{i1} \varepsilon_{it-1} + \dots + \phi_{ip} \varepsilon_{it-p} + v_{it} \quad (7)$$

Based on these equations, the Hadri-Kruzomi test statistics are calculated as follows;

$$Z_A^{SPC} = \frac{1}{\hat{\sigma}_{SPC}^2 T^2} \sum_{t=1}^T (S_{it}^W)^2 \quad (8)$$

$$Z_A^{LA} = \frac{1}{\hat{\sigma}_{LA}^2 T^2} \sum_{t=1}^T (S_{it}^W)^2 \quad (9)$$

The null and alternative hypotheses of the Hadri-Kruzomi test are as follows;

$H_0: \phi_i \neq 0$; the series are non-stationary

$H_0: \phi_i = 0$; the series are stationary

3.4. Durbin-Hausman Panel Cointegration Test

The cointegration relationship between the series in this study was analyzed with the Durbin-Hausman panel cointegration test developed by Westerlund (2008). The Durbin-Hausman panel cointegration test provides an opportunity to perform a cointegration analysis when the independent variables are I(1) or I(0) and the dependent variables are I(1) and takes into account mutual factors. In the Durbin-Hausman method, Westerlund (2008) examined the existence of the cointegration relationship with two different tests, the first of which is the Durbin-Hausman panel test and the second of which is the Durbin-Hausman group test. Westerlund (2008) enables the autoregressive parameters to differentiate among the sections in the Durbin-Hausman group test. The hypotheses of this test are as follows; H_0 : No cointegration; H_1 : Cointegration relationship among at least a few sections. In the Westerlund (2008) Durbin-Hausman panel test, autoregressive parameters are acknowledged to be the same for all the sections. The hypotheses are H_0 : No cointegration, H_1 : Cointegration relationship throughout the whole panel. The Durbin-Hausman test statistics are calculated with;

$$DH_g = \sum_{i=1}^N \hat{S}_i (\tilde{\phi}_i - \hat{\phi}_i)^2 \sum_{t=2}^T e_{it-1}^2; \quad (10)$$

$$DH_p = \hat{S}_n (\tilde{\phi}_i - \hat{\phi}_i)^2 \sum_{i=1}^n \sum_{t=2}^T e_{it-1}^2; \quad (11)$$

3.5. Panel Autoregressive Distributed Lag (ARDL) Model

For the estimations of short and long-term coefficients following the cointegration relationship, Pesaran, Shin and Smith (1999) developed the panel autoregressive distributed lag (ARDL) model, i.e., two different estimators, namely the Mean Group Estimator (MGE) and the Pooled Mean Group Estimator (PMGE). The mean group estimator (MGE) does not limit the parameters of the ARDL specification in any way and obtains long-term parameters from the mean of long-term

parameters calculated from individual ARDL estimations. The main shortcoming of this estimator is that it allows specific parameters to be the same among the units constituting the panel. This shortcoming observed in MGE is compensated for in the pooled mean group estimator (PMGE). PMGE limits the long-term parameters to be the same among the countries constituting the panel but allows the constant, the error variance, and the short-term parameters to vary depending on the country. Therefore, PMGE allows the variables to be heterogeneous in short-term in relation to allowing them to be homogeneous in long-term. Pesaran, Shin and Smith (1999) stated that whether the long-term parameters are homogeneous could be determined by performing the Hausman test (1978), and accordingly recommended the test. In the Hausman test, while the null hypothesis is that “the parameters are homogeneous in long-term”, while in the alternative hypothesis, the proposition that “the parameters are heterogeneous in long-term” is tested. At this juncture, PMGE is preferred if the null hypothesis is accepted, and MGE is preferred if the null hypothesis is rejected. In terms of the long-term homogeneity assumption, MGE is a consistent estimator, while PMGE is both consistent and effective.

4. The Dataset and Models

4.1. The Dataset

Within the framework of the Economist Intelligence Unit’s Democracy Index , two regime types were taken into consideration, namely authoritarian regime and full democracy. 31 countries in total were included in the analysis, 12 for authoritarian regime and 19 for full democracy, while time dimension spans the 32-year period between the years 1984 and 2015.

The characteristics of two country groups formed according to the democracy index are as follows (Economist Intelligence Unit, 2018:64):

- Authoritarian regimes: In these states, state political pluralism is absent or heavily circumscribed. Many countries in this category are outright dictatorships. Elections, if they do occur, are not free and fair. There is disregard for abuses and infringements of civil liberties. Media are typically state-owned or controlled by groups connected to the ruling regime. There is repression of criticism of the government and pervasive censorship. There is no independent judiciary.
- Full democracies: Countries in which not only basic political freedoms and civil liberties are respected, but which also tend to be underpinned by a political culture conducive to the flourishing of democracy. The functioning of government is satisfactory. Media and the judiciary are independent. There are only limited problems in the functioning of democracies.

Since the variable of gross domestic product per capita growth rate is the most significant indicator of economic performance, it was regarded as a dependent variable. The gross domestic product per capita growth rate data (%), abbreviated as PDGP, was obtained from the World Bank for

the time period of 1984-2015. The investment profile (IP) index represents the factors affecting the investment risk; the internal conflict index (IC) represents the political violence occurring within the country and the effects it has on the government; the index of external conflict (EC) represents the status of being exposed to interventions from foreign countries and the varying degrees of non-violent external pressures (canceling diplomatic aid, trade limitations, regional disputes, legal sanctions etc.); the index of socioeconomic class (SC) represents the evaluation of socioeconomic pressures observed in the society resulting from limitations or dissatisfaction caused by governmental operations and the components of unemployment, consumer trust, and welfare; the index of corruption (CO) represents the level of corruption within the political structure; the index of law and order (LO) represents the objectivity and power of the legal system while its sub-components of regulations represent the effects of the legal system on the society; the index of democratic accountability (DA) represents a measurement of the government's level of sensitivity for its people; lastly, the index of military impact on politics (MIP) represents is measurement of the intervention levels of military power having come to power by assignment on political will. Data related to these variables were obtained from the consulting firm Political Risk Services-International Country Risk Guide (PRS-ICRG, 2014).

4.2. The Models

In order to reassess global turmoil and multilateralism within the scope of security, economy, and democracy, 31 countries in total were taken into account and the institutional determinants of economic growth were intended to be determined under two different regime types. Within this framework, two models, developed by Rodrik, Subramanian and Trebbi (2004) and Acemoglu, Johnson and Robinson (2001) and derived from production function, are estimated. The matches are as follows:

- a) The first model for authoritarian regimes;

(Model 1)

$$PGDP_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 IP_{it} + \alpha_2 IC_{it} + \alpha_3 EC_{it} + \alpha_4 SC_{it} + \alpha_5 CO_{it} + \alpha_6 LO_{it} + \alpha_7 DA_{it} + \alpha_8 MIP_{it} + \varepsilon_{it}$$

- b) The second model for full democracies;

(Model 2)

$$PGDP_{it} = \eta_0 + \eta_1 IP_{it} + \eta_2 IC_{it} + \eta_3 EC_{it} + \eta_4 SC_{it} + \eta_5 CO_{it} + \eta_6 LO_{it} + \eta_7 DA_{it} + \eta_8 MIP_{it} + \varepsilon_{it}$$

Here; PDGP, IP, IC, EC, SC, CO, LO, DA, MIP, $i=1,2,3,\dots,N$, and $t=1984,1985,1986,\dots,2015$ represent gross domestic product per capita growth rate, the index of investment profile, the index of internal conflict, the index of external conflict, the index of socioeconomic class, the index of corruption, the index of law and order, the index of democratic accountability, the index of military impact on politics, the dimensions of cross section i.e. countries, and time dimension respectively.

4.3. Empirical Findings

Descriptive statistics regarding the variables on two models constituted to determine the long-term institutional determinants of economic performance in terms of regime type are given in Table 2.

Table 2. Descriptive Statistics

Authoritarian Regime Descriptive Statistics									
	PGDP	IP	IC	EC	SC	CO	LO	DA	MIP
Mean	1.37	6.80	8.51	9.08	5.49	2.47	3.65	2.57	2.93
Median	1.74	6.92	8.75	9.92	5.50	2.48	3.95	2.93	3.00
Maximum	22.72	11.50	12.00	12.00	11.00	4.00	6.00	5.00	5.00
Minimum	-14.57	1.00	0.25	0.00	2.00	1.00	0.00	0.00	0.00
Std. Dev.	4.94	2.06	2.24	2.26	1.85	0.70	1.09	1.06	1.63
Jarque-Bera	50.73	0.00	70.77	231.54	5.79	16.67	18.87	14.76	24.54
Probability	0.00	1.00	0.00	0.00	0.06	0.00	0.00	0.00	0.00
Observations	384	384	384	384	384	384	384	384	384
Full Democracy Regime Descriptive Statistics									
Mean	1.99	9.25	11.03	11.24	8.18	4.93	5.52	5.74	5.79
Median	2.08	9.50	11.50	11.50	8.17	5.00	6.00	6.00	6.00
Maximum	25.64	12.00	12.00	12.00	11.00	6.00	6.00	6.00	6.00
Minimum	-11.40	4.00	6.00	6.50	4.00	2.00	2.00	3.08	2.08
Std. Dev.	2.83	2.12	1.26	0.96	1.52	1.00	0.89	0.51	0.60
Jarque-Bera	2187.74	33.13	539.40	572.67	14.58	60.89	1006.37	987.34	4464.29
Probability	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
Observations	608	608	608	608	608	608	608	608	608

According to the cross-section dependency test results, all the variables in two models through which we tried to determine the long-term institutional determinants of economic performance in terms of two regime types are dependent on each other in cross-sectional terms, i.e. there is a cross-section dependency. The optimal methods taking this into account will be utilized in the other parts of the analysis.

Whether the long-term parameters were homogeneous was analyzed through the Delta Test developed by Pesaran and Yamagata (2008), the results of which are given in Table 3. In the results obtained regarding two models in terms of two different regime types, the null hypothesis was rejected while the alternative hypothesis was accepted. Thus, it was concluded that the slope coefficients were heterogeneous.

Table 3. Delta Test Statistics				
	Authoritarian Regime		Full Democracy Regime	
	First Model		Second Model	
	Stat.	prob.	Stat.	prob.
Delta_tilde:	2.01**	0.02	1.54*	0.06
Delta_tilde_adj:	2.41***	0.01	1.86**	0.03
	N=12		N=19	
***, ** and * are statistically significant at 1%, 5% and 10%, respectively.				

According to The Hadri-Kruzomi unit root test results, the GDP variable which is a dependent variable of all two models includes unit root.

Table 4. Durbin-Haussion Test Statistics

	Authoritarian Regime		Full Democracy Regime	
	First Model		Second Model	
	Stat.	prob.	Stat.	prob.
dh_g	5.38***	0.00	66.37***	0.00
dh_p	5.61***	0.00	60.39***	0.00

***, ** and * are statistically significant at 1%, 5% and 10%, respectively. □

The Durbin-Hausman cointegration test results are given in Table 4. According to dh_g and dh_p statistical results for all two models to determine the long-term institutional determinants of economic performance in terms of two regime types, the null hypothesis was rejected and the alternative hypothesis was accepted. Accordingly, the existence of a relationship between GDP per capita growth rate and the variables of investment profile, internal conflict, external conflict, socioeconomic class, corruption, law and order, democratic accountability, and military impact on politics was tested. The results indicate a long-term relationship between the addressed variables.

4.3.1. Authoritarian Regime Results

Table 5. Authoritarian Regime Results

	Pooled MGE Estimates			MGE Estimates				
	Coef.	St. Er.	t-ratio	Coef.	St. Er.	t-ratio	h-test	p-val
Long-Run Coefficients								
ip	-0.46***	0.09	-5.32	0.11	1.99	0.05	0.08	0.77
ic	1.10***	0.13	8.33	-0.23	1.53	-0.15	0.76	0.38
ec	0.09	0.11	0.83	-0.25	1.00	-0.25	0.11	0.73
sc	-1.24***	0.17	-7.38	-2.90	1.84	-1.57	0.82	0.37
co	0.67***	0.11	6.27	-2.07	3.61	-0.57	0.58	0.45
lo	0.55***	0.10	5.45	-1.28	2.50	-0.51	0.54	0.46
da	-0.13	0.09	-1.39	0.98	0.94	1.04	1.39	0.24
mip	0.33**	0.14	2.36	-2.84	1.65	-1.72	3.71	0.05
					Joint Hausman test:		10.60	0.23
Error Correction Coefficients								
Phi	-0.56***	0.17	-3.27	-0.85	0.25	-3.43		

h-test is the Hausman test statistic with its associated p-value. ***, ** and * are statistically significant at 1%, 5% and 10%, respectively.

As a result of the Hausman test performed to test whether the variables were homogeneous in long term, long-term homogeneity was concluded to exist, and the effective and consistent Pooled Mean Group Estimator (PMG) was determined to be the optimal estimator in our first model under the null hypothesis. The negative coefficient of statistically significant error correction (phi) demonstrates that there is a long-term relationship between economic growth and the institutional variables and that the balance is re-converged even when it is deviated from.

The pooled mean group estimator results regarding the group of countries governed by an authoritarian regime are shown in Table 5. According to the related results, the variables except for investment profile, socioeconomic class, and democratic accountability are observed to have a long-term effect on economic growth. The variables that have the greatest effect in order are internal conflict, corruption, law and order, military impact on politics, and external conflict (statistically insignificant). Especially the fact that the increase in the variable of law and order brings along an increase in economic growth is an expected result for this country group under which the underdeveloped or developing countries fall. However, the effects of corruption and internal conflict on economic growth is thought to result from the impact of factors like political violence on the government and its policies regarding the governance of the country and consequently the increase in economic activities through illegal methods such as corruption and usury due to degradation of the economic and financial environment.

Among the variables affecting economic growth negatively in long term, the effects of the socioeconomic class variable are observed to be extremely higher than those of the other variables. This goes to show that even the improvements to occur within the socioeconomic structure of countries cannot increase economic growth, and it is thought to be caused by the inability of such improvements to provide economic growth due to structural characteristics such as unimproved

and disarrayed employment opportunities and limitations resulting from government policies.

4.3.2. Full Democracy Regime Results

Table 6. Full Democracy Regime Results

	Pooled MGE Estimates			MGE Estimates				
	Coef.	St. Er.	t-ratio	Coef.	St. Er.	t-ratio	h-test	p-val
Long-Run Coefficients								
ip	0.24***	0.06	3.79	-2.19	1.04	-2.11	5.48	0.02
ic	0.20**	0.08	2.38	-0.50	2.14	-0.24	0.11	0.74
ec	0.55***	0.07	7.55	-1.62	1.71	-0.95	1.61	0.20
sc	-0.31***	0.07	-4.50	-0.66	1.05	-0.63	0.12	0.73
co	-0.89***	0.12	-7.35	1.85	2.07	0.90	1.76	0.18
lo	0.69***	0.13	5.34	2.41	4.15	0.58	0.17	0.68
da	1.24***	0.13	9.72	0.67	1.94	0.35	0.09	0.77
mip	-0.03	0.04	-0.89	0.03	1.08	0.03	0.00	0.95
					Joint Hausman test:		12.45	0.13
Error Correction Coefficients								
Phi	-0.52***	0.11	-4.57	-0.93	0.30	-3.16		

h-test is the Hausman test statistic with its associated p-value. ***, ** and * are statistically significant at 1%, 5% and 10%, respectively.

As a result of the Hausman test performed to test whether the variables were homogeneous in long term, long-term homogeneity was concluded to exist, and the effective and consistent Pooled Mean Group Estimator (PMG) was determined to be the optimal estimator in our second model under the null hypothesis. The negative coefficient of statistically significant error correction (phi) demonstrates that there is a long-term relationship between economic growth and the institutional variables and that the balance is re-converged even when it is deviated from.

The pooled mean group estimator results regarding the group of countries governed by a full democracy regime are presented in Table 6. According to the results related to the full democracy countries, statistically significant results are observed to have been found for all the variables except for military impact on politics. These results demonstrate that the other regime types including the flawed democracy regime have problems regarding democratic governance while the full democracy regime have very limited problems about democracy, social and economic variables encourage economic growth in long term in the countries that have a political culture supporting democracy, and these variables have high levels of practicability as political tools.

The most significant positive effects are produced by the variables of democratic accountability and law and order while the most significant negative effects are produced by the variable of corruption, which is thought to stem from the facts that the countries in this group are developed in terms of democratic governance and their government operation levels are satisfactory, and that these countries are from Europe or countries like Australia, Canada, and New Zealand where the social, cultural, and economic development levels are extremely high.

Conclusion and Recommendations

In spite of the view that multilateralism should play an active role in escaping global turmoil caused by changes and developments resulting from globalization, multilateral institutions cannot fulfill their basic functions due to the policies of the countries trying to be a global power and in turn their inability to perceive the instability and global developments occurring within the global system. This necessitates that the aspects of multilateralism be reassessed within the framework of globalization with a view to escaping global turmoil.

Even though the policies adopted by the USA, which is regarded as the single global power, have an international impact, the reason why global instability cannot be eliminated is that the nations wanting to become a global power do not have the necessary social and cultural infrastructure in addition to a strong economic and political structure. This brings along the idea that the policies pursued by the countries that have a strong sociocultural infrastructure and consequently a strong democracy will be effective in escaping global crisis and eliminating the instability created by global turmoil.

Based on this idea, the long-term institutional determinants of economic growth was analyzed with regard to political regime types in the study, and according to the results of this analysis, the socioeconomic variables in the full democracy regime group comprising of developed countries encourage economic growth. These results stem from the fact that the countries in this group have a developed social, cultural, and economic infrastructure. Indeed, in these countries which include some of the European ones, multilateral institutions and multilateralism, which are thought to play an important role in solving global problems in the future, are regarded as an effort to get together and a lifestyle rather than an issue of power or an international order, and this view endorses democratization and simplifies the solutions for problems.

The most effective way in escaping global crisis and turmoil is acknowledged to be the fact that countries should develop their socioeconomic infrastructures within the framework of their tendencies towards democratization due to the aforementioned reasons, and regulations should be performed to make the perception of multilateral institutions the same as that of the developed European countries which have the most democratic regime types. Indeed, reassessing multilateral institutions which are unable to find a solution for today's global issues by introducing a social dimension to economic tendencies within the framework of recent global changes, bringing ethic assessments and world democracy into the forefront, adopting policies that can eliminate regional inequalities, and also multilateral institutions' performing meetings open to developing or underdeveloped countries' participation are all estimated to be effective in eliminating the shortcomings of multilateral institutions and putting an end to the instability created by global turmoil in the future.

References

- Acemoglu, Daron and James A. Robinson. (2006). *Economic Origins of Dictatorship And Democracy* (USA: Cambridge University Press).
- Acemoglu, Daron, Simon Johnson and James A. Robinson. (2001). The Colonial Origins of Comparative Development: An Empirical Investigation. *American Economic Review* 91(5): 1369-1401.
- Acemoglu, Daron, Suresh Naidu, Pascual Restrepo, and James A. Robinson. (2019). Democracy Does Cause Growth. *Journal of Political Economy* 127 (1). The University of Chicago Press: 47-100.
- Barro, Robert J. (1989). A Cross-Country Study of Growth, Saving, and Government. National Bureau of Economic Research Working Paper Series No. 2855.
- Berg-Schlosser, Dirk. (1984). African Political Systems: Typology and Performance. *Comparative Political Studies* 17 (1): 121–151.
- Breusch, T. S. and A. R. Pagan. (1980). The Lagrange Multiplier Test and its Applications to Model Specification in Econometrics. *The Review of Economic Studies* 47 (1). [Oxford University Press, Review of Economic Studies, Ltd.]: 239-253.
- Brzezinski, Zbigniew. (1995). *Out of Control: Global Turmoil on the Eve of the 21st Century*. New York: Touchstone.
- Dick, G William. (1974). Authoritarian versus Nonauthoritarian Approaches to Economic Development. *Journal of Political Economy* 82 (4). University of Chicago Press: 817-827.
- ECOSOC. (2016). The Changing Political Economy of Globalization: Multilateral Institutions and the 2030 Agenda. New York: Joint Meeting of ECOSOC and The GA'S Second Committee, United Nations Headquarters, 1. Available at <https://www.un.org/ecosoc/sites/www.un.org.ecosoc/files/files/en/2016doc/2016-globalization-mtg-bcknote.pdf>. Accessed 20 February 2019.
- Gill, Stephen. (1997). Global Structural Change and Multilateralism. In *Globalization, Democratization and Multilateralism*, edited by Stephen Gill, 1-17. Tokyo-New York-Paris: United Nations University Press.
- Gissinger, Ranveig, and Nels Petter Gleditsch. (1999). Globalization and Conflict: Welfare, Distribution, and Political Unrest. *Journal of World-Systems Research* 5(2): 327-365.
- Glassman, Amanda. (2012). GHI 2013 and the Rise of Multilateralism | Center For Global Development. Available at <<https://www.cgdev.org/blog/ghi-2013-and-rise-multilateralism>>. Accessed 5 December 2018.
- Grier, Kevin B, and Gordon Tullock. (1989). An Empirical Analysis of Cross-National Economic Growth, 1951-1980. *Journal of Monetary Economics* 24 (2): 259-276.
- Groom, A. John R. (2006). Multilateralism as a Way of Life in Europe. In *Multilateralism Under Challenge? Power, International Order and Structure Change*, edited by Edward Newman, Ramesh Chandra Thakur, John Tirman, 460-80. Tokyo-New York-Paris: United Nations University Press.
- Hadri, Kaddour and Eiji Kurozumi. (2012). A Simple Panel Stationarity Test in the Presence of Serial Correlation and a Common Factor. *Economics Letters* 115 (1). North-Holland: 31-34.
- Hausman, Jerry A. (1978). Specification Tests in Econometrics. *Econometrica* 46 (6). [Wiley, Econometric Society]: 1251-1271.
- Helliwell, J. F. (1992). Empirical Linkages Between Democracy and Economic Growth. *National Bureau of Economic Research Working Paper Series*. No. 4066. <https://doi.org/10.3386/w4066>
- Hellsten, Sirkku K. (2006). Multilateralism and Economic Justice. In *Multilateralism Under Challenge? Power, International*

- Order and Structure*, edited by Edward Newman, Ramesh Thakur and John Tirman, 422-440. Tokyo-New York-Paris: United Nations University Press.
- Huntington, Samuel. P. and Jorge I. Dominguez. (1975). Political Development. In *Handbook of Political Science III*, edited by Fred I. Greenstein and Nelson W. Polsby, 98-114. Reading, Mass.: Addison-Wesley.
- Landau, Daniel. (1986). Government and Economic Growth in the Less Developed Countries: An Empirical Study for 1960-1980. *Economic Development and Cultural Change* 35 (1). University of Chicago Press: 35-75.
- Lennon, Alexander T. J. and Amanda Kozlowski. (2008). Introduction: Concert or Clash of Global Powers in the 21st Century?. In *Global Powers in the 21st Century: Strategies and Relations*, edited by Alexander T. J. Lennon and Amanda Kozlowski, vii-xiii. Cambridge: MIT Press.
- Jamali, Khurram, Kirsten Wandschneider, and Phanindra V Wunnava. (2007). The Effect of Political Regimes and Technology on Economic Growth. *Applied Economics* 39 (11). Routledge: 1425-1432.
- Kay, Sean. (2004). Globalization, Power, and Security. *Security Dialogue* 35 (1): 9-25.
- Mulligan, Casey B., Ricard Gil and Xavier Sala-i-Martin. (2004). Do Democracies Have Different Public Policies than Nondemocracies?. *The Journal of Economic Perspectives* 18(1): 51-74.
- Newman, Edward and Ramesh Thakur. (2006). Conclusions: Multilateralism Under Challenge or in Crisis?. In *Multilateralism Under Challenge? Power, International Order and Structural Change*, edited by Edward Newman, Ramesh Chandra Thakur, John Tirman, 531-540. Tokyo-New York-Paris: United Nations University Press.
- Newman, Edward, Ramesh Thakur and John Tirman. (2006). Introduction. In *Multilateralism Under Challenge? Power, International Order and Structural Change*, edited by Edward Newman, Ramesh Chandra Thakur, John Tirman, 1-17. Tokyo-New York-Paris: United Nations University Press.
- Newtimes.az, 24 April 2013, Global Chaos Threat.
- Persson, Torsten and Guido Tabellini. (2007). The Growth Effect of Democracy: Is It Heterogenous and How Can It Be Estimated?. National Bureau of Economic Research Working Paper Series, No. 13150.
- Pesaran, M. Hashem, Yongcheol Shin, and Ron P. Smith. (1999). Pooled Mean Group Estimation of Dynamic Heterogeneous Panels. *Journal of the American Statistical Association* 94 (446). [American Statistical Association, Taylor & Francis, Ltd.]: 621-634.
- Pesaran, M. Hashem. (2004). General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels. Cambridge Working Papers in Economics 0435, Faculty of Economics, University of Cambridge.
- Pesaran, M. H. and Takashi Yamagata. (2008). Testing Slope Homogeneity in Large Panels. *Journal of Econometrics* 142 (1): 50-93.
- Pesaran, M H, Aman Ullah, and Takashi Yamagata. (2008). A bias-adjusted LM test of error cross-section independence. *The Econometrics Journal* 11 (1). John Wiley & Sons, Ltd (10.1111): 105-127.
- Political Risk Services-International Country Risk Guide Methodology (PRS-ICRG). (2014). Available at <https://www.prsgroup.com/wp-content/uploads/2014/08/prsmethodology.pdf>.
- Przeworski, Adam. (1966). *Party System and Economic Development* (Evanston, Ill: Northwestern University, 1966).
- Remmer, Karen L. (1990). Democracy and Economic Crisis: The Latin American Experience. *World Politics* 42 (3). Cambridge University Press: 315-335.

- Rodrik, Dani, Arvind Subramanian, and Francesco Trebbi. (2004). Institutions Rule: The Primacy of Institutions Over Geography and Integration in Economic Development. *Journal of Economic Growth* 9 (2): 131-165.
- Ruggie, John Gerard. (1992). Multilateralism: the Anatomy of an Institution. *International Organization* 46 (3). [MIT Press, University of Wisconsin Press, Cambridge University Press, International Organization Foundation]: 561-598.
- Saenz, Tanya. (2016). Multilateral Institutions. Available at <http://www.geni.org/globalenergy/library/organizations/index.shtml#asia>. Accessed 25 February 2019.
- Stiglitz, Joseph Eugene. (2010). *The Stiglitz Report: Reforming The International Monetary and Financial Systems in the Wake of the Global Crisis* (New York-London: The New Press, 2010).
- Sloan, John, and Kent L Tedin. (1987). The Consequences of Regime Type for Public-Policy Outputs. *Comparative Political Studies* 20 (1): 98-124.
- Telò, Mario. (2013). Introduction. In *Globalisation, Multilateralism, Europe: Towards A Better Global Governance?*, edited by Mario Telò. Taylor & Francis Ltd., Burlington, VT : Ashgate Publishing, London.
- The Economist Intelligence Unit, (2018). Democracy Index 2017: Free Speech Under Attack. Available at https://cisp.cachefly.net/assets/articles/attachments/72810_democracy_index_2017.pdf. Accessed 20 December 2018.
- The Wilson Center. (2007). Globalisation: A New Challenge for Multilateralism. Available at <https://www.wilsoncenter.org/article/globalisation-new-challenge-for-multilateralism>. Accessed 12 October 2018.
- Westerlund, Joakim. (2008). Panel Cointegration Tests of The Fisher Effect. *Journal of Applied Econometrics* 23 (2): 193-233.

asbider
AKADEMİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Cilt: 8/ Sayı: 22 ISSN: 2667-4866